Livia Magina

Instituția judelui sătesc în Principatul Transilvaniei

Livia Magina

Instituția judelui sătesc în Principatul Transilvaniei

Editura MEGA
Cluj-Napoca
2014

Lucrare finanțată de:
MUZEUL BANATULUI MONTAN REȘIȚA

ISBN 978-606-543-499-8

Tehnoredactare şi copertă:
Francisc BAJA

© Livia MAGINA, 2014

Editura Mega | www.edituramega.ro
e-mail: mega@edituramega.ro

CUPRINS

PREFAŢĂ.....7

CONSIDERAŢII INTRODUCTIVE.....13

I. IZVOARELE ŞI ISTORIOGRAFIA.....19
a. Izvoare inedite.....19
b. Izvoarele edite.....26
c. Istoriografia.....35

II. REPERE POLITICO-INSTITUŢIONALE ÎN SECOLELE XVI–XVIII ÎN TERITORIUL TRANSILVĂNEAN.....48

III. LUMEA RURALĂ TRANSILVĂNEANĂ ÎN SECOLELE XVI–XVIII. CARACTERISTICI DEFINITORII.....66

IV. JUDELE SĂTESC – ORIGINEA ŞI TERMINOLOGIA INSTITUȚIEI.....99
IV.1. Originea instituţiei.....99
IV.2. Denumirea instituţiei.....109

V. PROFILUL INSTITUȚIEI RURALE.....122
V.1. Judele.....123
V.1.a. Alegerea în funcţie.....123
V.1.b. Destituirea judelui, abuzul în funcție.....136
V.1.c. Vârsta judelui.....139
V.1.d. Pregătirea intelectuală.....141
V.1.e. Uzanța sigiliului.....145
V.1.f. Numărul juzilor în sat. Realegerea în funcție.....149
V.1.g. Starea materială a judelui sătesc.....155
V.1.h. Vestimentația.....165

V.2. Jurații satului.....169
V.2. a. Alegerea și numărul juraților.....170
V.3. Bătrânii satului.....175
V.4. Notarul satului.....179

VI. PREROGATIVELE JUDELUI SĂTESC.....181
VI.1. Prerogative juridice.....181
VI.1.a. Apărarea avutului sătesc.....196
VI.1.b. Prinderea răufăcătorilor și a fugarilor.....206
VI.1.c. Judecarea cauzelor între rude; publicarea actelor de vânzare-cumpărare.....215
VI.1.d. Animale pierdute. Luarea urmelor.....222
VI.1.e. Participarea la hotărnicii și puneri în posesie.....229
VI.2. Prerogativele economice.....235
VI.3. Prerogativele de natură militară.....245
VI.4. Prerogative de natură moral-religioasă.....248

CONSIDERAȚII FINALE.....257

THE INSTITUTION OF THE VILLAGE JUDGE IN THE PRINCIPALITY OF TRANSYLVANIA.....261

ANEXE.....267

IZVOARE ȘI BIBLIOGRAFIE.....293
1. Izvoare.....293
Inedite.....293
Edite.....294
2. Bibliografie.....299

Prefață

În perioada modernă timpurie, Transilvania a fost supusă unui proces intensiv de consolidare a sistemului judiciar. Mai mult, întrucât nu exista nicio distincție între justiție și administrație, toate funcțiile și instituțiile locale își aveau propria jurisdicție. Acestea funcționau, în linii mari, într-o schemă ierarhică, având la vârf autoritatea princiară (iar mai târziu pe aceea gubernială) și administrația fiscală, urmate, în sens descendent, de comitate, de instituțiile subordonate acestora de la sate și de organizarea de la nivel domenial, mergând până la instituțiile districtuale și cele de guvernare comunală. În partea de jos a piramidei se afla satul. Pentru majoritatea locuitorilor din Transilvania (aproximativ 900.000 de persoane în anul 1700), satul, ca instituție jurisdicțională și administrativă, reprezenta organismul sub tutela căruia se desfășurau, în cea mai mare parte, interacțiunile și relațiile lor zilnice, judele sătesc fiind oficialul cu care ei aveau contactul cel mai direct. Cu toate acestea, informațiile referitoare la modul de funcționare a satelor și la activitatea instanțelor și oficialilor acestora sunt limitate, pentru că, în genere, ele nu au fost niciodată redactate în scris ori s-au pierdut de-a lungul timpului. Într-o mică măsură, ele sunt accesibile datorită remiterii cauzelor litigioase și afacerilor de la instanțele de judecată sătești la cele comitatense și la cele ale stăpânilor de pământ, documentele aferente acestora supraviețuind în număr tot mai mare, dar în proporții inegale de pe la începutul secolului al XVII-lea. Alte informații

pot fi obținute pe baza legislației adoptate de către dietă, a hățișului de decrete și reglementări emise de către voievod și adunările comitatense, a arhivelor de familie, precum și a cartelor pentru care nobilii și corporațiile plăteau spre a fi incluse în urbariile transilvănene sau în *Libri Regii*. În cartea sa, Livia Magina reunește această masă de materiale disparate într-un singur loc, analizându-le, în premieră, în totalitate și oferindu-ne cea mai complexă perspectivă, până la momentul de față, asupra modului de funcționare a satului transilvănean ca unitate administrativă și judiciară. În trecut, cercetarea istorică asupra societății rurale din Transilvania s-a axat, în genere, asupra unor documente de ordin economic și a calendarelor de efectuare a plății taxelor și impozitelor sau de prestare a muncilor. Scopul acestor înscrisuri era acela de a măsura activitatea economică și, în special, de a cuantifica sarcinile impuse asupra țăranilor, însă ele au conturat imaginea unui deficit de putere al autorităților rurale. Investigând și alte tipuri de surse, Livia Magina reliefează complexitatea relațiilor existente nu doar la nivelul satului, ci și între sat, juzi și instituțiile învestite cu privilegii nobiliare.

Ștefan Werbőczy a încercat o sistematizare a dreptului cutumiar maghiar și transilvănean în *Tripartitum,* apărut în 1517. În tentativa sa de a demonstra uniformitatea acestor practici, el a impus, cu de la sine putere, anumite simetrii și regularități care, de multe ori, nu corespundeau uzanțelor reale. Cu toate acestea, atunci când descrie starea țărănimii, Werbőczy nu mai dă dovadă de aceeași ingeniozitate. După ce încearcă să explice, destul de eronat, practica de transmitere a moștenirii încetățenită în rândul țărănimii, el ajunge la concluzia că „nu doar condițiile țăranilor arendași, ci și cutumele legale ce trebuie să fie respectate în funcție de tradiția străveche a locului sunt diverse" (III. 30 [6]). În cadrul comunităților sătești individuale din Transilvania perioadei moderne timpurii, exista, așadar, o anumită lipsă de uniformitate. Cele mai multe sate aveau un jude sau o căpetenie,

care îndeplinea simultan funcţia judiciară şi pe aceea administrativă. Condiţiile numirii sale erau diferite în funcţie de loc şi de relaţiile de putere din interiorul comunităţii locale. Aşa cum observă Livia Magina, judele sătesc funcţiona atât ca magistrat, cât şi ca executor judecătoresc, reprezentând nu doar comunitatea, ci şi pe stăpânul acesteia. În unele locuri, stăpânii de pământ şi-au impus propriii juzi, care au îmbinat, în mod eficient, atribuţiile acestei poziţii cu funcţiile unui administrator de moşie (*udvarbiró*); în alte părţi, juzii erau aleşi în cadrul unor adunări uneori de-a dreptul tumultuoase. Acolo unde mai multe sate aparţineau unui singur stăpân, putea exista un singur jude. În mod similar, acolo unde un sat era împărţit între mai mulţi stăpâni, puteau să fie mai mulţi juzi. De asemenea, un sat a cărei populaţie provenea din grupuri naţionale diferite putea avea câte un jude separat pentru fiecare dintre acestea. În orice caz, nu existau reguli prestabilite în acest sens. Satele au recurs la aranjamente diferite, în funcţie de ce se potrivea cel mai bine circumstanţelor în care se aflau. Uneori, aşadar, funcţia de jude era remunerată; alteori, recompensa acestei funcţii consta în scutiri de taxe şi de alte impozite. În ceea ce-l priveşte pe jude, acesta era asistat de un consiliu de oameni aflaţi sub jurământ, care funcţionau şi în capacitate judiciară. Numărul de juraţi varia de la doar doi până la doisprezece; de asemenea, şi condiţiile de numire a acestora puteau fi diferite. Chiar şi aşa, justiţia şi-a menţinut caracterul comunitar pregnant, procesul de judecată nefiind limitat la oficiali judiciari desemnaţi. În unele locuri, în procesul de deliberare şi de îndeplinire a atribuţiilor lor, juraţilor li s-au alăturat şi bătrânii satului, aceştia din urmă oferind instanţei de judecată şi consiliului experienţa acumulată cu vârsta. Procedurile de investigare a nelegiuirilor atrăgeau şi ele o masivă participare a populaţiei, mergându-se până acolo încât instanţele sătești trebuiau, uneori, să se întrunească în aer liber, în cimitirul local.

Livia Magina indică multitudinea de roluri ce le reveneau juzilor sătești. Acestea variau de la autentificarea actelor și testamentelor (numeroase sate își aveau deja propriile sigilii în secolul al XVI-lea), hotărnicirea unor terenuri și porțiuni în litigiu, urmărirea hoților și vitelor pierdute, asigurarea plății corecte a zeciuielii și distribuirea de furaje armatelor aflate în trecere. Funcțiile unei căpetenii a satului mergeau însă și dincolo de organizarea comunală și de împărțirea dreptății, judele fiind, pe de o parte, chemat să comunice obligațiile impuse asupra comunității de către administrația comitatensă și guvernul central, asigurând realizarea lor și, pe de altă parte, fiind responsabil de aducerea problemelor locale în atenția autorităților de la nivel superior și de reprezentare a localității în litigiile juridice sau de altă natură. Din aceste considerente, juzii sătești puteau să participe la ședințele adunării comitatense, fiind uneori, la rândul lor, însărcinați cu efectuarea anchetelor și exprimarea pozițiilor autorităților comitatense. Ideea că satul a reprezentat o jurisdicție închisă, care și-a dezvoltat propriile practici separat de restul societății, nu poate, prin urmare, să fie susținută. Cu mult înainte de reformele de la finele secolului al XVIII-lea, care au permis remiterea cauzelor de la nivelul instanțelor de judecată sătești și al celor senioriale la acela al instanțelor comitatense, justiția sătească a fost parțial integrată în organizarea judiciară și instituțională de ansamblu a Principatului.

Legile și drepturile satelor individuale din Transilvania au fost rareori puse în scris. Atunci când comisarii reginei împărătese s-au deplasat prin sate, după 1767, pentru a înregistra obligațiile datorate de comunitățile țărănești, cel mai frecvent ei au raportat că nu au găsit nicio asemenea obligație care să fi fost redactată în scris. În mod clar, au existat și excepții; o astfel de colecție de libertăți comunale, emisă de către Principele Sigismund Rákóczi în 1607, este inclusă în anexa cărții de față. Cu toate acestea, putem constata, în linii mari, principiile care au guvernat administrarea justiției. În

ceea ce privește dreptul procedural, practicile s-au conformat în mare celor predominante la nivelul societății nobiliare extinse. Instanțele de judecată primeau depoziții sub jurământ și audiau martorii, efectuau investigații, analizau cartele relevante și ajungeau la o decizie pe baza faptelor pe care reușeau să le constate. Cele mai multe cauze, inclusiv cele intentate pentru scandal și rănire, erau pornite ca acțiuni private. Cu toate acestea, întrucât instanța sătească și judele erau responsabili și pentru disciplina socială, ei puteau iniția acțiuni în numele comunității, în special în ceea ce privește infracțiunile morale. Conținutul material al legii era însă mult mai puțin sigur. Legea era considerată a fi cutumiară în sensul în care ea corespundea noțiunilor comunitare privind binele și dreptatea. Având în vedere că sensul justiției putea fi diferit atât în funcție de perioadă, cât și în ceea ce privește circumstanțele speciale asociate unor cazuri individuale, conținutul legii era incert și supus unor derapaje. Reglementările, legislația și decretele comitatense, dieta și voievodul puteau încerca să impună anumite norme, însă acestea își menținеau relevanța doar atâta timp cât erau adoptate în practică și respectate de către populație. Având în vedere maleabilitatea legii, nu ar fi înțelept să asociem prea strâns manifestările sale cu grup național, oricare ar fi fost acesta. Deși există referințe la un *ius valachorum* care ar fi aparținut anumitor comunități românești din Transilvania, conținutul acestei legi nu era mai precis sau fix decât corespondentele sale de la nivelul populației din mediul rural maghiar. De asemenea, denumirea de cneaz, utilizată pentru judele sătesc și care apare doar în satele românești, nu ar trebui să fie luată ca dovadă a unui anumit tip de organizare comunală. Așa cum indică Livia Magina, funcțiile îndeplinite de către cnezi erau prea puțin diferite de cele ale juzilor din satele maghiare și germane. Este posibil ca funcția de cneaz să fi apărut, în unele sate, chiar de la originea așezării, poziția de căpetenie aparținând moștenitorilor celui care a fondat satul.

Astfel de aranjamente pot fi găsite și în alte părți, familiile primilor *locatores* menținându-și, de-a lungul generațiilor, poziția privilegiată ca *Schultheissen* (*soltészek*) în comunitățile lor. Din aceste motive, este, probabil, greșit a sugera că termenul de cneaz indică o formă de excepționalism instituțional românesc.

Cartea Liviei Magina oferă mult mai mult decât o simplă înșiruire de instituții. Cercetarea sa este prefațată de un scurt istoric al Principatului, începând de la înființarea sa în secolul al XVIII-lea, fiind o capodoperă a informației lucid comprimate. Mai mult decât atât, făcând recurs la o gamă variată de surse diferite, ea oferă imagini ale vieții rurale care nu se regăsesc de regulă în cercetările despre societatea țărănească. Aflăm astfel despre un proces cu vampiri din 1728, care a precedat celebrele cazuri Pavle și Plugowicz din Serbia aflată sub ocupație austriacă. De asemenea, ea descrie o variantă a practicilor obișnuite de *lytkup* sau *mercipotus*, care presupuneau aplicarea de bătăi unui băiat, astfel încât el să poată, pe viitor, să își reamintească tranzacția la care fusese martor în copilărie. Prin acestea și alte exemple, analiza extrem de profundă pe care Livia Magina o întreprinde asupra surselor existente pune în lumină nu doar maniera de funcționare a justiției și administrației din satele transilvănene, ci și societatea rurală din Transilvania, în general, și relațiile de putere și autoritate care i-au modelat dezvoltarea pe parcursul mai multor secole. Cartea Domniei Sale reprezintă o contribuție importantă la istoria socială și culturală, juridică și instituțională, care merită să fie mai bine cunoscute.

Martyn Rady

Martie 2014

Considerații introductive

Societatea s-a confruntat, și o face încă, cu o formă de incertitudine vis-à-vis de lipsa resurselor comparativ cu creșterea demografică mondială. Acesta a fost numai unul dintre motivele redirecționării atenției către lumea rurală, producătoare, aflată în contrapondere cu o sferă urbană, consumatoare, și aici ne referim, evident, la consumul produselor agricole. Cu toate că tehnicile și mașinile agricole au cunoscut o dezvoltare deosebită, creșterea producției s-a făcut resimțită abia odată cu introducerea agenților chimici în procesul agrar. Observăm astăzi, însă, o nouă direcție în domeniul alimentației, și anume folosirea produselor ecologice; tendința aceasta bio reîntoarce privirile spre lumea țărănească și problemele ei. Așa începe să se evidențieze, la nivel discursiv, dar și practic, o țărănime tradițională pe cale de dispariție, împreună cu comunitatea arhaică în care își duce aceasta existența, fenomen datorat, în bună măsură, politicilor urbanizante care au schimbat mentalitatea rurală (coroborate, cel puțin la noi, cu industrializarea masivă promovată de ideologia comunistă), a politicilor agrare diferențiate pe zone de producție specifice a marilor companii în strânsă legătură cu marile centre de desfacere. Țăranul, văzut de atâtea ori la marginea societății și abia în subsidiar ca producător, s-a conformat și s-a transformat într-un „om nou", care nu mai cunoaște pământul, nu mai are legătura organică de altădată cu el, însă nu poate fi nici considerat orășean. Cercetarea științifică a reliefat la rândul său marile

schimbări ale ruralității care au avut loc pe fondul procesului de industrializare.

Se pot distinge două poziții diametral opuse privitoare la țărănime: una care vizualizează satul ca un loc încremenit în timp, un loc veșnic, idilic și idealizat, atât de bine surprins de Lucian Blaga în sintagma *veșnicia s-a născut la sat*, și o altă direcție, contrară, care atrage atenția asupra aspectelor neplăcute ale vieții rurale, asupra dificultăților traiului la sat. Desigur, primii regretă perimarea valorilor tradiționale – etnografi, etnologi, sociologi, istorici și filosofi –, vizualizată prin exemplificarea caracteristicilor orașului: anonimat, pierderea contactului cu pământul și cu ciclul naturii și al recoltei, spiritul comercial agresiv; ceilalți, filourbanii, socotesc însă că toate acestea sunt compensate de îmbunătățirea condițiilor de trai de la oraș, apreciind, psihic, chiar pierderea în mulțime. Toate acestea, și multe altele, au conturat la generațiile actuale un proces dramatic de necunoaștere: de unde provin produsele, cum arată animalul, uneltele de lucru, soiurile de plante, în paralel cu o anumită formă de jenă/desconsiderare a celor care sunt originari de la sat.

Prezenta lucrare se dorește a fi una de istorie instituțională, aflată în interferență cu aceea rurală și socială. Titlul ales pentru cercetare, *Instituția judelui sătesc în Principatul Transilvaniei (secolele XVI–XVIII)*, reflectă atât tipul instituției la care facem referire, cât și arealul și limita cronologică aferentă. Motivația alegerii unei astfel de teme de cercetare își are originea tocmai în lipsa în istoriografia românească a unui studiu de dimensiuni apreciabile și integratoare cu privire la acest aspect.

Istoria instituțiilor reprezintă unul dintre elementele de reală importanță în cunoașterea modului de organizare și activitate a unei societăți, instituțiile fiind coloana vertebrală a administrației, centrale sau locale. Este adevărat că existența instituțiilor, așa cum o percepem astăzi, nu este decât una de dată recentă, comparativ cu durata lungă a istoriei.

Primele abordări istoriografice s-au îndreptat către acele instituţii care s-au evidenţiat şi au marcat întreaga societate, nu numai cea medievală: regalitatea şi biserica. Această tradiţie a fost continuată de către istoriografia pozitivistă a secolului al XIX-lea care s-a axat pe cercetarea vieţii şi activităţii personalităţilor, sau, aşa cum menţionam, pe studiul instituţiilor majore, creatoare de istorie. O temă aproape la fel de puţin supusă discuţiilor istoriografice este şi ruralitatea, vorbind, desigur pentru limita temporală asumată de noi. Există şi aici o serie de motivaţii, dintre care cea mai pertinentă ar putea fi aceea a lipsei de documente emise de instituţiile săteşti.

În cazul Ungariei şi Transilvaniei, istoriografia maghiară s-a concentrat asupra studierii existenţei şi activităţii episcopiilor, capitlurilor, comitatelor sau oraşelor, fiind realizate sute de monografii, atât în domeniul ecleziastic, cât şi în cel laic. Mult mai puţin prezentă în istoriografie a fost tema ruralităţii, a creatorilor minori de istorie, care, în mod evident, nu au participat şi nu au influenţat vizibil „marea istorie", marile evenimente prin decizii politice, militare sau economice. Istoria celor mărunţi a fost deseori una ignorată, deşi categoriile sociale de la baza piramidei sociale au conviețuit după legi şi în cadrul unor instituţii cel puţin la fel de complexe.

O privire sumară asupra istoriografiei româneşti din ultimii 45 de ani denotă faptul că instituţiile de la baza piramidei sistemului administrativ, printre care şi aceea a judelui sătesc, nu au fost analizate decât tangenţial de către istorici, motivaţiile pornind cel mai adesea de la răspândirea informaţiilor într-un număr foarte mare şi divers de documente, existând deci necesitatea acoperirii unui spectru larg al arhivei.

Abordarea obiectivă a unui subiect de istorie a ruralităţii, şi în special a unuia de istorie a instituţiei rurale, depinde într-o bună măsură şi de existenţa surselor edite care ar reuşi să integreze şi să propună rute de cercetare.

Proiectul demarat se creionează în istoria instituțională și în cadrul mai larg al istoriei rurale, a țărănimii. Atunci când am inițiat demersul cercetării ne-am așteptat ca măcar istoriografia din perioada comunistă să fie mai bogată în abordări privitoare la țărănime și ruralitate, dar, cele care sunt, tratează în special problematica agricolă și economică sau marile evenimente și mișcări sociale și, așa cum aminteam, istoria instituției sătești se confundă fie cu istoria iobăgimii, fie cu a desfășurării marilor mișcări sociale.

Concluzia la care am ajuns, cu privire la modul de lucru într-o astfel de cercetare, în urma analizării câtorva dintre fragmentele arhivistice, este aceea că există o singură modalitate viabilă de a răspunde întrebărilor care intervin cu privire la instituția judelui sătesc, și anume introducerea în seriale a tuturor informațiilor, pe tipuri și nivel de abordare.

Cu toate că instituțiile medievale și premoderne au mai fost „evaluate" în istoriografie, aceea a judelui sătesc a rămas oarecum într-un con de umbră, probabil motivat din punctul de vedere al cercetătorului care trebuie să combine cunoștințe din mai multe domenii: economic, juridic, social, precum și o anumită doză de minuțiozitate. Pentru a evidenția caracteristicile instituției din Transilvania, am ales să sondăm și literatura istorică vest-europeană, care a tratat problematica instituțiilor lumii rurale. Prin comparație, pot fi observate astfel aspecte comune, dar și marile deosebiri dintre cele două părți ale continentului, întârzierile în tendințe ori, dimpotrivă, păstrarea elementelor caracteristice până spre secolul al XIX-lea.

Structura lucrării ține seama, la rândul ei, atât de plasarea instituției în schema instituțională a Principatului Transilvaniei, dar, mai ales, de informațiile disponibile. Este dificil de înțeles cum a funcționat judele sătesc fără a conștientiza și a prezenta cadrul politic și instituțional al Principatului pe parcursul secolelor analizate. În același scop, am ales să tratăm într-un capitol separat coordonatele lumii

rurale, deoarece acesta este terenul în care judele şi-a manifestat atribuţiile. Prezentarea izvoarelor şi a istoriografiei se constituie de fapt în prezentarea limitelor informaţionale, pe de o parte, şi de analiză, pe de altă parte. Cu toate că par generoase, informaţiile din surse sunt repetitive, de puţine ori ieşind din tipar. Acesta este motivul pentru care fiecare atribuţie care a reieşit a fost exemplificată cu cât mai multe cazuri, de pe întreg teritoriul avut în vedere, din întreaga linie temporală, fără a încărca excesiv textul. Am urmărit, de asemenea, evidenţierea unităţii instituţiei, dincolo de diversitatea zonelor de locuire din Principat, unitate ce contribuie la conturarea ei. Cu toate că din punct de vedere juridic şi administrativ avem de-a face cu domenii fiscale, nobiliare, ecleziastice, comitate, districte ori zone semiprivilegiate (Pământul crăiesc, zona secuiască), am încercat evidenţierea fondului comun. Aceasta şi deoarece caracteristicile comune ale instituţiei, indiferent de areal ori de epocă, prevalează în faţa diferenţelor date de tradiţiile locale. O prezentare clasică ar fi avut ca metodă de lucru distincţia caracteristicilor instituţiei în funcţie de domeniu şi de epocă. Dacă am fi prezentat pe tipul de domeniu, ar fi intervenit inevitabil repetiţia. Astfel că am optat pentru un discurs apropiat istoriografiei franceze, raliat la perioada lungă a unui spaţiu vast şi cu locuire diversă. De aceea, chiar dacă pare a fi un clişeu, am dorit să evidenţiem unitatea în diversitate, adică reliefarea caracteristicilor comune ale instituţiei, cele care, de altfel, îi dau şi statutul instituţional. În acelaşi spirit, am ales să includem şi exemple din teritorii adiacente care au făcut parte iniţial din Ungaria. Este cazul Banatului, al Partiumului ori Maramureşului, care însă pe perioada secolelor XVI–XVII au fost înglobate politic şi administrativ în cadrul Principatului Transilvaniei. După cum se va putea observa din exemplele citate diferenţele dintre competenţele juzilor săteşti din aceste zone şi ale celor din Ardeal sunt mai degrabă minore, aşa cum, de altfel, pot fi întâlnite şi în diferitele arii

de locuire intracarpatice. Suprapunerea autorității otomane unei serii de teritorii din Banat și Partium nu a destructurat instituțional lumea rurală, ci, dimpotrivă, a perpetuat o serie de practici preexistente pe care le regăsim, în egală măsură, și în Principatul Transilvaniei. În esență, prin includerea acestor spații în analiza noastră, am dorit să evidențiem continuitatea și uniformitatea instituțională a lumii rurale, indiferent de alternanțele politice care la un moment sau altul s-au intersectat cu acele teritorii.

A doua parte reprezintă de fapt esența lucrării. Am încercat să redăm componentele instituționale, atribuțiile instituției, domeniile de competență, ruta procedurală în diverse situații, legăturile inter-instituționale, în special cu juzii nobililor. Totul a fost limitat de valoarea inegală a informațiilor regăsite în documente și de repetarea lor. Chiar dacă nu am reușit întotdeauna să surprindem funcționarea instituției așa cum ne-am fi dorit, carențele informaționale ori de analiză sperăm că nu au afectat în ansamblu construcția și modelul instituțional pe care am dorit să-l reliefăm.

În final, ținem să aducem mulțumiri doamnei dr. Susana Andea, coordonatorul tezei de doctorat în care lucrarea de față își are originea, domnului dr. Dumitru Țeicu, directorul Muzeului Banatului Montan din Reșița, care a oferit suportul financiar necesar editării ei și profesorului Martyn Rady de la School of Slavonic and East European Studies din Londra care a avut bunăvoința să o prefațeze.

I

IZVOARELE ȘI ISTORIOGRAFIA

a. Izvoare inedite

Acest demers are la bază, alături de literatura istorică, şi informaţii provenind din sursă documentară, atât edită, cât şi inedită. Trebuie specificat, încă de la început, că în ceea ce priveşte informaţia de provenienţă documentară, cu toate că este prezentă în aproape tipurile de fonduri arhivistice, trebuie decantată astfel încât să fie posibilă evidenţierea valorii ei şi nu cantitatea sa. De asemenea, trebuie precizat că informaţia nu este unitară sau grupată tematic în cadrul unui anume fond sau colecţii, dimpotrivă. De aceea dificultatea cercetării nu este dată în mod neapărat de lipsa informaţiilor cât de mărimea fondurilor care ar trebui parcurse şi a răspândirii acestora.

Valoarea istorică a informaţiilor reprezintă un alt impediment al cercetării, în sensul în care aceasta nu numai că este inegală, dar de cele mai multe ori lipsa ei de substanţialitate este datorată poziţiei judelui sătesc în ierarhia birocratică şi administrativă a vremii, precum şi rolului minimal asumat de acesta în cadrul acţiunilor cu caracter general, al Principatului, dar şi al comitatului.

Informaţia provenită din surse inedite are o coloratură similară celei din sursele edite, cu specificarea că fiecare document nou poate aduce diferenţa faţă de lucrurile deja cunoscute.

a. În fondurile de *diplome medievale*[1] pot apărea, de exemplu, menţiuni asupra instituţiei judelui sătesc, aşa cum este documentul din 1435, în cadrul căruia judele (*judex vel villicus*) din Zazinfalva, din comitatul Timiş, depune mărturie că satul său a plătit impozitul datorat fiscului[2]. Un an mai târziu, în acelaşi comitat, este amintit judele din Biserica Roşie (Vereseghaz) care l-a ţinut în captivitate pe unul dintre iobagii nobilului Ladislau Hagymas[3].

În calitatea lor de reprezentanţi ai satelor juzii, pot fi întâlniţi şi în documente aparţinând unor fonduri ale unor instituţii, atât laice, cât şi ecleziastice. Numeroase menţiuni apar în Cărţile Regale (*Libri Regii*), dintre care, parţial, până la 1600, au fost regestate şi publicate în limba maghiară. În general judele sătesc apare ca om de mărturie în procesele de hotărnicii sau de puneri în posesie. În cazul în care sunt martori, valoarea documentară scade, deoarece apare doar numele şi în dreptul acestuia specificată funcţia. Deşi exemplele sunt numeroase, ne vom limita la câteva: astfel, în 25 martie 1571, judele din satul maramureşean Bilka depunea mărturie alături de alţi iobagi, într-un caz de punere în posesie[4]. Câţiva ani mai târziu, în 1577, sunt menţionaţi ca martori, tot în cadrul unui proces de punere în posesie, juzii din Veöldri, Igreczy, Zilkerek şi Zilvas, toate sate în comitatele Solnocul Interior şi Dăbâca[5].

Există documente care pun în lumină şi fragmente din aria de competenţă a judelui, aşa cum este cazul unui document din 1608, în care judele din Bărăbanţ, comitatul Alba, în numele satului său, încheie o înţelegere în privinţa unei

[1] Colecţia antemohacsiană din Arhiva Naţională a Ungariei – Diplomátikai levéltár (în continuare Dl.).
[2] Dl. 54949.
[3] Dl. 44100.
[4] Magyar Országos Levéltár (în continuare MOL), F 1, *Libri regii* (în continuare LR), 5, ff. 154–156.
[5] Idem, 4, ff. 101–104.

mori, cu Ambrozius Barcsay, scrib al Cancelariei major a principelui[6]. Tot un jude, cel din satul Dedrad, din comitatul Cluj, împreună cu juraţii, merg în faţa principesei Ecaterina de Brandenburg pentru a le fi reconfirmată scrisoarea privilegială pe care comunitatea o deţinea de la principele Sigismund Rákoczi[7]. Un alt document surprinde înţelegerea, încheiată între reprezentanţii satului Bethlenösi, din Zarand, şi nobilul Ştefan Szekély, în privinţa a două predii[8].

Colecţia de diplome medievale oferă, aşadar, pe lângă multitudinea de date din diverse alte domenii ale vieţii politice, socio-economice şi juridice, şi informaţii referitoare la instituţia rurală a judelui, evidenţiind, bineînţeles, cazuri particulare, dar şi momente nesemnificative din punctul nostru de vedere.

b. În *fondurile instituţiilor ecleziastice*, mai ales ale acelora care au avut atribute de loc de adeverire, se regăsesc informaţii privitoare la reprezentanţii satului. Un exemplu de acest gen este documentul din anul 1642 privitor la hotărnicia moşiilor Ighen, Şard şi Ampoiţa, comitatul Alba, unde, printre martorii chemaţi se numărau şi *ignobilibus Czijorra Triff, judice, Gabra Flora, Lupa Vajna, Gabra Lupe, juratis de eadem Ighenpataka*, alături de care mai erau prezenţi judele şi juraţii din Thotofalva şi Benedeki. Este interesant faptul că documentul, pe parcursul său, surprinde o altă realitate, şi anume schimbarea anuală a juraţilor, deoarece la ultima înfăţişare în procesul de hotărnicie, alături de judele Horea Triff apar alţi juraţi ai satului Ighen[9].

Deosebit de importante sunt pentru subiectul nostru nu numai actele specifice emise la locurile de adeverie, ci mai ales cele de organizare internă, domenială. Un astfel de document este dat de scriptele economice ale domeniului Capitlului

[6] Idem, 7, ff. 241v–242.
[7] Idem, 19, f. 79.
[8] Idem, 23, f. 180.
[9] MOL, F 3, Centuria O, nr. 46, ff. 4–6.

de Cluj-Mănăștur, realizat în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Pe lângă situația socio-demografică prezentată, apar și frânturi asupra organizării instituționale a satelor de pe cuprinsul domeniului. Sunt menționați atât juzii, numărul copiilor acestora cât și averea mobilă și imobilă a acestora, permițând astfel analiza asupra situației economice a acestor mici funcționari.

c. Statutul de urbe a conferit de-a lungul timpului o serie de privilegii, printre care și acela de a deține diferite așezări rurale din imediata proximitate. Astfel, *arhivele orașelor* conțin în mod inevitabil referiri la diverse situații din cadrul satelor aflate în posesie, dar și documente care prezintă relația dintre localitatea urbană și cea rurală. Pentru a-și spori veniturile, orașele au fost mereu interesate de administrarea satelor, pe de altă parte, localitățile rurale au încercat, pe cât posibil, să-și conserve autonomia în fața ingerințelor tot mai accentuate ale autorităților urbane. Cluj, Bistrița[10], Sibiu[11], Brașov[12] sunt numai câteva dintre exemplele de acest fel. Documentele se regăsesc în fondurile primăriilor orășenești aflate în custodia filialelor Arhivei Naționale, fonduri care conțin atât acte de tip juridic, cât și economic. În general, actele de acest fel se pot regăsi în protocoalele sau socotelile orașelor[13], dar și în urbariile deținute în aceeași locații. De exemplu, la finalul secolului al XVI-lea, administrarea posesiunilor rurale ale Clujului ridică o serie de probleme care transpar din documentele vremii, ca urmare a conflictului de interese dintre sfatul orașului și dorința de autogospodărire a satelor.

d. Un alt tip de fond arhivistic care a păstrat, prin natura lui, documente care fac trimiteri la prezența judelui, sunt *fondurile familiale*. Acestea conțin numeroase acte de donație,

[10] SJAN Cluj, fond Primăria orașului Bistrița.
[11] SJAN Sibiu, fond Magistratul orașului și scaunului Sibiu. Judicat-Acte juridice neînregistrate, nr. inv. 435 (anii 1592–1879).
[12] SJAN Brașov, Palladium Coronense.
[13] SJAN Cluj, fond Primăria orașului Cluj.

hotărnicii, puneri în posesie, cu referire cel puţin la numele judelui. O cercetare exhaustivă a acestor fonduri este destul de anevoioasă, datorită numărului mare de documente, pe de o parte, precum şi din cauza faptului că multe dintre fondurile familiilor ardelene se păstrează în depozitele arhivelor maghiare sau slovace, iar pe de altă parte informaţia rezultată s-ar putea dovedi similară şi inscriptibilă într-un serial, interesante putând fi cazurile particulare, ieşite din uzual. Un exemplu de document care conţine astfel de mărturie provine din fondul Kemény, datat 1650, în care satul Ghijasa de Sus din ţinutul Făgăraşului, prin reprezentantul său, judele Mihăilă Urs, care, împreună cu juraţii satului, cade de acord cu Ioan Kemény în privinţa ocupării unui loc de fânaţ în hotarul satului[14], relatare care poate surprinde măsura autonomiei săteşti, chiar şi în această a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

În fondurile marilor familii se pot regăsi de asemenea documente de genul urbariilor, aşa cum este cazul Bánffy, fond care a conservat şi urbariile domeniului Gilău, editate de către Jakó Zsigmond în 1940[15], sau fondul Bornemisza, în cadrul căruia se regăseşte urbariul Gurghiului. În mod similar, cele mai multe familii au întocmit pentru domeniile lor, la momente diferite, asemenea documentaţii: Bethlen, Jósika, Teleki, Wesselényi etc., păstrate în depozitele arhivelor clujene.

Fondul familiei Matkási conservă un număr mare de piese care menţionează judele, în special cele din secolul al XVIII-lea, în comitatele Hunedoara şi Cluj, dar şi în Banat. Astfel, într-un document din 1699, în cadrul unui proces instrumentat împotriva comitelui Petru Măcicaş, sunt chemaţi ca martori cneji şi juzi din peste 50 de sate, fiecare trecut cu numele şi vârsta[16].

[14] SJAN Cluj, fond Kemény, nr. 1249.

[15] Originalele se păstrează la SJAN Cluj, fond Banffy, registrul IV.

[16] SJAN Cluj, fond Matkási, cutia 18, nr. 1772 (publicat de Costin Feneşan, în *Banatica*, Reşiţa, 1996, pp. 182–223).

e. *Fondurile de natură economică* conţin cele mai numeroase date asupra stării materiale a juzilor. Este vorba despre *urbarii, conscripţiile fiscale* şi *socoteli* pentru diferite domenii, atât nobiliare, ecleziastice, cât şi fiscale. Urbariile domeniilor din comitatele vestice, Zarand, Bihor, Satu-Mare şi Maramureş s-au păstrat majoritar în fondul *Urbaria et Conscriptiones* în depozitele Arhivei Naţionale maghiare. Multe dintre ele au fost publicate, astfel că nu vom insista asupra lor, urmând ca această categorie să fie discutată la partea de surse edite. Inedită a rămas o parte dintre urbariile realizate în secolele XVI–XVII, cele mai multe nepublicate fiind din secolul al XVIII-lea, fără ca tipul de informaţie să fie mult diferit faţă de acela din urbariile secolelor anterioare. Astfel, urbariul domeniului Cehu-Silvaniei din 1566 este unul dintre cele care îşi aşteaptă editorii[17], şi în care juzii apar sub forma *judex*, spre deosebire de celelalte urbarii în care apar înscrişi ca şi cneji. Un alt exemplu de urbariu rămas inedit este al Şimleului, cu informaţii interesante asupra structurii economice şi sociale din Transilvania secolului al XVI-lea[18]. Un exemplu privind secolul al XVIII-lea poate fi urbariul din 1730, când în satul Abrămuţ, din comitatul Satu Mare, este menţionat judele (*biró*) care a plătit impozit 1,02 fl.[19].

Fondul Arhivei Fiscale a Transilvaniei păstrează cele mai multe urbarii şi conscripţii, fiind organizat pe dulapuri, în funcţie de aria geografică din care provin documentele pe care le conţin. Astfel sunt documentele din comitatul Alba, de pe domeniul Hunedoarei, din domeniile Cămărilor de sare, ale bunurilor fiscale din comitatele Cluj, Turda, Crasna sau ale zonei secuieşti. În fapt, documentele conţin instrucţiuni, urbarii şi conscripţii privind Transilvania din a doua jumătate a secolului al XVII-lea până la 1848. O parte foarte

[17] MOL, Urbaria et Conscriptiones (în continuare U.et C.), fasc. 101, nr. 47.
[18] U.et C., fasc. 113, nr. 5.
[19] U.et C. fasc. 13, nr. 48.

importantă este reprezentată de către bunurile fiscale eclezi-astice, aparţinând Episcopiei romano-catolice de Alba[20].

Domeniile mănăstireşti au beneficiat la rândul lor de efectuarea unor asemenea acţiuni care au avut ca scop înscrierea locuitorilor cu averile lor. O astfel de documentaţie a fost întocmită şi pe domeniul iezuiţilor din proximitatea oraşului Cluj. Urbariul cuprinde date referitoare la sătenii din Leghia, Baciu, Lona, implicit şi la juzii acestora, referinţele cuprinzând numele, vârsta, numărul de copii, averea, permiţând astfel o privire mai detaliată asupra mediului de viaţă al reprezentantului obştii săteşti[21]. Instrucţiunile premergătoare unor astfel de acţiuni, cum a fost întocmirea urbariilor şi conscripţiilor, fac referiri şi la corectitudinea datelor adunate, jurământul judelui sătesc fiind de ajuns, în caz contrar acesta fiind pedepsit sau amendat.

Documentele de natură juridică reprezintă şi ele surse cu potenţial uriaş pentru subiectul nostru. Este vorba despre protocoalele scaunelor de judecată comitatense (Turda, Maramureş) sau districtuale (Sălişte), care, prin bogata lor activitate, aduc în prim-plan şi instituţia judelui sătesc. O parte dintre documentele referitoare la teritoriul sud-transilvănean se găsesc în depozitele arhivelor din Timişoara[22].

Actele de tip economic relevă aspectul care ţine de situaţia financiară a judelui şi evidenţiază statutul social şi economic în cadrul comunităţii. Dacă într-o primă fază se poate presupune că judele era ales şi ţinând cont de acest aspect, adică poziţia sa în ierarhia financiară a satului, ulterior, spre finalul secolului al XVII-lea şi pe tot parcursul secolului al XVIII-lea, starea materială nu mai reprezenta un atu pentru numirea în funcţia respectivă, în timp ce în veacul următor poate fi chiar remunerat.

[20] MOL, F 234, XXI szekrény. Spre exemplu, fasciculul 7 al acestui dulap cuprinde situaţia bunurilor episcopiei din domeniile Alba şi Vinţul de Jos.
[21] *Ibidem*, XX szekrény, fasc. H.
[22] SJAN Timiş, Colecţia Muzeul Banatului.

Izvoarele inedite, ca sursă a lucrării noastre, reprezintă o componentă majoră și esențială, dezvăluind prin analiza lor întreaga dimensiune informațională necesară unui astfel de capitol de istorie socială și instituțională.

b. Izvoarele edite

Destul de numeroase sunt și informațiile regăsite în cadrul izvoarelor editate, care, coroborate cu cele din sursa inedită, pot să întregească tabloul funcțional al instituției judelui sătesc. În primul rând se poate discuta și analiza legislația epocii, începând de la decretele regale și până la legislația secolului al XVIII-lea care surprinde în multe cazuri realități anterioare. Trebuie menționat că referirile exprese la judele sătesc sunt relative și aici, deoarece atribuțiile sale sunt subsumate autorității stăpânului de pământ.

Astfel decretele regale din secolele XV–XVI cuprinse în *Corpus Juris Hungarici* prezintă mențiuni asupra juzilor sătești. În 1481, în privința celor care adună dijma se hotăra să nu mai fie cazați la juzii satelor, ci la preoții locului, judele fiind dator să trimită hrană și băutură pentru persoanele implicate în această acțiune[23]. Un alt articol din 1486 stabilește ca villicii să fie scutiți de dijmă, de muncile, serviciile și cheltuielile avute cu ocazia adunării acestora[24]. În unele articole de lege care privesc procedeul de impunere a dijmei (1495) se cere ca la verificarea stogurilor iobagilor să fie prezent și judele locului, în mâna căruia trebuia lăsat un florin ca acesta să poată despăgubi pe țăranul respectiv, în cazul în care i-a fost răscolit grâul în mod abuziv[25]. Trei ani mai târziu, în 1498, se hotăra ca judele satului să anunțe vicearhidiaconul de care aparține ca la rândul său acesta să poată trimite dijmuitorul în curs de 12 zile. Dacă dijmuitorul nu ar fi ajuns

[23] *Corpus Juris Hungarici*, ed. Dezső Markus, Ed. Franklin, vol. I, 1896, p. 580.
[24] Idem, p. 586.
[25] Idem, p. 622.

la termenul stabilit, judele să facă dijmuirea în câmp, lăsând dijmele cuvenite chiar acolo. De asemenea, acelaşi jude trebuia să organizeze transportul dijmelor[26].

Secolul al XVI-lea este marcat din punct de vedere legislativ de articolele de lege din 1514 precum şi de colecţia juristului Ştefan Werböczy[27], care a reprezentat temelia juridică a societăţii din Ungaria şi Transilvania. Dacă decretele din 1514 exprimă, de fapt, reacţia legislativă a nobilimii faţă de evenimentele sociale din acelaşi an, ridicând la rang de lege o serie de pedepse precum şi şerbia, *Tripartitum* e o colecţie de legi şi obiceiuri juridice stabilite succesiv prin decrete şi hotărâri dietale, aprobate de dietă abia în 1517. La fel ca şi decretele din 1514, legea este făcută astfel încât să servească scopurilor nobilimii, principiile sale sunt adaptate nevoilor acesteia. Nobilimea şi supuşii sunt cele două categorii sociale înscrise în codul de legi. Dacă nobilii se bucură de multe drepturi şi libertăţi, pe de o parte, plebea pe de cealaltă parte, cuprinzând oamenii liberi şi iobagii, aceştia din urmă sunt puşi în şerbie veşnică prin titlul 25 din partea III.

Un pas important în înţelegerea structurilor juridice şi instituţionale ale Principatului Transilvaniei l-a reprezentat publicarea *Monumenta Comitialia Regni Transilvaniae*, colecţie de hotărâri dietale începând de la mijlocul secolului al XVI-lea, apărută în 21 de volume (între anii 1875 şi 1898); cuprinde de asemenea o serie de articole care fac referire la atribuţiile dregătorilor satelor. Aşa este decretul din 1545 care prevede ca oficialii, inclusiv juzii săteşti, să ia măsuri împotriva hoţilor şi să încaseze homagiul[28]. De asemenea,

[26] Idem, p. 624.

[27] Titlul original este *Opus Tripartitum Juris Consuetudinarii Inclyti Regni Hungariae,* printat pentru prima dată în 1517 şi apoi reluat în *Corpus Juris Hungarici*.

[28] *Monumenta Comitialia Regni Transilvanie. Erdélyi országgyülési emlékek*, ed. Szilágy Sándor, Budapesta, 1875, I (1540–1556), (în continuare *MCRT*), p. 219.

reprezentanții Principatului au hotărât, trei ani mai târziu, la Turda, ca în fiecare posesiune să fie un cneaz scutit de darea oilor (quinquagesima), dar potrivit obiceiului vechi, să dea un caș și o pătură de lână, situație asemănătoare preoțimii ortodoxe din Transilvania[29]. Asupra modului de impunere a colonilor și a intervenției judelui sătesc în această acțiune există mențiuni speciale, jurământul judelui în cele mai multe cazuri fiind cea mai bună garanție[30]. Printre prevederile dietale se hotărăște în a doua jumătate a secolului al XVII-lea ca niciun nobil să nu mai poată lua slujba de jude sătesc[31], semn că faptul era o practică curentă în epocă, însă situația este discutabilă.

Alte două mari colecții publicate în epocă, *Approbatele*[32] *și Compilatele*[33], ca semn distinctiv al legislației secolului al XVII-lea, completează într-o oarecare măsură cele deja statuate de către forurile legislative. Ambele culegeri de legi, prima din 1653, iar a doua din 1669, au la bază sistemul religiilor recepte și a celor trei națiuni privilegiate. Textul *Approbatelor* este divizat în cinci mari părți: drept ecleziastic, drept de stat, drepturile nobilimii, procedură de judecată și noțiuni de drept administratriv. De observat faptul că nu au fost incluse cu titlu special drepturile sau obligațiile țărănimii, făcând obiectul unor titluri pe parcursul textelor. De observat, de asemenea, faptul că menționarea juzilor se face în special cu privire la prinderea răufăcătorilor sau la asigurarea ordinii în timpul muncii[34]. Articolele au fost preluate și în corpusul din 1669, cu mici diferențe.

[29] Idem, p. 241.
[30] Idem, pp. 185–186.
[31] Idem, XIV, p. 324.
[32] *Approbate Constitutiones regni Transilvanie et Partium Hungarie eidem anexarum*, 1653.
[33] *Compilate Constitutiones regni Transilvanie et Partium Hungariue eidem anexarum*, 1669.
[34] *Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei (1653),* ed. Liviu Marcu, Cluj-Napoca, 1997, p. 146–152.

La legislaţia centrală se adaugă şi *Corpus Statutorum Municipalium*, culegeri de norme juridice ca legislaţie a comitatelor şi oraşelor, ce surprind realităţile locului, permiţând evidenţierea unor aspecte care nu apar menţionate în legislaţia centrală. Comitatele şi oraşele se arată îngrijorate mai ales de problema siguranţei locuitorilor lor, făcând din jude un garant pentru apărarea ordinii şi un mijloc de eliminare a răufăcătorilor. Astfel, în 1649, comitatul Dăbâca hotărăşte ca judele care nu ar fi de acord să-i reţină pe hoţi să plătească de la 12 până la 500 de florini din propria avere[35]. Situaţia acestui funcţionar sătesc nu era tocmai proastă în unele comitate, deoarece statutele Crasnei, de exemplu, prevăd ca judele satului să beneficieze de câte o zi de muncă din partea locuitorilor satului, ba chiar să fie scutit de unele impuneri[36]. De asemenea, legislaţia comitatensă prevede modul de elecţie a judelui sătesc, în cazul în care într-un anume sat există mai mulţi stăpâni care deţin părţi variabile. Adunarea comitatul Satu Mare, de exemplu, a hotărât ca jude să fie, în astfel de cazuri, succesiv, anual, câte un reprezentant al fiecărui stăpân[37].

Reglementările urbariale ale secolului al XVIII-lea este clar că sunt, cel puţin parţial, preluări din perioada anterioară. Alături de o mulţime de prevederi privind obligaţiile publice şi către nobil, acestea fac referiri şi la modul în care trebuie ales judele satului şi la felul în care ar trebui să îşi exercite funcţia. Atât reglementarea privind Transilvania din 1767, cât şi cea referitoare la Banat din 1780, deosebit de asemănătoare ca formă şi conţinut, prevăd expres ca alegerea judelui (*biro* – în Transilvania, *chinez* – în Banat) să se facă numai cu acordul stăpânului de pământ. Ambele reglementări redau în mai multe puncte modalitatea prin care cei care au obţinut slujba

[35] *Corpus statutorum Hungariae municipalium, I. Statuta et constitutiones municipiorum Transylvaniae ab antiquissimus temporibus usque ad finem seculi XVIII*, ed. Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen, Budapesta, 1885, I, p. 287.
[36] *Ibidem*, p. 405.
[37] *Ibidem,* III, pp. 123–124.

de jude să poată să o ducă la îndeplinire în decursul perioadei de un an, cât era stabilit[38].

Diplomatariile medievale și alte corpusuri edite nu aduc noutăți esențiale referitor la tema propusă față de cele provenite din izvoarele inedite, iar informația nu se aglomerează în mod spectaculos. Și aici sunt menționați juzii în cadrul unor procese de hotărnicii, ca martori în diverse cauze, ca parte în cadrul unor contracte de vânzare-cumpărare. Relevante din punctul de vedere al situației materiale sunt și o serie de documente conexe cum este cel din *Documenta Romaniae Historica*, document din 1359, în cadrul căruia este menționată cumpărarea unei mori de către nobilul Petru de Iara de la judele Nicolae din Secusigiu[39] sau acela din 1356, emis la Turda, în care judelui de pe domeniul bisericii Sfintei Fecioare din Cluj-Mănăștur i se reconfirma dreptul de a judeca „toate pricinile ivite"[40].

Colecția de documente referitoare la teritoriul săsesc, *Urkundenbuch*, conține de asemenea acte care menționează, într-un fel sau altul, juzii. Un astfel de exemplu îl reprezintă documentul din 1306, care relevă numărul juzilor, și anume 2, precum și a juraților – 12, din localitatea Mănărade, comitatul Alba[41]: *Albertus et Petrus, villici, necnon duodecim jurati ac tota communitatis.* Pentru teritoriul secuiesc încă din secolul al XIX-lea a început editarea Diplomatariului Secuiesc (*Szekely Okleveltar)*, care, cu intermitențe, a apărut până recent într-o nouă serie și care conține, la rându-i, o serie de

[38] David Prodan, *Reglementarea urbarială din Banat de la 1780*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj-Napoca, 1969, pp. 293–322; Aurel Răduțiu, *Reglementarea urbarială a Mariei Tereza din 1767, textele românești*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj-Napoca, 1979, pp. 301–336.

[39] *Documenta Romaniae Historica*, seria C: Transilvania, XI, doc. nr. 385.

[40] Idem, doc. nr. 49.

[41] *Urkundenbuch zür Geschichte der Deutchen in Siebenburgen,* ed. Franz Zimmerman, Karl Werner, 1892, p. 233.

documente care dezvăluie informaţii referitoare la instituţia judelui sătesc[42].

Diplomatariile familiilor nu fac excepţie. Cel al familiei Bánffy conţine un document din 1387 în care Ştefan Lossonczy, ban de Severin, comite de Timiş şi Cenad, se adresează *dilectis villico, juratis allisque iobagionibus suis de Sayos*, pentru a-l accepta pe capelanul Valentin drept preot al localităţii[43].

Mult mai bine reprezentaţi apar juzii în urbarii, documente care reflectă starea materială a juzilor. Majoritatea acestora menţionează în dreptul numelui persoanei, a acestora, dar şi a celorlalţi locuitori, şi funcţia de jude sub forma *judex, kenesius* sau *villicus*, putându-se astfel concluziona asupra locului ocupat de cel care era jude în ierarhia economică a satului. Tot urbariile sunt cele care ne informează asupra faptului că multe localităţi aveau doi juzi şi adesea se menţionează şi judele anterior precum şi faptul că termenul cu care este desemnat judele (în special acela de *kenesius*) s-a putut transforma în nume de familie.

Editarea urbariilor a început încă din secolul al XIX-lea. Primele urbarii au fost publicate în cadrul colecţiilor de documente privind marile familii nobiliare sau ca anexă a unor studii speciale asupra situaţiei economice din Ungaria medievală şi premodernă. Astfel sunt urbariile domeniului Satu Mare, cu domeniul Ardud, care a fost publicat în colecţia de documente în cinci volume privind istoria familiei Károly de Carei[44] sau jurnalul economic al domeniilor principesei Anna Bornemisza care cuprinde date referitoare la a doua jumătate a secolului al XVII-lea[45].

[42] *Székely Oklevéltár,* apărut în perioada 1872–2006, în două serii, fiecare a câte opt volume.

[43] *A tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család története. Oklevéltár,* I, ed. Varjú Elemér, Budapesta, 1908, p. 389.

[44] *A Nagykároly gróf Károly, család oklevéltára*, ed. Geresi Kálmán, Budapesta, 1882–1897, III, pp. 500–551.

[45] Szádeczy Béla, *I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása. I. Bornemisza Anna gazdasági naplói, 1667–1690*, Budapesta, 1911.

Perioada interbelică nu excelează în istoriografie prin editarea de documente economice. Unul dintre istoricii români care au publicat astfel de izvoare a fost Ștefan Meteș, în cadrul volumului *Viața agrară, economică a românilor din Ardeal și Ungaria*[46], apărut în 1921, referitor la perioada 1508–1820. „Statutele Țării Făgărașului din 1508" și cele din 1560–1570, publicate tot de Ștefan Meteș, conțin și anumite informații despre atribuțiile și competențele juzilor din arealul făgărășean[47]. Ambele statute au fost însă publicate după edițiile maghiare din *Corpus statutorum* și *Magyar gazdaságtörténelmi szemle*, Meteș asigurând și traducerea românească a textelor.

Strădaniile lui Meteș au fost continuate în anii celui de-al Doilea Război Mondial de istoriografia maghiară din Transilvania prin Makkai László și Zsigmond Jakó. Primul s-a ocupat de problematica comitatului Solnoc-Dăbâca[48], publicând, printre altele, urbariile domeniului cetății Gherla și parțial, al cetății Ciceu, ambele din anul 1553, precum și urbariul domeniului cetății Chioar din 1566, iar cel de-al doilea autor a dat spre editare, în mod sistematic urbariile domeniului Gilău în secolul al XVII-lea, bogat în informații, inclusiv asupra juzilor sătești[49].

După cel de-al Doilea Război Mondial, în contextul interesului politic și ideologic sporit al regimului marxist pentru cunoașterea trecutului „claselor oprimate", editarea urbariilor și a actelor de tip economic a luat amploare, perioada cuprinsă între 1950 și 1970 fiind, probabil, cea mai prolifică din acest punct de vedere. Astfel, în istoriografia maghiară, același Makkai Laszlo publica în 1954 registrele

[46] Ștefan Meteș, *Viața agrară, economică a Românilor din Ardeal și Ungaria*, I, 1508–1820, București, 1921.
[47] *Ibidem,* pp. 243–252.
[48] Makkai László, *Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején*, Cluj, 1942.
[49] Jakó Zs., *A gyalui vártartomány urbariumai,* Cluj, 1944.

de socoteli ale moşiilor principelui George Rákoczi I[50], iar Maksay Ferenc publica mai multe urbarii din secolul al XVII-lea, majoritatea referindu-se însă la Ungaria propriu-zisă[51].

Istoriografia românească s-a arătat direct interesată de editarea documentelor economice referitoare la Ardeal. În privinţa cunoaşterii vieţii şi statutului ţărănimii din Transilvania, s-a remarcat academicianul David Prodan, care, alături de importanta producţie istoriografică, a fost şi unul dintre editorii de marcă ai surselor urbariale. În 1960 a publicat urbariul cetăţii Şiria din 1525[52], urmat în 1962 de publicarea urbariului Beiuşului[53] şi de cel al cetăţii Ciceu[54], în 1965. Toate cele trei urbarii sunt surse de primă mână în cercetarea de faţă asupra juzilor săteşti, putându-se extrapola asupra competenţelor acestora şi la starea lor economică. Chiar dacă nu redă în întregime, ci largi extrase din documentele urbariale, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, operă de prim rang a cercetătorului Prodan, aduce la lumină date referitoare la organizarea domenială, inclusiv la reprezentanţii săteşti, juzi şi juraţi, deosebit de importante fiind şi comentariile şi concluziile autorului[55].

În aceeaşi perioadă, cercetători ca Ştefan Pascu şi Traian Gherman publicau în *Anuarul* Institutului de la Cluj o întreagă serie de urbarii (20) privind localitatea Cetan de lângă Dej, din anii 1717–1768, realizate în limba maghiară, cu foarte multe informaţii despre situaţia ţărănimii şi a instituţiilor

[50] Makkai László, *I. Rákoczi György gazdasági iratai*, Budapesta, 1954.
[51] Maksay Ferenc, *Urbáriumok XVI–XVII század*, Budapesta, 1959.
[52] David Prodan, *Domeniul cetăţii Şiria la 1525*, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie*, Cluj, 1960, pp. 37–102.
[53] Idem, *Domeniul Beiuşului la 1600*, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie*, Cluj, 1962, pp. 35–110.
[54] Idem, *Domeniul cetăţii Ciceu la 1553*, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie*, Cluj, 1965, pp. 73–113.
[55] Idem, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea,* Bucureşti, 1967.

sătești, în multe cazuri fiind menționați crainicii, juzii și jurații satelor[56].

Urbariile Țării Făgărașului, editate de David Prodan, fac multiple referiri la jude sub forma *szindia*, *zindia* (sândie), *folnagy* sau *biró*, menționați mai ales ca neplătitori de dare[57]. Aceste două volume mari de urbarii reprezintă un instrument excelent privind evoluția, competențele și atribuțiile instituției sătești într-un areal geografic determinat și majoritar românesc. Segmentarea domeniului Făgărașului în domenii de mai mici dimensiuni permite investigarea nuanțelor referitoare la juzi în funcție de tradițiile locului sau de impunerile stăpânului domenial.

Urbariul Hunedoarei, publicat de către Iosif Pataki[58], aduce în lumină un teritoriu cu un statut aparte pe tot parcursul Evului Mediu. Volumul prezintă pe larg atât evoluția, cât și organizarea domeniului și persoanele care l-au deținut. Studiul se bazează în special pe documente provenind din fondul Brandenburg de la Nürenberg. În cadrul capitolului asupra organizării domeniale, un subiect aparte este reprezentat de studiul situației cnejilor. Autorul identifică trei categorii, pe cei înnobilați, ai cetății și cnejii comuni, denumire sub care se ascunde funcția de jude al satului. De asemenea, documentele publicate îi oferă posibilitatea de a distinge rolul și evoluția acestor cneji pe domeniu. În general, se bucurau de anumite libertăți, fiind scutiți de plata censului și trebuind să participe la strângerea diferitelor dări și taxe precum și menținerea ordinii pe domeniu[59]. Recent, Liviu Ursuțiu și-a adus contribuția la cunoașterea mai aprofundată

[56] Ștefan Pascu, Traian Gherman, *Urbariul satului Cetan din prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj, 1960, pp. 171–253.
[57] David Prodan, *Urbariile Țării Făgărașului*, I–II, București, 1970, 1976.
[58] Iosif Pataki, *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea. Studii și documente*, București, 1973.
[59] *Ibidem*, pp. LXVI-LXXI.

a încă unui mare domeniu, acela al Gurghiului. Textele documentare sunt completate de explicaţiile şi comentariile editorului atât despre locuitorii domeniului, iobagi, jeleri, drabanţi, libertini, dar şi nobili, cât şi asupra economiei şi justiţiei domeniale[60].

Ca surse juridice, protocoalele comitatense au văzut, parţial, în măsura în care ele au supravieţuit, lumina tiparului. Un număr apreciabil de astfel de documente s-au păstrat de la comitatele Turda şi Maramureş. Cele provenind de la scaunele de judecată ale comitatului Turda au făcut obiectul unei ediţii, intrând în atenţia cercetătoarei Dáné Veronka; aceasta, după susţinerea tezei de doctorat, a reuşit în 2009 să editeze protocoalele dintre anii 1607 şi 1658[61], practic primul registru.

Pentru secolul al XVIII-lea, numeroasele volume dedicate răscoalei lui Horea, respectiv cele documentare, oferă informaţii preţioase asupra instituţiei, dar şi asupra modului în care persoanele reprezentative ale satului s-au comportat în condiţii excepţionale, reliefându-se, de fapt, caracterul uman în faţa schimbărilor[62]. Am folosit o parte din volume, ale căror documente au evidenţiat chestiuni deosebite referitoare la judele satului.

c. Istoriografia

Aşa cum menţionam şi la începutul prezentei discuţii, am încercat să organizăm prezentarea lucrărilor de istoriografie puţin diferit faţă de prezentările clasice, şi anume în funcţie de sfera de proveniență: lucrări de istorie socială, de drept etc.

---

[60] Liviu Ursuțiu, *Domeniul Gurghiu (1652–1706)*, Cluj-Napoca, 2007.

[61] *Erdély történelmi adatok, IX.1. Torda vármegye jegyzőkönyvei,* I. 1607–1658, ed. Dáné Veronka, Cluj, 2009.

[62] *Izvoarele răscoalei lui Horea,* organizată în două serii, A. Diplomataria şi B. Izvoare narative, se constituie în cel mai complet diplomatariu asupra acestei mişcări. În ediţia mai multor cercetători apare din 1983, ultimul volum, al unsprezecelea, fiind apărut în martie 2013, dedicat comitatului Cluj în timpul răscoalei.

În mod similar publicării de izvoare care privesc problematica ruralității și a țărănimii, istoriografia românească a început să fie preocupată relativ târziu de un astfel de subiect, în timp ce literatura maghiară de specialitate a fost interesată mult mai devreme de subiectul în cauză. Un exemplu este Josif Benkö, ce, în volumul său referitor la Principatul Transilvaniei, aduce în discuție, tangențial, problematica mai marilor satelor, în special în partea a doua – *Per judices et juratos pagorum* și *De administratio judiciaria* (*praeter judicatum pagensem*)[63].

La începutul secolului XX se remarcă în special studiile lui Acsády Ignácz asupra iobăgiei din Ungaria[64], dar și a dărilor iobăgești la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor[65]. La doi ani după apariția cărții lui Acsády Ignácz despre iobăgie, vedea lumina tiparului și contribuția lui Ioan Russu Șirianu, dedicată aceleiași teme. Era prima privire sintetică asupra unui subiect abordat foarte puțin în istoriografia românească a vremii[66], mult timp o contribuție singulară, proiectat probabil în mai multe volume, dintre care a apărut doar unul. Este adevărat că autorul lucrează cu documente deja publicate și, tratând doar Evul Mediu, pierde o serie de informații legislative și economice relevante, spațiul alocat tratării juzilor în cadrul lucrării fiind unul minor.

Istoriografia românească s-a orientat mai degrabă către surprinderea *categoriei cneziale românești* și a modului de evoluție a acesteia de la elite de importanță locală, minoră, spre formula nobilimii românești. Deschizător de drumuri în acest sens este studiul lui Ioan Bogdan, apărut la începutul secolului XX[67]. Strădaniile sale au fost continuate, la limita de

[63] Benkö Jozséf, *Transsilvania sive Magnus Transsilvanie Principatus*, Vindobonae [Viena], 1778, tom II, segm. III, cap. VIII, pp. 49–50.
[64] Acsády Ignácz, *Magyar jobbágyság története*, Budapesta, 1906.
[65] Idem, *A jobbágy-adózás 1577–1597-ben*, Budapesta 1896; *A jobbágy-adózás 1598–1604-ben*, Budapesta, 1906.
[66] Ioan Russu Șirianu, *Iobăgia*. I. *Până la finea secolului XV*. Arad, 1908.
[67] Ioan Bogdan, *Despre cnejii români*, în *Analele Academiei Române*, seria II, tom 25, București, 1904.

interferenţă între istorie socială şi istoria dreptului, în perioada interbelică, de către Ioan Bălţariu şi Dinu Arion, care, deşi au surprins transformarea unei părţi a cnejilor în categoria juzilor săteşti, nu au insistat asupra acestora din urmă[68].

De abia după cel de-al Doilea Război Mondial studiile asupra originii, evoluţiei şi transformării instituţiei cneziale au cunoscut o deosebită amploare. Literatura de acest tip îşi găseşte cea mai bună referinţă în volumele lui Ştefan Pascu referitoare la voievodatul Transilvaniei în care sunt urmărite de la istoriografia problemei până la cele mai diverse menţiuni documentare, de voievozi şi cneji, pornind din secolul al XI-lea şi până la constituirea Principatului Transilvaniei, autorul insistând uneori deosebit de mult asupra rolului acestora în formarea societăţii româneşti[69]. În cadrul ultimului volum, având drept temă a unuia dintre capitole organizarea judecătorească, Pascu expune şi noţiuni despre instanţa de judecată de la baza piramidei juridice, forul sătesc, evidenţiind una dintre atribuţiile principale ale judelui sătesc, aceea judecătorească.

Generaţia de istorici a ultimelor două-trei decenii ale secolului XX a fost la rândul ei interesată de subiectul referitor la cneji, printre cei mai prolifici în acest sens fiind istoricii Avram Andea, cu contribuţia sa asupra cnejilor din Banat până la venirea habsburgilor, surprinzând modul în care cnejii, deveniţi juzi ai satelor, s-au perpetuat inclusiv în timpul stăpânirii otomane[70], Ioan Aurel Pop, care a analizat această categorie socială în studii speciale[71], evaluând statutul economic, social şi juridic al acestora, precum şi într-o lucrare de referinţă, sintetică şi, la

[68] Ioan Bălţariu, *Vechile instituţii juridice din Transilvania*, Aiud, 1934; Dinu C. Arion**,** *Cnejii* (*Chinejii*) *români*, Bucureşti, 1938.

[69] Ştefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, Cluj, III, 1986, pp. 351–573; IV, Cluj, 1989, pp. 174–180.

[70] Avram Andea, *Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică* (*1718*), Reşiţa, 1996.

[71] Ioan Aurel Pop, *Statutul cnezilor supuşi pe domeniile feudale din Transilvania în secolul al XIV-lea*, în *Civilizaţie medievală şi modernă românească*, Cluj, 1985.

acea vreme, inovatoare[72]; cercetătorul Ioan Drăgan a abordat la rândul său subiectul în cadrul principalei sale lucrări referitoare la nobilimea românească din Transilvania[73].

Istoria dreptului își aduce contribuția la cunoașterea instituțiilor, și în subsidiar și a aceleia a judelui sătesc. Astfel, în perioada de început a comunismului, istorici și personalități ale școlii de drept românești au reușit să dea la tipar o serie de volume de mare valoare din acest punct de vedere, așa cum este *Istoria generală a statului și dreptului*[74], sau culegerea de texte cu caracter istoric care pot atesta existența uneia sau alteia dintre instituțiile sau formele de organizare de-a lungul istoriei, cum ar fi *Crestomație pentru istoria statului și dreptului*[75]. În paginile acesteia din urmă, pe lângă faptul că oferă posibilitatea de a face comparație între instituțiile din cele trei formațiuni statale cu populație românească, instituția judelui satului este exemplificată cu un text publicat în *Documenta Romaniae Historica*, atestând în fapt existența unor formațiuni românești similare celor săsești precum și vechimea instituției cneziale. O ultimă abordare notabilă din perspectiva științei juridice este lucrarea aceluiași Vladimir Hanga, cu referire directă la instituțiile românești[76], urmărind evoluția lor și realizând paralele cu instituții similare din spațiul sud-dunărean. Instituția judelui sătesc este prezentată ca străveche, structură ancestrală, iar judele ca figura centrală a administrației satului, ca fiind cel care judecă după „ius valahicum"[77].

Un capitol aparte pe scena istoriografiei problemei îl reprezintă *studiile sociologilor* care au vizat exprimarea

[72] Idem, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare* (*boierești*) în secolele XIV–XVI, Cluj, 1991.
[73] Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania* (*1440–1514*), București, 2000.
[74] Vladimir Hanga, *Istoria generală a statului și dreptului*, București, 1958.
[75] Vladimir Hanga, Ștefan Pascu, *Crestomație pentru istoria statului și dreptului*, II, București, 1958, pp. 272–273.
[76] Vladimir Hanga, *Les institutions du droit coutumier roumain*, București, 1988.
[77] *Ibidem,* pp. 57–59.

ruralităţii de-a lungul existenţei sale, fiind la interferenţa între monografia sociologică şi studiul de istorie socială. În lucrarea sa fundamentală *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*[78], Henri H. Stahl combate teza conform căreia satele devălmaşe ar fi fost întemeiate de un fondator al satului şi susţine, dimpotrivă, ipoteza că satele devălmaşe sunt forme târzii ale disoluţiei unor organizaţii mult mai vaste cu caracter tribal. El vede o continuitate între ginţile arhaice şi sate. Trebuie menţionat faptul că lucrarea se bazează pe anchete sociologice efectuate în teren la începutul secolului XX, cercetări monografice interdisciplinare iniţiate de Dimitrie Gusti începând cu 1925 în satul Nerej (judeţul Vrancea), Câmpulung, Fundul Moldovei etc. Interesant pentru subiectul nostru este cel de-al doilea volum al lucrării, în care Stahl analizează organizarea internă a obştii, începând cu modul de votare în adunarea obştească şi până la regimul special al sloboziilor. Cu toate că lucrarea nu are ca bază documente referitoare la satele transilvănene, concluziile se pot extinde şi asupra lor, la fel ca şi cele din lucrarea *Sociologia satului devălmaş românesc*[79] sau *Istoria socială a satului românesc*[80].

Cele mai importante în dezvăluirea timpurie a situaţiei lumii rurale s-au dovedit a fi studiile de istorie socială. Constantin Giurescu a fost unul dintre deschizătorii de drumuri căruia i se datorează un volum de studii de istorie socială, la nivelul cunoaşterii şi al dezvoltării ştiinţei istorice din acea vreme[81].

Un studiu sintetic, similar, este prezentat în volumul din 1964 al lui P. P. Panaitescu[82], care analizează situaţia

---

[78] Henri H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe,* ed. II, Bucureşti, 1998, II, p. 43 şi urm.

[79] Idem, *Sociologia satului devălmaş românesc*, Bucureşti, 1946.

[80] Idem, *Istoria socială a satului românesc*, Bucureşti, 2003.

[81] Constantin Giurescu, *Studii de istorie socială*, Bucureşti, 1943.

[82] Petre P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova. Orânduirea feudală*, Bucureşti, 1964.

proprietății țărănești din Țara Românească și Moldova, poziția cnejilor în comunitate, ca nobilime prestatală, realizând în același timp și o paralelă cu situația din Transilvania.

În perioada imediat următoare, studii și materiale publicate de cercetători și arhiviști, cu predilecție de *tip economic,* scot în evidență relațiile din cadrul comunității rurale, respectiv poziția economică a satului. Astfel sunt urbariile diverselor sate de pe întreg teritoriul Transilvaniei: Micești[83], domeniul Gurghiului[84], Simișna[85], Beliu[86], Dicănești[87] sau Aleșd[88] fiind doar câteva.

Studiile de tip demografico-economic, destul de numeroase în istoriografia deceniului 7, relevă statutul și evoluția materială a societății, în general, și a țărănimii în special. Astfel este studiul lui Ludovic Demény asupra momentului introducerii uneia dintre principalele dări din societatea medievală, aceea a nonei[89], sau articolul cercetătorului Aurel Răduțiu cu privire la altă importantă activitate iobăgească, și anume claca[90].

O serie de articole apărute în anii '70–'80 în diverse reviste de specialitate, au fixat sub lupă situația țărănimii și a ruralității. În special grupul de cercetători bihoreni – Ana Ilea, Veronica Covaci, Gheorghe Mudura, Liviu Borcea – a reușit să exploateze parțial informațiile cu caracter economic din

[83] Ionaș Vasile, *Urbariul satului Micești din anul 1766*, în *Apulum*, 1975.
[84] Liviu Ursuțiu, *Agricultura domeniului Gurghiu,* în *Terra nostra*, 1973; Idem, *Chezășia pe domeniul Gurghiului,* în *Marisia*, 1976; Idem, *Tranzacții asupra iobagului și asupra pământului pe domeniul Gurghiu*, în *Marisia*, 1977.
[85] Maria Roșca-Rosen, *Conscripțiile satului Simișna,* în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historica*, 1974, 24, fasc. 1.
[86] Gheorghe Gorun, *Domeniul Beliu*, în *Ziridava*, Arad, 1981.
[87] Ioan Bratu, *Urbariul satului Dicănești*, în *Acta Musei Napocensis*, 1981.
[88] Ana Ilea, *Conscrierea domeniului Aleșd*, în *Aleșd: 1904–1979*, Oradea, 1979.
[89] Ludovic Demény, *Introducerea nonei în Transilvania*, în *Studii. Revista de istorie*, 1960.
[90] Aurel Răduțiu, *Despre clacă*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj-Napoca, 1982.

fondurile de la Oradea. Şi cercetătorul Sabin Belu a publicat un şir de studii cu privire la istoria satelor din Munţii Apuseni şi Crişana. Articolul din 1979 se bazează pe două documente, urbariul Beiuşului de la 1600, evidenţiat şi de către David Prodan, şi un altul, al domeniilor Episcopiei catolice de Oradea. Analiza realizată are ca scop evidenţierea creşterii sarcinilor feudale dar şi economia zonei Ţării Crişurilor[91]. Pornind de la urbariile Someşului Cald, Sabin Belu publică un alt studiu cu aceleaşi coordonate[92]. Noua generaţie a şcolii de la Oradea are şi reprezentanţi care s-au ocupat de istoria ţărănimii, având ca vârf de lance pe regretatul profesor Barbu Ştefănescu[93]. Folosind surse în special din secolul al XVIII-lea, cercetătorii bihoreni, interesaţi de studiul istoriei sociale, au publicat articole referitoare la ţărănimea din vestul ţării. Ana Ilea, uzând de documente din fondul Episcopiei catolice de Oradea şi de cele din fondul Prefecturii judeţului Bihor, evidenţiază modul de reacţie a iobăgimii bihorene la noile măsuri legislative ale regimului habsburgic[94]. Aceleiaşi autoare îi aparţine un studiu dedicat tocmai instituţiilor sătești din comitatul Bihor, însă tot pentru secolul al XVIII-lea. Beneficiind de accesul la materialul arhivistic din fondurile de la Oradea, a reuşit să dezvolte un model de cercetare a instituţiilor sătești într-o zonă bine delimitată geografic, evidenţiind totalitatea aspectelor specifice obştii ţărăneşti, a obligaţiilor şi datoriilor faţă de puterea centrală şi cea domenială, continuând, practic, demersul lui David Prodan

[91] Sabin Belu, *Situaţia economică a unor sate din Munţii Apuseni în Evul Mediu (Ţara Crişurilor),* în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie*, Cluj-Napoca, 1979, pp. 287–295.

[92] Idem, *Contribuţii la istoria aşezărilor din Munţii Apuseni în veacurile XVII–XVIII. Urbariile Someşului Cald*, în Ţara Moţilor, Alba Iulia, 1977; Idem, *Noi contribuţii la istoria satelor*, în *Acta Musei Napocensis*, 1978.

[93] Barbu Ştefănescu, Edith Bodo*, Ruperea tăcerii*, Oradea, 1998; Barbu Ştefănescu, *Între pâini*, Cluj-Napoca, 2012.

[94] Ana Ilea, *Lupta ţărănimii din Bihor împotriva asupririi sociale în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Crisia*, 1982.

în acest sens[95]. Un alt cercetător interesat de realităţile istorice bihorene a fost Liviu Borcea. Unul dintre articolele sale este acela referitor la satele de pe domeniul Şinteului, bazat pe surse edite, în cadrul căruia autorul prezintă domeniul începând cu formarea sa şi până la jumătatea secolului al XVII-lea, incluzând aici şi lista satelor aparţinătoare şi stăpânii avuţi[96]. Studii ale aceluiaşi autor au vizat direct instituţiile comunităţii săteşti, în care, coroborând materialul inedit cu cel publicat, sunt aduse la lumină reconstituiri ale atribuţiilor juridice, ale obligaţiilor cu caracter militar şi ale statutului militar al voievozilor şi cnejilor din Bihor în secolele XIII–XVII[97]. Tot Liviu Borcea a studiat instituţia voievodală din microzona Borodului, evidenţiind modul de funcţionare şi supravieţuirea ei în acest areal geografic[98]. În ultima sa lucrare de sinteză reia problematica de natură socială şi instituţională a Bihorului, conturând tabloul integral al societăţii bihorene[99].

Analizând materialul oferit de protocoalele comitatelor Cluj şi Turda în secolul al XVII-lea, Vasile Lechinţan, arhivist al Serviciului Judeţean Cluj, a urmărit modul în care cnejii şi juzii din zona de câmpie a Transilvaniei au colaborat cu autorităţile comitatense sau, dimpotrivă, dacă s-au aflat în conflict cu acestea, în urma studierii unor procese între comunităţi sau diverşi iobagi cu nobilii sau oficialităţile locului. Articolul aduce o multitudine de informaţii referitoare la juzii săteşti, cu precizarea că, în cele mai multe cazuri, aceştia apar menţionaţi sub denumirea de cneji ai satelor[100]. Bazată pe acelaşi

[95] Idem, *Instituţii săteşti din comitatul Bihor în secolul al XVIII-lea*, în *Crisia*, 1976.
[96] Liviu Borcea*, Satele din Bihor ale lui Gavrilaş Movilă şi Constantin Şerban (Schiţă monografică a domeniului cetăţii Şinteului),* în *Crisia*, 1977, p. 97–131.
[97] Idem, *Obştea sătească din Bihor. Voievozii şi cnezii ei în secolele XIII–XVII*, în *Crisia*, 1982.
[98] Idem, *Voievodatul Borodului în secolele XIII–XVII*, în *Crisia*, 1981.
[99] Idem, *Bihorul medieval. Oameni. Aşezări. Instituţii*, Oradea, 2005.
[100] Vasile Lechinţan, *Cnezi şi juzi din Câmpia Transilvaniei în procese judecătoreşti la scaunele comitatense Cluj şi Turda în prima jumătate a veacului al*

fond, alături de volumul de documente aferent, deja amintit, lucrarea cercetătoarei Veronka Dáné detaliază sistemul judiciar comitatens transilvănean din secolul al XVII-lea, exemplificând cu comitatul Turda[101].

Dacă până acum am vorbit în general despre istoriografia care s-a ocupat de satele românești, trebuie spus că o cantitate mare de documente au fost editate și pentru satele secuiești și săsești. Astfel, pentru istoria satelor secuiești de pe cuprinsul Transilvaniei, Imreh István a fost cel care a publicat numeroase documente adunate din depozitele arhivelor de la Sf. Gheorghe și Tg. Mureș[102].

Cu toate că face notă discordantă cu modul de organizare al lucrării de față, am lăsat la final analiza muncii unuia dintre cei mai de seamă reprezentanți ai istoriografiei românești, și probabil singurul reprezentativ pentru subiectul abordat de noi: academicianul David Prodan. Cercetările sale privitoare la iobăgimea transilvăneană, bazate pe documente inedite, precum și studiile colaterale, care-și găsesc sorgintea în aceeași lucrare, se disting ca integratoare prin minuțiozitatea și seriozitatea omului de știință, rămânând astfel emblematic pentru activitatea sa științifică studiul referitor la situația economică și juridică a țărănimii ardelene.

Articolul cu un titlu similar cu acela al cercetării noastre, „Judele satului iobăgesc în Transilvania în secolele XVII și XVIII" își bazează substanțialitatea pe sursele edite, menționate de către autor, dar mai ales pe informațiile cunoscute de către acesta din cadrul unor documente folosite în alte cazuri. De asemenea, sursele juridice sunt cele cunoscute – *Monumenta Comitialia*, *Corpus Statutorum*, *Compilatae*

XVII-lea, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj-Napoca, 1985–1986, p. 137–160.

[101] Dáné Veronka, *„Az őnagysága széki igy deliberála". Torda vármegye fejedelemségkori birósági gyakorlata*, Debrecen-Cluj, 2006.

[102] Imreh István, *Szekély falutörvények*, Cluj, 1943; Idem, *A rendtartó* szekély falu, București, 1973.

Constitutiones – precum și cele economice, urbariile. Prodan enumeră atribuțiile judelui în cadrul comunității, fără însă a distinge între tipurile de comunități sau statutul stăpânului. Pe de altă parte, informația este structurată pe două mari paliere: atribuțiile față de puterea nobiliară și cele față de puterea comitatensă. Stăpânul îl transformă într-un reprezentant al său, judele trebuie să-și pună poziția în serviciul acestuia. Prodan urmărește, atât cât se poate urmări într-un studiu de asemenea dimensiuni, și transformarea judelui în organ al stăpânirii, dar și degradarea cnejilor și a voievozilor la funcția de jude. Numărul mare de atribuții pe care trebuie să le îndeplinească judele, economice, juridice, militare, de apărare, a agravat funcția acestuia în timp, în sensul că dacă inițial era deținută de cneaz sau mic nobil, spre finalul secolului al XVII-lea, cel care ocupă o astfel de funcție poate fi chiar porcarul satului. Odată cu înmulțirea sarcinilor judelui, s-a făcut simțită necesitatea ca judele să aibă ajutoare: judele mic, judele mare, supraveghetorul iobagilor la muncă, judele șurii, judele măieriștii, judele morii, judele lacurilor, judele târgului, fiind deci o serie de funcții economice cu titlul de jude, derivate din atribuțiile acestuia. O ultimă treaptă este apariția unui nou tip de jude, judele domnesc, deservind doar pe stăpân, încă de la jumătatea secolului al XVII-lea, judele satului fiind și jude domnesc, ca apoi cele două funcții să se separe. Concluzia articolului în acest sens este aceea că urbariile deținute de la sfârșitul secolului al XVII-lea, care menționează judele, se referă de fapt la un jude domnesc, deoarece judele sătesc nu mai interesează. El își pierduse autonomia, se transformase deja în servitor, iar demnitatea sa în servitute[103]. Ca un aspect particular al existenței juzilor și a modului în care aceștia apar în documente – *szindia, sândie* – este exemplificat de către David Prodan în articolul asupra Țării

[103] David Prodan, *Judele satului iobăgesc în Transilvania în secolele XVII și XVIII*, în *Anuarul Institutului de Istorie*, Cluj, 1961, pp. 217–235.

Bârsei[104], de această dată ca un studiu interdisciplinar, de lingvistică şi istorie socială.

Desigur că şi în cele două volume, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*[105] şi *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*[106], este atinsă într-o oarecare măsură problematica, însă din alt unghi. Tratând subiectul organizării, gestiunii şi economiei domeniilor, cercetarea ajunge inevitabil şi la cei care locuiesc pe domenii, inclusiv la jude. Partea care tratează secolul al XVI-lea, pe lângă introducerea în problematica generală a iobăgimii în Transilvania, surprinde şi realităţile de pe fiecare domeniu, cu toate caracteristicile lor. Prezentarea introductivă evidenţiază sarcinile feudale, drepturile şi obligaţiile iobăgeşti, dar şi o analiză a legislaţiei secolului al XVI-lea, ca apoi, reluând, autorul să exemplifice pe sursele urbariale pentru fiecare tip de sarcină (cens, dijmă, dat, quinquagesima), dar şi pentru judecarea iobagului sau obligaţiile sale militare. Interesant de urmărit este ceea ce academicianul Prodan analizează sub titlul „Evoluţia domeniului feudal", deoarece urmăreşte concomitent şi evoluţia funcţiilor de pe domeniu.

Partea a doua a cercetării care priveşte secolul al XVI-lea conţine detaliat economia fiecărui domeniu în parte, începând de la numărul locuitorilor şi statutul fiecăruia până la eventualele conflicte ivite între aceştia, bineînţeles pornind de la sursa de arhivă, urbariile şi conscripţiile, coroborate cu legislaţia epocii. Diferenţele sau asemănările dintre domenii fac obiectul unei analize continue în acest al doilea volum. Interesante din punctul de vedere al cercetării noastre s-au dovedit a fi instrucţiunile cancelarului lui Sigismund Bathory, Wolfgang Kowachoczy, din anii 1588 pentru dregătorul său din Micești şi din 1592 pentru domeniul din Gurghiu.

[104] Idem*, Despre sândie*, în *Cercetări de lingvistică*, 1962, pp. 143–147.
[105] Idem, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, I–II, Bucureşti, 1967–1968.
[106] Idem, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, I–II, Bucureşti, 1986.

Ambele documente au fost publicate, primul în *Magyar gazdaságtörténelmi szemle*, iar al doilea în *Vasárnapi újsag*, la sfârşitul secolului al XIX-lea. Admirabil este modul în care aceste instrucţiuni fac referire la tratarea sărăcimii şi la relaţia pe care dregătorul curţii ar trebui să o aibă cu judele satelor, un asemenea mod de abordare fiind, probabil, consecinţă a educaţiei umaniste a cancelarului. De asemenea, trebuie menţionat faptul că în analizarea fiecărui urbariu în parte, Prodan încearcă să facă distincţie clară între cele trei instituţii rurale: voievodatul, crăinicia sau judele satului, fiind în acelaşi timp interesat să completeze, pe cât posibil, lista competenţelor acestora, sau măcar să le depisteze prezenţa în documente.

Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea, tot în două volume, tratează în mod similar, şi ca o continuare, problematica din volumele referitoare la secolul al XVI-lea. Primul volum din această nouă serie, sub titlul „Supuşii", scoate în evidenţă problematica generală a sarcinilor senioriale şi regimul principalelor obiective economice: mori, vămi, vii, păduri, păşuni, animale (domestice sau sălbatice), statutul juridic al sărăcimii, sarcinile sale publice, iar cel de-al doilea volum, „Stăpânii", analizează economia domenială în cifre şi comparativ.

Cercetarea istorică de după anul 1990 a luat o deosebită amploare, în contextul relativei deschideri a arhivelor, a schimbării opticii asupra rolului istoriei şi a modernizării modalităţilor de studiu prin preluarea de către istoric şi a tehnicilor de cercetare specifice unor domenii conexe, ca sociologia, antropologia sau dreptul.

Lucrările de istorie cu caracter general apărute în noul context socio-politic, aşa cum este noua ediţie a istoriei românilor, prezintă succint instituţia judelui sătesc, în cadrul problematicii mai largi a instituţiilor transilvănene. De observat faptul că perioada de referinţă este secolul al XVIII-lea, tocmai datorită bogatelor surse istorice, în vreme ce perioada

anterioară este mai puţin vizibilă din acest punct de vedere[107]. Abundenţa materialului, în special în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a permis întocmirea unor concluzii temeinice care pot fi valorificate şi atunci când se discută problematica pentru secolele XVI sau XVII.

Acoperirea unei fâşii goale din istoriografia românească se dovedeşte a fi un demers destul de anevoios. Astfel, cea mai mare parte a istoriografiei deja existente este conexă şi nu tratează efectiv subiectul care ne interesează, cu excepţia studiilor lui David Prodan. Informaţiile, atât din sursele edite cât şi din cele inedite sunt în majoritate răzleţe, fără a putea oferi o imagine asupra funcţionării instituţiei judelui sătesc.

În urma trecerii în revistă a izvoarelor şi istoriografiei, expectanţele majore le atribuim domeniului diplomatic, dar şi coroborării informaţiilor din cele două tipuri de surse.

[107] *Istoria Românilor*, coord. Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu, Bucureşti, VI, 2002, pp. 404–410.

II

REPERE POLITICO-INSTITUȚIONALE ÎN SECOLELE XVI–XVIII ÎN TERITORIUL TRANSILVĂNEAN

Istoria Transilvaniei a făcut obiectul a numeroase pagini de analiză în toate domeniile, politic, social, economic, juridic. Secolele XVI–XVIII se constituie într-o perioadă cu schimbări complexe, înscriindu-se în tendința de modernizare europeană, însă pe fondul vechilor cadre. Atât istoriografia românească, cât și cea maghiară au insistat în multiple rânduri asupra motivațiilor etnice ale evenimențialului politic și social al perioadei.

Principatul Transilvaniei se poate considera că s-a constituit în ceea ce numim stat modern în faza incipientă, datorită structurilor sale instituționale și organizatorice similare celorlalte state europene.

Semnificativ de menționat este faptul că întreaga perioadă se află sub influența a doi factori decisivi, unul de factură politică (cele trei națiuni – maghiari, sași, secui), iar celălalt de natură religioasă, și anume, cele patru religii recepte – catolicism, calvinism, lutheranism și unitarianism. Fiecare etapă evolutivă este caracterizată de structuri social-juridice distincte și politici specifice, marcate de ciclul deconstrucție-reasamblare, ca fețe ale aceleiași monede. În acest fenomen se poate include și evoluția politico-instituțională a Transilvaniei

în secolele XVI–XVIII. În linii generale, evoluția arată astfel: cucerirea Ungariei de către otomani, intrarea Transilvaniei în sfera lor de influență, pendularea acesteia într-o primă fază între un împărat habsburg și un rege maghiar, iar apoi instituirea unui regim propriu autonom. În mod similar țărilor românești extracarpatice, Transilvania urmează în primele decenii ale secolului al XVII-lea un curs de tranziție care și-a lăsat amprenta atât în politica internă, cât și în cea externă.

Secolul al XVI-lea postează Transilvania în mijlocul unei dispute între cele trei mari puteri ale Europei Centrale: Imperiul Otoman, regatul maghiar și Imperiul Habsburgic. Eșecul de la Mohacs (1526) al oștilor maghiare se constituie în momentul demarării evoluției ulterioare a Transilvaniei. Otomanii reușesc prin această victorie să aibă în stăpânire sau, cel puțin, în sfera de influență, întregul spațiu carpato-danubian. Intervenția habsburgilor a fost de scurtă durată, însă rivalitatea turco-habsburgică a lăsat loc pentru afirmarea puterii sociale și politice a nobilimii locale[108]. Conflictul de la Mohacs, a avut ca și consecință imediată, datorită morții regelui Ludovic II (1516–1526), inițierea luptei pentru coroana ungară între Ioan Szápolyai (1526–1540) și Ferdinand I de Habsburg. Înțelegerea secretă dintre aceștia din 24 februarie 1538 de la Oradea, prin care Transilvania rămânea lui Szápolyai, iar Ferdinand păstra vestul și nord-vestul Ungariei, adică fiecare își prezerva propriul teritoriu fiind deci un *status-quo*, urmând ca la eventuala moarte fără urmași a lui Szápolyai întregul regat să revină casei de Habsburg, l-a determinat pe Suleyman Magnificul (1520–1566) să intervină pentru a contracara o mișcare ce făcea parte dintr-o coaliție antiotomană europeană mai largă realizată în același an la Roma[109].

[108] *Istoria României*, coord. Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, București, 1998, p. 202 și urm.
[109] Barta Gábor, *La route qui mène à Istanbul 1526–1528*, Budapest, 1994, passim; Rodica Ciocan, *Politica habsburgilor față de Transilvania în timpul lui Carol Quintul*, București, 1945, pp. 118–119.

În aceste condiții, reacția sultanului s-a dovedit a fi hotărâtoare, el exprimându-și acordul față de alegerea fiului lui Ioan Szápolyai drept conducător al Transilvaniei, printr-un berat. Dietele de la Turda și de la Târgu Mureș din anul 1542 au fost considerate în istoriografia românească limita cronologică inferioară a constituirii Principatului Transilvaniei, când sultanul Suleiman a încredințat domnia Transilvaniei lui Ioan Sigismund Szápolyai, iar guvernarea efectivă episcopului de Oradea, George Martinuzzi. Analiza atentă din ultimele decenii a evenimentelor epocii și cunoașterea aprofundată a datelor, a determinat luarea în considerare a unui alt moment, și anume 24 februarie 1538, pacea de la Oradea[110]. Pe de altă parte, noile sinteze ale istoriografiei maghiare[111] susțin începuturile organizării Principatului ca fiind mijlocul deceniului al șaselea, când regina Isabella revine în Transilvania.

În realitate a fost vorba despre un proces de lungă durată, inițiat odată cu divizarea Ungariei în trei părți distincte: teritoriul Ungariei centrale, transformat în vilayetul de Buda, Ungaria de vest împreună cu Slovacia, sub conducerea lui Ferdinand de Habsburg, în timp ce voievodatul Transilvaniei și Partium primeau denumirea de Principat al Transilvaniei[112]. Acest proces, în viziunea Cristinei Feneșan, a înregistrat trei etape distincte politico-economice: cristalizarea puterii (1541–1544), intenția stărilor de a limita puterea supremă în stat (1545–1551) și acordul comun între principe și stări (1556–1571)[113].

Principatul autonom sub suzeranitatea Porții, căruia i s-au adăugat și comitatele vestice, reprezintă succesul

[110] Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului Autonom al Transilvaniei*, București, 1997, p. 103; Florin Soporan, *Afirmarea monarhiei habsburgice în Europa Central-Oriental 1526–1556*, în *Studia Medievalia*, I, Cluj-Napoca, 2004, p. 276–278.
[111] *Magyarország története*, III/2, pp. 223–241.
[112] Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului,* pp. 97–98.
[113] *Ibidem*, p. 107.

acţiunii stărilor. Rivalitatea dintre episcopul Martinuzzi, regina Isabella şi comitele de Timiş, Petru Petrovics va dăuna acestui succes, ajungându-se, datorită politicii duplicitare a lui George Martinuzzi, ca Ferdinand I să trimită noi trupe armate în Transilvania şi s-o cucerească. Astfel, prin pacea de la Nyirbator (1549) se prevedea ca Isabella şi fiul său să renunţe la Transilvania în favoarea lui Ferdinand de Habsburg, primind în schimb ducatele Oppeln şi Ratibor din Silezia. Starea economico-politică şi socială deteriorată, cuceririle turceşti din vest şi transformarea unei părţi a Banatului în paşalâc (1552), precum şi mişcările sociale ale populaţiei secuieşti, determină stările să accepte ideea că readucerea în ţară a lui Ioan Sigismund Szápolyai ar oferi o şansă de stabilitate, fapt acceptat în cadrul dietei de la Sebeş din martie 1556[114].

Recunoaşterea internaţională a statutului de Principat al Transilvaniei survine câţiva ani mai târziu. Articolele păcii de la Adrianopol din 1568 şi ale celei de la Speyer din 1570, semnate de Maximilian de Habsburg şi Ioan Sigismund se constituiau într-un compromis. Maximiliam recunoştea oficial hotarele Principatului, în timp ce Ioan Sigismund renunţa la titlul de rege al Ungariei, luându-şi-l doar pe acela de principe şi accepta ca la moartea sa, în caz de *defectus semini*, Ungaria să revină regelui din dinastia de Habsburg[115].

Moartea lui Ioan II Szápolyai permitea urcarea pe tron a unuia dintre familiarii săi, Ştefan Báthory (1571–1575), candidatul sultanului împotriva celui al împăratului Maximilian al II-lea, Gaspar Békes. Alegerea lui Ştefan Báthory în mai 1571 semnifica modificarea raporturilor Principatului atât cu Habsurgii, cât şi cu otomanii. Prin alegerea lui Ştefan Báthory ca rege al Poloniei, în urma stingerii dinastiei Jagello odată cu moartea regelui Sigismund II, se realiza o uniune personală între Transilvania şi regatul polono-lituanian. Cristofor

[114] *Istoria României. Transilvania*, pp. 548–551.
[115] Jean Nouzille, *Transilvania. Zonă de contacte şi conflicte*, Bucureşti, 1995, pp. 145–146.

Báthory, fratele său, va prelua guvernarea Transilvaniei. Ambii au demarat proiecte de toleranţă religioasă fiind preocupaţi în special de organizarea şi promovarea catolicismului.

Sfârşitul secolului al XVI-lea este marcat la nivel european de reluarea ideii de război sfânt, de această dată însă împotriva Imperiului otoman, în paralel cu acţiunile Contrareformei promovate prin ordinul iezuit[116]. Această politică a fost urmată de către Sigismund Bathory, până în 1599, când cedează tronul principatului în favoarea lui Andrei Bathory, care s-a arătat dispus la o înţelegere cu turcii. Schimbarea politicii externe a Transilvaniei a determinat intrarea lui Mihai Viteazul în Ardeal în toamna anului 1599, în numele împăratului Rudolf II (1576–1612). Acţiunea s-a soldat cu victoria de la Şelimbăr din 28 octombrie şi intrarea în Alba Iulia[117].

După 1600, teritoriul transilvănean a redevenit subiect de discuţie în cancelaria Imperiului Habsburgic precum şi zonă disputată de acesta cu Poarta Otomană. Opoziţia nobilimii din Principat s-a dovedit a fi una deosebit de puternică, materializându-se în toate planurile vieţii statale. Mişcarea antihabsburgică, iniţiată încă din timpul lui Sigismund Báthory (1601–1602), continuă şi în timpul lui Moise Szekely şi Ştefan Bocskai[118]. Pacea vieneză şi cea de la Zsitvátörök, din 1606, care puneau punct războiului de 15 ani, au condus la o perioadă de stabilitate internă a Principatului Transilvaniei care, la rândul său, a generat o întărire a absolutismului princiar reprezentat mai ales prin Gabriel Bethlen şi cei doi principi

[116] Despre activitatea Companiei lui Isus în Transilvania şi acţiunile Contrareformei vezi Vasile Rus, *Operarii in vinea Domini. Misionari iezuiţi în Transilvania, Banat şi Partium (1579–1715)*, I, Tablouri istorice şi spirituale, Cluj, 2007; Lucian Periş, *Prezenţe catolice în Transilvania, Moldova şi Ţara Românească 1601–1698*, ed. îngrijită de Ovidiu Ghitta, Blaj, 2005.

[117] Ioan Aurel Pop, *Istoria Transilvaniei medievale de la etnogeneza românilor până la Mihai Viteazul*, Cluj-Napoca, 1997, pp. 240–241.

[118] *Istoria Transilvaniei*, II (de la 1541 până la 1711), coord. Ioan Aurel Pop, Thomas Nägler, Magyari András, Cluj-Napoca, 2005, pp. 30–31.

din familia Rákóczy. Principiile generale ale politicii interne au stat sub semnul consolidării poziţiilor protestante, fiind epoca confesionalizării şi a dezvoltării instituţionale şi a promovării unor principii economice moderne. În timpul acestor domnii, Principatul transilvănean a devenit putere regională prin implicarea activă în Războiul de 30 de ani, de partea statelor protestante. Pacea încheiată la Nikolsburg în 1622 aducea Principatului câteva oraşe din Slovacia şi, cel mai important, şapte comitate de la hotarul cu imperialii. Implicarea ulterioară în conflict şi înfrângerea aliaţilor protestanţi nu a afectat în mod major beneficiile obţinute prin pacea din 1622[119]. Un punct de referinţă în politica principilor din a doua jumătate a secolului al XVII-lea a fost, printre altele, încercarea de confederare a Ţărilor Române, iniţiată de Gabriel Bethlen, printr-o serie de tratate şi înţelegeri, care urmăreau să asigure protecţia sud-estică a Principatului Transilvaniei, dar, care, în acelaşi timp, au asigurat principilor ulteriori poziţia de arbitru între cele două ţări româneşti[120].

Cea de-a doua jumătate a veacului al XVII-lea a adus conflicte interne pentru tronul princiar, desfăşurate între Francisc Rákóczy II, Francisc Rhedey, Acaţiu Barcsay, Ioan Kemény şi Mihail Apaffy. Este perioada în care Transilvania suferă drastice pierderi teritoriale, deoarece zona Banatului de Lugoj-Caransebeş şi cetatea Ineu cu zona limitrofă sunt cedate de către Acaţiu Barcsay otomanilor în septembrie 1658, pentru a avea sprijinul Porţii la alegerea sa ca principe. În 1660 cetatea Oradea, împreună cu teritoriul său, este ocupată de către otomani şi transformată într-un nou eialet, ceea ce a limitat posibilităţile strategice ale Transilvaniei, înconjurată

[119] Constantin Rezachevici, *Viaţa politică în primele trei decenii ale secolului al XVII-lea. Epoca lui Radu Şerban, a Movileştilor şi a lui Gabriel Bethlen,* în *Istoria Românilor*, V, Bucureşti, 2003, pp. 88–95.

[120] Susana Andea, Avram Andea, *Principatul Transilvaniei în vremea Rakoczeştilor*, în *Idem*, pp. 181–195.

fiind de puterea Semilunei[121]. Situaţia Principatului s-a stabilizat odată cu ajungerea pe tronul ţării a lui Mihail Apaffy (1661–1690) alături de care s-a remarcat Mihail Teleki, reuşind să rămână la conducerea Principatului aproape 30 de ani[122].

Victoria generală în Ungaria împotriva turcilor a determinat stările să accepte protecţia imperială şi denunţarea suzeranităţii otomane în mai 1688, fără însă a opri opoziţia internă. Astfel, în colaborare cu Poarta, stările îl numesc principe pe Emeric Thököli. Evenimentele politice şi militare imediate au reuşit însă să determine Curtea vieneză să găsească o cale de compromis cu stările transilvănene. Consecinţele acestui acord s-au făcut vizibile în ceea ce istoria a păstrat sub numele de „Diploma leopoldină" ratificată la 4 decembrie 1691. Aceasta va servi drept constituţie noii provincii imperiale, definind raporturile Principatului cu puterea centrală, rolul naţiunilor politice şi a religiilor recepte. Cele 18 puncte ale actului erau destinate să menţină actuala stare de fapt a nobilimii, se menţineau legile ţării, adică Tripartitul lui Ştefan Werböczy, Aprobatele, Compilatele şi constituţiile oraşelor. Saşilor şi secuilor li se prezervau drepturile vechi: saşii erau scutiţi de obligaţia găzduirii, secuii urmau să fie scutiţi de dări, cu excepţia iobagilor, dar să apere ţara pe cheltuiala proprie. Obligaţiile fiscale faţă de imperiu erau stipulate la 112.500 florini în timp de pace şi 400.000 florini în vreme de război[123].

Prin pacea de la Carloviţ (Sremski Karlovci) din 1699 se recunoştea şi pe plan internaţional noul statut al Principatului Transilvaniei ca provincie a Imperiului Habsburgic. Prin tratatul acesta, încheiat pe 25 de ani, se acordau împăratului Leopold I (1657–1705), în calitate de rege al Ungariei,

[121] J. Nouzille, *Transilvania*, pp. 175–177; Susana Andea, Avram Andea, *Principatul Transilvaniei,* pp. 196–201.
[122] Susana Andea, Avram Andea, *Principatul Transilvaniei*, pp. 356–361.
[123] Avram Andea, *Transilvania sub stăpânire habsburgică*, în *Istoria României. Transilvania*, pp. 647–649.

toate teritoriile pe care le dobândise în timpul războiului. Vechiul regat al Ungariei era aproape în întregime eliberat, cu excepţia zonei bănăţene care rămânea încă sub ocupaţie otomană. Sultanul recunoştea şi suzeranitatea împăratului asupra Principatului, care va avea acest statut până în 1918. Poziţia de putere dunăreană a Imperiului Habsburgic prin acest tratat redimensiona şi geopolitica europeană, dar şi ideologia continentală. Se făcea astfel trecerea de la Mica Europă la Marea Europă, dar şi pasul dinspre Europa clasică spre Europa Luminilor[124]. Întreaga concepţie organizatorică a imperiului a fost regândită, în sensul unei cât mai eficiente integrări a noilor teritorii. În noua situaţie s-au concretizat reforme în toate domeniile: juridic, economic, fiscal, comercial, administrativ şi militar. Au fost adoptate noi măsuri vamale, în general protecţioniste, fiscale, prin eforturi de sporire a veniturilor tezaurariatului. Mişcarea antihabsburgică a lui Francisc Rákóczy II (1703–1713) s-a manifestat ca o continuare a opoziţiei stărilor la noua configuraţie politică care limita puterea acestora şi care, prin acţiunile Contrareformei, aducea daune majore situaţiei calvinismului. Pacea de la Satu Mare din 1711 semnifică acceptarea noii stăpâniri de către nobilimea transilvăneană.

Politica de reforme, atât terezian (1740–1780), cât şi iozefină (1780–1790) iniţiată spre mijlocul secolului de casa imperială, a fost strâns legată de situaţia financiară a Imperiului. Conflictele militare eşuate au scos în evidenţă slăbiciunea fiscală a statului. Astfel, împărăteasa Maria Tereza (1740–1780) a decis restructurarea statului atât la nivel central, cât şi în provincii. Reformele au fost iniţiate de către o comisie specială (*Hauptdeputation*) ale cărei lucrări au avut ca rezultat ordonanţa din 1749 prin care fiscalitatea şi administraţia erau separate de problemele judiciare. Prin urmare, afacerile administrativ-financiare reveneau unui *Directorium in*

[124] *Ibidem*, p. 674.

publicis et cameralibus, iar cele judiciare aşa-numitei *Oberste Justizstelle*[125]. În Transilvania politica imperială putea acţiona printr-o singură pârghie – dieta, a cărei poziţie era cunoscută. Uniformizarea administrativă s-a impus şi datorită poziţiei geopolitice a principatului, aflat la marginea imperiului, la frontiera cu statele româneşti vizate de expansiunea rusească. Regimentele de graniţă au fost o soluţie deja experimentată cu succes în cadrul imperiului în teritoriile sârbeşti şi slovene. Graniţa militară a fost organizată pe teritoriul din aliniamentul frontierei în trei zone specifice: graniţa tiso-mureşeană, graniţa ardeleană, pe fâşia cuprinsă între Ţara Haţegului, Făgăraş, Bistriţa şi Rodna, organizată în 6 regimente, trei româneşti şi trei secuieşti, cuprinzând 280 de localităţi, şi graniţa bănăţeană, organizată în trei regimente, unul românesc, unul german şi un al treilea iliro-bănăţean. Regimentele de graniţă, prin organizarea la nivel local, atragerea ţărănimii şi implicarea în viaţa socială au constituit un element de sprijin al administraţiei şi fiscalităţii vieneze. Consolidarea regimului habsburgic în teritoriul intracarpatic a avut loc treptat în defavoarea situaţiei nobililor. Anul 1765 marchează schimbarea statutului politic al Transilvaniei în cadrul Imperiului, şi anume transformarea din Principat în Mare Principat. Împăratul devenea mare principe şi numea conducătorul sau guvernatorul, direct de la Viena. Tot împăratul este cel care numeşte persoanele care ocupă funcţiile de top ale ţării: comandantul general al armatei, tezaurarul etc., dintre oamenii fideli. Dieta nu mai este convocată începând cu anul 1762. O nouă lege administrativ-teritorială din anul 1784 a împăratului Iosif II anula autonomiile nobiliare maghiare, ale saşilor şi secuilor.

[125] Anton Dörner, *Reformismul austriac şi administraţia din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, 2009, passim; Idem, *Structuri birocratice în Transilvania epocii prereformiste în contextul administraţiei habsburgice*, în *În pragul Europei. Instituţiile transilvane în epoca prereformistă,* Cluj-Napoca, 2008, pp. 203–272.

În acelaşi sens al uniformizării se află şi atragerea supuşilor la biserica catolică prin diferite metode. Problema unirii religioase, ale cărei premise se regăsesc în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, reprezintă unul dintre punctele de torsiune socială ale secolului al XVIII-lea. Reforma şi Contrareforma au fost două procese cu repercursiuni atât imediate în epocă, cât şi de lungă durată. Pe de altă parte, idealul imperial al unui singur popor, o singură religie, precum şi intuirea beneficiilor din atragerea preoţilor români la catolicism au dus la ceea ce se numeşte greco-catolicism. Ascensiunea Contrareformei prin acţiunile ordinului iezuit susţinut de Casa de Habsburg contravenea poziţiei calvine puternice din Principat. Emiterea în 1692 de către Cancelaria imperială a unei patente prin care preoţii ortodocşi care se uneau cu biserica romano-catolică urmau să beneficieze de aceleaşi drepturi ca şi preoţii catolici, s-a constituit în primul pas către unire. Printr-o experienţă similară, iniţiată prin unirea de la Brest din 1596, trecuse şi Polonia cu consecinţe negative pe plan intern. Abia în 1697 se semna de către mitropolitul Teofil un prim act de unire prin care se acceptau patru puncte de dogmă cerute de Roma şi prin Conciliul de la Florenţa din 1439: credincioşii uniţi îl recunosc pe Papă drept cap al bisericii universale; credincioşii de rit unit urmau să accepte dogma *Filioque*, adică ideea că Duhul Sfânt purcede din Tatăl şi din Fiul; împărtăşirea doar cu prescură; acceptarea existenţei Purgatoriului. În biserica greacă se putea oficia însă acelaşi tip de slujbe, se putea menţine calendarul iulian. În 1698, succesorul lui Teofil, mitropolitul Atanasie Anghel, semna încă o dată unirea. Privilegiile restrictive, privilegii care nu vizau decât preoţii nu şi laicii, precum şi faptul că diploma ratificată în 1699 lăsa posibilitatea unirii doar cu biserica catolică, au stârnit noi reacţii din partea nobilimii calvine, dar şi a marii mase ţărăneşti. Astfel, o a doua diplomă a unirii în

15 puncte a fost semnată de către împăratul Leopold I în 1701, fără a fi pusă în aplicare în totalitate[126].

Din punct de vedere social, mijlocul secolului al XVIII-lea a fost marcat de mișcarea lui Visarion Sarai[127]. Creșterea faimei călugărului ortodox sârb în rândul uniților, discursul său antiunit care atrage masele populare și instigă chiar la violență pentru îndepărtarea preoților greco-catolici, atrage și atenția administrației imperiale. Cu toate că Sarai este încarcerat și interogat asupra ideilor propagate, mișcarea socială, aflată în plină evoluție, nu s-a oprit aici.

Instaurarea regimului habsburgic și politica sa de reforme nu a reușit însă să coaguleze asentimentul tuturor categoriilor sociale. Nobilimea a fost lezată de anularea autonomiilor sale și de intențiile împăratului Iosif II de a desființa șerbia, decizie pe care acesta o lua în urma celor două călătorii ale sale (1773 și 1783) în Marele Principat. Desființarea acestei relații sociale de tip medieval ar fi dus la posibilitatea emigrărilor masive a țăranilor, agravând așadar raporturile sociale existente prin creșterea obligațiilor țărănimii față de stăpânul domenial. Toamna anului 1784, pe fondul împotrivirii nobilimii la reformele iozefine și neaplicarea lor, aduce cu sine izbucnirea unei noi mișcări sociale de reper în Transilvania. Situația specială a domeniilor fiscale din Munții Apuseni se degradase încă din 1782, deoarece multitudinea sarcinilor și obligațiilor crescuse în mod necontrolat. Trei personaje se reliefează din mulțime: Nicula Ursu Vasile, locuitor din Albac, alias Horea, Ioan Oarga-Crișan, locuitor din Vaca, cercul Brad, și Cloșca, ce de altfel, aveau la activ mai multe

[126] Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, ed. a doua, II, București, 1994, pp. 302–303.

[127] Pentru o vedere detaliată a situației religioase a ortodocșilor din Transilvania în secolul Luminilor, vezi Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, I, ediție îngrijită de Emanuil Rus, Cluj-Napoca, 2002; pentru situația uniților, vezi Greta Monica Miron, *Biserica greco-catolică din comitatul Cluj în secolul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, 2007.

călătorii la Viena pentru a prezenta împăratului situaţia jalnică a iobăgimii şi abuzurile stăpânilor.

Astfel, în 1784, când în urma conscripţiei militare a lui Iosif II, prin care se acorda oportunitatea de a deveni militar imperial, ieşind astfel din iobăgie, un număr mare de persoane porneşte spre garnizoana din Alba Iulia să ia arme, slujbaşii nobililor intervin încercând să oprească practic această fugă de obligaţiile de pe domenii. Ca reacţie se produce o întreagă serie de atacuri ale ţăranilor conduşi de Crişan, asupra curţilor nobiliare din cercul Brad. Extinderea tumultului spre comitatul Hunedoara, dar şi spre nord, spre Câmpeni şi Abrud, s-a făcut cu mare rapiditate, cuprinzând atât teritoriul nobiliar, cât şi fiscal. Cererile participanţilor, formulate de conducătorii mişcării, conturau, pe lângă cereri de interes zonal, un scop al ţărănimii: încetarea existenţei nobilimii, plata dărilor indiferent de statut, împărţirea pământului nobiliar tuturor ţăranilor. Încarcerarea celor trei conducători şi executarea lor în iarna anului 1785 punea capăt revoltei. Curtea vieneză încerca reglementarea raporturilor sociale prin patenta din 1785 prin care se desfiinţa servitutea personală, legarea de glie, dreptul la educaţie, la căsătorie fără consimţământul stăpânului de domeniu. Toate aceste reforme fuseseră deja implementate în celelalte regiuni ale imperiului încă din 1781[128].

Problematica emancipării naţionale, iniţiată în 1743 de acţiunile episcopului Inochentie Micu Klein şi apoi prin cerinţele exprimate în *Supplex Libellus Valachorum* din 1791, se constituie într-un prim program politic naţional românesc. Sintetic, acesta arăta astfel: recunoaşterea egalităţii în

[128] Istoriografia românească a exploatat în mod pozitiv subiectul încă din anii '70 ai secolului trecut. De marcă rămâne cercetarea lui David Prodan, *Răscoala lui Horea*, I–II, Bucureşti, 1979, dar şi mai vechea abordare a lui Nicolae Densuşianu, *Revoluţiunea lui Horea în Transilvania şi Ungaria 1784–1785*, Bucureşti, 1884 sau seria de *Izvoare narative şi documente* a Academiei Române.

drepturi a națiunii române cu cea maghiară, clerul, unit sau nu, locuitorii satelor și orașelor să se bucure de același tratament ca și celelalte națiuni; reprezentarea românilor la nivelul organelor administrative și politice, locale și centrale, direct proporțional cu numărul populației de etnie românească[129].

Am prezentat în mare cadrul politic al Transilvaniei fiindcă într-o bună măsură el oferă cheia înțelegerii aspectelor instituționale ale zonei în care se încadrează cele ale lumii rurale. Individualitatea statală a Principatului a fost puternic marcată de instituțiile preexistente, voievodale, pe care acesta le-a preluat și le-a reconfigurat, sub influența venită dinspre regatul Ungariei.

Structura administrativă s-a aflat în strânsă legătură cu rețeaua instituțională și politică. Dacă până în secolul al XVI-lea Transilvania însemna cele șapte comitate tradiționale, în timpul Principatului i se adaugă anumite zone din Partium (Zarandul în 1542), Banatul (Severin în 1556) care aveau specificul lor, deoarece înainte aparținuseră Ungariei și nu voievozilor transilvăneni. Procesul de trecere la Principat, marcat prin înfrângerea de la Mohacs, a avut ca parte integrantă și transformările de natură instituțională, mai mult sau mai puțin pregnante.

Organizarea Transilvaniei ca Principat a avut ca principal efect la nivel central recunoașterea dreptului de *libera electio*. *Approbatae Constitutiones*, care reprezenta o adevărată constituție pentru Transilvania secolului al XVII-lea, stipula că principele era ales de stări în cadrul Dietei și confirmat ulterior de Poartă. Cu ocazia alegerii principele depunea jurământul de credință, care prevedea obligațiile sale, în fond drepturile nobilimii așa cum fuseseră ele punctate de Tripartit: menținerea și respectarea religiilor recepte, a privilegiilor, a stărilor, dar și asigurarea din partea principelui

[129] David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, București, 1984.

că va aplica hotărârile luate de Dietă. Judecata princiară reprezenta ultimul for de apel al ţării. Scaunul suprem de judecată, al Principatului, a fost Tabla. Principele este judecătorul suprem, atât în materie civilă, cât şi penală. Din acest punct de vedere principele deţine dreptul de *ius gladii*, are drept de amnistie, de graţiere, de pedeapsă capitală sau de comutarea pedepsei. În cazul problemelor juridice principalul consilier era *iudex curiae* sau *palatinus curiae*. Un loc important în politica principatului îl aveau consiliul princiar (*Consilium intimum*, *A fejedelmi tanács)*, un organism de guvernare care a funcţionat în secolele XVI–XVII, cu rol consultativ pentru principe în diverse probleme şi adunarea Stărilor (*Comitia generalis*, *Országgyűlés*) care se erijează în organismul reprezentativ al celor trei naţiuni privilegiate – *natio nobilium, natio saxonicum, natio siculorum* – şi patru religii recepte: catolică, calvină, luterană şi unitariană, în locul vechii congregaţii nobiliare din timpul voievodatului. Până la cucerirea Transilvaniei de către habsburgi au avut loc 296 de întruniri ale stărilor. Convocarea Stărilor şi numirea preşedintelui Adunării era un drept al principelui. Stările erau convocate cel puţin o dată pe an (în perioada de stabilitate), în mod frecvent de două ori, primăvara de Sf. Gheorghe şi toamna, de Sf. Mihail, până la 5–6 ori în timp de instabilitate politică, aşa cum s-a întâmplat în 1688.

Din punct de vedere administrativ-teritorial, Principatul a preluat şi a continuat structurile preexistente din perioada voievodatului, anume comitatele, scaunele şi districtele, care îşi vor continua activitatea până la reformele lui Iosif al II-lea.

Geneza comitatelor are ca punct de pornire cetatea epocii arpadiene (*castrum)*. Iniţial, conducătorul comitatului a fost castelanul, iar teritoriul comitatului se limita la hinterlandul cetăţii[130]. În mod tradiţional, comitatele transilvănene, în număr de şapte, Solnocul Interior, Dăbâca, Alba, Hunedoara,

[130] Ştefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, II, Cluj-Napoca, 1979, p. 107.

Târnava, Turda și Cluj, au constituit nucleul voievodatului. În urma schimbărilor politice de la mijlocul secolului al XVI-lea, celor șapte comitate li se adaugă altele, din Ungaria propriu-zisă: Maramureș, Sătmar, Zarand, Severin etc. Structura instituțională a comitatului este deosebit de importantă deoarece cu aceasta mediul țărănesc interacționează cel mai adesea. Principalul dregător al unei asemenea structuri administrative era comitele (*comes, comes suppremus, föispán*). Jurământul prestat de către comite la numirea în funcție reflecta atribuțiile sale ca prim funcționar (fiind retribuit) al comitatului: coordona activitatea economică, administrativă, fiscală, militară și judecătorească. Încă din secolul al XV-lea, începe să fie observabil caracterul ereditar al funcției (*comes perpetuus*), demonstrat în cazul Transilvaniei de familiile Kemény ori Bethlen. Astfel, în secolul al XVII-lea, cele două familii, prin reprezentanții lor, se succed la conducerea comitatului Alba. Din familia Kemény îi regăsim pe Baltazar, Ioan și Simon, iar din familia Bethlen pe Francisc, Mihai (succesiv), Ioan și Farkas[131]. Comiții nu au fost întotdeauna implicați în viața publică a comitatului, ei putând ocupa în paralel și alte funcții. De aceea, problemele publice ale comitatelor erau soluționate de către vicecomiți, juzii nobililor, notarul comitatens și juzii asesori. Fiecare comitat avea și unul sau mai mulți vicecomiți (*vicecomites, viceispan*), aleși dintre nobilii din comitatul respectiv, alegerea lor făcându-se anual de către comite cu acordul adunării comitatense. Fiind oameni ai locului, cu posesiuni în comitatul respectiv, ei cunoșteau problemele din teritoriu și puteau interveni eficient în soluționarea lor, fiind în fapt, primii funcționari ai comitatului. În activitatea lor erau secondați de către juzii nobililor (*judices nobilium, szolgabirak*), aleși de către nobilimea comitatului. În Ungaria propriu-zisă, funcționau patru juzi ai nobililor, în timp ce în comitatele transilvănene erau doar doi. Sfera de competență

[131] Lázár Miklós, *Érdely föispánjai*, în *Szazadok,* 1887, pp. 399–426.

a acestora era diversă, economică, juridică, fiscală. Se pare că fiecare jude al nobililor avea un teritoriu de competenţă, aşa-numitul *processus*. În secolul al XVI-lea, alături de judele nobililor, se impune în administraţia comitatensă, notarul. Practic, dintr-un scrib, acesta ajunge să monitorizeze şi să colecteze producţia scrisă a oficialităţilor comitatense, în special prin intermediul protocoalelor, scrise aproape exclusiv în limba maghiară. Aceste protocoale permit introspecţii în viaţa ţărănească, însă, cu puţine excepţii, s-au păstrat doar pentru secolul al XVIII-lea. Juraţii asesori sunt personaje cheie în funcţionarea comitatului în special în problemele de tip juridic şi administrativ. Principalul rol al acestui organism era să fie membri ai scaunului comitatens (*sedria, sedes judiciaria*), unde erau aduse spre judecare, în primă instanţă sau în apel, toate cazurile care reveneau competenţei oficialilor comitatenşi. Activitatea sedriei, consemnată în protocoale, este foarte importantă pentru lumea ţărănească, deoarece după scaunul filial şi cel domenial, este ultimul for de apel, poate cu puţine excepţii, pentru ţărănime[132]. Alături de comitate, pe teritoriul Transilvaniei au funcţionat şi alte tipuri de unităţi administrativo-juridice, cu statut de autonomii locale, şi anume scaunele şi districtele. Termenul de scaun, intrat în limbajul comun cu sensul de unitate teritorial-administrativă, are la bază pe acela de scaun de judecată. Zona estică şi sudică a Transilvaniei a fost organizată în astfel de unităţi administrative, fiind vorba de teritoriul în care locuiau secuii, respectiv saşii. Pământul crăiesc (*Fundus regius*) a fost divizat în mai multe scaune: de jos – Orăştie, Sebeş, Miercurea

[132] Istoriografia românească s-a arătat mai puţin interesată de instituţiile comitatense şi funcţionarea lor. Pentru situaţia comitatelor din Ungaria şi Principatul Transilvaniei există o bibliografie impresionantă. Datele de mai sus le-am sintetizat după Timon Ákos, *Magyar alkotmány és jogtörténet*, Budapest, 1906, pp. 194–200. Ember Győző, *Az újkori magyar közigazgatás története*, Budapest, 1946, pp. 520–541; Charles D'Eszlary, *Histoire des institutions publiques hongroises,* II, Paris, 1963, pp. 220–247.

și de sus – Sibiu, Nocrich, Cincu, Sighișoara și Rupea, iar în zona Târnavelor încă două scaune, Mediaș și Șeica, formate abia în secolul al XVI-lea. Un statut aparte l-au avut localitățile din zona Brașov (Țara Bârsei) și Bistrița, organizate în districte, membre ale Universității Săseşti, beneficiind de aceleași drepturi ca și scaunele. Anual scaunele săseşti se reuneau în ceea ce s-a numit Universitatea Săsească (*Universitas Saxonum*). Președintele acesteia era comitele saşilor care îndeplinea concomitent și funcția de jude regal al Sibiului. Competențele adunării erau similare celei a adunărilor de la nivelul comitatelor nobiliare, aceasta constituindu-se în for suprem al locuitorilor saşi și fiind direct subordonată principelui. Scaunele săseşti aveau ca și conducător un jude regal, ales anual, cu același statut și atribuții ca și comiții. Alături de judele regal fiecare scaun alegea și un jude al locului (*judex terrestris*), aceștia formând prima instanță în procesele civile.

Scaunele secuiești, inițial șapte apoi douăsprezece, s-au grupat în timpul Principatului în cinci unități administrative: Odorhei, Trei Scaune (Kezdi, Sepsi și Orbai și mai târziu Micloșoara), Mureș, Arieș și scaunul Ciuc-Gheorgheni-Cașin. La fel ca și scaunele săseşti și cele secuiești au în fruntea lor un jude regal, unul scăunal și un căpitan, care era și cel mai important funcționar secuiesc. Acesta avea atribuții militare, fiind comandantul armatei adunate din zona respectivă[133].

În esența sa, organizarea teritorial-administrativă și judecătorească a Transilvaniei nu a suferit modificări esențiale vis-á-vis de perioada medievală. Situația aceasta s-a menținut și pe parcursul secolului al XVIII-lea, după instaurarea

[133] Pentru problematica scaunelor și districtelor săseşti, a se vedea G.E. Müller, *Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität, 1141–1876*, Sibiu, 1941; pentru coagularea și funcționarea autonomiei secuiești a se vedea Szádeczky-Kardoss Lajos, *A székely nemzet története és alkotmánya*, Budapest, 1927. În limba română sunt utile paginile dedicate acestor probleme de către Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, Cluj-Napoca, 1989, pp. 68–106.

administraţiei habsburgice. Transformări semnificative au suferit numai câteva zone, cum este cazul Banatului, care, fiind cucerit *manu militari*, a fost direct subordonat Curţii de la Viena, care a aplicat aici un sistem administrativ diferit de restul Transilvaniei sau Ungariei, prin împărţirea provinciei în districte, conduse de funcţionari superiori austrieci. Revenirea la sistemul comitatens s-a realizat târziu, spre finalul secolului al XVIII-lea, după ce provincia a fost reintegrată administrativ Regatului ungar[134].

[134] Costin Feneşan, *Administraţie şi fiscalitate în Banatul imperial (1716–1778)*, Timişoara, 1997, passim.

III

LUMEA RURALĂ TRANSILVĂNEANĂ ÎN SECOLELE XVI–XVIII. CARACTERISTICI DEFINITORII

Cele două entități primare ale lumii rurale, satul și cătunul, se înscriu într-una mai largă, cunoscută sub denumirea de țară, primele două aflate însă într-o strânsă interdependență demografică[135]. În cadrele sale satul închide indivizii, dar îi și apără de statutul ingrat de străin. Familia, neamul, vecinătatea, sexul sau vârsta și apoi satul sunt cercurile concentrice principale de protecție, dar și desfășurare a activității cotidiene[136]. Pe de altă parte, țara/ținutul, este ansamblul de sate situate în jurul unui sat-reper, canalizate într-un areal geografic circumscris – depresiune, vale: Țara Oașului, Țara Năsăudului, Țara Făgărașului, Țara Bârsei, Țara Hațegului, Țara Zarandului, Țara Călatei[137]. Am considerat utilă în cadrul demersului nostru o prezentare succintă a principalelor caracteristici ale universului țărănesc și ale lumii sătești în general. Considerații demografice, spațiale, agricole și asupra mentalității colective țărănești, coroborate,

[135] Romulus Vulcănescu, *Etnologie juridică*, București, 1970, pp. 51–52.
[136] Barbu Ștefănescu, *Le monde rurale de l'ouest de la Transylvanie du Moyen Age à la Modernité*, Cluj-Napoca, 2007, p. 83.
[137] Toader Nicoară, *Transilvania la începutul timpurilor moderne (1680–1800)*, Cluj-Napoca, 2001, p. 35.

concură la realizarea unei imagini complete a atmosferei în care se mişcă personajul principal al subiectului nostru precum şi cadrul legislativ, economic şi social în care evoluează instituţia rurală reprezentativă, aceea a judelui.

Loc al solidarităţilor, satul este un spaţiu care închide în cercuri concentrice mentalitatea şi existenţa locuitorilor săi. Delimitat de orizontul propriilor hotare, sursă de hrană şi sursă de conflicte, satul, şi odată cu el ţăranul, izbuteşte arareori să străbată istoria-timp, limitat fiind, de fapt, de tradiţia sa şi de „de gura lumii". Tradiţia şi obiceiurile nu fac decât să ofere siguranţă, linii de urmat – drumuri bătute de generaţii, tradiţia este leac dar şi cadru îngust al trăirii. Ritmul vieţii rurale, marcat de momentele agricole – însămânţare, recoltă –, de cele meteorologice – ploi abundente, secetă –, dar şi de cele simbolico-ritualice cărora li se suprapun cele religioase, se împleteşte cu ritmul vieţii cotidiene, personale, marcat la rândul său de naştere, botez, nuntă sau moarte. Acest conglomerat, văzut de cele mai multe ori mioritico-idilic, conferă ţăranului abilităţile de a-şi face auzită şi înţeleasă vocea. Locuitorul satului se dovedeşte a fi un tip pragmatic care poate demonstra un dinamism prin care se desprinde de ideea cunoscută a pasivităţii, nefiind loc şi nici timp de naivitate sau de generozitate din partea lui.

Lumea rurală, în secolele XVI–XVIII, dar şi azi, s-a constituit în baza piramidei societăţii şi, paradoxal sau nu, în esenţa sa a fost percepută ca o masă amorfă care trăieşte sub impactul evenimentului şi care de puţine ori se constituie în punct de plecare al evenimenţialului major. De remarcat faptul că istoricul lucrează cu o imagine a ţărănimii reflectată în oglindă, deoarece principalele informaţii despre lumea satului parvin prin intermediul elitei. Arareori există şansa, până înainte de deceniul al doilea al secolului al XVIII-lea, de a cunoaşte ţăranul prin ceea ce el însuşi simte/scrie, cel puţin pentru orizontul temporal care constituie subiectul nostru. Ce se cunoaşte astăzi, nu numai în istoriografia

românească, dar și în istoria rurală europeană, se bazează pe studiul schimbărilor survenite în economia domenială. În ciuda tăcerii surselor și a aparentei sale imobilități[138], a mentalității conservatoare, lumea rurală este parte integrantă a unui proces mobil, de adaptare, atâta vreme cât inovația a avut o finalitate practică, începând cu noul tip de asolament trienal și până la mașinile agricole ale secolului al XIX-lea.

Este cunoscut faptul că direcțiile generale de evoluție a societății au fost în mod constant trasate de elite, în timp ce țărănimea a participat de regulă prin tăcere și arareori prin mișcări sociale. În primul rând, țăranul este imaginat ca fiind producătorul, este lucrătorul aflat la bunăvoința naturii, la îngăduința pământului cultivat. Din punct de vedere social, țărănimea trăiește în comunitate, între nobil, situat într-un punct central, și cercul propriu[139]. În mod constant, istoria rurală se leagă de alimentație și trecutul ei: ce se cultivă, ce animale crește țăranul, ce mănâncă acesta în funcție de zonă și de epocă, cum se descurcă între două recolte succesive cu depozitele de hrană subțiate de impozite, dar și de ierni lungi[140].

Din punctul de vedere al economiei agrare, o economie majoritar de subzistență, în opinia istoriografiei occidentale, Europa poate fi divizată în patru mari zone agrare: Europa de nord, Europa occidentală și centrală, sudul Europei și Europa estică. Modul de distribuire a culturilor a fost determinat nu doar de geografia locului, ci și de evoluția climei. Începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea și până spre mijlocul celui de-al XIX-lea, continentul european s-a aflat într-o mică eră glaciară, fapt care a afectat de cele mai

[138] Istoria imobilă, fiind vorba nu numai de lumea satului, ci de întreaga societate franceză între anii 1320–1720, conturează în bună parte caracteristicile unei lumi imobile datorită stagnării demografice.
[139] Jacque Le Goff, *Omul medieval*, Iași, 1999, pp. 16–17.
[140] Barbu Ștefănescu, *Între pâini*, Oradea, 2012, passim.

multe ori negativ producţia agricolă[141]. Orzul a fost planta cerealieră cea mai mult cultivată în regiunea nordică, combinată cu creşterea vitelor şi silvicultura. În spaţiul agrar din Europa occidentală şi parţial din cea centrală – Anglia, Franţa şi Germania, viaţa ţărănimii este legată de cultivarea plantelor şi combinaţia cu creşterea animalelor. Zonele de coastă, preponderent cu păşune, sunt continuate de o regiune propice culturilor de secară şi cartofi. În zona mediteraneană agricultura cerealieră şi în secundar viţă-de-vie sunt cele mai pregnante. Pe de altă parte, regiunea agrară est-europeană este mult mai diversă. Astfel, din Polonia până în Rusia, terenul este favorabil culturii secarei şi a ovăzului iar mai la sud, în bazinul Dunării, a grâului şi a porumbului[142]. În regiunea est-europeană, de la Elba şi până la Munţii Caucaz, regiunile împădurite au obligat populaţia să defrişeze masiv pentru a obţine terenurile necesare cultivării. Câmpiile din zona răsăriteană, având sol potrivit cultivării cerealelor, s-au erijat în mari producători, în special de secară. Dacă la începutul secolului al XVI-lea un procent semnificativ din terenul câmpiilor era destinat păşunatului, spre finalul veacului acestea au fost folosite tot mai mult pentru cultura extensivă a cerealelor. Asistăm, astfel, ca o consecinţă în plan social, la creşterea domeniilor nobiliare şi impunerea iobăgiei. Această fază de creştere agricolă a fost stopată în condiţiile pierderilor din războiul cu Suedia (1655–1660). Cu toate că agricultura răsăriteană a suferit o serie de modificări ale formelor de producţie, metodele de exploatare a solului au rămas aceleaşi, adică o cultură alternativă pe trei loturi de pământ şi formele simple de asolament[143].

---

[141] Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsului. Calamităţile naturale din trecutul României (până la 1800)*, Bucureşti, 1993, pp. 14–16.
[142] Andrej Wyczaski, *L'economie du domaine nobiliaire 1500–1580*, în *Annales. Économies, Sociétés. Civilisation*, 1/1963, pp. 81–87; Werner Rosener, *Ţăranii în istoria Europei*, Iaşi, 2003, pp. 34–37.
[143] Werner Rosener, *Ţăranii în istoria Europei*, pp. 156–157.

În Ungaria secolului al XVII-lea, agricultura a avut de suferit și din cauza evenimentelor politice: cucerirea otomană a zonelor cu producție cerealieră, și anume cele de câmpie. Abia după jumătatea secolului al XVIII-lea se poate vorbi despre o revenire la cultivarea plantelor cu creștere rapidă pe soluri chiar nepregătite și a legumelor pe loturi mici. Istoricii maghiarii consideră că alături de grâu și porumb, varză și pepeni, creșterea animalelor mari s-a dovedit rentabilă mai ales în favoarea exportului[144].

Această diversitate a zonelor de cultură a determinat apariția unor la fel de variate forme de viață rurală. Modificările însă s-au făcut foarte încet și în ritmuri diferite de la o regiune la alta. Din secolul al XVI-lea și până în cel de-al XVIII-lea, tendințe diferite și motivații politico-economice diverse au contribuit la evoluția unică a fiecărei regiuni, caracteristicile agricole fiind cele care au determinat și evoluția demografică.

Transilvania, zonă cu climă propice tuturor tipurilor de cultură, de la grâu până la vița-de-vie, a fost inclusă în zona de cultură a cerealelor. Evoluția agriculturii poate fi urmărită pe două paliere: dezvoltarea extensivă prin cultivarea pământurilor desțelenite, defrișarea și aratul terenurilor împădurite; dezvoltarea cultivării intensive a pământului prin asolamente și dezvoltarea culturilor speciale – legumicultura, pomicultura, cultura plantelor textile și furajere. În anii cu condiții meteorologice prielnice, s-a ajuns la concluzia că, dacă pentru însămânțarea cu mâna a unui iugăr de arătură, în funcție de felul cerealelor, înmulțind cantitatea seminței cu 3 sau 4, s-ar putea cunoaște cu aproximație cantitatea recoltei obținute[145]. Din urbariile și conscripțiile realizate de-a

[144] Imre Wellman, *Esquisse d'une histoire rurale de la Hongrie depuis la première moitié du XVIIe siècle jusqu'au milieu du XIXe siècle*, în *Annales. Économies. Sociétés. Civilizations*, 6/1968, pp. 1181–1210.

[145] Emil Lazea, *Agricultura în Transilvania în secolul al XIV-lea*, în *Studii,* nr. 2, 1964, p. 269.

lungul celor două secole şi jumătate se poate observa faptul că în funcţie de zonă, culturile nu se schimbă esenţial. Dintre cereale, grâul, ovăzul, secara, meiul sau hrişca, precum şi inul sau cânepa au predominat culturile secolului al XVI-lea. În contextul noilor descoperiri geografice au fost introduse şi noi culturi începând cu veacul al XVII-lea. Porumbul se va impune definitiv în secolul următor, devenind pentru multe zone hrana de bază, mai ales pornind de la motivul valurilor de foamete. Cultura cartofului se răspândeşte sub presiunea foametei, cultivat încă timid, dar cu succes având în vedere productivitatea mare[146]. Şi trifoiul începe să fie cultivat în câmp deschis cam în aceeaşi perioadă. Cânepa se alătură lânii şi inului, intrând în industria textilă.

O cultură aparte este cea a tutunului, care a început să fie introdus în Transilvania spre finalul secolului al XVII-lea[147], folosirea lui fiind însă prohibită. O scurtă trecere în revistă a legislaţiei momentului, dar şi a aceleia habsburgice, indică în mai multe rânduri faptul că ţăranii erau amendaţi dacă fumau[148]. În secuime sunt citaţi în repetate rânduri în faţa instanţelor fumătorii de pipă. Reglementarea scăunală a Cristurului din 1727 interzicea fumatul în grădină, în şură, în curte sau pe stradă, sub amenda de 12 dinari[149].

Diverşii călători notează că viciul acesta este deosebit de plăcut bărbaţilor[150]. Se poate deduce aşadar, că aceste culturi,

---

[146] Massimo Montanari, *Foamea şi abundenţa. O istorie a alimentaţiei în Europa*, Bucureşti, 2003, pp. 129–134.

[147] Ludovic Démeny, *Introducerea unor plante noi în agricultura Transilvaniei în secolul al XVII-lea*, în *Revista de Istorie*, 42, 1989, nr. 12.

[148] *MCRT*, XV, pp. 172–173; XIX, p. 91; comentarii asupra subiectului la Ovidiu Mureşan, *Campanii legislative în vederea combaterii fumatului desfăşurate în Principatul Transilvaniei pe parcursul ultimelor decenii ale secolului al XVII-lea,* în *Naţiune şi europenitate. Studii istorice*, Bucureşti, 2007, pp. 114–121.

[149] Imreh István, *Viaţa cotidiană la secui (1750–1850),* Bucureşti, 1982, p. 37.

[150] Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică şi naturală a Banatului Timişoarei*, prefaţă, traducere şi note Costin Feneşan, Timişoara, 1984, p. 86.

destul de rar menționate ca fiind impozabile, sunt destul de întinse, în special după colonizarea șvabilor, care aduc cu ei cunoștințele necesare cultivării[151]. Dovezi materiale ale practicării fumatului, și anume pipele, au fost descoperite atât în vestul teritoriului, la Timișoara[152], cât și în Transilvania.

Podgoriile au fost o componentă importantă a economiei domeniale, acolo unde condițiile meteo și calitatea solului o permiteau (așa-numitele *montis vinearum*), ele regăsindu-se în special în comitatele Arad, Bihor (Dealurile Oradiei), Solnoc, dar și Alba, Bistrița sau Cluj, încă din secolul al XIII-lea. În ceea ce privește tehnica de cultivare, muncile la vie rămân neschimbate[153].

În secolul al XVIII-lea, pe listele de culturi din Transilvania apar *triticum et syliginum, hordei, milii, avena* și un soi de grâu, *tritici indici*. Dintre plantele textile enumerăm *canabis et lini*, precum și lintea și bobul[154]. Cu toate că introducerea orezului în teritoriul bănățean este cunoscută ca fiind în timpul habsburgilor, se pare că și turcii ar fi încercat introducerea lui încă din secolul al XVII-lea. Un argument ar fi menționarea culturilor de orez, alături de bob și linte, în conscripțiile anului 1713 și în teritoriul transilvănean[155].

Până în perioada contemporană, pământul și hrana au fost două componente în măsură să influențeze evoluția factorului numeric al populației. Demografia este caracteristica primordială a unei zone, în special atunci când este vorba și despre un decupaj temporal destul de larg, așa cum este cel

[151] *Migrația înspre spațiul dunărean. Colonizarea germanilor în secolul al 18-lea și urmările ei*, catalog de expoziție, Timișoara, 2012, p. 122.
[152] Zsuzsanna Kőpeczny, Remus Dincă, *Tobacco Clay Pipes Discovered in the Historical Centre of Timisoara,* în *Ziridava. Studia Archaeologica*, 26/1, 2012, pp. 167–191.
[153] Emil Lazea, *Viticultura în Transilvania până la începutul secolului al XIV-lea*, în *Studii*, nr. 5, 1970, pp. 873–876.
[154] Costin Feneșan, *Izvoare de demografie istorică. Secolul al XVIII-lea. Transilvania*, I, București, 1986, pp. 41–44.
[155] *Ibidem.*

al secolelor XVI–XVIII. Chiar dacă o localitate are un privilegiu scris, aceasta se prevalează de el în mod eronat, dacă din punctul de vedere al populaţiei nu acoperă realitatea. La sfârşitul secolului al XV-lea populaţia Ungariei a fost estimată în jur de 3,5–4 milioane de locuitori. Două secole mai târziu cifra era aproximativ aceeaşi, pentru ca la finalul secolului al XVIII-lea să ajungă la 9,5 milioane de locuitori[156].

Principatul Transilvaniei a fost afectat, în mod similar restului Europei, de conflicte armate, foamete, epidemii sau producţii agricole slabe din cauza unor calamităţi naturale: ierni grele, inundaţii, veri secetoase, invazii de lăcuste. Evoluţia demografică a populaţiei transilvănene de la sfârşitul secolului al XVI-lea până la începutul celui de-al XVIII-lea, după estimări efectuate pe baza celor peste 100 de urbarii realizate în epocă, arată că la sfârşitul secolului al XVI-lea Transilvania adăpostea un număr de 700.000 de locuitori. Din cauza Războiului de 15 ani, încheiat cu pacea de la Zsitvatorok în 1606, teritoriul Transilvaniei a fost o perioadă destul de lungă scena unor multiple conflicte între cele două armate, turcească şi habsburgică, care au condus spre scădere demografică. Participarea la Războiul de 30 de ani a însemnat pentru Principat alte pierderi umane. De asemenea, şi expediţia polonă din 1657, ca şi campania otomană curmau alte vieţi. La începutul secolului al XVII-lea se poate observa o scădere drastică, populaţia ajungând la circa 400.000 de locuitori, ca apoi să se dubleze în timpul lui Rákóczy, ajungând în jurul cifrei de 900.000. Războaiele austro-turce de la finalul veacului au determinat o nouă scădere apreciată la aproximativ 750.000 de suflete. Ciuma, flagelul cel mai cunoscut al perioadei, a însoţit sau a succedat războiul, astfel că în iarna anului 1601–1602 această epidemie s-a extins în întregul teritoriu transilvănean, la concurenţă cu foametea. Alte valuri de ciumă se înregistrează între anii

[156] Imre Wellman, *Esquisse d'une histoire rurale,* p. 1182.

1621–1623, 1633–1634, 1646–1648, 1661–1662, 1678, dar și la începutul secolului următor[157]. Se observă, așadar, o criză demografică la finalul secolului al XVII-lea, depășită însă spre deceniul al doilea al secolului următor. Numărul locuitorilor a scăzut în special în zonele cuprinse de conflictele militare, de-a lungul rutelor de comunicație și în teritoriile deschise. Scăderea aceasta este urmarea distrugerilor sau pustiirilor care au condus la părăsirea zonelor cu probleme, temporar sau definitiv. Este așa-numitul fenomen de migrare internă, care nu presupune neapărat pierderi umane efective, ci o formă de transfer demografic. După trecerea stadiului conflictual, se observă o revenire sau o încercare de refacere a localităților din zonele propice agriculturii. Astfel, la începutul secolului al XVIII-lea, în comitatele vestice – Arad, Bihor, Satu Mare – au migrat un număr destul de mare de locuitori din zonele montane ale comitatelor vecine. Conform recensământului efectuat în 1723, în comitatul Bihor fugiseră circa 1000 de iobagi, din care peste 600 din comitatul Crasna. În mod similar se poate constata o migrare dinspre Beiuș spre Câmpia Crișurilor[158]. Datele acestea sunt variabile și, consideră istoriografia, în neconcordanță completă cu realitatea din teren. Conscripțiile și urbariile au fost realizate deseori parțial, inexact sau prin mărturiile aproximative ale reprezentanților locali[159]. Pe parcursul secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, principii ordonă efectuarea unor asemenea recensăminte cu scop fiscal imediat, fără însă a avea

[157] O analiză detaliată a valurilor de ciumă, foamete și conflicte armate care s-au abătut asupra populației din spațiul românesc, precum și modul în care acestea au afectat sporul demografic a fost făcută de Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii,* pp. 72–111; pentru spațiul vestic Florin Chiș, *Epidemiile și eradicarea lor în nord-vestul României* (*secolele XVIII–XIX*), Cluj-Napoca, 2012; Evoluția demografică a Principatului la Nicolae Edroiu, *Populație și economie în Transilvania*, în *Istoria românilor*, V, p. 474.

[158] Barbu Ștefănescu, *Le monde rurale de l'ouest de la Transylvanie,* pp. 79–80.

[159] Bársony István, *Conscrierea cameralǎ din 1692 a comitatului Bihor*, în *Crisia*, 1992, pp. 97–114.

o imagine de ansamblu, așa cum au gândit-o habsburgii încă din primul deceniu de ocupație. Autoritatea imperială a ordonat efectuarea de conscripții în majoritatea comitatelor, scaunelor și districtelor. Cea mai cuprinzătoare și mai apropiată de conceptul modern de conscripție este numărătoarea populației din 1784–1786, efectuată în limba germană și în vernacular, în două exemplare, cu foi individuale ale familiei[160]. Cu toate acestea, nici înscrisurile secolului al XVIII-lea nu pot reda realitatea, persistând fenomenul migrației interne, însă în sens invers, spre zonele mai puțin accesibile, motivul fiind fiscalitatea crescută promovată de către autorități. O consecință a acestei migrații fiscale este și formarea cătunelor din zonele mai puțin accesibile, cum au fost și cele ale Munților Apuseni – Mărișel, Măguri-Răcătău – formate din iobagi fugiți de pe domeniul Zlatnei, tocmai din cauza creșterii sau a introducerii fiscalității în perioada imediat anterioară mișcării sociale promovate de Horea[161].

Din punct de vedere etnic, Principatul Transilvaniei a avut o populație compozită. Este dificil de apreciat proporția între diversele etnii înainte de epoca statistică și a recensămintelor riguros efectuate spre începutul secolului al XIX-lea. Cu toate acestea, istoriografia apreciază că dintre etniile prezente în arealul intracarpatic, dar și în Partium și Banat, românii au avut o majoritate relativă, urmați fiind de maghiari și populația de etnie germană (sași și șvabi) care se afla cantonată în special în zona sud-estică a Transilvaniei și în părțile de la sud de Mureș. Situația statistică poate fi considerată constantă din secolul al XVI-lea până în secolul al XIX-lea. Cu toate că era cea mai numeroasă, ca și statut social populația românească era majoritar încadrată țărănimii, răspândită în toate comitatele și districtele, cu o prezență mai redusă în cadrul centrelor urbane și în unele scaune

[160] Costin Feneșan, *Izvoare de demografie,* pp. 15–16.
[161] David Prodan, *Răscoala lui Horea*, I, p. 103.

săsești și secuiești[162]. În secolul al XVIII-lea, alături de aceștia, majoritari, apar în conscripțiile habsburgice și bulgarii de la Vințu de Jos și Deva, negustorii armeni și greci, dar și evrei și țigani, atât sedentari, cât și nomazi, corturari, numiți *vagi* și interpretați ca fiind vagabonzi[163].

Ca o constantă socio-demografică, populația țărănească se putea întâlni în toate zonele Principatului, de la comunități libere, în special în zona săsească și secuime, până la o majoritate dependentă pe domeniile fiscale (princiare), nobiliare și cele ale orașelor din comitatele transilvănene și Partium. Cel mai mare tip de domeniu din Transilvania princiară a fost cel aparținător fiscului, adică principilor. Reprezentativ prin întinderea și bogăția sa, și deci prin veniturile pe care le aducea, a cunoscut o evoluție ascendentă pe parcursul secolelor XVI–XVII. Răspândite în întreg Principatul, aceste posesiuni erau coagulate îndeosebi în jurul unor cetăți sau orașe, cum este cazul Făgărașului, Gurghiului, Chioarului, Gilăului, Ciceului, Hunedoarei, Ineului și Caransebeșului sau Lugojului. Domeniul Hunedoarei, întins pe teritoriul a două comitate, Caraș și Hunedoara, deținea la începutul secolului al XVI-lea cetatea Hunedoarei, 6 târguri și 109 sate având un număr de 1581 de locuitori înregistrați ca impozabili[164]. Domeniul Șiriei avea în aceeași perioadă 121 de localități, Cetatea de Baltă, la 1553, număra 55 de sesii locuite și 11 pustii[165], Gherla, cetate și târg, în același an 1553 deținea 23 de sate cu 771 de locuitori; tot cetate, Ciceul, fost domeniu al domnilor moldoveni, are înscrise 54 de sate[166], Chioar, la 1566 deținea 67 de localități dintre care 66 de sate, Gurghiu, la

[162] Datele diverselor conscripții și recensăminte, în special cele din secolul al XVIII-lea, precum și critica lor pot fi găsite la David Prodan, *Trasilvania și iar Transilvania. Considerații istorice,* București, 1992, pp. 26–59.
[163] Costin Feneșan, *Izvoare de demografie*, anexe.
[164] David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul XVI*, II, pp. 29–30.
[165] *Ibidem*, p. 130.
[166] *Ibidem*, p. 142.

jumătatea secolului al XVII-lea, deţinea 16 sate şi două târguri, Petelea şi Gurghiu[167].

Tot fiscului i-a aparţinut zona montană cu subsol bogat în metale preţioase şi sare, cum este cazul Zlatnei sau a Băii-Mari. Instrucţiunile precise ale lui Gabriel Bethlen din 1625, dar mai ales ale lui Gheorghe Rákóczy I sau Emeric Thökölyi lasă să se înţeleagă importanţa veniturilor aduse de aceste domenii, dar şi poziţia principală a întinderii domeniului fiscal în centralizarea statului[168]. În secolul al XVIII-lea, aceste domenii au ajuns în proprietatea fiscului imperial[169]. În Banat, habsburgii, din cauza faptului că au cucerit teritoriul de la otomani, l-au transformat în întregime într-un domeniu fiscal în detrimentul vechilor familii nobiliare ce deţinuseră posesiuni în zonă[170]. O parte importantă a domeniilor fiscale în secolele XVI–XVII a reprezentat-o fostele posesiuni aparţinătoare autorităţilor ecleziastice. Episcopia Transilvaniei de la Alba Iulia, capitlul de Alba, Episcopia şi capitlul de Oradea, conventul de la Cluj-Mănăştur, precum şi episcopia de Cenad împreună cu capitlul omonim şi cel de la Arad au deţinut domenii întinse compuse dintr-un număr mare de sate. În secolul al XVI-lea, apariţia Reformei a bulversat profund structurile sociale, economice şi religioase ale Principatului în formare. O consecinţă directă a faptului că în Transilvania s-a impus *confessio helvetica* (calvinismul) a fost destructurarea instituţiilor catolice, aspect resimţit şi la nivelul bunurilor aparţinând bisericii de rit roman care au fost secularizate, intrând în posesia principilor. Cu toate că legile Principatului statuau patru religii recepte, catolicismul a avut poziţia cea mai precară dintre acestea. În a doua

[167] Liviu Ursuţiu, *Domeniul Gurghiu,* p. 6.
[168] David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul XVII*, II, p. 4–7.
[169] Florin Ardelean, *Aspecte privind evoluţia domeniului fiscal în Principatul autonom al Transilvaniei*, în *Acta Musei Napocensis*, nr. 2, 2010, pp. 101–108.
[170] Costin Feneşan, *Cnezi şi obercnezi în Banatul imperial 1716–1778*, Bucureşti, 1996, pp. 19–20.

jumătate a secolului al XVI-lea, în contextul Contrareformei, principii din familia Báthory au încercat să compenseze slăbirea catolicismului prin atragerea ordinelor religioase (iezuiți și franciscani).

În special iezuiții au beneficiat de generozitatea princiară, fiindu-le oferit (pentru o scurtă perioadă de timp) domeniul Cluj-Mănăștur cu șase sate și anume: Cluj-Mănăștur, Baciu, Leghia, Chinteni, Băgara și *Tiburcz*. Fiind alungați din Principat în anul 1588, ei au pierdut domeniul respectiv, însă, odată cu revenirea habsburgică în secolul al XVIII-lea, au recăpătat posesiunile deținute anterior. În mod similar, și celelalte instituții ecleziastice își redobândesc moșiile în această perioadă.

Centrele urbane coagulează, de obicei, în jurul lor, teritoriile din proximitate. Astfel, marile orașe transilvănene au reușit să-și conserve sau chiar să-și crească domeniul obținut în perioada medievală. Cluj, Brașov, Sibiu sau Bistrița sunt mari deținători de domenii în Principatul Transilvaniei. Domeniul orășenesc reprezintă în fapt gradul de autonomie al localității. Satele din zona limitrofă, *hinterlandul*, se constituie în principalul contributor financiar. De domeniul orășenesc țineau, de asemenea, pădurile, morile, pescăriile și fânețele satelor. Având statut de stăpân de domeniu, orașul beneficia de aceleași drepturi: aduna dijma, censul, darurile, i se prestau servicii, satele sunt obligate la muncile agricole necesare în hotarul orașului, la întreținerea drumurilor etc.

Domeniul orașului Cluj s-a coagulat în secolele XIV–XVII, prin achiziții funciare ori prin donații, urbea înmulțindu-și teritoriile rurale pentru care îndeplinea rolul de stăpân. Dacă la începutul secolului al XIV-lea se regăsesc ca aparținând orașului satele Feleacul, Vâlcele, *Bochteluke*, *Undotelek* (sate aflate în apropiere de Someșeni), în secolul următor au mai fost Cojocna și Feiurdeni, după 1526 Săcel, Filea de Jos, Escu, Jurca, *Lak,* Ciaca, Hășmaș, Poiana-Valea Lungă și Iapa, dar și o parte din Apahida. Cu puține schimbări, domeniul orașului

s-a păstrat în această formulă pe tot parcursul secolului al XVII-lea, destrămarea treptată fiind reperată spre finalul secolului următor[171]. Din punct de vedere administrativ, doi șpani, aleși de consiliul orășenesc, erau răspunzători de acest teritoriu rural. În relație directă cu ei se aflau așadar reprezentanții satelor, juzi ori cneji. Satul Feleac a avut un statut aparte, dată fiind apropierea de oraș.

Un alt oraș cu domeniu însemnat a fost și Brașovul. Domeniul urban, în mod similar orașului Cluj, a fost coagulat prin intermediul mai multor donații, regale și particulare, sau prin cumpărare, începând cu a doua jumătate a secolului al XV-lea. Astfel, satele Tohan, Zărnești, Șercaia, Părău, Comloș, Satu Nou, parțial sau în întregime, aveau ca stăpân orașul Brașov. Un moment important în istoria domeniului este anul 1498 când orașul își sporea posesiunile prin obținerea cetății Bran, împreună cu cele nouă sate ale sale, adică cele șapte sate săcelene (Baciu, Cernatu, Satu-Lung, Turcheș, Tărlungeni, Zizin și Purcăreni), Crizbav și Apața, zălogite fiind de regele Vladislav II[172]. În secolul următor, Brașovul primește de la principii transilvăneni, din diferite motive, și satele Grid (de la Ioan Szápolyai), Perșani și Holbav (de la principele Gabriel Báthory în 1609), Chichiș din scaunul secuiesc Sf. Gheorghe. Abia în 1651–1652 orașul reușește să primească un act oficial pentru întregul său domeniu și să fie recunoscut ca atare în *Constituțiile Aprobate* în anul următor. O poziție specială au avut-o satele Tohan și Zărnești, care, în opinia lui David Prodan, sunt cele mai mari sate transilvănene și ale căror socoteli din secolul al XVI-lea dovedesc acest lucru.

Satele din preajma Bistriței se subordonează direct magistratului orașului. Începând cu 1475 și satele districtului Rodna

[171] Nicolae Edroiu, *Domeniul rural al orașului Cluj până în sec. XVII*, în *Istoria Clujului*, redactor Ștefan Pascu, Cluj, 1974, p. 173–174.
[172] Florin Salvan, *Viața satelor din Țara Bârsei în Evul Mediu* (*secolele XIII–XVII*), București, 1996, pp. 109–120.

au fost administrate tot de la Bistrița, după ieșirea lor din administrarea comitatului Dăbâca[173]. Astfel, orașul a avut în competența sa un teritoriu deosebit de vast, constituit din 21 de sate, mai sărace fiind cele din Valea Rodnei, datorită expunerii la atacuri, și mai bogate cele din proximitatea urbei.

Creșterea teritoriului domeniilor nobiliare a dus și la creșterea numărului sarcinilor iobăgești, deoarece domeniul, coagulat în jurul curții nobilului, se constituia în sursa de venit a acestuia. Curtea cuprindea casa de locuit, anexe pentru animale – grajduri, staule, cotețe –, locuri de depozitare, șuri, poduri, cămări și pivnițe precum și spații pentru efectuarea diverselor etape agricole – depozitarea fânului, a stogurilor de grâu, a treieratului. Când domeniul s-a extins, s-a ivit necesitatea ca acesta să se împartă în unități economice mai mici care să poată fi mai bine administrate, rezultând astfel noi curți cu aceleași caracteristici având un număr variabil de sate, numite de urbarii *allodium, curia allodialis, allodiatura, major* sau *majorhaz*, alodiu sau măieriște. Și acestea s-au specializat în funcție de caracteristicile locului și de culturile posibile. Mărimea acestor terenuri este măsurată în cantitatea de cereale sau numărul de clăi care se putea aduna de pe ele. Domeniile fiscale, dar și nobiliare aveau și personal retribuit în bani, îmbrăcăminte și hrană: provizorul, *udvárbiro, Hoffrichter*, cel mai important personaj în administrarea moșiei, care strângea și administra veniturile și personalul, valorifica produsele, ținea socoteala cheltuielilor, răspundea de justiția domenială. Ca oricare alt angajat, provizorul curții depunea un jurământ la intrarea în funcție, lui i se adresau de regulă instrucțiunile stăpânului, solicitându-i-se loialitate. În subordinea lui se afla toată suflarea, toți angajații: bucătarul, brutarul, grădinarul, argații, servitori și servitoare, morarul, văcarul, porcarul, maierul/măieriță, vameșul, paznicii pădurilor, pescarii, păsărarii,

[173] Liviu Câmpeanu, *Districtele săsești Bistrița și Brașov și jurisdicția lor asupra Rodnei și a Branului în secolele XV–XVII*, în *Banatica*, 20/2, 2010, p. 137.

dulgheri, croitori, fierari, tâmplari, aflaţi aici în funcţie de nevoile de la curte. Fiecare dintre ei era retribuit în bani, cu haine sau în natură, după înţelegerea de la angajare[174].

Pentru a contura statutul juridic al ţărănimii transilvănene în epoca Principatului este necesară definirea ansamblului legislativ care ar reglementa drepturile şi obligaţiile acesteia. Constituindu-se în principala sursă de forţă de muncă, dar şi de venituri, ţărănimea a fost, în general, încărcată cu obligaţii. Raporturile dintre ţăran şi stăpânul de domeniu nu au fost doar condiţionări economice din partea unui deţinător oarecare de pământ, în faţa căruia ţăranul ar fi putut să se împotrivească condiţionând forţa de muncă, ci mai ales a fost vorba despre o condiţionare de natură politico-legislativă, fiind cunoscut faptul că nobilul deţinea pe domeniul său putere cu caracter militar, teritorial şi juridic, având uneori chiar drept de *jus gladii*[175].

Încă din timpul dinastiei arpadiene statutul ţărănimii a fost unul inferior. Cu toate acestea, ţăranii (*villani, rustici, coloni, jobbagiones*) au beneficiat de personalitate juridică concretizată prin dreptul de a avea familie, de a deţine proprietate şi de a se strămuta liber. Legislaţia din anul 1351 prevedea, de exemplu, că ţăranul are posibilitatea de a se strămuta după achitarea obligaţiilor sale publice (*terragium*)[176]. În esenţă, ţărănimea avea de îndeplinit o serie de sarcini: censul, darurile, dijma, nona precum şi diverse obligaţii în muncă, diferite ca sumă şi tipul de produse în funcţie de caracterul domeniului. Cu diverse adăugiri sau fluctuaţii, acestea s-au păstrat neschimbate până în secolul al XVIII-lea. Concomitent cu prevederile legislative, ţăranul mai era obligat şi la sarcini publice: întreţinerea drumurilor, a zidurilor cetăţii, efectuarea de cărăuşii precum şi participarea la oaste, lucru stabilit de articole promulgate de regii Ungariei şi mai apoi în diete.

[174] David Prodan, *Iobăgia în XVI*, I, pp. 498–499.
[175] Jacques Le Goff, *Omul medieval*, p. 119.
[176] Charles D'Eszlary, *Histoire*, pp. 376–377

Modificările în statutul juridic și, evident, și în cel social al țărănimii, au început să apară în urma unor conflicte cu elita nobiliară a regatului ungar. Două momente sunt semnificative în acest sens: răscoala de la Bobâlna din 1437 și cea din 1514 condusă de Gheorghe Doja, dar și, pentru secolul al XVIII-lea, mișcarea socială a lui Horea. Primele două evenimente și-au pus amprenta în mod negativ asupra viitorului statut juridic al țărănimii din Regatul Ungariei și apoi din Principatul Transilvaniei, în timp ce una dintre urmările benefice ale evenimentelor din 1784 a fost desființarea iobăgiei de către împăratul Iosif II. Dacă în urma răscoalei de la Bobâlna principala prevedere s-a raportat mai ales la obligațiile fiscale ale țărănimii, după 1514 elita nobiliară a ținut la impunerea unor constrângeri de natură juridică și socială asupra întregii structuri țărănești. Măsurile au fost promulgate inițial în dieta din 1514, ulterior fiind preluate și înăsprite de către Ștefan Werböczy în *Tripartitumul* din 1517. Hotărârile din 1514 care au afectat statutul juridic și social al țărănimii pot fi rezumate astfel: toți țăranii își pierdeau libertatea de strămutare, urmând a fi supuși domnilor de pământ în deplină și veșnică șerbie; dreptul de strămutare era condiționat de acordul domnului de pământ; țăranii urmau să slujească stăpânilor câte o zi pe săptămână, fiind astfel legalizată robota; censul era stabilit la 100 de dinari (1 florin de aur) plătibil în două tranșe, una la Sfânful Gheorghe și cealaltă la Sfântul Mihail; drept daruri țăranii trebuiau să dea în fiecare lună câte un pui, anual două gâște, iar satul, ca și comunitate, urma să dea câte un porc îngrășat; în plus, din toate produsele pământului urmau să dea domnului de pământ a noua parte (nona)[177]. Șerbia, decretată după mișcarea lui Doja, a rămas de neclintit timp de trei secole pe teritoriul transilvănean, în timp ce în regatul ungar se operează reveniri asupra numărului de zile de lucru, scăzându-le de la cele 52 decretate în 1514 la 40 în 1553.

[177] David Prodan, *Iobăgia în XVI*, I, pp. 166–168.

Însărcinarea regală dată lui Ştefan Werböczy[178] de a codifica hotărârile de drept în ceea ce a apărut ca *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae partiumque eidem annexarum*, pentru care dieta şi-a dat acordul în 1514, s-a concretizat abia în 1517, când Werböczy edita culegerea de legi la Viena în limba latină. Cu toate acestea, *Tripartitumul* a rămas doar o „carte de drept", şi nu una cu statut de lege a ţării, fiind însă utilizată în mod constant, legile ulterioare citând regulile înscrise aici. Secolul al XVI-lea este marcat, aşadar, din punct de vedere legislativ, de articolele de lege din 1514 precum şi de colecţia juristului Ştefan Werböczy, care a reprezentat temelia juridică a societăţii din Ungaria şi Transilvania. Dacă decretele din 1514 exprimă, de fapt, reacţia legislativă a nobilimii faţă de evenimentele sociale din acelaşi an, ridicând la rang de lege o serie de pedepse precum şi şerbia, *Tripartitum* e o colecţie de legi şi obiceiuri juridice stabilite succesiv prin decrete şi hotărâri dietale, aprobate de dietă. La fel ca şi decretele din 1514, legea este făcută astfel încât să servească scopurile nobilimii, principiile sale fiind adaptate nevoilor acesteia. Nobilimea şi plebea sunt cele două categorii sociale înscrise în codul de legi. Lucrarea, aşa cum spune şi numele, este constituită din trei părţi precedate de un prolog. Prologul este o introducere cu explicaţii ştiinţifice asupra principalelor chestiuni de drept, aşa cum au fost ele percepute în epocă. Prima parte are în conţinut dreptul nobiliar, personal, familial şi ereditar, cea de-a doua procedura procesuală, iar cea de-a treia tratează drepturile particulare, între care şi cel transilvănean.

În *Tripartitum* toate dorinţele nobilimii au fost reluate şi transpuse în formă agravantă, iobăgimea fiind şerbită în

[178] István Werbőczy (1458–1541), *notarius curiae regiae*, originar dintr-o mică familie nobiliară, judecător, politician, diplomat – Fraknói Vilmos, *Werboczi István életrajza*, Budapesta, 1899. Cea mai recentă ediţie, bilingvă latină-engleză, cu explicaţii terminologice – Stephen Werbőczy, *The customary law of the renowned kingdom of Hungary in three parts (1517),* ed. and trans. by J. Bak, P. Banyó, M. Rady, Idyllwild-Budapest, 2005.

totalitatea ei, fără distincţie etnică. Se stabilea astfel că iobagul care nu are urmaşi poate lăsa cui doreşte bunurile sale mobile, în schimb cele imobile treceau în posesia stăpânului domenial. Dacă iobagul a murit fără a lăsa un testament, toate bunurile, mobile sau imobile, reveneau stăpânului său. Tot codul lui Werböczy întăreşte dreptul de judecată al stăpânului asupra ţăranului. Aceste două legislaţii, cea din 1514 şi cea din 1517, au reprezentat o direcţie cu totul deosebită de ceea ce se întâmpla în vestul Europei, unde ţărănimea se îndrepta spre afirmarea ca o clasă socială liberă, de care în scurt timp se ţinea seama[179].

Constituirea Principatului Transilvaniei la mijlocul secolului al XVI-lea nu a modificat esenţial viziunea legislativă constituită anterior în ceea ce priveşte ţărănimea, cu toate că la nivelul regatului încă din 1531 regele Ioan Szápolyai reda ţărănimii vechiul drept de a se muta liber cu bunurile sale. Şi dieta de la Oradea din 1536 relua hotărârea, ca apoi întregul regat să revină la vechea lege privitoare la mutarea ţăranilor de pe un domeniu pe altul.

Zece ani mai târziu se condiţiona din nou mutarea ţăranilor de pe un domeniu pe altul: anunţarea stăpânului la care vrea să se mute şi a judelui nobililor din comitat care la rândul său să anunţte pe stăpânul de la care ţăranul pleacă; plătirea datoriilor faţă de stăpânul său; încheierea eventualelor procese de judecată; plătirea *terragiumului*. Cu modificări minore hotărârile acestea sunt dezbătute în cadrul dietei şi în 1554, 1556 şi apoi în 1566, 1572 şi 1596, întărind din nou ca strămutarea colonilor să fie liberă. Aceste reînnoiri legislative s-au efectuat din cauza nerespectării articolelor dietale şi chiar unele comitate emit legi care refuză acest drept ţărănimii sau condiţionează de o asemenea manieră mutarea încât aceasta nu este posibilă. În ciuda unor astfel de hotărâri, în Principat nu s-a produs nicio schimbare

[179] *Ibidem,* pp. 174–183.

legislativă care să revină la acest drept, ci doar o multitudine de articole privitoare la problema restituirii colonilor fugiți[180].

Începutul secolului al XVII-lea, marcat de o altă mișcare, de astă dată de anvergură politică europeană, nu aducea decât neajunsuri. Noul domn, în persoana lui Mihai Viteazul, aflat sub presiunea nobilimii, reconfirmă vechea lege a legării de domeniu. Și apoi următoarele diete, începând cu cea de la Mediaș din 1602, cer restituirea iobagilor fugiți, pedepsirea celor care au adus pagube, sancționarea celor care în timpul lui Mihai Viteazul s-au dus la oaste străină sau au devenit haiduci[181]. Întreaga legislație abundă de asemenea cerințe din partea nobilimii, denotând îngrijorarea de a rămâne fără forță de muncă pe domenii și fără plătitori de impozite[182]. În același timp, multitudinea articolelor dietale privitoare la această chestiune a fugii de pe domeniu, a readucerii din toate părțile Principatului, chiar de pe propriul domeniu, precum și din Moldova și Țara Românească, evocă inutilitatea lor sau precaritatea resurselor de a reuși să-i readucă. Astfel, o soluție proprie a domnului de pământ este aceea a chezășiei, acțiune legală prin care consătenii celui fugit trebuie să stea chezași, obligatoriu sau de bunăvoie, că cel fugit nu va mai pleca, iar dacă asta s-ar întâmpla, chezașii ar trebui să plătească o anumită sumă de bani, stabilită de comun acord cu judele nobililor, cu provizorul, cu un reprezentant al nobilului. După publicarea decretului *Certa Puncta* în 1769 s-a încercat reglementarea statutului social al țărănimii. Opoziția nobilimii transilvănene va tergiversa aceste tentative și abia în 1785 se publica patenta prin care se asigura libertatea iobagilor de a se muta de pe o moșie pe alta.

---

[180] *Ibidem*; *Constituțiile Aprobate*, P. III, Tit. 31, p. 130, P. IV, Tit. 5, 6, pp. 199–200, Edictul XXIX, Edictul XXXII.

[181] *MCRT*, V, pp. 469–472.

[182] Toate prevederile privitoare la această problematică deosebit de densă la David Prodan, *Iobăgia în XVII*, I, pp. 450–464.

Resursa umană a domeniilor, poate cea mai importantă dintre resurse, se constituie din punct de vedere legislativ, până la reglementările tereziene, așa cum reiese din urbarii, din iobagi (*jobbagiones, jobbagyok*) legați de glie și jeleri (*inquilini, zsellerek*), aceștia din urmă cu drept de mutare, drept pe care îl păstrează datorită precarității înzestrării gospodăriilor lor. *Tripartitul*, introducând șerbia ca tip de relație între supus și stăpân, denumește acest fenomen *rusticitas.*

Pământul, teritoriul, spațiul cultivabil este divizat, denumit separat, al nobilului și al țăranilor, al satului sau al stăpânului. Astfel, proprietatea feudală nu este una absolută, ci mai degrabă un ansamblu și o ierarhie de drepturi de proprietate suprapuse. Proprietatea fiecăruia este limitată, condiționată și grevată de o serie de servicii și taxe, ierarhizată rege-stăpân-supus. *Sesia*, cu o suprafață în medie de *unum aratrum* (un plug), circa 60 de iugăre, aparținând țăranului, este clasificată drept *haereditas, orökseg*, putând fi moștenită[183]. În funcție de posesia acestei sesii, iobagul este denumit *possessionatus* sau *impossessionatus*, distingând astfel și treptele sociale în cadrul țărănimii, posesia indicând pe iobag și lipsa ei pe jeler. Secolul al XVIII-lea, prin reglementările legislative tereziene, respectiv cea din 1767, aducea stabilirea unor clase pentru sesie, în funcție de calitatea locului, cantitatea de pământ de arătură variind între 16–40 de iugăre cu măsura de Bratislava, fânațele între 6–12 zile de coasă.

Iobagii, *jobagionnes, coloni, rustici,* țărani dependenți, constituie marea masă a țărănimii transilvane. În fond, această categorie socială intră în discuție de fiecare dată când este vorba despre iobăgie, șerbie. Dacă secolele XVI–XVII definesc și mențin noțiunea și ideea de supus prin intermediul acestui tip de țărănime aservită, secolul al XVIII-lea, prin legislația teresiană reușește să definească și mai strict în interiorul categoriei țărănești. Articolul VII din decretul din 1747 îi numește

[183] David Prodan, *Iobăgia în XVI*, I, p. 480.

la fel, *rusticis seu jobbagionibus*, fiind folosită şi formula *subditi seu jobbagionibus*[184]. Reglementarea din 1767 consacră o divizare mai accentuată a societăţii ţărăneşti în patru categorii: *coloni perpetuae obligationis; coloni liberae migrationis; inquilini domos habentes perpetui; subinquilini sine domibus apud alios colonos vel inquilinos domos habentes degentes*. La acestea se adaugă şi *integrae, mediae, quartalis vel octavalis sessionis*. Cu toate acestea, în conscripţiile realizate în deceniul al optulea, reprezentanţii satelor nu vorbesc decât despre două, ca în secolele anterioare: coloni şi inquilini, iobagi şi jeleri.

Jelerilor, *inquilini, sellerek*, teoretic cei mai săraci dintre ţăranii Principatului, iniţial nu le-a revenit pământ în hotarele satelor. Menţionarea lor în urbarii denotă faptul că legea din 1514 nu s-a aplicat *ad litteram*, deoarece această categorie socială liberă nu concordă cu hotărârea legării de glie. Numărul lor este în creştere spre sfârşitul secolului al XVII-lea, odată cu războaiele austro-turce. Jelerii nu au sesie, lucrează la alţii, uneori locuiesc la alţii, folosesc pământul altor ţărani sau al domnului. Dacă la jumătatea secolului al XVI-lea ei sunt trecuţi în mod sporadic, aşa cum este pe domeniul Chioar la 1566 când în cele 66 de sate apar 24 de *inquilini*, iar între cele aproape 600 de nume de pe domeniul Cluj-Mănăştur la 1590 sunt doar 6 asemenea persoane, situaţia este similară şi pe parcursul secolului următor. Interesant este că situaţia lor economică se schimbă, astfel că instrucţiunile conscripţiei din 1721 atrăgeau atenţia conscriptorilor că „în privinţa jelerilor trebuie remarcat faptul că mulţi dintre ei sunt mai avuţi decât unii dintre locuitorii cu reşedinţă stabilă, ei trebuind deci înregistraţi cu atât mai mare grijă”[185].

Libertinii (*libertini, libertinusok, szabadosok*) sunt oameni dependenţi, însă scutiţi de serviciile iobagilor în schimbul altora, militare, în cetate, la război, pe domeniu. Starea aceasta

[184] *Erdély országának Három Könyvekre osztattot törvényes könyve. Hármádik könyv. Novellaris articulusok*, Kolosvár, 1815–1816, p. 50.
[185] Costin Feneşan, *Izvoare demografice*, p. 66.

este și ereditară, însă revocabilă de către stăpân. Aceștia pot fi așadar reduși la starea de iobăgie sau, dimpotrivă, iobagii pot fi scutiți și ridicați la statutul de libertini. Definiția țăranului ca „producător de pâine" presupune și obligația acestuia de a da o parte din ea stăpânului său. Multitudinea sarcinilor, taxelor și impunerilor se pot sintetiza în taxe în bani și obligații în muncă. Fiecare dintre acestea are propria sa evoluție în plan legislativ și pecuniar.

Censul, *census, terragium, fertones, collecta, taxa,* ca prestație feudală de bază, se plătea în bani, în funcție de averea imobilă, de zonă, de statut, într-o singură tranșă, dar obișnuit în două sau chiar trei, la Sângeorz (24 aprilie), la Sânmihai (29 septembrie) sau Sânmartin (11 noiembrie). Suma de plătit se instituia și prin *Aprobate*, astfel că dacă legea din anul 1545 hotăra suma de 60 de dinari de poartă, urmând timpuri de război, suma plătită a crescut până la 22 de florini în 1634. La acest articol de lege mențiunea cea mai importantă de făcut este că poarta este unitatea fiscală constituită din 10 oameni[186]. Suma este variabilă și de la un comitat la altul, de la o localitate la alta, însă nu depășește 1 florin de aur pentru o sesie întreagă; pentru o jumătate de sesie se plăteau 50 de dinari, dar și doar 25 de dinari. Exemplele în acest sens sunt numeroase, spicuim câteva din diverse zone ale Principatului, de-a lungul celor trei secole: de pe domeniul Mănăștur aparținând iezuiților, la 1588 se adunau, global, 71,1 florini cens și 216 florini *census tertii*, adică ceea ce s-a păstrat sub numele de *synath* sau *boul de synath*, boul soborului, boul de trei ani, tot la al treilea an, dat de fapt la al doilea an; în 1590, locuitorii din Tiburț dădeau 72 de dinari de Sîngeorz și alți 72 de Sânmartin, iar cei din Căian în același an, întreaga comunitate 1 florin și 20 de dinari la fiecare dintre cele două sărbători[187]. În satele din Bihor și Satu Mare, aparținând de

[186] *Constituțiile Aprobate*, P. III, Tit. II, art. I–III, pp. 99–100.
[187] Jakó Zs., *Gy. Urb.,* pp. 19–20.

domeniul Cehului Silvaniei, în 1569 plăteau la aceleaşi două termene cei cu sesie întreagă sau cu jumătate de sesie câte 25 de dinari sau câte 50 de dinari; în alte sate de pe acelaşi domeniu un alt criteriu, acela al numărului de vite din gospodărie, indiferent de pământul deţinut: în Albiș colonul cu 8 sau 10 boi dă 1 florin cens, cel cu 6 boi–75 de dinari, şi în mod similar în Otomani, Secuieni sau Twlogd, de pe acelaşi domeniu al Cehului[188]. Un caz mai deosebit este acela al cetăţii Adrian de pe teritoriul Bihorului, ai cărei locuitori îşi răscumpără censul prin muncă la vie, şi la fel Adrianul Mic, unde ţăranii mai aduceau şi parii de vie şi teiul (sforile) de legat[189].

Pe domeniul fiscal al Gurghiului, în secolul al XVII-lea, censul la fel în două rate, criteriile fiind fie mărimea sesiei iobăgeşti, fie numărul de animale din gospodărie. Sumele variază între 1,50 florini şi 2,55 florini: în Hodac la 1652 censul, plătit de Crăciun, însumează 1 florin şi 50 de dinari; la Ibăneşti, Sânmihaiu de Pădure, Chiheriu de Sus – 2 fl. 55 d[190]. Pe domeniul Hunedoarei se plătea la începutul secolului al XVI-lea, primăvara, la Rusalii sau la Sângeorz, şi toamna la Sânmihai sau la Sânmartin, fiecare colon care avea pământ de arătură şi fânaţe câte 1 florin pe an[191]. Şi domeniul Chioarului la începutul secolului al XVII-lea, plătitor de cens la două termene, trebuia să adune suma de 867,83 florini, în medie 0,76 florini de unitate impozabilă anual[192]. Censul plătit de cele nouă sate de pe domeniul Branului pe parcursul secolului al XVI-lea a crescut în mod continuu, iar la censul propriu-zis s-au adăugat contribuţii noi: subsidium, taxă, stipendium, taxa militară, sold, cens turcesc. Dintre acestea taxa plătită de către saşi nu se impune *per capitis* sau pe poartă, ci global, toţi saşii[193].

---

[188] D. Prodan, *Iobăgia în XVI*, I, p. 226.
[189] Idem, *Iobăgia în XVII*, I, p. 128.
[190] Liviu Ursuţiu, *Domeniul Gurghiu,* pp. 37–45.
[191] David Prodan, *Iobăgia în XVI*, II, p. 33.
[192] Idem, *Iobăgia în XVII*, I, p. 127.
[193] Florin Salvan, *Viaţa satelor*, pp. 140–156.

Darurile în natură, adică în produse, completează sumele în bani. Şi acest tip de dare este variabil, în funcţie de zonă, de agricultura locului, dar şi de nevoile stăpânului, de tradiţia zonei, de etnie. Dările speciale, suplimentare sau înlocuitoare, au diverse denumiri şi completează taxa principală. În satul Lăpuşel, domeniul Chioar, se plătea la 1603 un cens suplimentar, *kertako,* în valoare de 22 de dinari pentru cei cu sesia întreagă şi 11 dinari pentru cei cu sesia jumătate precum şi un cens mic, banii ţarcului pentru porci (*kosar penz*); darea pământului (*földadó*) o plăteau la 1647, „banii de argint" de Rusalii – 1 florin şi banii peştelui de Crăciun, 50 de dinari cei de pe domeniul Făgăraşului. Locuitorii domeniului Gilău dădeau şi ei un cens deosebit, *banii fumului – fwst penz*, 25 de dinari şi darea biciului, tot la al treilea an, după numărul de animale din gospodărie, terenul cu vie, grâu de 2 dinari (o găleată) şi slănină de 2 dinari[194]. Pe domeniul Gurghiului la 1642 de Crăciun obiceiul era să se dea o găină şi 4 ferdele de ovăz în unele sate, în altele o căprioară, înlocuită cu doi iepuri sau trei gâşte, ori un berbec, dar şi daruri speciale: două legături de tei (sfori? ramuri?), prune uscate, hrean şi mere pădureţe pentru oţet[195]. În secolul al XVIII-lea sursele urbariale menţionează, de exemplu, că locuitorii din Ciochiş dădeau stăpânului în mod obişnuit în preajma sărbătorii Crăciunului 3 găini, 30 de ouă, 2 mierţe de ovăz[196].

Dijma[197], decima, a zecea parte din produse, la originea sa prestaţie ţărănească faţă de biserica catolică, plătită doar de populaţia catolică, după secularizare este şi ea plătită stăpânului. Prin arendare, prin cumpărare, prin uzurpare dijma a

[194] David Prodan, *Iobăgia în XVII*, I, pp. 131–133.
[195] Liviu Ursuţiu, *Domeniul Gurghiu,* p. 12.
[196] Csetri Elek, *Conscripţiile urbariale ale satului Ciochiş din anii 1785 şi 1820*, în *Anuarul Institutului de Istorie*, Cluj, 1964, p. 249.
[197] Un istoric mai larg al evoluţiei acestei prestaţii încă din secolul al XIII-lea precum şi motivarea religioasă a acesteia, la D. Prodan, *Iobăgia în XVI*, I, pp. 26–59.

trecut tot mai mult din mâinile preoţilor în cele ale nobilimii. Care sunt produsele din care se ia dijma se specifică în *Approbatae* (fiind vorba de dijma fiscală): fără deosebire pretutindeni în Transilvania să se ia dijmă de una zecime adevărată din vin, din grâu şi din alte leguminoase; din porci, din oi şi din stupi[198]. La acestea se adaugă mieii, mierea şi vinul, precizate cu un alt articol de lege[199]. Legumelor, dijmuite sub denumirea de *decimae minores*, le-au fost adăugate şi inul şi cânepa. Tot *Constituţiile* prevăd şi persoanele care sunt obligate la plata dijmei: nobilul să nu fie dator să dea dijmă; în schimb ţărănimea, orice pământuri ar folosi, dacă acestea s-ar afla în hotarele unui sat care a dat dijmă în vechime, e datoare să dea dijmă. La fel ca şi censul, decima trebuia adunată la două săptămâni după sărbătoarea Sf. Martin, iar dacă nu era adusă de dijmuitor, satul să se îngrijească de transportul ei la locurile de depozitare[200].

Exemplele, din multitudinea de situaţii, reflectă în fond tipul de culturi şi ce animale s-au crescut predominant într-o anumită zonă. Astfel, dijma porcilor, ridicată de pe domeniul Hunedoarei vădeşte creşterea lor în număr mare: în 1512, 204 porci, în 1516, 314 porci, în 1519, 411 porci[201], fără a cuantifica din ce fel de porci este luată dijma, nici sustragerile de la plată sau scutirile. Că pe domeniul Branului se lua dijma de ghindă, răscumpărată însă în bani de către satele care nu aveau în preajmă păduri de stejar, reflectă iarăşi creşterea intensivă a acestor animale[202]. Românii erau obligaţi la o dijmă proprie, dijma oilor, *quinquagesima*. Iniţial a fost o dare specială a acestora faţă de rege, din turmele de oi, similară celei a secuilor, din boi. *Quinquagesima ovium* era ridicată primăvara,

[198] *Constituţiile Aprobate,* P. III, Tit. 5, p. 106.
[199] *Ibidem*, P. II, Tit. 10, art. 2, p. 86.
[200] *Ibidem*, P. II, Tit. 10, art. I, p. 86.
[201] Iosif Pataki, *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, 1973, p. 49.
[202] Florin Salvan, *Viaţa satelor*, pp. 174–176.

la număratul oilor, a cincizecea parte, adică din cincizeci de oi, erau datori cu o oaie și un miel stăpânului domeniului. O dijmă anuală din miei – *decimae agnorum seu decimae agnellorum*, răscumpărată, dădeau și locuitorii din satele săcelene, cu valori cuprinse între 10 florini și 14 aspri la 1533 și 39 florini și 34 de aspri în 1575[203]. Așadar, creșterea oilor nu a fost deosebit de productivă, însă îndestulătoare pentru plata dijmei. Numărul mare de boi deținuți în zonele cu pajiști întinse denotă iarăși creșterea intensivă a cornutelor mari.

Nona, a noua parte din produse, plătită de regulă după decimă, a fost o prestație față de domnul de pământ. Impusă prin decretul regelui Ludovic cel Mare în 1351, în paragraful 6, *De nonarum solutione et exactione,* se stipula ca acest nou tip de dare să se facă din toate roadele și din recolta viilor[204]. Că nona trebuia adunată după decimă se hotăra tot prin acest decret, astfel prelații care aveau iobagi urmau să strângă mai întâi dijma și apoi nona. Dacă în Ungaria introducerea acestei noi prestații nu a fost foarte dificilă, în Transilvania abia spre sfârșitul secolului al XIV-lea și apoi după mișcarea socială de la Bobâlna, se poate vorbi despre o asemenea acțiune[205]. Însumând cele două tipuri de sarcini, țăranul ajungea să dea două părți din zece din producția sa. Spre deosebire de dijmă, nona, prestație laică, avea avantajul, pentru stăpân, de a putea fi luată de la toată țărănimea, indiferent de etnie și religie. În 1767, în comitatul Maramureș, nona, prestată din toate roadele pământului, sau contravaloarea ei în bani, trebuia adunată până la sărbătoarea Sânzienelor (24 iunie) sau, cel mai târziu, la Sf. Ștefan[206].

[203] *Ibidem*, p. 176.

[204] *Praeterea, ab omnibus jobagionibus nostris, aratoribus et vineas habentibus, in quibuslibet villis liberis, ac etiam udvarnicalibus villis quocunque nomine vocitatis, ac reginalibus contitutis (exceptis civitatibus muratis) nonam partem omnium frugum suarum et vinorum suorum exigi faciemus; et domina regina exigi faciet*. *Corpus Juris Hungarici*, I, p. 172.

[205] Lajos Demény, *Introducerea nonei în Transilvania,* pp. 179–190.

[206] Aurel Răduțiu, *Reglementarea urbarială*, p. 313.

Pe lângă taxele pecuniare şi prestaţiile în natură, ţăranul transilvănean datora stăpânului său şi o serie de obligaţii în muncă. Denumite de urbarii *servitia*, prestaţia în muncă poate fi considerată chiar mai importantă decât plata taxelor în bani. Este adevărat că se putea şi răscumpăra, în special în secolul al XVIII-lea sau cei cu o situaţie aparte, în sensul de situaţie materială proastă, puteau fi chiar scutiţi, însă majoritatea ţăranilor nu dispuneau de asemenea sume. Robota sau slujba, este de regulă limitată la câteva zile, în realitate nelimitată, la cererea şi nevoile domnului de pământ. Robota are pe întreg teritoriul Principatului şi în întreaga perioadă valori instabile, atât pentru lucrul cu animalele, cu propriile unelte, cât şi pentru cea manuală, cu palmele, cu braţele. Acest din urmă tip de obligaţie, prestaţia în munca manuală, primează, relevând astfel un avut precar al gospodăriei rurale, majoritatea ţăranilor neavând animale sau unelte, situaţia inversându-se spre începutul secolului al XIX-lea. Cantitatea robotei nu a fost niciodată unică, ci s-a prestat în funcţie de statutul economic al ţăranului precum şi de zonă, chiar şi după reglementările urbariale ale Mariei Tereza, mulţi stăpâni domeniali au continuat cu obligaţiile anterioare: la 1785 locuitorii satului Ciochiş, comitatul Turda, sat aflat la marginea de vest a Câmpiei Transilvaniei, lucrau cu plugul şi cu palmele 3 zile pe săptămână; cine avea între 4 şi 6 boi lucra doar două zile, toţi ţăranii dependenţi 6 zile pe an în via stăpânului. Femeile torceau şi ţeseau câte 10 coţi de cânepă şi strângeau fânul[207]. Pe de altă parte, în satul de munte Topliţa, în acelaşi an, obligaţiile locuitorilor constau în munci specifice zonei şi cu diferenţe de la stăpân la stăpân: iobagii baronului Ioan Bornemisza dădeau o plută încărcată cu 50 de leţuri, 12 corni, 100 de pari de brad pe care o duceau pe Mureş până la Petelea; iobagii lui Mihail Teleki făceau o plută cu 100 de leţuri şi 12 căpriori dusă pe Mureş până la

[207] Csetri Elek, *Conscripţiile urbariale ale satului Ciochiş,* pp. 239–240.

Reghin; iobagii lui Ștefan Banffy îi duceau acestuia, pe lângă 6 florini anual fiecare, o claie de fân, ½ de cupă de unt, iar vara îi lucrau în hotar o săptămână[208]. Și la începutul secolului iobagii erau datori cu un număr destul de mare de zile de lucru, cu sau fără animalele de povară: la 1715, pe domeniul Bánffy, la Bonțida, țăranul trebuia să facă cu vitele de jug trei zile pe săptămână, iar în „sâmbră", în ortăcie, în tovărășie, dacă nu avea animale suficiente, în fiecare zi. În Galda de Sus, pe domeniul episcopal Alba Iulia, obligația era de 5 zile săptămânal, jelerii două zile[209]. Pe domeniul Gilăului la 1727 iobagii lucrau pentru stăpân o săptămână din două, jelerii două zile, dar în general până se termină muncile câmpului[210]. La sfârșitul aceluiași secol, pe domeniul episcopal Oradea, la Girișul de Criș, de pildă, în 1778 cei 72 de iobagi care dețineau 27 de sesii prestau 1477 10/34 zile de robotă cu animalele și 2955 10/17 zile manual, 27 de jeleri cu casă 486 de zile manual și un jeler fără casă 12 zile manual[211]. Potrivit cercetărilor istoriografiei, în secolul al XVIII-lea, timpul de lucru dedicat de țărani propriei gospodării a fost redus în jurul cifrei de 15% din totalul zilelor lucrătoare de peste an. Cauza acestui fenomen trebuie văzută într-un angrenaj economic mai complex care necesita brațe de muncă mai numeroase[212].

Toate aceste obligații sunt contrabalansate și de o serie de drepturi, mai puține este adevărat, dar ele există. Dreptul de a deține pământ, dreptul de a-l lăsa moștenire, de a-l zălogi, de a-l vinde chiar, fără a-l trece însă sub stăpânirea altui nobil. Legarea de glie, așadar, îl leagă de propriul pământ, de pământul satului său. La accentuarea ideii de pământ propriu

[208] David Prodan, *Toplița la 1785*, Cluj, 1947, pp. 11–13.
[209] Idem, *Răscoala lui Horea*, I, p. 16.
[210] Jakó Zs., *Gy. Urb.,* p. 367.
[211] Bodo Edith, *Sistemul robotei pe domeniile episcopiei romano-catolice și greco-catolice de Oradea*, în *Crisia*, 2011, pp. 187–188.
[212] Barbu Ștefănescu, *Perturbații climatice-consecințe economice și mentale* (*Bihor, secolele XVII–XIX)*, în *Studii istorice privind relațiile româno-ungare*, ed. Nicolae Edroiu, Cluj-Napoca, 2010, p. 109.

al ţăranilor urbariile fac referire în numeroase rânduri prin diferenţierea dintre pământul alodial şi cel rămas iobagilor, numit *colonicatura*. În secolul al XVIII-lea, această diferenţiere se accentuează prin reformele statului, prin reformele sale fiscale, pământul iobăgesc fiind singurul supus dărilor, cel alodial, nobiliar scutit, astfel că reformele vin în apărarea acestui pământ iobăgesc, pentru a nu fi transformat în alodial[213]. lobagilor şi jelerilor stăpânul e dator să le dea, în funcţie de statutul social, loc de casă, de arătură, de fânaţ, lemne de foc şi de construcţie. Tot *Certa Puncta* intervenea în problema abuzurilor domnului de pământ, îngrijindu-se deci de drepturile ţăranului: se interzicea stăpânului să ia locurile defrişate de către iobag fără a-i plăti munca la lăzuire; se interzicea luarea în posesie a averii mobile a iobagului de către domnul de pământ, de asemenea văduvei iobagului stăpânul îi datora a treia parte din averea mobilă rămasă de la bărbatul ei; se prevedea dreptul de preempţiune al stăpânului la averea iobăgească, cu acordul şi cu preţul stabilit de acesta din urmă[214]. Este adevărat că sarcinile fiscale grevează asupra vieţii ţăranului transilvănean. Nu trebuie omis însă că, în ciuda încercărilor autorităţilor de a reglementa şi de a colecta cele datorate din partea supusului, acesta face tot posibilul să eludeze sarcini ori comite diverse ilegalităţi, cel mai adesea în vederea creşterii supravieţuirii propriei gospodării. Cele mai cunoscute încălcări legislative se referă la tăierea copacilor din pădure, pescuit, arderea varului, fierberea ţuicii şi a berii, morăritul ori vinăritul, fără acordul stăpânului, toate fiind practici care prejudiciau economia domenială, toate monopoluri ale stăpânului[215].

[213] David Prodan, *Problema iobăgiei în Transilvania. 1700–1848*, Bucureşti, 1989, pp. 355–357.

[214] Am folosit traducerea românească integrală a hotărârii *Certa Puncta* făcută de Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron şi Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, 1902, pp. 404–411.

[215] Barbu Ştefănescu, *Tentaţii evazioniste ale* ţăranului transilvănean (secolul al XVII-lea –primele decenii ale secolului al XIX-lea), în *Confesiune şi cul-*

În discuția asupra obligațiilor țărănimii, o coordonată paralelă este și aceea a stării materiale a supusului. Impunerile din partea stăpânului, indiferent de statutul lui, și obligațiile țărănești se află într-o legătură intrinsecă. Conscripțiile și urbariile sunt consecința directă a acestei legături, ele contabilizând numărul și starea materială a supușilor, în vederea unei mai bune gestionări a acestora. Comentariile la urbariile deja editate evidențiază în general obligațiile, fără a reliefa și veniturile țăranului. Primele dintre aceste înscrisuri fiscale sunt mai puțin exacte, cu date sumare asupra economiei țărănești. Pe parcursul secolului al XVII-lea și în cel următor rubricatura actelor se multiplică; dacă în primele în mod obișnuit este înscris capul familiei, numărul de vite mari și eventual o vie sau o grădină, se ajunge să fie menționată întreaga avere mobilă și imobilă a supusului: numărul de fii, vitele mari și mici, posesia casei, a sesiei, a grădinii sau viei, numărul de stupi, tipul de culturi. Economia supusului nu este chiar atât de precară pe cât a descris-o istoriografia. Dovada acestui lucru sunt tocmai înregistrările în care destul de puțini sunt cei care nu dețin nimic. Între ei – văduvele, *debilis, pauperes* ori jeleri. Exemplele sunt numeroase și de aceea, le citățm în mod aleatoriu, tocmai pentru a surprinde toate zonele Principatului pe durata celor trei secole avute în vizor. Este posibil ca aceste exemple să nu fie cele mai reprezentative, însă am dorit oferirea unei imagini de ansamblu, fără a detalia evoluția situației materiale a țărănimii de pe un domeniu anume. Domeniile fiscale sunt cel mai des inventariate, astfel încât am preluat majoritatea cazurilor din urbariile acestea. Singura zonă neacoperită în acest sens este Banatul, pentru care în secolele XVI–XVII nu s-au păstrat înregistrări urbariale. Astfel, un prim exemplu provine din Petelea, de pe domeniul Gurghiu, unde în 1695 din 37 de

tură în Evul Mediu. In honorem Ion Toderașcu, ed. B.P. Maleon, A.F. Platon, Iași, 2004, pp. 229–251.

înscrişi doar doi nu au nimic. Dimpotrivă, anumite personaje de acolo demonstrează că averea ţărănească a fost destul de frumoasă. Unii dintre cei mai înstăriţi au fost Kincses István, care avea 18 boi, 5 cai, 6 vaci, 14 oi, 8 porci şi 8 juninci, sau Imre Ianos care deţinea 16 boi, 6 cai, 5 vaci, 30 de oi, 8 porci şi 3 juninci. Aceştia nu ies în evidenţă neapărat, deoarece mulţi dintre concetăţenii lor se remarcă prin numărul mare de boi, vaci sau oi şi porci, ceea ce denotă că era o localitate aşezată şi destul de bogată, care în epocă chiar trecea drept târg[216].

În Porumbacu de Jos, la mijlocul secolului al XVII-lea, lumea nu este foarte înstărită, însă, din cei 86 de înscrişi doar 4 nu deţin nimic, iar la cealaltă extremă se află ţărani cu 2–3 cai, 6 boi, 2–3 juninci, 4–5 vaci, 40 de oi, 12–20 porci[217]. În părţile de vest ale Principatului, în satele aparţinând de domeniul Beiuş, la anul 1721, iobagii au în general o avere destul de frumoasă: sesie, pământ arabil, fânaţ, animale (boi, cai, vaci, porci). Cei mai săraci din aceste sate par a fi jelerii, pentru că majoritatea nu deţin sesie şi nici animale[218]. În Vaida Cămăraş, la 1652, Szabo Paal pare a fi cel mai avut dintre consătenii lui, cu 10 boi, 10 vaci, 10 porci, 4 juninci şi 10 stupi[219]. Pertinenţele cetăţii Ineu la 1605 se arată, pe de altă parte mai sărace decât media, fapt datorat, cel mai probabil, apropierii de zona de teritoriile ocupate de otomani. Pe lângă faptul că apar înscrise foarte multe localităţi pustiite, în satele conscrise, populaţia este puţină, la fel şi animalele deţinute. Aproape jumătate din cei consemnaţi nu deţin animale. La Măderat, peste 70% dintre locuitori *nihil habet*[220].

---

[216] Liviu Ursuţiu, *Domeniul Gurghiu,* p. 288.

[217] David Prodan, *Urbariile Ţării Făgăraşului,* II, 1651–1680, Bucureşti, 1976, pp. 288–289.

[218] Ana Ilea, Gh. Mudura, Veronica Covaci, *Conscrierea domeniului Beiuş la anul 1721*, în *Crisia*, 1980, pp. 377–441.

[219] Jakó Zs., *Gy. Urb.*, p. 137.

[220] Adrian Magina, *Conscripţia şi inventarul bunurilor cetăţii Ineu în anul 1605*, în *Banatica*, 21/2011, pp. 89–97.

La Giomal, la mijlocul secolului al XVIII-lea, nu a fost înscris niciun locuitor sărac-lipit. Este adevărat că în sat sunt puține femei văduve și jeleri, dar inclusiv aceștia se numără printre cei care dețin un număr relativ mare de animale și mai ales fânaț[221]. În părțile estice, pe Valea Bârgăului, bogăția se numără în 1783 în animale, teren agricol și fânaț. Localnicii, împărțiți între mai mulți stăpâni, membri ai familiei Bethlen, trăiesc în majoritate într-o pâine. În Rusul Bârgăului, cel mai înstărit, Popa Ankidim, fost iobag al lui Paul Bethlen, la conscriere inquilin, are 95 de stupi, 1 cal, 2 boi, 3 vaci și 2 juninci[222]. În 1619, în stăpânirile lui Doczy Andras de pe domeniul Sătmarului, sunt înregistrați locuitorii ca având doar cai și boi[223].

O incursiune în lumea rurală transilvăneană, și nu numai, întrece așteptările universului tăcut descris în literatură. Veșnicia, chiar născută la sat, are limitele ei în istorie. Caracteristicile de ordin economic, social-juridic, dar și cultural reflectă schimbările de la nivelul statului, ruralitatea este, în fond, un material moale în mâinile stăpânului său. De la jeleri și până la micii nobili, în cătune ascunse ochiului conscriptorului sau în sate cu aspirații de târg, cu averi mobile ce pot rivaliza pe cele ale stăpânului, ori, dimpotrivă trecători săraci, locuitorii satelor se erijează într-o comunitate aparte.

[221] Ștefan Meteș, *Viața agrară a românilor din Ardeal și Ungaria*, I, 1508–1820, Cluj-Napoca, 1921, p. 100.
[222] Mircea Buta, Adrian Onofreiu, Andreea Salvan, *Bârgăul sub pajura imperială*, Cluj-Napoca, 2011, p. 279.
[223] MOL, Urbaria et Conscriptiones, Regestrata, fasc. 1, nr. 17.

IV

JUDELE SĂTESC – ORIGINEA ȘI TERMINOLOGIA INSTITUȚIEI

IV.1. Originea instituției

Originea oricărei instituții permite cercetătorului înțelegerea atribuțiilor, dar și conturarea schimbărilor care survin în devenirea istorică. Judele sătesc, sub orice denumire l-am regăsi, este prezent la nivelul satelor de pe întregul continent european. Nu este o instituție legată strict de mediul românesc, așa cum ar fi de pildă cnezatul, ci, sub o formă sau alta, o regăsim din localitățile de pe malurile Atlanticului și până în lumea slavă, ca o caracteristică generală a organizării rurale.

O ierarhie a instituțiilor înseamnă, în fapt, capacitatea statului de a controla întregul sistem social. Astfel, instituțiile puterii centrale nu vor putea niciodată subzista într-un ansamblu haotic, fără existența celor secundare. Funcționarea unei instituții, dovedită documentar, chiar fără legi care să o ateste oficial, ne determină să credem în vechimea acelei instituții și în importanța ei la nivelul ierahizării socio-politice. În acest sistem de idei se înscrie și instituția judelui sătesc, una dintre cele mai puțin studiate din ansamblul instituțional al Evului Mediu, aflată la baza piramidei administrative. O încercare de definire a acestei instituții înseamnă a delimita atribuțiile și obligațiile și a evidenția drepturile celui care îndeplinește funcția de jude.

Asupra originii și vechimii ei se poate specula ținând cont în special de documente de tip juridic, fără ca acestea să ofere tabloul integral al activității și atribuțiilor judelui sătesc. În mod cert orice structură comunitară trebuia să aibă în fruntea ei un personaj care să coordoneze activitățile respectivei comunități. Necesitatea existenței unui coordonator al activităților sătești se resimte din punct de vedere administrativ și economic, coordonator care să fie, de fapt, o punte între stăpân și supuși.

În istoriografia europeană cel mai bine ilustrat caz este cel englez. Pe teritoriul Angliei, ca și reprezentant al comunităților sătești este cunoscut personajul numit *reeve*. Numele lui derivă dintr-un cuvânt din fondul lingvistic comun al popoarelor germanice, care, ulterior, în germană, inclusiv în Transilvania, a dat forma *greav*. Alături de el, în strânsă legătură cu lumea satului și administrarea domeniilor, s-a aflat așa-numitul *bailiff*, în postura de administrator direct al curții și economiei domeniale. În timp ce *reeve*-ul se erija în reprezentantul sătenilor, fiind din multe puncte de vedere responsabil pentru ei, *bailiff*-ul este omul lordului. Datorită faptului că *reeve*-ul este membru al comunității, are un avantaj major față de *bailiff*, cunoscându-și consătenii. Din acest motiv, istoriografia engleză l-a numit „omul pivot" de pe domeniu[224]. *Reeve*-ul, cu statut de serv, ajunge, din simplu reprezentant al satului, să fie numit oficial al lordului în secolul al XVI-lea[225]. Dacă ar fi să facem o comparație, binomul *reeve-bailiff* este similar perechii jude sătesc-jude domenial de pe teritoriul transilvănean din secolele XVI–XVII. În Franța,

[224] Pentru analiza vieții sociale și administrative a Angliei în Evul Mediu, vezi H.S. Bennett, *Life on the English Manor*, Cambridge, University Press, 1960, iar cu privire specială asupra subiectului, capitolul *Manorial Administration,* pp. 151–192.

[225] Phillipp R. Schofield, *Peasant and community in Medieval England 1200–1500*, Palgrave, 2003, pp. 166–167; H.S. Bennett, *Life on the English Manor*, p. 168.

încă din secolul al XIII-lea, se evidenţiază un personaj cu rol similar, însă cu statut clar ca delegat al stăpânului pe domeniu, în absenţa acestuia. Istoriografia franceză l-a evidenţiat din documente sub denumirea latină de *villicus*, încă din timpul Carolingienilor, pe domeniile ecleziastice. *De villis* este o colecţie de reguli şi instrucţiuni pentru aceşti *villici*, datată în anul 800, şi valabilă pentru întregul Imperiu Carolingian. Se poate deduce, aşa cum menţionam, că personajul este un simplu angajat al stăpânului domenial[226], fapt care se schimbă spre finalul secolului al XIII-lea[227]. Pentru regiunea limitrofă Parisului, un studiu de caz pentru secolul al XVIII-lea reliefează că personajul aflat în fruntea comunităţilor avute în vedere este cunoscut ca *syndic*, acesta fiind un însărcinat local care nu are un contract cu stăpânul[228]. Care este filiera prin care a cooptat limba franceză acest termen, cunoscut şi în lumea sud-transilvăneană, autorul nu ne lămureşte, astfel că trebuie luat ca atare.

Un caz aparte este acela al Italiei, unde, încă din secolul al XVI-lea, un reprezentant al sătenilor nu mai este menţionat, ci, aşa cum se ilustrează pentru regiunea Toscana, exista un personaj denumit generic *fattore*, care era în mod simultan reprezentantul nobilului în comunitate şi al sătenilor în faţa stăpânului. Acest *fattore* se apropie prin atribuţii şi competenţe de funcţia judelui domenial, dar subsumează în acelaşi timp şi atribuţiile judelui sătesc[229].

Mai apropiat geografic de teritoriul maghiar, spaţiul german prezintă în acest sens date importante. Este bine cunoscut

---

[226] George Duby, *Rural Economy and country life în the medieval west*, enghlish version, London, 1968, p. 43; anexa documentară, doc. I.

[227] *Ibidem*, pp. 260–261.

[228] Olivier Jouneaux, *Villageois et autorités locales dans un pays de vignoble: l'exemple de quelques communautés rurale de la region parisienne (1750–1790),* în *Annales de Bretagne et des pays de l'ouest*, tome 100, nr. 4, 1993, *La culture paysanne (1750–1830)*, pp. 533–544.

[229] Frank McArdle, *Alto Pascio. A study in Tuscan rural society 1587–1784*, Cambridge, University Press, ediţia II, 2005, pp. 182–194.

faptul că, încă de la începuturile sale, statul ungar a urmat modelul instituțional german. Nu se știe însă în ce măsură tiparul acesta a influențat și instituțiile din mediul rural. Comparativ, este facil de observat că cel puțin în anumite zone rurale germane situația are o serie de afinități evidente: fiecare sat din zona Ottobeüren, spre exemplu, este condus de o persoană numită *amman,* alături de care se află menționați și alți oficiali. Competențele lor vizau domeniile administrativ și juridic, dar și menținerea legăturii cu stăpânul domenial, căci toți acești reprezentanți vorbesc în numele comunității sătești[230]. Interesant la acest din urmă caz este faptul că, spre deosebire de primele menționări ale unui lider local, cum este cel din perioada carolingiană și care, ne-am fi așteptat, să se perpetueze, se poate observa că a existat și un reprezentant al comunităților sătești și că nu acel *villicus* al stăpânului conducea satul.

Raportat la factorul temporal, există un decalaj important între atestarea documentară a instituției sătești în vestul Europei, unde se regăsește încă din secolele IX–X, apărută în contextul clasicei lumi feudale instalate acolo și ceea ce se întâmplă în spațiul central și est-european. Din punctul de vedere al analizei de față ne interesează acest din urmă spațiu, mai apropiat geografic și în măsură să ofere similitudini și termeni de comparație cu ceea ce se întâmplă în Regatul Ungar și ulterior în Principatul autonom al Transilvaniei.

Istoria comunităților rurale din Europa Centrală și răsăriteană este dificil de reconstituit nu numai din cauza penuriei surselor, ci și din cauza diversității etnice și a suprapunerilor culturale. Practic aici se îngemănează două lumi: una provenită din moștenirea bizantină și o alta, importată dinspre occident. Numeroase studii au avut ca obiect, atât în istoriografia noastră cât și în cele ale statelor vecine, instituția cnezatului considerată a fi aflată în conexiune cu originea

[230] Govind P. Sreenivasan, *The peasant of Ottobeüren* (*1487–1826),* Cambridge, University Press, 2004, pp. 44–45; p.71.

juzilor. Istoriografia românească a încercat să descopere în ce măsură din statutul de cneaz a avut loc evoluția/degradarea instituțională spre acela de jude, o teorie acceptată ca fiind reală în perioada lungă a timpului istoric. Ipotezele emise încă de la începutul secolului XX, dar mai ales în perioada interbelică asupra subiectului ne-au determinat să investigăm și acest teritoriu istoriografic.

Într-una dintre sintezele sale publicate în limba franceză, Constantin Jirecek susține că în Serbia, încă din secolul al XII-lea, conducătorii purtau titlul de *knez*, cu sensul de *comes*, începând de la întemeietorii de dinastii până la conducătorii satelor. În secolul al XIII-lea, dintre toate titlurile vechi, acela de *knez*, alături de cel de jupan au fost ridicate la un alt nivel în cadrul societății de către țarul Ștefan, iar sub fiul său, Uroš, magnații cei mai puternici figurează documentar sub numele de *knez*[231]. Alături de populația slavă, societatea statului sârb medieval era compusă și din alte comunități etnice. În acest sens, valahii sud-dunăreni aveau drept conducător și judecător în același timp, *knezul* sau *comes catuni* la raguzani. Merită reținut faptul că sub aceeași denumire îl regăsim și în rândul populației românești din regatul Ungariei. *Celnik* este termenul sub care au fost cunoscuți mai-marii satelor în special în Bosnia și în orașele dalmatine. În vestul teritoriului, de la Cattaro spre nord, conducătorii se numeau în general *katunar*, în vreme ce în sud-est erau cunoscuți sub denumirea de *primikjur*[232]. Acest din urmă termen este preluat din terminologia ierarhiei ecleziastice, fiind de origine latină cu însemnarea de primul om înscris în lista de pe o tablă cerată (*primus in cera*)[233].

---

[231] Constantin Jirecek, *La civilisation serbe au Moyen Age*, Paris, 1920, p. 8.

[232] *Ibidem*, p. 32. Denumirile se perpetuează până târziu, sub impactul otoman schimbându-se doar numele oficialilor superiori – Nicoară Beldiceanu, *Sur les valaques des Balkans slaves a l'époque ottoman (1450–1550)*, în *Revue des études islamique*, XXXIV/1996, pp. 92–107.

[233] Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu*, București, 1959, p. 112.

Se pare că *primikjurii* erau conducătorii unor grupări mai mici de vlahi[234].

Pomeneam anterior faptul că inclusiv comunităţile vlahe din teritoriile sud-slave beneficiau de acelaşi sistem de conducere la nivelul satului, vizibil în întreaga Peninsulă Balcanică. Astfel, „jus valahicum" în Croaţia arată că vlahii de aici aveau o organizare proprie care era recunoscută de către rege şi magnaţi, numită în actele oficiale *strana vlaska*, alcătuită din mai multe *katuni i opcine* care aveau în frunte câte un cătunar sau *sudci*. Însă conducătorul unei asemenea *strana vlaska* era cneazul, ales de locuitori şi confirmat de domn, el fiind cel care prezida scaunul de judecată, asistat de juraţi şi pristavi[235], organizare similară cu aceea întâlnită în teritoriile ungare şi intracarpatice.

Pentru a înţelege importanţa instituţiei în cadrul comunităţilor româneşti din Transilvania, trebuie să ne raportăm la ceea ce se întâmplă în teritoriile extracarpatice. Astfel, în Ţara Românească şi Moldova, la origine, cnejii au fost proprietari de sate cu atribuţii în judecarea membrilor comunităţii. Ei şi-au pierdut din importanţă, păstrându-şi însă funcţia juridică, echivalată cu judecia sau cnezatul satului. Pe parcursul secolului al XV-lea, în urma donaţiilor domneşti, boierii sau mănăstirile se substituie cnezilor, preluând practic atribuţiile judecătoreşti ale acestora. O parte dintre ei au reuşit să se ridice în rândul boierimii, în vreme ce alţii au fost asimilaţi comunităţii de proveniență[236]. Situaţia este parţial similară cu aceea din spaţiul intracarpatic.

La nivelul Regatului maghiar, instituţia judelui sătesc este prezentă încă din vremea întemeierii statului de către Ştefan cel Sfânt. El a fost cel care a stabilit ca fiecare comunitate să

[234] Anca Tanaşoca, *Autonomia vlahilor din Imperiul Otoman*, în *Revista de istorie*, tom 34, nr. 8, 1981, pp. 1513–1530.
[235] Silviu Dragomir, *Vlahii*, p. 118.
[236] A. Cazacu, *Stăpânii de pământ*, în *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV–XVII)*, Bucureşti, 1957, pp. 173–177.

fie condusă de un jude care să împartă dreptatea[237]. Aşadar, situaţia din Regat nu este diferită de cadrul general european, ca peste tot, existând necesitatea unei coordonări piramidale a statului, judele sătesc fiind la nivelul inferior. În timpul dinastiei Arpadienilor există puţine informaţii despre juzi, competenţele şi atribuţiile lor. În secolul al XIV-lea, odată cu instaurarea dinastiei Angevinilor pe tronul maghiar, percepţia asupra funcţionării instituţionale se schimbă radical. Noua tipologie socio-administrativă introdusă de angevini a avut efecte pe toată scara ierarhică. În acest context, şi datorită exploziei documentare din perioadă, suntem în măsură să conturăm mai clar limitele instituţionale ale lumii rurale, căci, practic, realităţile ulterioare îşi au rădăcinile în aceste schimbări. Pornind de la analiza documentară, primul care a creionat impactul acestor schimbări în rândul societăţii româneşti din Transilvania şi Ungaria a fost Ioan Bogdan, care susţine caracterul nobiliar al cnejilor şi distinge trei tipuri de cneji. Una dintre tezele sale a fost aceea că doar cnejii comuni (degradaţi la oficiali de rang inferior) şi-au mai păstrat apartenenţa etnică, în vreme ce cnejii cu diplomă s-au asimilat nobilimii, pierzându-şi această caracteristică[238]. Pornind de la aserţiunile lui Bogdan, întreaga istoriografie românească a fost de acord cu faptul că cnejii reprezentau o componentă elitară a populaţiei româneşti. În cazul Transilvaniei, statutul de cneaz a fost practic similar acelor stăpâni de pământ întâlniţi în lumea sud-slavă sau în Ţările Române[239]. Clarificări legate de structura societăţii şi a comunităţilor româneşti se fac în diploma lui Ludovic

[237] *Corpus Juris Hungarici,* p. 82.

[238] Ioan Bogdan, *Originea voievodatului la români*, în *Scrieri alese*, 1968; cf. şi Idem *Despre cneji.*

[239] Bibliografia subiectului este impresionantă, ne limităm la a enumera câteva titluri de referinţă: Ioan Bogdan, *Despre cneji*, Dinu C. Arion, *Cnejii români*, Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, III, Cluj, 1986, pp. 351–573; Avram Andea, *Banatul cnezial*.

I de Anjou din 1366, care operează cu trei categorii sociale: a) cnejii nobili; b) cnejii de rând, asimilați juzilor sătești; c) românii de rând[240]. Astfel, un cneaz întărit în cnezatul său cu diplomă regală este socotit ca nobil, în timp ce cneazul comun este subsumat judelui sătesc[241]. De altfel, cercetări recente au demonstrat că proprietatea nobiliară românească prezentă în societatea transilvăneană a secolelor XIV–XV derivă în mod direct din proprietatea cnezială[242]. Tradiția aceasta a reprezentării elitare a cnejilor s-a înrădăcinat destul de bine pentru zona transilvăneană, după cum o semnalează documentele târzii. Astfel, într-un act din secolul al XVIII-lea care privește probleme anterioare, se întâlnesc dovezi concrete asupra percepției asupra a ceea ce reprezenta cneazul în mediul românesc. Este vorba despre mici nobili din unele sate de pe domeniul fiscal al Hunedoarei care cer scutirea de taxe în virtutea dreptului lor cnezial. Astfel, pe lângă nenumărați martori în transumpt se aduc și dovezi care atestă statutul privilegiat de cneaz al strămoșilor lor[243]. Din analiza documentului se desprind câteva idei esențiale, și anume, potrivit vechiului obicei peceneg și polonez (*stylo antiquo byssenico et polonico*):

1. Cneazul este domn și jude care în numele domnului de pământ administrează justiția (*Kenesii a kenes id est dominus vel judex eo quod nomine domine terrestris administrabant justiciam exacerbantque dominatum super colonos*);

2. Cnezatul (instituția cnezatului) constă de fapt în judecata cneazului potrivit legii pecenege sau sârbești (*keneziatus id est judicatus kenez enim est vox byssenica seu rasciana et*

[240] *Documenta Romaniae Historica, C. Transilvania*, p. 92: *unus quisque kenesius per nostras literas regales, in suo kenesiatus roboratas, pro uno vero nobili acceptetur; communis ...kenesus, pro uno villico fidei unius fertonis computetur;* încadrarea în atmosfera epocii și comentarii asupra documentului la Ioan Aurel Pop, *Un privilegiu regal solemn de la 1366 și implicațiile sale*, în *Mediaevalia Transilvanica*, tom I, 1997, nr. 1–2, pp. 69–86.

[241] Ioan Aurel Pop, *Un privilegiu,* p. 71.

[242] Ioan Drăgan, *Nobilimea românească*, pp. 124–125.

[243] MOL, F 234, X szekreny, fasc. III, lit. O, pp. 22–23; 53–54.

significat iudicem dominalem fuerint officium ad administrandam dominicam potestatem in dominiis per dominos terrestres constitutas); mai mult, statutul cneazului, din punct de vedere juridic, era similar cu al ţpanului, voievodului sau a gerebului (*similiter in aliis vero comitatibus dicebantur spanii alibi vodae alibi vero gereb et circutus ubi similium iuris dictis exerceri poterat, dicebatur keneziatus, spanatus, vajvodatus et gerebatus et tale si enumo reliquorum colonorum fuerit exempti).*

3. Cnejii au fost persoane privilegiate, nu ţărani (*kenezias fuisset personas privilegiatas, non rusticos, sed tales ovi saepe integras villas interdum plures sub certis quidem oneribus et praestationibus per modum dominationis et collationis tenerunt*).

Din punctul de vedere al istoricului, acest document defineşte însăşi instituţia cnezială şi atribuţiile ei, în situaţia conturată după modificările legislative ale secolului al XIV-lea. Frapează faptul că originea instituţiei este conectată la realităţile pecenege şi slave, probabil semnificând filiera preluării ei în lumea românească. Desigur, într-o zonă cu un număr mare de asemenea cneji, înnobilaţi sau decăzuţi, cei care aduc asemenea dovezi în instanţă vor fi fost din a doua categorie. Această mărturie târzie evidenţiază atât originea instituţiei cneazului, cât şi evoluţia sa în timp, adică indicarea faptului că cneazul anterior avea aceleaşi atribuţii judecătoreşti pe care le are în prezentul documentului judele domenial. Acest lucru este afirmat acum mai bine de jumătate de secol de către David Prodan, şi anume cnejii care nu au fost înnobilaţi s-au transformat, în timp, în juzi sătești, iar începând cu secolul al XVIII-lea, funcţia a fost preluată de juzii domeniali[244]. La o concluzie similară ajungea şi istoricul Avram Andea în analiza dedicată instituţiei cneziale în Banat[245]. În urma analizei unei serii documentare, se evidenţiază ideea că statutul cneazului de rând este similar

[244] David Prodan, *Judele satului iobăgesc*, passim.
[245] Avram Andea, *Banatul cnezial*.

cu acela al unui vilic sau jude sătesc, transformarea acestei instituții fiind argumentată și juridic prin intermediul diverselor diplome regale.

Ideea generală care se desprinde însă din istoriografie este că instituția cnezială, și apoi aceea a judelui sătesc cu o evoluție proprie, este una omogenă în toate teritoriile cu populație românească: Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Fără a ne propune analiza clasei cneziale, evident este că începând cu secolul al XIV-lea, o parte din această categorie elitară și-a pierdut caracterul privilegial, evoluând spre un tip de oficial de rang inferior. Pe de altă parte, au fost observate similitudini evidente în special între cnejii comuni, sau cei care nu au reușit să acceadă la treapta nobiliară, cu instituția cunoscută sub numele de *scultetis*[246], juzi ai coloniștilor germani din Ungaria nordică. Aceștia au prerogative deosebite asupra comunităților lor, cum ar fi, de pildă, cele juridice[247], cu observația că sunt numiți pe teritorii nou defrișate sau în cazul colonizării pe vatra unor sate părăsite, având un fel de drept de *nova plantatio* însoțit de dreptul de a transmite urmașilor funcția, altă caracteristică cunoscută în ceea ce privește cnezimea[248]. Un exemplu este pentru zona Szepes, din Slovacia de azi, unde începând din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, zeci de sate libere au fost întemeiate potrivit *more teutonico*, fiind încadrate în așa-numitul tip *scultetia*. Aceste sate au beneficiat de anumite drepturi, printre care și acela de biserică liberă, locuitorii erau scutiți de anumite dări, iar judecățile din cadrul comunității aveau loc în fața scultetului. Acesta, la rândul său, era dator cu

[246] Martinus Schwartner, *De scultetis per Hungariam quondam obviis*, Buda, 1815.

[247] *Ibidem,* p. 63: *Hoc ergo privilegio scultetos potestatem iudiciariam exceptis causis maioribus, videlicet homicidia, latrocinia.*

[248] *Ibidem*, p. 52: *Dabantur tandem ager tantummodo et quorundam regalium fructus, sed ipsemet etiam judicatus honor, jure haereditario traseunte ad sculteti haeredes atque posteros.*

prestarea serviciilor de natură militară, şi, în anumite zone, de natură financiară către stăpânul domeniului. Trebuie menţionat faptul că toate aceste noi întemeieri sunt legate de anumite familii nobiliare din regiune, interesate în popularea unor teritorii rezultate în urma lăzuirii. În perioada premodernă, la fel ca şi cneazul, instituţia scultetului tinde să se deterioreze, să se degradeze spre aceea a judelui sătesc, fără a mai avea anvergura iniţială[249].

Diferenţa aşadar majoră între cnejii întemeietori de sate, ca acei *scultetis* din secolele XIII–XIV, sau cnejii nobili din perioada ulterioară, şi juzii sătești din secolele următoare este sesizabilă chiar din definirea fiecărei categorii precum şi din aria lor de competenţă. Primii cu prerogative extinse, similare stăpânului de posesiune, ceilalţi subordonaţi forurilor judiciare şi administrative.

Pe de altă parte, ar fi eronat să considerăm că cvasi-totalitatea juzilor sătești din mediul românesc al Transilvaniei ar avea, într-un fel sau altul, origini cneziale, prin degradarea statutului privilegiat al acestora. Probabil că mulţi reprezentanţi ai comunităţilor rurale au provenit din rândul elitei decăzute, însă nu trebuie omis faptul că juzii sătești au funcţionat în Evul Mediu în paralel cu instituţia cnezială.

IV.2. Denumirea instituției

Orice denumire sau termen indiferent de domeniu, comportă anumite caracteristici, în funcţie de mediul etnic şi social, dar şi de uzanţele scrierii în diferite perioade istorice. Cele două coordonate se pretează la mediul multietnic al Regatului ungar, iar producţia scrisă depinde în mod evident de persoana celui care scrie: proveniența sa socială, etnică, nivelul de cultură. În perioada medievală şi modernă

[249] Körmendy Adrienne, *A soltész* (*„more scultetorum”*) *telepitette falvak a Szepességben* (*XIII–XIV sz.),* în *Agrártörténeti Szemle*, 1974, nr. 3–4, pp. 305–348.

timpurie, limba latină s-a erijat în lingua franca a vremii. În acest caz, termenul sub care mai-marele satului apare în documente este acela de *judex*. Înțelesul primar al termenului este acela de judecător, referindu-se de fapt la dreptul de a judeca pe care un oficial îl are în comunitatea pe care o conduce: *vero secum habeat judicem, qui ibi constitutus est judicare et librum legis ut semper rectum judicium judicet*[250]. În timp, probabil, prin diversificarea și înmulțirea tipurilor de sarcini, judele a început să aibă și alte prerogative decât cele juridice.

Un al doilea termen folosit frecvent în documente, atât în cele redactate în limba latină, cât și în maghiară, este acela de *cneaz*. Termenul este de origine slavă, care derivă la rândul său dintr-un termen gotic – *kuni* – din care provine și termenul *kuning* =rege, cu înțelesul de conducător, șef de gintă[251]. Dacă luăm în considerare și etimologia sârbească a cuvântului, de pildă, cuvântul *knjaz* are mai multe sensuri: desigur, primul dintre ele este acela de arhon, conducător, căpetenie; un al doilea sens este peiorativ, însemnând diavol, stăpânul lumii acesteia, așa cum se precizează în Evanghelia după Ioan 12:31; iar un al treilea sens este acela de parte superioară a unei uși, tot cu înțelesul de cel de sus, cel dintâi[252]. În cazul populației românești nu se cunoaște foarte precis care a fost denumirea inițială folosită pentru a desemna pe cel din fruntea satului. Cunoaștem doar modul în care el este numit în actele regalității, ale principilor și Dietei transilvănene sau în actele emise de către instituția comitelui. Abia de la sfârșitul secolului al XVII-lea, odată cu apariția documentelor în vernacular, poate fi surprins termenul cu care sătenii își denumesc oficialul, în paralel cu denumirea recunoscută sau impusă de autoritățile habsburgice.

[250] Du Cange et al., *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, Niort, 1883–1887, subvoce *judex.*

[251] Avram Andea, *Banatul cnezial,* p. 149.

[252] *Recnik crkvena Slovenskoga jezika*, redactor Sava Petkovic, Sremski Karlovci, 1935, p. 98.

În Transilvania, denumirea apare în forme diverse, în funcţie de coordonatele la care făceam referire anterior, şi anume zonă, tradiţie sau etnie. *Vilicul* este un termen generic, care acoperă realitatea instituţională indiferent de aspectul etnic. De origine latină – a desemnat pe conducătorul unei comunităţi, oraş, târg sau sat. În Ţara Bârsei, conducătorul oraşului Braşov, poartă această titulatură, în timp ce reprezentantul târgurilor este judex. *Vilic* este şi conducătorul satului Turcheş, pertinenţă a cetăţii Râşnov, în anul 1511 când datora suma de 10 aspri în contul decimei din cereale, dar şi în 1526 precum şi al satului Hoszufollw în 1561[253]. Mai ales în secolul anterior, al XV-lea, este uzitată această denumire. *Judex vel villicus* este judele din Zazinfalva când declara în 1435 că a fost plătită darea către rege[254]; la începutul veacului, în 1406, villicul din *Gyarmat*, Petru, fiul lui Ioan, alături de alţi consăteni depunea mărturie[255]. În cadrul corpusurilor legislative judele sătesc este menţionat în toate domeniile de activitate, reliefându-se concomitent atribuţiile şi obligaţiile sale dar şi faptul că instituţia judelui este la fel de veche ca şi existenţa satului[256].

Nominalizarea persoanei care deţine această funcţie apare în mai multe moduri, ţinând cont de limba legislaţiei, dar şi de regiunea la care se face referire. Astfel, colecţia de decrete regale[257] trimite la jude cu denumirile de *villicus, villicus ville, villicus loci* dar şi *judex vel villicus*, exprimând probabil trecerea spre un alt termen, mai puţin uzitat, acela de *judex* sau folosirea în paralel a celor doi termeni. Într-un astfel de exemplu se constituie un act care nu priveşte teritoriul transilvănean, dar

[253] *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenb*ürgen, (1503–1526) I, Braşov, 1886, p. 152.
[254] Dl. 54949.
[255] Dl. 53287 (24.02.1406).
[256] Eckhart Ferenc, *A földesúri büntető-biráskodás a XVI–XVII szazadban*, Budapesta, 1946, p. 8.
[257] *Decreta Regni Hungariae,* I–II, ed. Franciscus Dőry-Georgius Bonis-Vera Bácskai, Geisa Érszegi-Susanna Teke, Budapesta, 1976–1989.

care poate fi lămuritor, din 1413, când comitele de Trencin dădea lui Michael Walach „villicatum et judicatum" în Friwald (Slovacia), explicând și ce presupun cele două titluri: dreptul de a lua impozite și dreptul de a judeca[258]. S-ar putea specula, așadar, că pentru perioada în care regăsim denumirea de *villicus* acesta a avut ca principale atribuții cele din sfera economică, la care, mai târziu, s-au adăugat și cele de natură juridică.

Hotărârile luate în cadrul adunărilor comitatense și orășenești permit evidențierea unor aspecte care nu apar menționate în legislația centrală. Articolele aprobate în adunările comitatelor și orașelor transilvănene, atât cele maghiare, cât și cele de pe pământul săsesc, nominalizează persoana care deține această slujbă ca *judicus pagis* sau *judicus villani*[259]. Denumirea maghiară *biró* sau *falusi biró*, cu același înțeles de conducător al satului, nu comportă alte valențe decât exprimarea într-un cadru cu populație etnic diferită. Cu toate acestea, în secolul al XVII-lea, cei care redactează documentele sunt de origine maghiară, astfel că impun această denumire inclusiv pentru localități diferite etnic, și care, probabil, își numeau reprezentantul în propria limbă altfel.

După desprinderea Transilvaniei din cadrul Regatului maghiar, decretelor regale li s-au substituit hotărârile dietelor țării, ca principal izvor de drept. În acest corpus legislativ[260] instituția a fost reținută sub denumirea de *judex, kenez, kenezius villae* (cneazul satului)*, falusibiró, biró, folnagy, paraszt biró* (judele țărănesc)*, falusi paraszt biró* și chiar *helynek biró* (judele locului)*,* atunci când legislatorul are în vedere pe toți juzii, nu numai pe cei ai satelor, majoritatea exprimări ale termenului în limba maghiară, putându-se și aici observa o anume dezvoltare/transformare odată cu trecerea timpului și cu schimbările survenite atât la nivel socio-politic, cât și în

[258] MOL, DF. 266609 (22.10.1413).
[259] *Corpus Statutorum*, passim.
[260] *MCRT,* I–XXI.

limba folosită în cancelaria vremii. Tot legislaţia cuprinde şi articole în care sunt utilizaţi termeni care desemnează instituţia judelui ca atare: *vilicationem, falusi biroságot, keneziatus*, – judecia satului, cnezatul – indicând faptul că era privită cu destulă seriozitate. Un alt indiciu în acest sens este că în mod frecvent articolele legii enumeră instituţia judelui alături de altele cu acelaşi tip de atribuţii, dar de o mai mare importanţă, judele comitatelor sau acela al oraşelor, numindu-i pe toţi oficiali (*officialusok*) sau dregător[261]. Pe domeniul Gilăului, cuprinzând atât sate româneşti cât şi maghiare, titlul pe care-l poartă în general judele este cel de *biró*. În satele cu populaţie românească însă, cum sunt Someşul Cald, Someşul Rece, Cornești, reprezentantul satului se menţionează la jumătatea secolului al XVII-lea ca şi *kenes* [262], iar la Săcel, un cneaz, care, cu toate că nu are rol de conducător al satului, este angajat al curţii[263].

Pe teritoriul săsesc, în afara termenilor consacraţi din limba latină, s-a folosit în special denumirea de *Honn/ Hann* sau *Richter* (*Dorfrichter),* uneori aceea de *gereb*[264]. Sub influenţa limbii maghiare se regăseşte şi denumirea de *folnagy*, *fonagy* (mai marele satului), ori în forma coruptă *solnog*, aşa cum apare în 1514 în satele braşovene Pwrkorycz şi Zayzan, Târlugeni (Tatrang) sau Baciu (Baczfollw)[265]. Pentru menţionarea de la Apaţa (Apaczya), scribul pierde legătura cu celelalte denumiri şi conducătorul satului se regăseşte sub denumirea de *solnagich* sau chiar *solnagch*[266]. Şi în satele din comitatul Alba, domeniu al familiei Kemény, denumirea conducătorului satului este tot o coruptelă din maghiară, mai

[261] David Prodan, *Judele satului iobăgesc,* p. 217.
[262] Jakó Zs., *Gy. Urb.,* pp. 58, 61–62
[263] *Ibidem*, p. 141.
[264] Georg E. Müller, *Stühle und Distrikte, p*p. 147–150; David Prodan, *Judele satului iobăgesc.*
[265] *Quellen*, II, pp. 4–7.
[266] *Ibidem*, p. 9.

marele satului. În 1650, judele din Ghijasa (Felseo Geseseh), Mihaila Urs, este numit *folnadgya* [267].

Un derivat mai puțin obișnuit al termenului românesc *jude* transcris *sudja* din Săcădate se întâlnește înr-o serie de documente din 1771, când judele este martor în cadrul unor procese de hotărnicie[268]. În rândul populației românești, numele instituției se regăsește sub forma *cneaz*, cu varianta *chinez,* în cazul Banatului, sau *jude,* în varianta *giude, csude, sude*. Astfel, în prima jumătate a secolului al XVI-lea acest oficial nu apare decât ca și *cnez,* dar se poate observa o perioadă de trecere către denumirea de *jude*, spre exemplu pe domeniul cetății Șiria. Cu toate că aici se regăsesc 28 de cazuri de cneji (*kenez)*, denumirea de *jude* poate fi bănuită din menționarea unor nume: Michael *cywdelj* din Crăciunești, Petrus *Suda* din Baldovin, Janus *czude* și Petrus *czude* din Ruda[269]. Și pe domeniul Beiușului la sfârșitul secolului al XVI-lea apar doar cnezi. Ca o constantă, se poate menționa faptul – argument pentru ipoteza evoluției uzitării denumirii de la cneaz la jude și folosirea tot mai frecventă a celei de-a doua denumiri în detrimentul primeia. Am apelat tot la informația urbarială. S-a păstrat pentru unele zone această schimbare în mod vizibil: la Cehu-Silvaniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cneazul nu apare deloc, apare în schimb *judex;* la fel în cazul domeniului Chioar, pe domeniul Baia-Mare sau Ardud[270].

La sfârșitul secolului al XVII-lea, descendenții cnejilor de la 1581 și 1582 din Poienii de Sus, domeniul Oradea, poartă deja titlul de juzi, ceea ce înseamnă nu numai înlocuirea titlurilor, ci și limitarea atribuțiilor la nivelul satului. La 1623, cu ocazia preluării cetății Șinteu de către Gavrilaș Movilă, fostul domn al Țării Românești, sunt amintiți ca martori, alături de nobili maghiari și voievozi români, și juzii sătești:

[267] SJAN Cluj, fond familial Kemény, nr. 97.
[268] SJAN Sibiu, fond Magistratul orașului, nr. 367.
[269] David Prodan, *Domeniul cetății Șiria*, pp. 37–102.
[270] Idem, *Iobăgia în secolul al XVI-lea*, II, p. 197.

Joannes Sztanczul, *judice* în Josani și Volffgang Dobos, *judice* în Subpiatră. Simpla alăturare a juzilor cu voievozi, precum și vecinătatea satelor ne conduce la concluzia că și acest document este o dovadă a egalizării și acestor două funcții[271], nu numai a cnejilor cu juzii, ci și a voievozilor cu juzii.

În mod similar, cnejii mai apar doar în sate cu populație majoritar românească. Cnezatul, de regulă aflat în subordinea voievodului, suferă procesul de degradare cunoscut. De exemplu, pe domeniul Gilăului, la 1640, în satele Someșul Cald, Someșul Rece și Cornești e înscris câte un cneaz, în Someșul Cald mai apare și un *kis biro*, iar în 1652 în Someșul Cald apare *falusi biró*. Pe domeniul Blajului, la 1648, sunt înscriși cneji doar în cinci sate, fără a fi menționat și un jude, în timp ce, spre sfârșitul secolului, în 1681, se regăsesc numai juzi[272].

Un caz interesant de la sfârșitul secolului al XVII-lea este acela al documentelor redactate în limba română, așa numitele „cărți de mărturie". Jurăminte încheiate de juzii și preoții satelor în numele întregului sat față de împăratul Leopold I și coregentul și fiul său Iosif I, s-au scris în vernacular, română, maghiară sau germană. Au fost publicate asemenea jurăminte făcute în întregul teritoriu intrat sub stăpânire austriacă imediat după semnarea diplomei leopoldine (4 decembrie 1690), cu ocazia instaurării regimului habsburgic în Transilvania. Se cunosc astfel de mărturii din zona districtului Bistrița (1691)[273], din zona scaunelor săsești (1691), dar și din satele aparținătoare comitatelor. În acest sens stă dovadă și documentul din 1706 care înscrie nominal, în limba latină, pe toți locuitorii satelor din comitatul Dăbâca care au depus acest jurământ[274].

---

[271] Liviu Borcea, *Obștea sătească din Bihor*, pp. 135–137.
[272] David Prodan, *Iobăgia în secolul al XVII-lea*, I, p. 113.
[273] Aurel Răduțiu, *Acte țărănești în limba română din Transilvania până la 1848 și importanța lor documentară*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj-Napoca, 1976, pp. 93–94.
[274] SJAN Cluj, fond familial Banffy, nr. 447.

În documentele în limba română, judele este menționat și sub denumirea de *giude. Giudele* Ivașcu din satul Pricaz, scaunul Orăștie sau cel din satul Romoșel, același scaun, *giudele* Crăciun, sunt purtătorii jurământului lor față de noua stăpânire. Denumirea de *fonog* pentru judele satului Romoș[275], dovedind încă o dată echivalența dintre cei doi termeni precum și forma păstrată în limba română, demonstrează în același timp că simpla împrumutare a cuvântului nu presupune o realitate diferită.

Tot în zona săsească, la Săcădate, aparținând de scaunul Sibiului, în secolul al XVIII-lea, Ion Sfurle, *sude den Sakadate,* contrasemna împărțirea masei succesorale a lui Michaiu Istodie, între văduva sa și frații decedatului[276]. Se observă constricția lui *s* inițial din document în *j* în limba modernă, iar exemple similare pot fi *sos*-jos, *sumetate*-jumetate, *sude*-jude.

Un alt tip de acte, tot în limba română, situație valabilă din secolul al XVIII-lea, sunt cele de danie din zona Munților Apuseni, în care judele apare ca *birăul* satului, românizare de această dată a termenului maghiar[277]. Și în comitatele Maramureș și Satu Mare acest împrumut maghiar sufixat și articulat românește îl regăsim în traducerea instrucțiunilor pentru reglementarea urbarială din 1767[278]: *biraie, tisztie birouluj*, cu sensul de dregătoria, funcția de birău.

La Șercaia, pe domeniu Făgărașului, la 1640, judele, alături de șpanul satului și doi jurați, este menționat ca fiind *folnagy*, iar toți apar ca *officialusak*. La Beclean, în 1637, judele este notat ca *villicus* și același act consemnează ca echivalent al judelui, sub diverse grafii, pe acela *szindie, zindie*. În Viștea de Jos, în afară de jude, în lista supușilor mai apare și un *judex secundarius*, în timp ce pentru Porumbacul de Jos pe primul

[275] Costin Feneșan, *„Cărți de mărturie" românești din Ardeal (1691)*, în *Arhiva românească*, tom II, fasc. 1/1996.
[276] SJAN Sibiu, fond Magistratul orașului, nr. 531.
[277] Aurel Răduțiu, *Acte țărănești, p*p. 425–439.
[278] Idem, *Reglementarea urbarială*, p. 333.

loc este înscris un *judex*, dar în lista locuitorilor mai apare şi un *sândie*. Această denumire mai aparte a instituţiei săteşti, este cunoscută într-o arie vastă a sudului Transilvaniei, în special în Ţara Bârsei, necunoscută însă din documente provenind din zonele nordice ale teritoriului, aceea de *sândie*, respectiv, conducătorul – *sând, sindic*. Termenul, în slava veche, subsumează aceeaşi idee, de judecător (cuvântul osândă îşi are originea aici). Există dovezi etimologice că şi în centrul teritoriului transilvănean ar fi fost folosit acest termen pentru a denumi o instituţie de judecată din secolul al IX-lea. Astfel, denumiri ca Sănduleşti (judeţul Cluj), care înainte de 1918 a purtat numele de Sând, ori toponime ca Dealul şi Valea Sândului ar putea indica o astfel de ipoteză[279]. Se pare că prezenţa instituţiei specifică, aşa cum spuneam, centrului şi sudului Transilvaniei, este legată de o prezenţă sud-slavă, probabil bulgară. Termenul respectiv ar fi traducerea cuvântului jude, care a suferit în timp o evoluţie semantică. Persistenţa în documente a termenului *szindia, sândie* – este exemplificată de către David Prodan în articolul asupra Ţării Bârsei[280], de această dată ca un studiu interdisciplinar, de lingvistică şi istorie socială. Denumirea aceasta, *sândia,* nu se regăseşte în legislaţia centrală, semn că este un termen particular, zonal, care a circulat în paralel cu cel oficial, semnificând titulatura mai-marelui satului, regăsită spre exemplu în actele emise de oficialităţile braşovene pe parcursul secolelor XVI–XVIII. Astfel, se regăsesc denumiri în limba maghiară de genul *az falusibiró-zsinde elleiben* (în faţa judelui-zsindie); *kit mi zsindenek hivunk* – pe care îl numim *zsindie*; *a mi sindenk volt* (a fost sândele nostru); sau în limba germană precum *zindille* ori *ehrbare wallach... szinde* (preacinsitul valah... sândie) care demonstrează că cel puţin în Ţara Bârsei denumirea respectivă era cel mai frecvent uzitată şi cunoscută ca atare în toate limbile

[279] Tudor Sălăgean, *Ţara lui Gelou. Contribuţii la istoria Transilvaniei de nord în secolele IX–XI*, Cluj, 2006, pp. 209, 212–213.
[280] David Prodan*, Despre sândie*, pp. 143–147.

folosite în zonă[281]. Un exemplu similar este acela al judelui Vlad Kyirka, *szindie*, prezent alături de alte șapte persoane cu nume cu rezonanță slavă sau românească, în cadrul unui proces cu privire la hotare dintre orașul Sibiu și Zărnești[282].

Foarte rar sunt menționați cnejii în acel areal, un cneaz Radu, în 1509, în satul românesc Dumbrăvița, iar al doilea la Râșnov, în 1510 – *Keneas*. Circumstanțele politice locale pot explica lipsa acestei instituții din orizontul lingvistic documentar. În Țara Bârsei, fiind zonă de colonizare, s-au impus forme de organizare instituționale sub termeni noi, astfel că documentele secolului al XV-lea consemnează terminologia de jude sau vilic, redate în maghiară prin termenii *folnog* sau *biro*, iar în germană prin *Honn/Hann*[283]. În aceste condiții poate fi explicată menținerea unui anacronism sub forma sândie în satele românești.

Un caz unic este menționat în *Statutele Țării Făgărașului* și în *Constituțiile Țării Făgărașului*, culegeri conținând o serie de norme cutumiare, redactate în limba latină și acoperind domeniul dreptului penal, dar și cel al organizării procedurale, intercalat cu obligații de natură economică, utilizate într-un teritoriu cu populație aproape exclusiv românească[284]. Judele nu este numit în vreun fel anume, unul dintre *boieri* fiind ales să poarte de grijă comunității în decursul anului și să adune darea.

Istoriografia este obișnuită să poziționeze lumea rurală printre elementele imuabile ale societății, iar pe locuitorii ei doar ca posibili acuzați sau pasibili de vexațiunile stăpânului. Urmărind însă modul de adresare al autorității, se poate observa faptul că, în ciuda distanței majore între baza și vârful piramidei sociale, există formule de respect obligatorii. Toate scrisorile cu caracter oficial care se adresează comunității rurale conțin termeni care denotă seriozitatea cu

[281] Valeria Căliman, *Sândia în Țara Bârsei*, în *Cumidava*, III, 1969, pp. 153–155.
[282] SJAN Brașov, Palladium Coronense, f. 313.
[283] Florin Salvan, *Viața satelor*, p. 135.
[284] *Corpus Statutorum,* I.

care este privită instituţia sătească, precum şi importanţa ei în structura administrativă. Principala ipoteză este diferenţa dintre apelativul referitor la judele satului şi nobil, fiind încă de la început o delimitare a statutului celui dintâi. Dacă persoana nobilă este apelată în general cu *egregius, nobilis, fidelis* atunci când cauza priveşte pe conducătorii satelor, aceştia apar sub intitulaţii ca *circumspectus, honestus, providus* sau *ignobilis*. Astfel, în 1548, comitele de Timiş, Petru Petrovich se adresează locuitorilor din Sacu într-un act prin care le cerea acestora să se supună noilor stăpâni, şi altfel să nu facă. Apela în acest sens în special la juzi, dar şi la întreaga comunitate: *circumspectis iudicibus et universitati colonorum possessionis Zaak*[285]. Un alt exemplu este acela al unui document din 1636 când principesa Ecaterina acordă un statut privilegial satului Dedrad din comitatul Alba la cererea judelui şi juraţilor de acolo, în virtutea unui alt privilegiu acordat anterior de Sigismund. Principesa menţionează că actul respectiv a fost emis la cererea *providi Adrianis Gedes, judex* şi a juraţilor acestuia[286]. *Providus* este numit şi Ioannes Andras din Cernat, comitatul Alba, alături de alţi trei reprezentanţi ai satelor vecine, în dosarul unui proces dintre satele lor[287].

Un alt termen întâlnit este acela de *ignobilis,* aşa cum este, de pildă, în documentul din anul 1642 privitor la hotărnicia moşiilor Ighen, Şard şi Ampoiţa, comitatul Alba, unde, printre martorii chemaţi se numărau şi *ignobilibus Czijorra Triff, judice* şi juraţii săi, precum şi juraţii din celelalte sate. Statutul acesta de ne-nobil se referă la faptul că respectivul jude era iobag[288].

În Principatul Transilvaniei, în secolul al XVII-lea, denumirea de cneaz devine din ce în ce mai puţin uzitată cu referire

[285] Pesty Frigyes, *A Szörény Bánság és Szörény vármegye története*, III, Budapest, 1878, p. 234.
[286] MOL, F 1, LR, 19, f. 179: *Providus* – prevăzător, grijuliu.
[287] SJAN Braşov, Palladium Coronense, f. 317.
[288] MOL, F 3, centuria O, nr. 46.

la autoritatea sătească, impunându-se termenii preluați din limba maghiară. S-a conservat doar în teritoriile de margine ale Principatului, respectiv în Banat. Chiar și în teritoriile intrate sub ocupație otomană după anul 1552, satele apar ca fiind conduse de un *chinez*, autoritățile otomane nefiind interesate de schimbarea administrativă a comunităților, ci de flexibilitatea și disponibilitatea lor fiscală[289]. La începutul secolului al XVIII-lea, Banatul intră în sfera dominației habsburgice care, în cadrul reformelor inițiate, a preluat și moștenirea instituțională vis-á-vis de lumea rurală. În vreme ce în Transilvania termenul de cneaz era deja desuet, în teritoriul bănățean, chinezul supraviețuiește cu această denumire până târziu în secolul al XIX-lea. Habsburgii au inclus în sistemul lor administrativ această treaptă, dar, în plus, au supralicitat funcția cnezială, construind un nou tip de funcționar numit *obercnez* care avea în subordine chinezii mai multor sate dintr-un district. Este o situație care se întâlnește numai în teritoriul bănățean, și pentru o perioadă distinctă, însăși denumirea instituției fiind compusă din termenul românesc *cneaz* și prefixul german *ober*. Implicarea acestui funcționar în viața socială, politică și culturală a regiunii a reușit să eclipseze rolul subalternului cneaz, care a rămas la baza organizării instituționale[290]. În Banat, alături de denumirea de *chinez*, așa cum se poate concluziona și din reglementarea urbarială din 1780, se pare că a fost vehiculat și un alt termen, acela de *primores loci*, echivalat în text de fiecare dată cu *knesius*[291]. O translație a acestui termen ne duce, desigur, cu gândul la primul dintre cei ai locului, reprezentantul locului, al comunității.

Expunerea lingvistico-istorică conduce spre ideea că atât legislația, cât și documentele particulare întregesc coroborate

[289] Cristina Feneșan, *Termes daco-roumains et aroumains des codes de lois*, în *Revue des Etudes Sud-Est Europeenes*, nr. 1–4/2005, pp. 100–101.
[290] Costin Feneșan, *Cnezi și obercnezi în Banatul imperial 1716–1778*, București, 1996.
[291] MOL, A 99, 1 tétel, Banatica, passim.

imaginea terminologiei privitoare la instituția judelui. Formele particulare, cum este *sândia*, *folnogy* sau românescul *giude* nu fac decât să accentueze ideea că indiferent de zona la care ne referim sau cu ce termen îl denumim, judele are aceleași atribuții și atât instituțiile centrale, cât și sătenii îl percep cam în aceiași termeni.

V

PROFILUL INSTITUȚIEI RURALE

Inspirat din existența și organizarea unei instituții contemporane, atât titlul, cât și structurarea acestui capitol, l-am gândit conectat în permanență la prezent, am avut în back-ground-ul mental caracteristicile instituțiilor moderne. Nu este vorba despre o comparație ci, mai degrabă, despre o paralelă psihică folosită ca ajutor cercetării.

În accepțiune ultracontemporană, definirea unei instituții, și chiar existența ei, se bazează pe trei principii majore, prevăzute de lege:

– structură organizatorică, referindu-ne la grupul de oameni care lucrează împreună pentru atingerea unui scop;

– competențele/atribuțiile pe care trebuie să le îndeplinească;

– obligațiile la care se supune, drepturile/beneficiile de care se bucură. La acestea se adaugă dreptul de a avea un marcaj propriu al instituției, de genul sigiliului.

În mod similar, făcând o paralelă peste timp, în încercarea de a demonstra statutul de instituție a judelui sătesc, aceasta se poate defini astfel:

1. judele, ales de comunitate, este secondat de un număr de
2. juraţi şi de
3. bătrânii satului.

În aceeași idee, am ales să lărgim orizontul juridico-administrativ prin discuții asupra modului de elecție, al vârstei la

care era ales, al nivelului educaţional al personajului reprezentativ al instituţiei. Nu mai puţin importante s-au vădit a fi celelalte „departamente" ale instituţiei, juraţii şi bătrânii satului.

V.1. Judele

V.1.a. Alegerea în funcţie

La fel ca în cazul majorităţii instituţiilor administrative şi de drept, există şi la cea rurală identificarea/suprapunerea instituţiei cu persoana care îndeplineşte atribuţiile: jude sătesc şi instituţia administrativă a judelui; similar vorbim despre comite şi instituţia comitelui, nu a comitatului, ban şi instituţia banului şi nu a banatului sau principe şi instituţia principelui şi nu principatul. În epocă nu se regăsesc referinţe care să ne determine să credem că era văzută ca o instituţie în termeni moderni, ci toată demonstraţia şi argumentarea provine din principiile actuale. Istoriografia investighează principiile instituţionale, documentele şi legislaţia epocii vorbesc despre persoanele care îndeplinesc obligaţiile. De aceea surprinderea din două unghiuri a acestei realităţi se constituie într-un demers ce omite când pe una, când pe cealaltă dintre coordonate.

Că este o putere instituţională validată printr-un contract oficial încheiat între stăpân şi comunitate ori între comunitate şi persoana care îndeplineşte atribuţiile, cel puţin până acum, din informaţiile noastre, nu reiese. Se pomeneşte uneori despre depunerea unui jurământ, dar faţă de cine? Faţă de comunitate, în faţa stăpânului domenial? În ce consta acest jurământ de credinţă? Din documentele secolului al XVIII-lea se poate deduce că administraţia ar încheia un protocol cu persoana aleasă de comunitate, însă înainte de acest segment temporal este, cel puţin în stadiul prezent al cercetării, incertă o asemenea procedură.

Pentru evidenţierea faptului că instituţia nu este una specifică doar spaţiului transilvănean, unei categorii sociale sau

unei anumite etnii, am investigat și în istoriografia europeană subiectul. Concluzia rezultată este că avem de-a face cu un fel de instituție primară care a stat la baza societății în general, și prin care s-a exprimat în primă instanță dorința firească de a avea un reprezentant al comunității. În Europa de vest și în zona insulară alegerea reprezentantului comunității se făcea anual, în ziua sărbătorii de Sfântul Mihail. În funcție de zonă și de statutul satului, electia s-a făcut în trei moduri: autocratic, prin numirea persoanei de către stăpânul domeniului; propunerea unor candidați de către țărani și confirmarea unuia dintre aceștia de către stăpân; în mod democratic, prin alegerea reprezentantului satului de către comunitatea sătească[292]. La Ottobeuren, în secolul al XVI-lea, satul fiind proprietatea abației din zonă, primarul satului era numit de către abate, funcția putând fi moștenită[293]. În Bosnia, documente din timpul cuceririi otomane atestă faptul că atât în satele bosniece, cât și în cele populate cu locuitori vlahi, alegerea cneazului și a primikjurilor se făcea anual, unii dintre cneji primind confirmare cu *berat*, aceștia devenind timarioți și fiind recompensați cu bucata de teren aferentă[294].

Pentru teritoriul Ungariei, trebuie spus că legislația mai veche, arpadiană, în primele decrete atribuite regelui Ștefan cel Sfânt, nu face referire directă la instituțiile lumii rurale. Se menționează doar faptul că fiecare comunitate trebuie să aibă un jude și nimeni altul să nu poată interveni peste judecata sa: *Unusquisque judex in parochia sua judicet: id est nemo judicum extra suam jurisdictionem judicet*[295]. Sub această denumire îl regăsim pe conducătorul satului, al târgului, dar și pe cel al orașului, regele referindu-se așadar la toate tipurile de comunități și, mai ales, are în vedere competențele judecătorești ale funcției. Dacă aplicăm formula la toate

[292] H.S. Bennett, *Life on the English Manor*, p. 169.
[293] Govind P. Sreenivasan, *The peasant of Ottobeüren (1487–1826),* p. 44.
[294] Anca Tanașoca, *Autonomia vlahilor*, pp. 1513–1530.
[295] *Corpus Juris Hungarici*, cap. XVI, p. 82.

instituțiile aflate în subordonare ierarhică, atunci și în cazul satului ar fi trebuit să existe o persoană cu o asemenea autoritate. Regele Ladislau statua ca fiecare jude să ocupe funcția timp de un an de zile, după aceea să nu o mai poată deține, cel mai probabil pentru a preveni abuzurile: *Judex pro suo judicato sit uno anno, postea non introducatur*[296]. Așadar, judele este ales anual și acest lucru se menține până în secolul al XVIII-lea, aceeași persoană putând fi realeasă. În general, istoriografia a consemnat faptul că judele și juraţii satului erau aleşi de către comunitate și-și exercitau autoritatea vreme de un an[297].

Decretul regelui Matia din 1467 prevedea ca la zece porți să existe un *vilic*, subînțelegându-se că în posesiunile mai mari, cu mai multe porți, sunt mai mulți vilici[298]. *Statutele Țării Făgărașului* menționează alegerea anuală a unui boier[299]. Însă articolul acesta nu este singular; astfel, în 1654, o prevedere centrală statua ca în satele din comitate să poarte dregătoria de jude, pe cât posibil, un nobil ales în fiecare an[300]. Cât de nobil? Nu se specifică în acest articol, putem doar specula că este vorba despre nobilii de o sesie, însă nu se fac specificații că același om nu putea ocupa funcția de jude consecutiv, mai mulți ani la rând.

În dieta din 1678, la plângerea secuilor că în multe locuri primipilii și drabanții refuză să poarte slujba, fiind înnobilați, se hotărăște ca în afară de nobilii mari, fiecare nobil de o sesie să poarte slujba de jude timp de un an. Se subînțelege că situația este diferită în cazul secuilor, populație cu atribuții predominant militare[301].

---

[296] *Ibidem,* p. 86, cap. XXV, al. 2.

[297] Benkö Jozséf, *Transsilvania sive Magnus Transsilvanie Principatus,* tom II, segm. III, cap. VIII, pp. 49–50; Szabó István, *A középkori magyar falu,* Budapesta, 1969, p. 281.

[298] *Decreta Regni Hungarie*, I, p. 168. Fiecare alt termen trebuie supus analizei asupra folosirii și sensurilor lui în epocă.

[299] Ștefan Meteș, *Viața agrară,* p. 252.

[300] *MCRT*, XI, p. 177.

[301] *MCRT*, XVI, pp. 606–607: A székelységen lévő atyánkfiai panaszokból értjük, hogy sok helyeken a lófőség és drabantság annyira megnemesítte-

În acest caz, chestiunea pare a fi inversă, și anume, înainte de această plângere, obiceiul/legea era ca această slujbă să nu fie îndeplinită de o persoană fără recunoaștere socială deosebită?

Situația devine mai complicată în cazul în care pe teritoriul unui sat mai mulți stăpâni aveau părți de posesiune, respectiv pe domeniile nobiliare. O soluție a fost ca fiecare dintre stăpâni să numească pe rând judele, dacă aveau părți egale de posesiune, în mod ideal. Dar cum în majoritatea localităților proporția era variabilă, s-a hotărât ca fiecare dintre nobili să numească un jude în mod proporțional cu partea sa de posesiune. Legislația comitatensă prevede modul de electie a judelui sătesc, în cazul în care într-un anume sat există mai mulți stăpâni care dețin părți variabile. Adunarea comitatului Satu Mare, de exemplu, a hotărât ca jude să fie, în astfel de cazuri, succesiv, anual, câte un reprezentant al fiecărui stăpân, *iuxta quantitatem portionem*. Astfel, dacă unul dintre stăpâni avea jumătate de sat tot, în al doilea an judele să fie ales de pe partea sa de posesiune, dacă avea o treime, tot în al treilea an. Cutuma era însă ca juzii – foștii juzii – între ei să cadă de acord care să facă slujba în anul acela. În cazul în care respectivul ar fi refuzat, la intervenția și ancheta judelui nobililor trebuia să fie pus jude, sub pedeapsa de 12 florini, ca în termen de 15 zile să depună jurământul[302]. Se poate iarăși deduce că aceleași persoane erau numite, dacă se face apel la „acordul dintre juzi" pentru a asigura reprezentarea și rezolvarea problemelor satului.

---

tett, hogy némelyik faluban alig maradt kettő három lófő vagy drabant személy, kik is az bíróság és polgárság terhét el nem viselhetik, a megnemesedett emberek penig az bíróságot az compilata constitutióban írt articulushoz bízván, viselni nem akarják, amint Háromszéken, Nyujtódon és egyéb helyeken is székely atyánkfiai között; végeztük azért, hogy ennekutánna az olyan helyeken a főrendeken kivűl minden egyházi nemes ember rendszerint viselje a bíróságot, és ha kit választanak, ne légyen szabados a tiszteknek pénzt attúl elvenni, hanem a bíróságot esztendeig viselje el. A continuus szolgák mindazáltal ide ne értessenek.

[302] *Corpus statutorum,* III, pp. 123–124.

Și în secolul al XVIII-lea acest articol este încă respectat. În 1783 în satele de pe domeniul nobililor Bethlen de pe Valea Bârgăului, juzii apar pentru fiecare parte de posesiune deținută de fiecare membru al familiei în parte. Astfel, pentru localitatea Prundul Bârgăului sunt menționați trei juzi, în Rusu Bârgăului doi, iar în Bistrița Bârgăului tot doi, în funcție de numărul stăpânilor, dar indiferent de numărul porților deținute de fiecare[303].

Și statutele scaunului Mureș, atât în secolul al XVII-lea, cât și în cel următor prevăd schimbarea anuală a judelui. În această zonă alegerea unui nou jude se făcea la Crăciun. Adunarea comitatului de acum schimba această dată, ca alegerea să se facă de Sânmihai (8 noiembrie), pentru a se evita confuziile din cadrul comunităților. Tot acum se prevedea ca judele să nu fie ales dintre dintre bădărani sau dintre săraci, *szeresebb embereket a faluk nem is goromba és értetlen embereket*[304]. Această caracteristică poate fi comentată și amendată în sensul că e vorba despre persoane cu statut social nenobil, respectiv așa cum se specifica și în conscripția din 1785, în tâlcuirea ei în românește în care prin proști se înțelege *neneamișiți*, adică ne-nobil[305]. În mod similar, dacă legislația prevede acum ca judele să facă parte dintre cei cu statut social mediu, înainte de această dată situația fusese diferită? Tot în ziua de Sfântul Mihail trebuiau să-și aleagă judele și satele din scaunul Odorhei[306].

În 1775, statutele scaunului Miercurea, la articolul 3, *Circa candidationem, numerumque et constitutionem officium pagensium*, judele satului era pus în funcție în aceeași zi, cunoscută deja, Sf. Mihail, *eadem modalitate qua antiquitus consuevit*

[303] M. G. Buta, A. Onofreiu, A. Salvan, *Bârgăul sub pajura imperială*, pp. 177–328.
[304] *Corpus statutorum*, I, pp. 50–52, articulus 32-us: *Biroság* változásárol; David Prodan, *Judele satului iobăgesc,* p. 225.
[305] Costin Feneșan, *Izvoare de demografie*, pp. 412–425.
[306] *Corpus Statutorum*, I, p. 139.

eligantur. În ceea ce privește această modalitate, cunoscută din vechime, textul face următoarele precizări:pentru oficiul de jude al satului în comunitățile Pagor, Apoldu Mic, Ludoș și Topârcea să candideze trei sau patru persoane dintre care locuitorii satului să aleagă cu majoritate de voturi unul singur. Judele nou ales în fața oficialilor scaunului să numească alte persoane pentru a fi juraţi şi *purgaronum*-senatores. O altă situație se distinge în satele Apoldu Mare, Dobârca, Gârbova (Szasz Orbo) și *Retsch.* Alegerea avea ca locație casa parohială, iar sesiunea de elecție era prezidată de către pastor. Un al treilea caz prevedea că locuitorii din satele Rod, Poiana și Cărpiniș (Alba) să se întrunească în casa judelui în funcție, pentru o nouă alegere[307].

O altă soluționare a fost numirea a doi juzi, care să funcționeze prin rotație, unul dintre țărani și celălalt dintre iobagii perpetui. La *Sarophaza* între oficiali este menționat Grama Peter, *biro,* iar între iobagi Grama Mate, *ez a biroval egy, eggik eggik eztendoben biro, masik masikon*[308]. O situație similară regăsim pe domeniul nobililor Ujhely în secolul al XVII-lea. În protocolul satului Tiszaújhely se prevedea ca, datorită faptului că locuitorii de acolo aveau statut social distinct, iobagii să-și aleagă judele lor iar nobilii pe al lor, în ziua de Sfântă Mărie Mică[309].

O zonă cu specific aparte este Țara Făgărașului, domeniu vast, populat majoritar cu etnici români. Situația surprinsă de *Statutele Țării Făgărașului* (1560–1570), privitor la alegerea capului comunității este aceea că în fiecare sat, după vechiul obicei, să fie ales anual un boier care avea ca principale atribuții să poarte grija comunității și să adune darea[310]. Deși

[307] *Ibidem*, pp. 632–634.
[308] Liviu Ursuțiu, *Domeniul Gurghiu,* passim.
[309] Diana Iegar, *Reglementări în viața satului la jumătatea secolului al XVII-lea – cazul Tisza-Újhely (comitatul Ugocea), Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate*, Ujgorod-Satu Mare, 2011, pp. 19–44.
[310] Ștefan Meteș, *Viața agrară*, p. 252.

este luat în discuție statutul social, este clar vorba despre atribuțiile unui jude, cu specificarea că acesta trebuia să fie ales dintre cei privilegiați social, nu dintre iobagii comunității. Un secol mai târziu, adică în 1660, în același areal, registrul de dare al iobagilor nu reține acest important articol. Astfel, în satele din cercul de mijloc al districtului Făgăraș, localități cu populație românească și cu destul de mulți boieri, conducătorul nu face parte dintre aceștia din urmă, și nici nu se menționează că ei ar avea un jude al lor. Exemple pot fi satele: Săsciori, cu opt boieri înscriși, însă Ztan Botul este birău; la Mândra, unde sunt înscrise trei persoane cu statut de boier, jude este Opra Gorgonie; la Ilieni, zece boieri, însă ca jude este menționat Opra Koszte[311]. Presupunem că și aici, la fel ca peste tot, în această a doua jumătate a secolului al XVII-lea persoane cu un statut social, nu neapărat economic, mai ridicat, nu mai consideră funcția ca pe o onoare, și deci refuză să o îndeplinească. În instrucțiunile pentru buna funcționare a cetății și a domeniului Făgăraș, date în 1676 de către principesa Anna Bornemisza, provizorul este cel care trebuie să pună, nu spre folosul său, ci pentru al stăpânului, în fiecare sat un jude, însă chestiunile care țin de partea financiară, scriptică, să le rezolve cei competenți de la curte[312]. Așadar, pe domeniul Făgărașului o altă variantă pentru alegerea judelui a fost cu acordul provizorului, având în vedere sarcinile economico-administrative care le revin ambelor personaje.

Tot de un regim aparte se bucură satele românești din așa-numitul scaun al Săliștei, sate aflate în dependență

[311] *Urbariile Țării Făgărașului*, II, p. 202–208.

[312] *Urbariile Țării Făgărașului*, II, p. 834: *Kivantotnak az szükséghez képest, az conventionálisban spécificáalt szolgakon kivül is szabadosok s birákis az falukban, kiket maga hasznáert meg lassa ne állasson, és mint egy közönseges segito eszközök léven, kivantato szolgalattyokkol, s éllyenis, de az szám adáshoz valo jokat vagy egyeb magunk jövedelmit kezeknél ne tarcsa hanem az belső szolgák kezében szolgáltossa hiven, reájokis vigyazon, az mi nemü dolgokban foglaltosokodtattya öket, azokra nezve is csak kisseb kárunk se következzék, se szegenysegink ne fogyon maga bestelen kárára.*

de scaunul săsesc al Sibiului, în cadrul căruia au doi reprezentanți, *judicis ordinariis sedis Seliste*. Datorită arhivelor păstrate încă din 1585, când se scrie primul protocol al satului Săliște, istoriografia a reușit să urmărească o serie de probleme, printre care și aceasta a modului de elecție a judelui sătesc. Astfel, cei doi senatori din anul 1649, dorind să pună ordine în această chestiune, emit un document care prezintă atmosfera din preajma alegerilor, datorită faptului că la alegeri se produce învălmășeală și dezordine. Putem deduce că alegerea avea loc anual în biserică, iar alegerea efectivă era făcută prin reprezentanți, în sensul că erau alese mai întâi 40 de persoane care, la rândul lor, trebuiau să aleagă un jude, însă nu mai mult de doi din fiecare familie. „La timp de alegere din fiecare pătrime, unul din unsprezece să fie ales, de la ceilalți să se ia voturile pe rând, și astfel, după plecarea acestor patru dați pentru alegere, să se aleagă judele."[313].

Satele din zonele cucerite de otomani în secolul al XVII-lea nu au suferit schimbări majore din partea administrației otomane, pragmatică și concentrată pe creșterea fiscalității și nu pe instituțiile care ar participa la acțiunea propriu-zisă. Astfel, cnejii bănățeni sunt menționați în timpul stăpânirii turcești, la mijlocul secolului al XVII-lea, în 53 de sate[314]. Alegerea lor se făcea anual de către comunitate, la fel ca și înainte de cucerire, confirmați fiind printr-un *berat* – diplomă de confirmare – sau printr-o scrisoare de confirmare, *buiurluc*[315]. În comitatele din nord cucerite de turci, așa-numita regiune Hodoltság, după intrarea acestora în stăpânirea lor, căpitanul cetății Șimleu, Francisc Bialis Olasz, scriindu-i principelui

[313] Nicolae Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902, p. 121–122.

[314] *Documente privind istoria Mitropoliei Banatului*, ed. I. D. Suciu, R. Constantinescu, I, Timișoara, 1980, doc. 72, pp. 127–149 (catastiful de mile al Patriarhiei de Ipek).

[315] Theodor N. Trâpcea, *Organizația cnezială în Banat din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și până în prima jumătate a celui de-al XIX-lea*, în *Studii și articole de istorie*, IX, 1967, pp. 235–243.

Apaffi la 28 aprilie 1675, preciza că numărul şi greutatea sarcinilor ce cad în responsabilitatea judelui sătesc îl determină pe cel ce îndeplineşte funcţia să o ducă doar trei luni sau o jumătate de an[316]. Tradiţia aceasta a ocupării funcţiei pe o perioadă scurtă s-a păstrat în Partium până târziu în secolul al XVIII-lea. Statutele comitatului Crasna prevedeau la 1716 ca judele să fie numit pe o lună. Şase ani mai târziu, pentru aceeaşi zonă se hotăra ca dregătorii satelor să fie aleşi pe câte trei luni. Ulterior, în 1739, şi acest termen era crescut, la o perioadă de 5 luni, pentru ca în 1740 să fie impus mandatul de un an. Comitatul Bihor a luat o decizie care prevedea ca în satele cu mai mult de 25 de iobagi judele să-şi păstreze funcţia un an, iar în satele mai mici numai jumătate de an[317].

Instaurarea regimului habsburgic aduce cu sine şi alte reguli. În reglementarea urbarială din 1767 pentru comitatele Maramureş, Arad, Bihor, Satu Mare şi Ugocea se specifica, în textele privitoare la Maramureş, la punctul nouă, „De trebuiala rândurilor", faptul că domnul de pământ trebuia să numească dintre săteni trei candidaţi la funcţia de jude, urmând ca satul să aleagă pe unul dintre ei în prezenţa dregătorului stăpânului „pă voie". Dacă acest jude nu s-ar fi comportat în conformitate cu obiceiul locului sau nu şi-ar fi îndeplinit sarcinile, domnul putea să-l destituie şi să-l înlocuiască[318]. Situaţia se prezintă la fel şi pentru comitatul Satu Mare[319]: „pe tisztie birouluj domnu tri sza alage, dintre atsie szatul pe unu nainte tiszturile domnuluj szlobod szei alage". Similar şi în reglementarea pentru comitatul Bihor[320].

---

[316] Koncz József, *A Hodoltság történetéhez*, în *Történelmi Tár*, 1894, p. 696; Liviu Borcea, *Obştea sătească din Bihor*, pp. 161–169.
[317] David Prodan, *Judele satului iobăgesc*, p. 224.
[318] Aurel Răduţiu, *Reglementarea urbarială,* p. 319.
[319] *Ibidem.*
[320] Ana Ilea, Veronica Covaci, *Reglementarea urbarială din comitatul Bihor*, în *Crisia*, XI, 1981, p. 138.

Și pentru zona vestică, transformată în domeniu fiscal încă din 1718, lucrurile nu stau mult diferit. Banatul, cu statutul său deosebit în administrația imperială, este pus sub incidența aceluiași principiu legislativ. Un număr mare de documente demonstrează același fapt. Cneazul trebuia ales de comunitatea sătească, împreună cu jurații, de obicei pe o perioadă de trei ani, similar cu obercneazul. Se pare că autoritatea austriacă a acordat importanță alegerii libere a reprezentantului satului, însă în prezența unui reprezentant al autorității districtuale. Reprezentantul acesta, pe parcurs, probabil, este înlocuit de către obercneaz. Că așa s-a întâmplat, aflăm prin intermediul menționării abuzurilor acestor funcționari. Astfel, în 1753–1754, locuitorii din Iaz, alături de cei din celelalte 21 de sate din cercul Bistra, se plângeau de obercneazul cercului Bistra, printre altele, și de faptul că, la schimbarea cneazului sătesc au plătit obercneazului Mihai Pele 2 ducați, fără a fi însă siguri că acesta le va respecta alegerea și va numi în funcție pe cel ales de ei. Cei din localitatea Peștera, același cerc, dăduseră în ultimii 10 ani câte 14 ducați obercneazului pentru a fi de acord cu persoana aleasă drept cneaz[321].

În instrucțiunile din 1776 privitoare la administrarea districtului Becicherecul Mare, în cadrul subtitlului „De politia" se specifică mai detaliat, alături de alte probleme de natură administrativă, funciară, judiciară și religioasă, și modul de alegere a judelui locului. Astfel, comunitatea putea să își aleagă în mod liber mai marele sau judele – *primorum seu judicum suorum* – cu anumite condiții, șapte la număr: nicio comunitate nu are permisiunea de a-și alege judele/primarul dacă nu a făcut o dare de seamă oficiului exactorial de care aparține. În respectiva dare de seamă era importantă caracterizarea persoanei care candida la alegere: să nu fie lacom, să nu lucreze numai în interesul propriu. Subpunctul 5 arată că

[321] Costin Feneșan, *Cnezi și obercnezi*, pp. 127–137; Bujor Surdu, *Sistemul impunerilor fiscale în Banat în secolul al XVIII-lea* în *Ștefan Meteș la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, p. 269.

locuitorii satului puteau alege din trei candidaţi din rândul sătenilor, iar la subpunctul 6 că celui care aduna mai multe voturi i se înmâna protocolul de numire. Din fiecare casă doar capul familiei avea drept de vot[322]. Un detaliu interesant asupra alegerii judelui din acest act este privitor la faptul că se specifică inclusiv momentul zilei până la care se poate face alegerea, şi anume înainte de prânz: „Electiones ante prandium instituendae." (subpunctul 4)[323]. Observaţia importantă privitoare la articolele acestea este că persoanei care devine reprezentantul satului i se dă o scrisoare de numire, practic un contract oficial prin care este recunoscut de administraţie, la fel ca în timpul stăpânirii turceşti.

Câţiva ani mai târziu, reglementarea din anul 1780 pentru Banat, informa populaţia în vernacular şi încă în două limbi – germană şi latină – despre modul în care poate să îşi aleagă fruntaşii. Secţiunea a şaptea a actului „A şaptea despărţire. Pentru aleagerea chinezului" prevedea ca satele să nu-şi aleagă chinez fără a înştiinţa pe domnul de pământ, iar în ziua alegerii să fie prezent un om al acestuia. Tot stăpânul este cel care propune pe trei dintre săteni la această slujbă, localnicii să aleagă pe unul dintre aceştia. Alegerea se făcea prin strigare, iar care din trei avea mai multe *glasuri*, adică voturi, era recunoscut ca şi chinez. Şi de această dată este evidentă grija legiuitorului pentru alegători: „Glasurile (voturile) se cuvine ale da lăcuitorilor celor cu sessioane, iară nu celor fără sessioane, şi acestea să se adune cum se cade."[324]. Importanţa acestei din urmă prevederi are cel puţin două conotaţii: implicarea celor mai înstăriţi şi contribuabili în viaţa socială a satului – dar şi perpetuarea modelului electiv la nivelul micro al societăţii.

Tot în secolul al XVIII-lea, însă în zona Bistriţa, în satele aparţinătoare de oraş, magistratul era cel care alegea juzi din

[322] MOL, A99 Banatica, 1 tétel, Extractus instructionis, ff. 400–401.
[323] Idem.
[324] David Prodan, *Reglementarea urbarială din Banat (1780),* pp. 319–320.

fiecare sat. Aceştia puteau îndeplini slujba şi câţiva ani la rând. Modul în care se făcea alegerea de către magistratul oraşului şi perioada pentru care era ales judele nu se regăseşte specificat în mod direct – ci se poate deduce, de exemplu, dintr-un document din 1761, din plângerile locuitorilor români din aceste sate. Este, desigur, o mărturie indirectă şi poate subiectivă, care evidenţiază abuzurile, însă şi obiceiul local, în pofida legii. Atunci când se apropia termenul de „depunere a mandatului", adică sfârşitul anului, juzii în funcţie se duceau la funcţionarii din Bistriţa şi promiteau vânat de 4 florini ca să fie ţinuţi în continuare în slujbă[325]. În mod similar se comportau, în aceeaşi perioadă, probabil şi datorită noilor ordine privitoare la alegere, juzii satelor de pe domeniul Zlatnei. Un exemplu se regăseşte în anul 1772. În acel an, judele din satul Râul Mare îşi cumpărase funcţia cu 100 de florini (!) de la judele domenial, iar pe ceilalţi consăteni care doriseră să acceadă în funcţie îi mituise cu câte 50 de florini (!)[326]. Multe întrebări atrag după ele aceste sume: de unde provin banii, de ce nu se sesizează satul decât târziu, care este atunci starea materială a judelui? De asemenea, pe acelaşi domeniu, atunci când judele era instituit în funcţie, satul trebuia să dea şpanului câte o piele de vulpe şi sume cuprinse între 60 şi 100 de florini de sat!

Prin prisma acestor exemple provenind din secolul al XVIII-lea putem doar presupune că în zonele aflate sub administraţie habsburgică, nici în secolele anterioare lucrurile nu se petreceau mult mai diferit. În satele româneşti din acest areal, la mijlocul secolului se observă şi din acest punct de vedere, nu numai religios, o anume tendinţă de autonomie, aşa cum se întâmpla în 1759, când românii şi-au ales juzi care să judece cauzele lor, după dreptul lor, nerecunoscând autoritatea magistratului Bistriţei în acest sens[327].

[325] Vasile Bichigean, *Material documentar*, în *Arhiva Someşană*, nr. 18, 1936, pp. 347–348.
[326] David Prodan, *Răscoala lui Horea,* I, p. 98.
[327] Vasile Bichigean, *Material documentar*, p. 318.

Mai aproape de tradiţia medievală, aceea a numirii pe viaţă, îndeplinirea slujbei de către aceeaşi persoană timp îndelungat înseamnă în fond stabilitate în relaţia comunităţii cu stăpânul său, fapt cunoscut şi acceptat atât de către săteni cât şi de autorităţi, în virtutea respectului faţă de tradiţie. În Orşova, pe domeniul Gurghiu, la 1652 Czorba Gyorgy este *örökös falusi biró*, în 1688 la Kentses, Huszar Janos şi Huszar Mathe sunt numiţi cu termenii *ezek ketten edgj öröksegen vadnak*[328].

Un caz special este acela al satului Dobolţ, din comitatul Satu Mare, din cauza statutului special al locuitorilor săi. Comunitate de armalişti, înnobilaţi, dar cu moşii mici, majoritatea de câte o jumătate de sesie, este practic sat liber, dorind să-şi păstreze modul de administrare, fără intervenţia comitatului[329].

În satele cu populaţie secuiască, alegerea judelui în mod liber de către localnici s-a constituit într-unul dintre drepturile iniţiale ale comunităţilor. Profilul candidatului includea mai ales cerinţe morale: să fie cinstit, înţelept şi cu cugetul curat în vederea administrării corecte a problemelor comunităţii. Un exemplu este acela al satului Hăghig, unde comunitatea avea în tradiţia sa alegerea anuală a judelui. Având în vedere că două familii – Mikó şi Nemes – stăpâneau satul, tot în mod obişnuit, după cum de altfel prevedea şi legea, într-un an se alegea jude din partea de sat stăpânită de familia Mikó, iar în anul următor din partea de sat stăpânită de familia Nemes. Din dorinţa de a submina această cutumă, nobilii intervin adesea, schimbând judele ales cu o persoană numită de ei[330].

O altă problemă de detaliu este aceea a depunerii unui jurământ de către jude faţă de stăpân sau faţă de sat. Legislaţia

[328] Liviu Ursuţiu, *Domeniul Gurghiu*, p. 98.
[329] Balogh Bela, *Dabolci falutörvények*, în *Satu Mare. Studii şi comunicări*, XIII, 1996, pp. 99–110.
[330] Imreh István, *Viaţa cotidiană la secui*, p. 78.

prevede o asemenea procedură, însă, în practică nu am putut-o încă identifica. Astfel, statutele scaunului Odorhei prevăd ca, odată ales, judele să jure, față de sat, că va avea grijă de cerealele, fânul, ierburile, pădurile, grădinile și vitele comunității[331]. În satul Apoldu de Jos, în 1656 era ales jude Roman Cărată, și, împreună cu jurații Stan Popa și Ioan Popa și pârgarii Ioan Tempea și Ioan Popa junior, urmau să depună jurământ pentru a prelua conducerea satului[332].

Administrația austriacă solicita depunerea unui jurământ, dar un text-argument explicit nu se regăsește. Că depunea un jurământ de credință față de stăpânire și de bună-credință față de săteni se relevă din diferite exprimări documentare. În 1785, în dosarul unei ascultări de martori privitoare la unele persoane care au instigat la revoltă în toamna anului 1784, martorul Von Closka din Colțești, mărturisind că și Gavrilă Frentea a instigat, adaugă că acesta este „cel care s-a jurat ca jude în toamna ce-a trecut"[333], exprimând atât importanța personajului în mentalul colectiv, cât și relevanța jurământului în preluarea funcției.

V.1.b. Destituirea judelui, abuzul în funcție

Destituirea sau revocarea judelui sătesc din obligațiile sale este posibilă în mai multe cazuri prevăzute de lege, așa cum am menționat, dacă judele nu s-ar fi achitat în mod onorabil și just de funcția sa. Un caz de vacantare a funcției era moartea celui care o îndeplinea în timpul mandatului. Desigur, rezolvarea simplă era alegerea unui nou jude. În Țara Făgărașului, la începutul secolului al XVI-lea, este și menționată această variantă a decesului titularului funcției în timpul mandatului.

[331] *Corpus Statutorum*, I, p. 139.
[332] Ioan Lupaș, *Contribuțiuni documentare la istoria satelor transilvane*, în *Studii istorice*, p. 176.
[333] *Izvoarele răscoalei lui Horea*, seria A. Diplomataria, X, ed. Remus Câmpeanu, Anton Dörner, Ladislau Gyemant, Vasile Lechințan, București, 2006, pp. 276, 282.

Dacă se întâmpla, fiii sau fraţii săi erau datori să dea un cal sau 3 florini[334]. În satele româneşti din zona Sălişte, în cazul în care judele murea în timpul exercitării funcţiei, cei 44 de oameni care îl aleseseră, se întruneau iar din pătrimea din care făcuse parte judele decedat, să se aleagă, prin aceeaşi procedură, un altul, iar numele său să fie înscris în locul judelui mort în protocoalele localităţii[335]. Însă tot aici, precizează Nicolae Iorga, apar şi juzi care au fost destituiţi şi din alte motive, cum ar fi furtul, slăbiciunea (bătrâneţea, boala?) sau strămutarea.

Din varietatea situaţiilor din secolul următor, am ales una deosebită. În 10 martie 1644, se prezenta în faţa kadiului din Sarajevo, un anume Vuk, fiul lui Blaj, anunţând că tatăl său, care fusese cneaz în localitatea Donja Jasenica din sancac-ul Zvornik, murise. Aducând cu el berat-ul prin care atesta funcţia, o cerea acum pentru sine, fiindu-i de altfel şi acordată, tocmai în baza actului[336]. În satele din comitatele Maramureş şi Satu Mare, cazul unei eventuale morţi nu este luat în calcul, însă dacă judele nu s-a comportat adecvat, stăpânul îl putea destitui, repetând procedura de alegere[337].

Cazurile de abuz în funcţie, dovedite, atrag în consecinţă destituirea. Aşa se întâmplă şi în localitatea Crivina, cercul Bistra, în 1754, când locuitorii doresc să-şi schimbe cneazul. El, profitând de caracterul avar al obercneazului cercual, îi plăteşte acestuia 3 ducaţi şi un porc ca să-l menţină în funcţie, împotriva voinţei satului[338]. Un altfel de abuz în funcţie este evaziunea. Fiind persoana care adună darea, funcţia reprezenta o posibilitate de căpătuială, mai ales în circumstanţa

[334] Ştefan Meteş, *Viaţa agrară*, p. 252.
[335] Nicolae Iorga, *Sate şi preoţi din Ardeal*, p. 122.
[336] Branislav Đurđev, *O knezovima pod Turskom upravom*, în *Istoriski časopis*, 1948, pp. 161–163. Pentru traducerea documentelor din limba sârbă mulţumesc d-lui preot dr. Vasa Lupulović.
[337] Aurel Răduţiu, *Reglementarea urbarială,* pp. 319–320, 333.
[338] Costin Feneşan, *Cnezi şi obercnezi*, p. 129.

unui oficial superior mai puțin vigilent, ori a unuia care poate deveni complice la o asemenea acțiune. Cercetarea întreprinsă de oficialitățile habsburgice în urma unei sesizări privitoare la o astfel de faptă în anul 1772 la nivelul comitatului Alba, evidențiază lipsa din tabele a 4333 de contribuabili. Evaziunea fusese făcută cu complicitatea provizorului Gheorghe Borsa, iar acuzați principali au fost juzii sătești, dar și perceptorii. Lipsa de vigilență a sameșului, care comunica judelui doar suma totală a dării, a lăsat astfel loc de diverse ieșiri: au fost impuși la dare de către judele Burs Sim din Râu Mare și cei care nu ar fi trebuit să plătească. Șpanul Gheorghe Bistrai și sameșul domeniului, Evaj, au fost destituiți din funcție. Pedeapsa pentru juzii abuzivi și a unuia dintre jurați a fost atât pe termen lung – au fost destituiți și li s-a interzis să mai fie vreodată aleși în funcție –, cât și pe termen scurt: au fost închiși în temnița de la Zlatna timp de trei săptămâni în condiții grele, doar cu pâine și apă, trebuind apoi să poarte pe piept tăbliță cu inscripții bilingve, în românește și în ungurește, care să exprime fapta lor[339]. Încă o dată, din punctul de vedere al subiectului nostru, se evidențiază modul în care era văzută instituția sătească de către organele de stat: este pasibilă de pedeapsă din partea legii, însă nu este de ajuns, persoana în cauză trebuia pedepsită și moral, judele fiind văzut de ceilalți, trebuia să fie dat exemplu (de astă dată negativ, fiind exemplu al puterii juridice demonstrate), lui trebuia să îi fie rușine de faptele sale, comunitatea trebuia să vadă. Cât de bine a fost respectat acest tipic juridic este dovedit de faptul că în actele anilor următori amintitul jude Sim a fost numit preceptor!

Destituiri din funcție au avut loc și în cazul în care juzii satelor au fost identificați ca instigatori la diferite acțiuni de revoltă, în timpul marilor mișcări sociale, însă locuitorii sunt cei care pedepsesc, în multe cazuri cu incendierea avutului și cu uciderea. În cazuri extreme, soluții extreme!

[339] David Prodan, *Răscoala lui Horea*, I, p. 98.

V.1.c. Vârsta judelui

Contabilizarea precisă a timpului în general şi în cadrul acesta curgerea anilor şi contabilizarea vârstei unei persoane nu este o preocupare evidentă, de aceea operăm cu aproximări care apar foarte frecvent. În majoritatea menţionărilor vârstei unei persoane – jude, jurat, martor – apare termenul *circiter*, aşadar plus sau minus faţă de cifra înscrisă. Participarea la luarea deciziilor în cadrul comunităţii, dar şi asumarea responsabilităţilor nu se putea face decât în condiţiile trecerii de vârsta majoratului. Astfel, persoanele care se regăsesc înscrise cu statutul de jude, în medie au vârste cuprinse între 30 şi 60 de ani. Desigur, se regăsesc şi persoane cu vârsta sub 30 de ani, dar şi peste 60. Ascultările de martori, dar şi urbariile dezvăluie acest lucru. Vârsta medie care se regăseşte este 45 de ani şi destul de rar peste 60 de ani. Că nu trebuie să fie foarte tineri este de înţeles din cauza lipsei de experienţă, iar foarte în vârstă nu mai erau capabili să ducă la îndeplinire suma de sarcini impuse de funcţie. Judele să nu fie ales dintre oamenii necopţi, adică foarte tineri, specificau şi statutele scaunului Mureş[340]. Reprezentant al satului său, judele de 35 de ani din Ghindari, scaunul Mureş, Kowary Mathé János, trebuia să mărturisească în 1618 asupra posesorului unui lac din hotarul satului care aparţinuse lui Bosa Andras[341].

Tot într-o ascultare de martori, cu caracter social de această dată, privitor la situaţia comitelui Petru Măcicaş din anul 1699 cei 42 de cneji adeveritori, însoţiţi de juraţi, din 57 de sate de pe întreg cuprinsul comitatului Severin, au vârste cuprinse între 33 respectiv 66 de ani[342].

---

[340] *Corpus statutorum,* III, pp. 123–124.

[341] Erdélyi Múzeum Egyesület jelenlegi kézirattára: Hilibi Gál család levéltara, fasc. VI, nr. 1.

[342] Costin Feneşan, *Stăpâni şi supuşi în comitatul Severinului în timpul celei de-a doua ocupaţii habsburgice* (*1688–1699*), în *Banatica* 14, 1996, pp. 199–209.

În Valea Bârgăului, la 1783, cu ocazia conscripției realizate în satele din granița militară, sate aparținând familiei Bethlen, juzii au de asemenea vârste cuprinse între 36 de ani, Rotund Pintylie din Bistrița Bârgăului, de pe partea de posesiune a lui Adam Bethlen, și 60 de ani, Dregan Lupul tot din Bistrița Bârgăului, de pe partea de posesiune a lui Paul Bethlen. 42 de ani are Paraszka Iuon din Rusu Bârgăului, 46 de ani Alb Maftej din Prundul Bârgăului[343]. Și pe domeniul Mănăștur, judele, alături de jurați și de alți țărani care sunt martori într-un proces privitor la un teren din anii 1768–1769 dintre Colegiul iezuit și biserica reformată, este înregistrat cu vârstă similară, 46 de ani, *providus Opra Joszip, annorum circiter 46, judex possessionis Kolosmonostor;* în aceeași zonă, la Chinteni, în 1783, în fruntea listei care nominalizează comisia care face estimarea posibilităților de impozitare a satului, se află Moldovan Iuon, *annorum circiter 50, judex pagi*[344], iar în 1786 reprezentantul satului este Jasko Antonie de 40 de ani[345]; reprezentantul comunității rurale Baciu, Puskas Simion, este însă mai tânăr, având doar 30 de ani, în timp ce cel de la Leghia, *providus* Ketches Márton, *judex pagi*, are 60 de ani[346]. Făcând o socoteală pentru judele Péter Biró din Mănăștur, care apare prima dată în documente în 1629, să zicem la vârsta de 30 de ani, ultima dată când este menționat fiind 1652, se poate spune că face parte deja dintre seniorii satului[347]. În scaunul Rupea, Todor Kimpian, judele din Albești, declara în 1785, în cadrul unei ascultări de martori, că are 50 de ani[348]; judele satului Lechința, Lapadat Kretza, care compare și el într-o ascultare

[343] M. G. Buta, A. Onofreiu, A. Salvan, *Bârgăul sub pajura imperială,* passim.
[344] MOL, F 234, Erd. Fisc. Lev., XX/a szekrény, fasc. 2, nr. 55.
[345] Idem, fasc. 4, nenumerotat.
[346] Idem, fasc. 2, nr. 11.
[347] Idem, XXII szekrény, fasc. 17, nenumerotat.
[348] *Izvoarele răscoalei lui Horea*, seria A. Diplomataria, IX, ed. R. Câmpeanu, A. Dörner, L. Gyemant, I. Mircea, Cluj, 2004, p. 304.

de martori în faţa asesorilor comitatului Turda în 1784, are 55 de ani[349].

Aşa cum se poate observa, vârsta nu este impusă prin lege şi nici reglementată prin cutumă. Trebuie remarcat că majoritatea persoanelor care ocupă funcţia sunt bărbaţi în floarea vârstei, în măsură să cunoască oamenii, puterea lor economică şi socială, să ştie pământurile satului, semnele de hotar, apele şi pădurile, trecutul locului, poveştile sale, să aibă înţelepciunea aplicării corecte a legii, dar şi coroborarea ei cu obiceiul comunităţii sale. Toate acestea înseamnă timp şi experienţă, deci vârsta maturităţii.

V.1.d. Pregătirea intelectuală

Un aspect special legat de persoana celui care deţine judecia satului este asupra pregătirii sale intelectuale, desigur în măsura vremii. Dacă am lua în considerare cel puţin hotărârea/sfatul dat de adunarea comitatului Mureş amintită mai sus privitoare la calităţile celui ales în funcţia de jude să nu fie necopt, putem extrapola că era de dorit ca reprezentantul satului, pe lângă vârsta respectabilă trebuia să fi avut şi cunoştinţe, minime măcar, de citit dacă nu şi de scris. Problematica pregătirii şcolare în mediul rural trebuie însă divizată şi urmărită pe zone geografice şi nişe etnice. Astfel, este de presupus că în zonele unde ideile Reformei religioase au avut un impact mai puternic precum şi în localităţile din proximitatea centrelor urbane, unde, de asemenea are loc un proces de diseminare accentuată a acestor idei, sunt şanse ca şi unii juzi săteşti să fi intrat în contact cu lumea alfabetului, dacă nu în cadru organizat instituţional, cel puţin sub influenţa vreunui cunoscător de genul preotului.

Un lucru cert este şi acela că populaţia săsească şi cea secuiască au beneficiat de mediul catolic şi de interacţiunea

[349] *Ibidem*, X, p. 109.

cu Reforma, spre deosebire de populaţia românească, rămasă oarecum prinsă în propria tradiţie, în mare măsură orală.

Cea mai vehiculată idee a modului de notare a dărilor, a banilor, a numărului animalelor, a intratelor sau ieşitelor, este aceea a răbojului. În grindă, pe-o bucată de lemn, pe tăbliţă, iar apoi pe hârtie, o scriere pragmatică prin crestături, respectiv prin linii verticale pentru ce trebuia să se dea şi tăiate de cele orizontale, pentru ce fusese dat, presupune pentru cel ce contabilizează, chiar fără a avea niciun fel de şcoală, o memorie foarte bună şi o minte ascuţită. Inclusă de etnologia juridică între aşa-numitele semne juridice populare, această formă de scriere s-a concluzionat a fi deosebit de ingenioasă şi răspândită[350]. Răbojul, *Rovasch*, răvaşul, capătă însă în timp sensul de scrisoare, de chitanţă. În numeroase rânduri legislaţia Principatului, şi nu numai, insistă ca dijmuitorii să dea la mâna juzilor care predaseră dijma, o scrisoare, o chitanţă-*rovás*. Cum ar fi putut şti aşadar judele, necunoscător de carte, ce a scris dijmuitorul? Întărirea cu pecete a chitanţei poate fi un răspuns, dar nu satisfăcător.

În secolul al XVIII-lea, juzii români care jurau credinţă împăratului puneau degetul pe document pentru o mai mare autenticitate a mărturiei lor: *posuimus etiam digitos pro maiori fide* sau grafiau semnul crucii în dreptul numelui[351]. Aceeaşi modalitate de întărire a mărturiilor este semnalată de către juraţii asesori ai comitatului Solnoc Interior unit cu Dăbâca, prezenţi în satele Nireș și Unguraș în anul 1785. Ei menţionează că acestor sate le lipseşte sigiliul, iar juzii şi juraţii sătești, neştiind să scrie, au făcut o cruciuliţă în dreptul numelui lor cu propria lor mână, pentru a-şi întări mărturiile[352]. Ajutor în acest sens este preotul satului, care

[350] Romulus Vulcănescu, *Etnologie juridică*, pp. 150–151.

[351] Costin Feneşan, *O încercare de unire religioasă*, anexa.

[352] Simon Zsolt, *Conscripţiile urbariale din 1785 – Valea Bandăului* (I), în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Şincai”*, Tg. Mureş, 3–4/2000–2001, p. 377; Idem, *Conscripţiile urbariale din 1785 – Valea*

scrie în numele judelui şi al juraţilor, aşa cum de altfel se şi menţionează în cadrul documentului, exemplificatoare fiind circumstanţa anului 1691 şi jurământul comunităţilor rurale faţă de împărat: *Scris-am eu popa*[353]. În acelaşi context, în mai multe sate din comitatul Dăbâca, juzii şi-au exprimat prin jurământ fidelitatea faţă de împărat, dar nu au specificat în dreptul lor nici semnături, nici imprimări ale degetelor, semn că documentul nu a ajuns să fie completat întru totul[354].

Pe de altă parte, datorită alfabetizării adusă de valul reformat, satele din zona secuiască sau săsească au, din acest punct de vedere, alt statut. Matricolele universitare înregistrează studenţi provenind din satele transilvănene, care se dedică studiului în centrele de tradiţie din Principat. Există chiar cazuri, rare, în care unul dintre studenţii înregistraţi pare să fie jude al satului, dar poate fi doar un nume: Georgius Vilici este menţionat în anul 1664 ca studiind la Colegiul reformat de la Aiud[355].

Politica educaţională la nivelul Principatului a vizat într-o oarecare măsură şi populaţia românească prin înfiinţarea de instituţii de învăţământ în zonele în care aceştia au fost majoritari. Desigur, motivul conştient nu a fost acela al alfabetizării populaţiei de etnie română, ci posibilitatea atragerii acestora, prin intermediul şcolarizării, la noile idei religioase. Spre exemplu, în Ţara Făgăraşului, intens populată cu români, Susana Lorántffy încearcă să atragă locuitorii spre şcoală. În arhiva bisericii reformate din Făgăraş, în documentele privitoare la activitatea acesteia, se regăsesc câteva date care interesează şi trecutul bisericii româneşti din secolul al

Bandăului (II), în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Şincai"*, Tg. Mureş, 5–6/2002–2003, p. 511: *Siquidem pagus Szasz Nyires sigillo careret ac judex et jurati subscribere ignorarent. Nomina adjuratorum describuntur, quibus singuli eorum propria manu cruculas apponunt.*

[353] Costin Feneşan, *„Cărţi de mărturie",* anexa.

[354] SJAN Cluj, fond familial Bánffy, nr. inv. 447.

[355] Jakó Zsigmond, Juhász István, *Nagyenyedi Diákok 1662–1848*, Bucureşti, 1979. Cazul amintit la p. 96.

XVII-lea, dar și istoricul evoluției învățământului. S-a păstrat hotărârea din 2 aprilie 1657 a principesei, prin care se instituiau inspectori *vizitatori* ai preoților și parohiilor românești din Țara Făgărașului, precum și cea din 3 aprilie 1657, prin care se organiza o școală românească, alături de una în limba maghiară. Această școală trebuiau să o urmeze toți viitorii învățători și preoți din zonă[356]. Nimeni nu putea fi promovat, dacă se găsește cineva care să fi frecventat această școală. Partea privitoare la întreținerea școlii, a salariului anual al dascălului (40 de florini, 16 găleți de grâu, 25 de vedre de vin, 80 de vedre de bere, 2 porci de tăiat, doi cași și 25 de care cu lemne, toate din partea curții, de la boieri 50 de fl. și câte o găină), a materialelor pentru elevi se instituia la 1657 că va fi susținută în proporții variabile de către sat cu 25 de bani, de preotul român cu 25 de bani și o găină[357]. Prin intermediul vizitelor calvine aflăm date noi asupra acestui aspect, însă rețeaua școlară și frecvența crescută a elevilor are loc doar începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea[358].

Cei rămași fără acest har al învățării vor fi făcut apel la preotul satului, în cazul în care știa și acesta, sau la învățătorul din sat, ori la așa-numiții grămătici, care învățaseră ceva carte în cadru neinstituționalizat de la cei care știau deja. Știutori de carte între conducătorii satului se pare că au fost mai ales în arealul de activitate a unei instituții ecleziastice, cu veleități educaționle. În 1628, judele din Mănăștur, Bathi Marton, *falusi biró*, presupunem că știa să scrie, deoarece semnează un act privind vânzarea unui fânaț în hotarul satului[359]. În 1650

[356] Valeriu Literat, Martin Jaray, *Vizite calvinești la preoții români din Țara Făgărașului. Un dar al lui Constantin Brâncoveanu la Făgăraș*, în *Anuarul Institutului de istorie națională*, 1936–1938, pp. 582–620.
[357] *Urbariile Țării Făgărașului*, II, p. 52.
[358] Pentru situația învățământului în Transilvania, vezi Nicolae Albu, *Istoria învățământului în Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944; pentru situația din Banat, vezi Victor Țârcovnicu, *Istoria învățământului din Banat până la 1800*, București, 1978.
[359] MOL, F 234, Erd. Fisc. Lev., XXII szekrény, fasc. 16.

apare semnătura altui jude de la Mănăştur, Stephan Dragi, *iudex Colosmonostoriensi*, tot pe o scrisoare de vânzare a unor posesiuni între locuitorii satului[360]. Apropierea de colegiul iezuit face ca zona aceasta să fie mai puţin defavorizată din punctul de vedere al ştiinţei scrierii şi cititului. Actul de zălogire a unei case din sat din 1676 poartă sub text însemnarea de cancelarie de aceeaşi mână „Correcta per nos" şi, având în vedere că documentul este dat în numele şi cu pecetea judelui, se poate specula că acesta ar fi şi corectorul actului, indicator al cunoştinţelor de limbă, gramatică şi legislaţie ale persoanei care îndeplinea la acel moment funcţia, Mesei György.

V.1.e. Uzanţa sigiliului

Inexistenţa unui cadru legislativ specific privitor la autentificarea documentelor prin sigilare nu înseamnă că această modalitate de conferire a valorii înscrisurilor nu s-a uzitat. Subiectul existenţei şi formei sigiliilor a fost abordat în numeroase rânduri în istoriografia românească[361], subliniindu-se acest aspect al omisiunii legislative, iar pentru sate, inexistenţa unei administrări rurale uniforme şi a unei creşteri economice a făcut ca acestea să nu aibă sigiliu[362]. Un aspect pe care discuţiile istoriografice nu-l abordează este acela al sigiliilor comunităţilor rurale din secolele XVI–XVII, făcând referire cu predilecţie la perioada de după cucerirea habsburgică şi, mai ales, la secolele XVIII–XIX[363], când multe localităţi rurale îşi comandă confecţionarea de sigilii.

---

[360] Idem, fasc. 15.

[361] Jakó Zsigmond, *Sigilografia cu referire la Transilvania până la sfârşitul secolului al XV-lea*, DIR, II, *Introducere*, Bucureşti, 1956; Maria Dogaru, *Sigiliile. Mărturii ale trecutului istoric. Album sigilografic*, Bucureşti, 1976.

[362] Maria Dogaru, *Sigiliile*, pp. 11–12.

[363] Maria Vertan, *Sigilii de sate, comune şi târguri din Banatul istoric (secolele XVIII–XIX),* Catalog, Timişoara, 2006; Maria Andriţoiu, Mihai Cerghedean, *Sigilii săteşti în comitatele Hunedoara şi Zarand*, în *Revista Arhivelor*, 1971, nr. 1, XXXIII; Carmen Maria Barna, *Sigilii săteşti în comitatul Hunedoara (1851–1856),* în *Buletinul cercurilor ştiinţifice studenţeşti arheologie-isto-*

Uzanța peceții datează abia din secolul al XVI-lea, odată cu reformarea statutului locurilor de adeverire, simultan cu laicizarea scrierii de documente. Pentru a căpăta valoare probatorie, actele necesitau, după exemplul regal, întărirea cu pecetea proprie emitentului sau cel puțin cu menționarea în escatocol a faptului că documentul a beneficiat de o asemenea autentificare. Datorită fenomenului de răspândire a scrisului și în cercurile laice, s-a ivit și problema autenticității/autentificării actelor emise de către instituțiile civile. Pe de altă parte, creșterea birocrației, care culminează odată cu administrația habsburgică, impune apariția unui număr mare de noi tipuri de acte și formulare, care trebuiau completate și întărite cu pecete. Existența unui asemenea obicei al exprimării instituționale, chiar dacă nu prin pecete, se desprinde și din exemplul mai sus menționat al juzilor care întăresc cererea lor prin imprimarea propriei amprente digitale: *posuimus etiam digitos pro maiori fide*[364].

Că satele, în general cele mai mari, au acest drept se conturează din documente emise de jude sub pecetea satului. În astfel de acte s-a și introdus un pasaj care menționează aplicarea peceții, așa cum este, de exemplu, pe documentul emis de judele Czizmadia Boldisar al satului Mănăștur în anul 1636: *attuk az Colosmonostori pechetwnk alat valo levelwnket*[365], iar sub text este aplicată o pecete mare în ceară de culoare închisă. O vânzare-cumpărare din 1630 între Petrus Biró și János Kovách din Mănăștur în valoare de 80 de florini este întărită de asemenea cu pecetea satului: *falusi zokot peczetel megh erositunk*[366].

Satele de pe teritoriul scaunelor săsești la sfârșitul secolului al XVII-lea, atunci când jură loialitate noii stăpâniri

rie-muzeologie, Alba Iulia, 10, 2004; Ghe. Mudura, *Sigiliile localităților bihorene* (I și II), în *Biharea* IX /1986 și X/1987.

[364] Costin Feneșan, *O încercare de unire religioasă*, anexa.

[365] MOL F 234 Erd. Fisc. Lev., XXII szekrény, fasc. 15.

[366] Idem.

în 1691, deţineau deja un astfel de însemn al puterii lor instituţionale. La Pricaz, scaunul Orăştie, alături de pecetea preotului David, este imprimată şi aceea a judelui satului, Ivaşcu. În text se şi menţionează: *dat-am cartea aceasta de mărturie cu scrisoarea mânilor şi cu peceţile întărite.* La fel sunt specificări ale autentificării prin pecetluire în actele de mărturie din celelalte sate: Turdaş, Beriu, Săraca, Căstău, Şibişel, Romoşel, Cugir, Vinerea, Vaidei, Romoş din scaunul Orăştie dar şi în Şona sau Ticuş din scaunul Rupea[367]. Dubla sigilare se întâlneşte şi în varianta jude-notar.

În majoritatea cazurilor sigiliile sunt de dimensiune mică dar şi mijlocie – cum sunt cele din satele săseşti – ori mari, aşa cum am văzut în cazul peceţii satului Mănăştur. În ceea ce priveşte legenda unui astfel de sigiliu, în documentele din investigaţia noastră sunt ilizibile, dar, prin paralelism cu cele descrise pentru secolul al XVIII-lea, putem presupune că textul consta în numele localităţii, iar câmpul putea avea imprimată o imagine oarecare, de regulă sugestivă pentru specificul satului. Exemple de acest fel pot constitui sigiliile săteşti din comitatul Satu Mare de la sfârşitul secolului al XVIII-lea: sigiliul oval al localităţii Aciua are în câmpul ei, pe scut, stilizată o plantă de floarea-soarelui; localitatea Bercu a optat pentru reprezentarea unui stejar; la sigiliul satului Berindan s-a ales pentru reprezentare un topor; Cărăşău, localitate preponderent agricolă, este reprezentată în sigiliul său printr-un brăzdar şi un fier de plug; satul Dobra are în câmpul sigiliului viţă-de-vie; satul Apa se pare că avea încă de la sfârşitul secolului al XVII-lea un sigiliu propriu, care însă s-a pierdut[368].

Reglementările administraţiei habsburgice au fost un catalizator important în răspândirea folosirii peceţii. Astfel, pentru zona vestică, în Banat, cele mai vechi sigilii săteşti

[367] Costin Feneşan, *„Cărţi de mărturie*", anexele.

[368] K. Oszócki, *Sigiliile târgurilor şi satelor din comitatul Satu Mare în secolele XVI–XIX*, în *Studii şi comunicări* IX–X/1992–1993, Satu Mare, pp. 118–122.

păstrate sunt din anii 1772–1773, ale satelor Biled, Giarmata și Cornești[369]. Specific sigiliilor satelor bănățene se pare că este gravarea în câmpul sigilar a unui cap de înger[370].

Imprimarea în ceară este o caracteristică până în secolul al XVIII-lea, apoi dovedindu-se mai eficientă și mai puțin costisitoare, imprimarea în fum[371]. Documentele emise de juzii de la Cluj-Mănăștur, de exemplu, au ca material de imprimat ceara, închisă la culoare (poate retopită?). Spre sfârșitul secolului al XVII-lea se întâlnesc și documente cu pecete cu hârtie de protecție, așa cum pare a fi actul din 1676[372]. Satul Zegrani, aparținător de orașul Bistrița, poseda cel puțin în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, un sigiliu. Dovadă este un document din 1691, prin care judele Codău, cei trei juraţi ai satului, dar și judele bătrân, Dumitru, și preoții satului, mărturisesc buna purtare a unei fete din sat. Dat fiind faptul că documentul s-a scris pentru a fi trimis magistratului Bistriței, este întărit cu pecetea satului imprimată în ceară neagră[373]. Satul Suciu de Sus, încă de la începutul secolului al XVII-lea, prin judele său, autentifică o mărturie privitoare la un diferend dintre un sătean și negustorul Fodoroschi, prin pecetea satului care avea în câmpul ei „o stea și semne”[374].

Având în vedere că cel puțin în două cazuri, cel de la Cluj-Mănăștur și cel din zona săsească, judele semnează și întărește cu pecetea satului actele emise, putem presupune că el este cel care și păstrează obiectul în sine, fiind responsabil de folosirea legală a acestuia. Un argument în plus ar fi

[369] Maria Vertan, *Sigilii de sate,* p. 10.
[370] *Ibidem*, p. 26.
[371] *Ibidem*, p. 23.
[372] MOL, F 234, Erd. Fisc.Lev., XX szekrény, fasc. 15, nenum.
[373] *Documente românești din arhivele Bistriței* (*Scrisori domnești și scrisori private),* ed. Nicolae Iorga, II, București, 1900, doc. CCCXLVI, 12 martie 1691, p. 91.
[374] Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor. Acte și scrisori din arhiva orașelor ardelene* (*Bistrița, Brașov, Sibiu)*, ed. Nicolae Iorga, XV/2, 1601–1725, București, 1913 (1608, 30 mai), pp. 833–834.

fraze care indică şi locul în care au fost scrise documentele, de regulă menţionându-se că acest lucru s-a făcut în casa judelui.

Ajutaţi sau nu de preotul satului, învăţători, călugări aflaţi în trecere sau notari, actele redactate şi emise de juzi în cadrul satului sunt numeroase şi diverse. Tabele de dare, protocoalele dărilor, protocoale de venituri şi cheltuieli, divizionale, rapoarte anuale în probleme economice, cereri, chezăşii, atestate de naştere sau de deces, toate trebuind însemnate în vreun fel pentru a fi înaintate sau pentru a fi dovadă, cadrul unui eventual proces sau pur şi simplu în vederea justificării fiscale. Că majoritatea nu s-au păstrat sau încă nu au fost reperate de cercetători, nu înseamnă că la nivel rural nu a avut loc o activitate scripturistică, mai ales începând cu secolul al XVII-lea.

V.1.f. Numărul juzilor în sat. Realegerea în funcţie

Iniţial cu mai puţine sarcini, un singur conducător le putea lesne îndeplini. Odată cu diversificarea şi înmulţirea atribuţiilor, acest lucru devine din ce în ce mai dificil de făcut. În alte cazuri, numărul juzilor nu este însă neapărat legat de multitudinea şi dificultatea sarcinilor, ci de faptul că pe teritoriul aceluiaşi sat coabitează iobagi aparţinând la doi stăpâni, ori statutul social al locuitorilor permite alegerea a doi conducători (iobagi şi nobili sau drabanţi). În satele în care nu este menţionat jude, de regulă este atât de mic încât are jude cu un alt sat, vecin.

Sunt sate care au doi juzi, cum este cazul la Ulmeni, Cehu sau Someş-Odorhei, pe domeniul Cehu-Silvaniei în secolul al XVI-lea. În Berchez, domeniul Chioar, e înscris un *iudex praecipuus*, probabil cu referire la judele cu experienţă, judele mai în vârstă sau care a fost în funcţie anii de dinainte, şi un *iudex huius anni*. În Lăpuşel sunt trecuţi 3 juzi: *iudex*, un *alter iudex iuratus* (ca jurat al satului) şi un *iudex* între coloni. Dacă

acesta din urmă jude este între coloni, celălalt este al nobililor? La Dobra, pe domeniul Cehului, în 1566 sunt trecuți doi juzi, menționați simplu: *judicum unius* (Michael Cantor) și *judicum alter* (Michael Molnar)[375].

Tot doi juzi sunt în satul Părău de pe domeniul Făgărașului în 1639[376]. Localitatea Uriu de pe domeniul Ciceului avea la jumătatea secolului al XVI-lea doi juzi, *Gallus Wayda et Andreas Kys, judices*; în mod similar și satul Ciceu-Mihăiești, reprezentat la o ascultare de martori de Nicolaus Biliga și Stephanus Illyes, *judices*[377]. În satul Șerbeni de pe domeniul fiscal al Gurghiului, la 1652, au fost înregistrați doi funcționari, cu mențiunea că unul este jude într-un an și celălalt în anul următor, îndeplinind așadar funcția prin rotație[378]. Între *Officiales* figurează ca *biro* Grama Peter, iar între iobagi Grama Mate, în dreptul căruia se specifică: *Ez a biroval egy, eggik eztendöben biro, masik masikon*. Dacă acest lucru are vreo legătură cu statutul social al fiecăruia dintre cei doi, putem doar bănui, deoarece, așa cum reiese din urbariu, starea lor materială nu este cu nimic diferită, având același număr de boi, cai, juninci, oi, porci. La fel se poate nota și pentru localitățile Pietroasa, Poienii de Sus, Cociuba de pe domeniul Beiușului la 1600, doi cneji exercitând funcția în același timp[379]. Doi juzi se întâlnesc, așa cum menționam mai sus, și datorită diferențelor sociale dintre locuitorii aceluiași sat: iobagii își au judele lor iar nobilii pe al lor[380], dar și din cauze etnice, în satele cu populație mixtă, de regulă sași și români, unde locuitorii români își au judele lor, iar sașii pe al lor. Doi juzi au și satele de pe domeniul fiscal al Zlatnei

[375] Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj-Napoca (în continuare BAC), Fotocopii nr. 401, f. 9.
[376] David Prodan, *Urbariul Țării Făgărașului*, I, p. 35.
[377] Idem, *Domeniul cetății Ciceu la 1553*, pp. 90–91.
[378] Liviu Ursuțiu, *Domeniul Gurghiu*, p. 54.
[379] David Prodan, *Iobăgia în XVI*, II, p. 830.
[380] Diana Iegar, *Reglementări în viața satului*, anexa.

în secolul al XVIII-lea. La Giomal conscriptorul din 1715 notează în dreptul lui Marcus Chirilă că este jude al locului, iar în dreptul numelui lui Metes György că este *iudex subditor.* Șaizeci de ani mai târziu, Rad Sav și Mark Szimion sunt cei doi juzi în funcție, fără mențiunea de la începutul veacului, fiind deci lucruri știute care nu mai necesitau explicații. Și în situația satului Galda de Sus întâlnim o situație similară[381].

Sporadic apare și judele anului de dinainte, așa cum este cazul la Căian, pe domeniul Gilăului, în 1652, când în capul listei locuitorilor apare un *hogyot biró* – fostul jude, Maior Péter, dar și judele anului în curs, Nagy Tamás[382]. Și în regiunile vestice, pe domeniul cetății Șiria, la începutul secolului al XVI-lea, o serie de sate au înscrise în urbariul din 1525 câte doi reprezentanți: în Sârbii de Sus, Petrus Balasfi kenez și Sigismundus kenez, la Baldovin – Dan kenez și Bulzalb kenez, la fel în Stănija și Vața de Jos[383]. Având în vedere faptul că termenul *bătrân* are două sensuri, de vechi sau fost și de vârstă înaintată, este dificil de spus în ce poziție se află judele Dumitru din Zagra, Bistrița, în 1691, când este menționat ca *giudele cel bătrân*[384]: este judele anului anterior, a fost jude cu mai mulți ani înainte, ori este bătrân ca vârstă? Care ar fi motivația unui asemenea comportament scriptic și faptic se poate bănui luând în calcul atribuția de reprezentare a satului în diferite cauze care se perpetuează de la un an la altul, fiind nevoie de mărturia judelui din anul trecut pentru aflarea stării de lucruri, dar și a celui a cărui funcție este în derulare pentru întărirea oficială. Pe de altă parte, prezența sau menționarea unei persoane în vârstă în cadrul unei cauze, conferă mărturiei argumentul autenticității și a unei mai mari credibilități.

---

[381] Ștefan Meteș, *Viața agrară,* anexa.
[382] Jakó Zs., *Gy. Urb*., p. 120.
[383] David Prodan, *Domeniul cetății Șiria la 1525*, p. 41.
[384] *Documente românești din arhivele Bistriței* (*Scrisori domnești și scrisori private),* ed. Nicolae Iorga, II, p. 91.

Un jude la mai multe sate este o variantă des întâlnită pentru localitățile cărora cu greu le-am putea spune sate, fiind doar cătune. O altă motivație se regăsește în plata comună a taxelor. Un caz de acest tip se regăsește în satele Supurul de Jos și Supurul de Sus de pe domeniul Ardudului la 1600, când este notat pentru ambele sate un singur jude[385]. Și satele Farkasazzo și Olah Tothfalw, la 1566, se găseau sub conducerea judelui Lazaris Marri[386]. În conscrierea din 1721 a domeniului Beiuș, în mai multe rânduri sunt trecute sate cu același jude. Astfel, Vărzarii de Jos cu satul Câmp sunt sub conducerea judelui Popa Gyorgy din Vărzarii de Jos; Lunca cu Urșești (26 de fumuri) au ca jude pe luncanul Herla Lup; cele 20 de case înscrise la Sârbești cu Folteștiau ca jude pe Barta Iovan; patru sate din șpanatul lui Petru Porf, respectiv Drăgănești, Țigănești, Păntănești și Păcălești se trec sub același jude, *biro* Gabra Flore, motivând în notă că se află sub același jude prin consens, dar, fapt important, plătesc împreună suma care la care sunt obligate: *solvunt insimul rh. fl. 74*[387]*.* Pe domeniul Episcopiei romano-catolice de Oradea, în șpanatul Groșeni-Beliu, la 1733 satele Poclușa de Beliu și Ciuntești, care aveau împreună doar 5 familii, au jude împreună cu un al treilea sat, Bodiu, al cărui jude le conduce și pe primele două: *Haec possessio* (n.n. Bodiu) *aeque sub uno judicatu cum praecedentibus duobus pagis constituta est;* de asemenea, la conducerea satelor Topliţa și Cărand se află aceeași persoană*, iudex* Szala Iurk: *Haec duae possessiones sub uno judicatu constituae*[388]. Că era în uz realegerea aceluiași jude, succesiv sau la distanță de câțiva ani, se poate motiva prin faptul că

[385] David Prodan, *Iobăgia în XVI*, II, p. 263.

[386] BAC, Fotocopii, nr. 400–402: Conscripția domeniului Cehul la 1566, f. 33: *sequuntur pagi subiecti officio judicis Lazaris Marri: Farkasazzo, Olah Totfalw.*

[387] Ana Ilea, Gh. Mudura, Veronica Covaci, *Conscrierea domeniului Beiuș la anul 1721*, anexa, p. 402.

[388] Ana Ilea, *Conscrierea domeniului Episcopiei romano-catolice de Oradea din anul 1733. Șpanatul Groșeni-Beliu*, în *Crisia*, XXIV, 1994, pp. 289–290.

respectivul sătean acumula experienţă şi putea decide în mod corect în diversele probleme ale satului. Un jude cu asemenea experienţă trebuie să fi fost şi Peter *biro* din Mănăştur. În 1629 şi 1630 este judele localităţii[389], şi probabil şi înainte de această dată, căci în anii următori – 1640, 1642, 1652 – face parte din corpul juraţilor satului[390]. Şi tradiţia nu se dezminte; astfel, în anul 1640 jude era Kalos Mate, doi ani mai târziu acelaşi sătean este trecut *biro*, apoi trece şi el între juraţi. Un caz similar se regăseşte şi în Izvorul Crişului; în aceeaşi perioadă două familii deţin monopolul acestei funcţii: Georgy şi Illyes. Astfel, în 1642 şi 1652 funcţia era deţinută de Georgy Janos, în 1670 şi 1679 de către Illyes István, în 1687 apare iarăşi Georgy István, iar la 1698 Illyes Andras. În mod similar se întâmplă, în limita documentelor cunoscute, şi la Căpuşu Mare. Aici familiile Pal şi Torok se succed în funcţie: în 1640, 1642, 1670 şi 1727 apar membri ai familiei Pal iar în 1652 şi 1698; din familia Torok. De menţionat că în 1698 primul este trecut judele Torok Mihalj, iar imediat sub el este trecut Pal Marthon, menţionat jude mai târziu, în 1727. În 1687 alăturat numelui Balas Gyorgyne se află menţiunea: *ozvegy az fia Mathe biro* – văduvă, fiul (este) judele Mathe. La Lona judele din 1652, Pots Fabian, este înscris primul în urbariul din 1670 sub numele de Fabian Biro, fără a deţine însă şi funcţia, semn că familiile din care proveneau juzii erau destul de respectate atât de comunitate, cât şi de către oficiali[391]. Exemplu similar este şi cel de pe domeniul Gurghiului, pentru satul Beica de Jos (Magyar Bolkeny). Începând din 1652 şi până în 1706, cu o singură excepţie în 1688, jude al satului este notat un membru al familiei Menyhart[392]. Judele din 1665, Menyhart Janos, la următorul urbariu apare însă la rubrica „Fugitivi", împreună cu cei doi copii, Marton şi Janos, motivele părăsirii

[389] MOL, F 234, Erd. Fisc. Lev., XXII székreny, fasc. 15–16.
[390] Jakó Zs., *Gy. Urb.,* passim.
[391] *Ibidem*.
[392] Liviu Ursuţiu, *Domeniul Gurghiu,* 348.

domeniului fiind probabil de ordin pecuniar. O familie ai cărei membri dețin funcția de cneaz timp de aproape un veac este a lui Ivan din satul Donja Jasenica, de pe teritoriul otoman al nahiei Jasenica. Atât fiul său, Blaj, cât și nepotul său, Vuk, sunt atestați cnezi ai satului în secolul al XVII-lea, cu mențiunea că familia deținea funcția de 78 de ani[393]. Familii cu asemenea tradiție se află însă și pe teritoriul Principatului, în satele de pe domeniul cetății Oradea: la Lunca, cneazul din 1581, Nicolaus Moss, este menționat și în 1600; la fel în satul *Gemfalva*, unde Theodorus Thatar este cneaz la 1581 și același nume apare și în urbariul de la 1600; familia Brebe în satul Valea de Jos; cnejii din familia Bunta (Bonta) din Poienii de Sus dețin funcția încă din 1568, iar la 1600 apar ca juzi[394].

Și administrația austriacă permitea realegerea aceleiași persoane în cazul în care aceasta s-a dovedit capabilă să ducă obligațiile și responsabilitatea satului, chiar trei ani succesiv, așa cum reiese din instrucțiunile din 1776; dar și în caz contrar, de abuz în funcție, judele putea să fie repudiat și procedura de alegere să fie reluată[395].

Atât puterea seniorială cât și statul încearcă să impună judele, fiecare cu motivația sa. Puterea publică are tot interesul ca liderul satului să fie dintre cei mai înstăriți locuitori, pentru a putea răspunde material de strângerea dărilor; pe de altă parte, pentru senior problema este privită invers: judele, fiind în general scutit de sarcini, dacă mai era și înstărit își lipsea stăpânul de o unitate financiară, și deci acesta are tot interesul să impună juzi dintre locuitorii săraci.

Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea se observă un cumul de funcții, așa cum se observă în Cornești, pertinență a cetății Chioar, unde Teodor Bota este jude și voievod[396]. Un fapt similar, demn de menționat, este că începând cu a

[393] Branislav Đurđev, *O knezovima*, anexa, p. 163.
[394] Liviu Borcea, *Obștea sătească din Bihor*, p. 136.
[395] MOL, A 99/1, Banatica, Extractus instructiones, f. 401.
[396] Ștefan Meteș, *Viața agrară*, p. 196.

doua jumătate a secolului al XVII-lea, funcţia judelui sătesc este dublată de aceea a judelui domenial. Încă de prin 1670 documentele încep să menţioneze în paralel un jude sătesc şi un jude al curţii, al domnului de pământ. Uneori aceeaşi persoană îndeplineşte ambele funcţii. Aşa se întâmplă în satul Kincses, domeniul Gurghiu, la 1706, când Pap Andreka este *falusi és udvarbiro*[397] (judele satului şi al cetăţii); la fel în posesiunea Orşova, unde, în acelaşi an, Csorba Laszlo cumulează ambele funcţii: *falusi és udvari biro is*[398]; aşa se menţionează şi la Lona în 1727, când Gurza Andras este *falusi és urbiraja*. Din ce în ce mai des mai apare doar judele curţii, fie că el cumulează ambele funcţii, fiind omul stăpânului, fie că cel care înscrie locuitorii nu mai este interesat de statutul de jude al sătenilor sau atribuţiile acestuia nu mai contează atât de mult încât oficialii să cunoască numele lui.

V.1.g. Starea materială a judelui sătesc

Anumite curente istoriografice din secolul XX au insistat asupra stării materiale precare a ţărănimii, luând în considerare raportul volum de muncă-număr de taxe, sau prin comparaţie cu nobilul. În ceea ce priveşte starea materială a conducătorului sătesc s-au perpetuat două idei majore: fie că era cel mai bogat din localitate, fie că a obţinut funcţia datorită stării de sărăcie. Adevărul se află undeva la mijloc, din moment ce timp de trei secole se regăsesc atât juzi care se află printre cei mai înstăriţi capi de familie din sat, dar şi cazuri, în special spre sfârşitul secolului al XVII-lea şi în timpul celui următor, în care judele unor sate nu are nimic. Statutele scaunului Mureş insistau chiar ca judele satului să fie dintre cei de stare mijlocie[399]. Pentru serviciile sale judele nu este remunerat în sensul unui contract, beneficiind doar de anumite

[397] *Ibidem*, p. 348.
[398] Liviu Ursuţiu, *Domeniul Gurghiu,* p. 351.
[399] *Corpus Statutorum*, I, p. 52; David Prodan, *Judele satului iobăgesc*, p. 225.

scutiri financiare. În secolul al XVIII-lea, pe domeniul Zlatnei, în evidența provizorului era înscris pentru juzi (probabil cei sătești) că darea le-o plătea satul și, în plus, beneficiau și de un salariu anual. Spre exemplu judele din Bucium și Abrud-sat erau plătiți cu 16, 40 florini, și cei din Râu Mare și Râu Mic cu 33, 20 florini. Și juraților li se plătea între 50 de creițari și 1,40 florini[400].

Este o constantă a epocii mențiunea referitoare la primirea de daruri sau scutiri contra unei slujbe făcute. Chiar și salarizarea anuală a celor care sunt angajați la curtea sau luați în slujba stăpânului, așa cum este ea precizată în diverse socoteli, se cuantifică atât în bani, cât și în produse sau obiecte de îmbrăcăminte. Așadar, dacă persoanele aflate în slujba stăpânului, sub jurământ, așa cum este de exemplu provizorul, au o asemenea retribuție, cum s-ar putea ca reprezentantul satului să primească altceva? Mentalitatea aceasta este promovată și de legislație, centrală sau locală, prin precizări ca mai-marele satului să fie scutit pe durata mandatului său. Pe de altă parte, cuantificarea bogăției sau sărăciei am încercat să o facem comparativ cu ceilalți săteni. Sate mai bogate, cu condiții geografice mai bune, cu tradiția obligațiilor față de stăpân mai mici, în vremuri mai prielnice, au, desigur, locuitori mai înstăriți; concluziile sunt deci locale și raliate imediat la anul realizării urbariului.

Astfel, încă din secolul al XV-lea, dar și înainte, aceste articole de lege fac parte integrantă din prevederile cu privire la lumea satelor. Decretul regelui Matia din 1470 specifica faptul că nobilii de o sesie și cei care servesc la curtea lor, inclusiv judele sătesc, dacă este unul singur, să nu fie supuși la niciun fel de dări[401]. Legislația regală din 1475 și 1478 întărea din nou scutirea de dare a vilicilor, în special a celor aflați pe pământul nobililor de o sesie[402]. Legiuitorul nu își schimbă

[400] David Prodan, *Răscoala lui Horea,* I, pp. 112–113.
[401] *Decreta Regni Hungarie,* I, p. 183.
[402] *Ibidem*, pp. 224, 239.

atitudinea nici în secolul următor. În 1542, la dieta de la Turda s-a stabilit ca într-o posesiune doar un singur jude sau cneaz să fie scutit de povara fiscală: *Item in una quaque possessione unicus Judex aut Kenesius in hac dicatione exemptus sit* [403]. Situaţia judelui sătesc nu pare a fi radical schimbată nici în secolul al XVII-lea, dacă luăm în calcul articolele din legislaţia locală. În 1646, adunarea comitatensă de la Satu Mare admitea în continuare că, în conformitate cu articolul 62 aprobat de adunarea din 1609, scutiţi de dare sunt vilicii, servitorii (la curte, evident), libertinii, producătorii de vin (oenopoli), juzii (probabil cei domeniali), şi cei ale căror case fuseseră distruse în incendii[404]. Statutele Crasnei, de exemplu, prevăd ca judele satului să beneficieze de câte o zi de muncă din partea locuitorilor satului, ba chiar să fie scutit de unele impuneri[405]. Scutirile de care beneficiază juzii continuă şi după moartea acestora, astfel că o serie de articole de la începutul secolului al XVII-lea scot de la impunere şi pe văduvele lor[406]. În comitatul Szabolcs, la începutul secolului al XVIII-lea, hotărârile adunării comitatense considerau iarăşi că vilicii au imunitate la impunere şi robotă (*seriali servitii*), partea datorată de ei fiind suportată de către locuitorii satului în care îşi îndeplineau funcţia[407]. Şi administraţia austriacă tolerează acest mod de recompensare a reprezentanţilor săteşti, aşa cum reiese din cererea Mariei Thereza din 3 octombrie 1753, cerere privitoare la situaţia celor scutiţi. Reglementarea privitoare la

[403] *Ibidem*, p. 185–186.
[404] *Corpus Statutorum*, V, p. 110.
[405] *Ibidem.*
[406] *MCRT,* IV, p. 580: *Efféle jobbágy számlálásában szabadost, kenézt, falusbirákat, bérest, nyomorúlt özvegy asszonyokat ne computáljanak.* Articolul a fost reluat în 1608 – *Ibidem*, VI, p. 112: *Mely rovástól a falus birák, szabadosok, molnárok, udvarbeli szolgák, szegény ozvegy asszonyiállatok, nőtelen legények exemptusok lgyenek. A connumeratiora penig minden vármegyékről az ispan mellet két-két meghitt tökéletes atyankfiait bocsássák, hogy kedvezés a dologban ne essék.*
[407] *Ibidem*, V, p. 294.

juzii sătești se menținea în tradiția anterioară, alături de alte categorii sociale rurale, nobili de o sesie, celibatari, oficiali, preoți: *Judices quoque pagorum capitis exemptionem merentur ita ut horum onera communinates in quibus praesunt ubique tolerent*[408]. Faptul că sunt scutiți pe durata funcției trebuie să fi fost pentru unii juzi un mod de a parveni pe scara socială, prin acumularea unor bunuri însemnate.

Este relevant aspectul care ține de situația financiară a judelui și evidențiază cât de bogat era și ce statut social avea. Dacă într-o primă fază se poate presupune că judele era ales și ținând cont de acest aspect, adică poziția sa în ierarhia financiară a satului, ulterior, spre finalul secolului al XVII-lea, starea materială nu a mai reprezentat un atu pentru numirea în funcția respectivă. Majoritatea urbariilor menționează în dreptul numelui persoanei în cauză și funcția de jude putându-se astfel concluziona asupra locului ocupat de cel care era jude în ierarhia economică a satului. Pe domeniul Gurghiului, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, judele satului nu este ales întotdeauna dintre locuitorii cei mai cu stare. În multe cazuri, din acest punct de vedere, el pare a fi, sub raportul averii, chiar mai sărac decât majoritatea locuitorilor cu gospodării medii din satul respectiv; de multe ori jude al satului respectiv este dintre cei fără vite de jug sau cu un număr mic de vite. Este însă și aici scutit de dare pe durata exercitării funcției, precum și de obligațiile iobăgești față de stăpân[409]. De acord cu aceste scutiri de dare pentru serviciile pe care le aducea comunității și stăpânului, deopotrivă, este și căpitanul cetății Șimleu la 1675, care, pentru multitudinea sarcinilor, cere ca judele să fie scutit[410].

Scutirile de la dări au reprezentat posibilitatea ca cel aflat în funcția de jude mai mulți ani să își poată încropi o avere

[408] MOL, F 234, Erd. Fisc. Lev., XXII szekrény, fasc. 86, nr. 22.
[409] Ana Ilea, Gh. Mudura, Veronica Covaci, *Conscrierea domeniului Beiuș la anul 1721*, anexa.
[410] Koncz József, *A Hodoltság történetéhez*, p. 696.

sau să şi-o crească pe cea de dinainte. Juzii sunt scutiţi de cens, alături de nobili, de boieri, libertini, drabanţi, preoţi, neputincioşi, jeleri sau văduve. În 1750, una dintre nelămuririle conscriptorilor era „Qualis distinctio inter immunem et exemtum?", întrebare la care se răspunde cu exemple, şi anume: imuni erau preoţii, în sensul că orice fel de impozitare nu putea să li se impună, pe întreaga durată a vieţii, iar exceptaţi, *pro ratione officii aut servitii de praesenti non contribuunt*, de exemplu juzii satelor – *villici pagorum*[411], exceptarea având caracter temporar, pe durata exercitării funcţiei. La fel ca şi în perioadele anterioare. Cuantumul dărilor se continua din secolele XVI şi XVII, cu aceeaşi destinaţie: nevoile curţii princiare, întreţinerea oştii, a drumurilor, a cetăţilor. Darea se impune în bani, completată cu provizii în natură, pentru oameni şi animale. Sporirea cuantumului dării de la 2 florini anual de poartă până la 20 sau chiar 50 de florini de poartă la 1650 şi chiar spre 300 de florini la sfârşitul secolului al XVII-lea nu afectează însă poziţia judelui sătesc. Astfel, pe domeniile Porumbac şi Comana, darea judelui ar fi fost 25 de dinari, însă el nu dă dare: *biro adot nem ad/zindia adot nem ad*[412]. Judele Keresztel Peter din Kaswa, Gurghiu, are menţiunea *kenez semmivel nem szolgal*, nu slujeşte cu palmele. La Kincses, judele satului dă doar jumătate din dare: Huszar Peter, *biro, fele adaiat igerte megh adni*. În Sânmihai judele nu dă dare, însă trebuie să ducă judelui cetăţii de ziua Sf. Gheorghe un berbecuţ sau un viţel: *Az mint refferalyak az falusi biro az udvarbironak Szent Gyorgy napban egy berbecsel, vagy egy juhval tartozik.* La Kasva însă, judele Dobrin Gabor nu are nimic, nici măcar copii[413]. În comitatul Maramureş, în deceniul opt al secolului al XVIII-lea, judele nu era dator decât cu minimum de obligaţii: „biraele doară pentru ceva

[411] Costin Feneşan, *Izvoare de demografie*, pp. 252–253.
[412] David Prodan, *Iobăgia în XVII*, I, p. 130.
[413] Liviu Ursuţiu, *Domeniul Gurghiu,* p. 48.

slujbă care o ar face domnu-său, au batăr pentru altă ocă din darea porții să nu să ei afară”[414].

Juzii sătești mai au dreptul, datorită faptului că participă la strângerea censului, la o diversitate de alte produse. Astfel, în 1585, cneazul David primea de la sătenii din Feleac doi cași, pentru că s-a plâns adesea că lui i se cuvin, iar în 1587 primea o oaie cu miel pentru că a participat la strângerea *quinquagesimei.* Același jude din Feleac mai primea și de la judele orașului Cluj, pentru faptul că făcea drumuri la comitat, 10 florini din venitul anual al satului în 1578, iar în 1580 plata lui era 16 florini pe an[415]. Tot datorită sarcinilor sale, de astă dată de tip juridic, judele încasează o parte din gloabe, de regulă o treime îi revine lui, iar celelalte două stăpânului, dacă judecata avea loc la scaunul sătesc. Veniturile judelui din judecăți apar și la Beica de Jos, domeniul Gurghiului, la 1697 astfel: *Pereket tizenharmad fel forintig a biro szekin inchoalhattyak onnen seniora revisiora az udvarbiro szekire vizsik.* Pentru prestația sa la scaunul de judecată sătesc, judelui îi revine o parte din suma pe care vinovatul trebuia să o dea în contul ispășirii pedepsei. În cazul judecății domnului de pământ, se plătea o sumă de 40 de dinari, iar dacă judecata s-a desfășurat în fața vilicului, acesta încasa numai 20 de dinari[416]. Din gloaba sângelui (*verbirsag*) care în mod regulat este de 1 florin și a vânătăii (*kekbirsag*) care este de 60 de dinari, dacă este arătată judelui, lui îi revin cei 60 de dinari, de pildă în satele de pe domeniul Aleșdului. La Cluj-Mănăștur, gloaba sângelui este doar 33 de dinari, rana cu sânge arătată judelui înseamnă pentru acesta 30 de dinari plătiți de către cel care a rănit. Și din gloaba furtului (*orvbirsag*) judele își are partea sa. La Lona această pedeapsă este de 12 florini(!), și revine „satului”, adică judelui satului. Pentru viol, așa-numita gloabă a „taurului” era de 3 florini, din care o treime, adică un florin, aparținea judelui.

[414] Aurel Răduțiu, *Reglementarea urbarială*, p. 320.
[415] David Prodan, *Iobăgia în XVI,* I, p. 706.
[416] *Decreta Regni Hungarie*, I, p. 272.

Din acest motiv, al posibilităţii ca serviciile prestate să fie remunerate, apar şi o serie de abuzuri pe care juzii le fac. Astfel, Gheorghe Rákóczi I, în instrucţiunile pentru administratorul curţii sale din Alba Iulia în 1634, îl sfătuieşte să apere populaţia săracă de „infestaţiile" oficialilor. Să fie cu mare grijă ca juzii satelor să nu încarce, să nu „întristeze" obştea cu dări, daturi necuvenite, cu taxe în numele găzduirii călătorilor, ci acestora să li se dea mai bine din venitul viei, al morilor sau al crâşmei satului[417]. Deci să fie atent la modul în care judele administrează banii şi bunurile comunităţii. Mai ales în timp de dezordine socială, aşa cum a fost tumultul din 1784, aceste abuzuri din partea juzilor sunt mai evidente. Judele din Ponor, comitatul Alba, anunţa la 1784 pe chelarul domeniului că fostul jude Sim Burz şi familia sa au fost ucişi, deoarece Burz era cunoscut printre localnici ca abuziv. Acesta încă din 1776 fusese declarat nedemn de a mai fi jude cândva, deoarece păgubise satul cu peste 2000 de florini[418]. Comportamentul acesta abuziv, în sensul că, o dată aflat în poziţia de a putea lua de la consătenii săi sub oblăduirea unor obiceiuri sau articole de lege, este foarte bine exemplificat şi în zona bănăţeană pe parcursul secolului al XVIII-lea[419].

În funcţie de tradiţia satului, judele trebuia să cotizeze la daturile satului. La Sălişte de Vaşcău, cneazul Fwtor Peter plătea la 1581 dijma din porci[420], pe domeniul Beiuşului la 1600 cnejii trebuiau să dea câte o pătură de Sf. Ilie, câte 2–3 caşi şi o măsură de vin cu prilejul datului oilor[421]. Câteva cazuri de pe întreg teritoriul Principatului de-a lungul celor trei secole pe care le avem în vedere, conturează o imagine asupra stării materiale a mai-marilor satului. Datele provin majoritar

[417] David Prodan, *Iobăgia în XVII*, II, p. 11.
[418] Idem, *Răscoala lui Horea*, II, p. 413.
[419] Costin Feneşan, *Cnezi şi obercnezi*, passim.
[420] Viorel Faur, *Istoricul satului Sălişte de Vaşcău* (*judeţul Bihor*), în *Crisia*, XI, 1981, p. 87.
[421] David Prodan, *Răscoala lui Horea*, II, p. 846.

din secolele XVII şi XVIII, situaţie care are ca motiv faptul că documentele anterioare sunt mai lacunare. De exemplu, în urbariul Gilăului din secolul al XVI-lea este notat doar numărul animalelor de tracţiune din cadrul gospodăriei, boi şi cai. Astfel, juzii din Mănăştur, Băgara sau Leghia au câte 4 boi, cel din Baciu 8, cel din Chinteni 10. Birăul din Şimleu are doar 4 boi. Judele din Husasău are 42 de cai[422]. Pe domeniul Orăzii, la 1600, starea juzilor depăşeşte media generală a domeniului, fără a fi însă supuşii cei mai înstăriţi şi fără a fi frecvent cei mai avuţi. Astfel, cei 30 de juzi, cuantificat au 39 de boi, 25 de vaci, 16 cai, 12 oi, 165 de porci[423]. Pe domeniul Şiriei, Stephanus kenez din Sârbii de Jos are vie şi 6 boi, Sigismundus kenez are 8 boi, 16 cai şi 400 de oi[424].

Între juzii nevoiaşi din secolul al XVII-lea a fost considerat şi Rusza Peter, porcar al satului Chiherul de Jos[425]. Într-adevăr, el este porcarul măriei-sale, însă averea lui la 1698 arăta în felul următor: avea 5 cai, 4 boi, 4 juninci, 6 vaci, 20 de oi şi 6 porci. Nu poate fi considerat chiar sărac, având în vedere faptul că satul are mulţi locuitori sub starea sa materială[426]. Vorbim, de fapt, de o diferenţă majoră de percepţie între ceea ce considerăm astăzi că este slujba de porcar şi statutul ei în cadrul comunităţii de acum trei-patru secole. În esenţă, starea socială cu care un anume personaj este menţionat în documente nu reflectă neapărat situaţia sa materială.

Secolul al XVIII-lea aduce mult mai multe informaţii legate de starea materială a juzilor, comparativ cu datele anterioare. Necesitatea cunoaşterii exacte a stării supuşilor şi a averii lor în vederea unei impuneri la dare cât mai detaliate a dat naştere la noi rubrici în urbariile timpului. Astfel, pe valea Bârgăului, la 1783, unul dintre cei mai înstăriţi juzi era

[422] Jakó Zs., *Gy. Urb*., passim.
[423] David Prodan, *Iobăgia în XVI*, II, p. 840.
[424] *Ibidem*, p. 454.
[425] Idem, *Judele satului iobăgesc*, p. 222.
[426] Liviu Ursuţiu, *Domeniul Gurghiu,* p. 201.

Vasile Vreszmasz din Prundul Bârgăului. A fost înscris împreună cu cei trei copii cu vârste cuprinse între 9 şi 19 ani, el deţinea 10 cai, 6 boi, două vaci, 4 juninci, 6 porci, 5 stupi şi 60 de oi şi capre, în timp ce Alb Maftej, din aceeaşi localitate, este cel mai sărac dintre cei prezentaţi de conscripţie, având doar un cal, două vaci şi două juninci[427]. Pe cuprinsul domeniului Beiuş, la începutul secolului al XVIII-lea, juzii par a fi în „clasa de mijloc" a satului. Din toate cele 126 de sate şi 13 predii, juzii cei mai săraci deţin totuşi un sfert de sesie, pământ arabil, fânaţ, 1–2 boi, tot atâtea vaci, 1–2 cai, 4–6 porci, dar sunt şi cazuri în care familia judelui, scutită de dare, are două sesii, 10–16 metrete de Bratislava de arător, loc de fâneaţă în hotarul satului, animale de tracţiune şi porci. Cu toate că în secolul anterior cnejii avuseseră mori în această zonă[428], acum doar un singur jude, cel din Tărcaia, este notat ca deţinând o jumătate de moară. Judele din Cusuiuş, Dancs Flore, este singurul care are un cazan de ţuică, în condiţiile în care pentru toate satele doar dijma după porci era obligatorie, arenda anuală, censul, plătit în două tranşe, de Sf. Gheorghe şi de Sf. Mihail, precum şi 4 florini, contravaloarea unui anumit număr de piei de vulpe şi de jder[429]. Domeniul Colegiului iezuit cu satele sale învecinate cetăţii Clujului a fost extrem de bine conscris. Aici, judele domenial Ioan Kelemen, în vârstă de 48 de ani avea patru băieţi cu vârste cuprinse între 9 şi 15 ani, un cal, 4 boi, 5 vaci, 4 viţei, 4 oi, trei porci şi deţinea o sesie întreagă. Alături de el este înregistrat Antonie Jsko, judele satului, om de 40 de ani, cu patru băieţi între 3 şi 12 ani, 3 vaci, 6 juninci, 2 oi, o sesie întreagă, o livadă în afara satului (*pomarium extra pagum sita*), iar statutul său social este trecut acela de jeler[430]. Mai puţin bună este starea materială a lui Marcus Chirila, *judex loci* din Giomal, care are o

[427] M. G. Buta, A. Onofreiu, A. Salvan, *Bârgăul sub pajura imperială,* p. 38.
[428] Liviu Borcea, *Obştea sătească din Bihor*, p. 139.
[429] *Ibidem.*
[430] MOL, F 234, Erd. Fisc. Lev., XX/a szekrény, fasc. 4, nenum.

sesie întreagă, o fâneață, o vie de pe urma căreia scoate 6 urne de vin, mai are două căruțe și două vaci. Mai înstărit se arată fi Metes Gyorgy, *judex subditor*, care are o sesie, fâneață, 2 vii, 14 porci, 1 cal, 2 boi, 2 vaci și o căruță[431].

Alte exemple pot fi și cele inserate în tabelul de mai jos, însă selectiv, din perioade și locuri diferite:

An	Loc	Nume	Copii	Animale					
				cai	boi	vaci	juninci	porci	oi
1638	Mako	Andras Antal	-	-	4	1	-	7	-
1640	Mănăștur	Kalos Mate	-	-	6	1	1	-	-
1652	Kaswa-Gurghiu	Keresztel Peter	3	-	4	4	4	10	-
1652	Felso Koher	Manczo Demeter	2	3	4	3	-	8	20
1674	Porumbacul de Jos	Komsa Szarak	2	19	5	3	6	18	40
1685	Iernuțeni, com. Turda	Nagy István	3	3	5	1	4	7	-
1715	Pâclișa	Vasii Iuon	-	1	2	3	1	3	30

Binomul jude sătesc-jude domenial este marcat de voința stăpânului, iar relația dintre cei doi nu transpare foarte clar din documente.

O situație aparte o au acele sate unde s-au practicat anumite meserii, judele fiind ales dintre acești meseriași. Chiar de la sfârșitul secolului al XIV-lea o anchetă întreprinsă cu prilejul alegerii unui preot în satul Slimnic (Sibiu) pomenește un jude al satului Slimnic de meserie fierar (*faber*) cu numele de Ioan. Pe lângă acest jude fierar sunt pomeniți și alții doi[432]. Că judele din Lechința și încă un locuitor din Dipsa, Bistrița

[431] Ștefan Meteș, *Viața agrară*, p. 7.

[432] Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, București, 1954, pp. 30–31.

avusese dreptul să ridice din arhiva bistriţeană două privilegii ale breslaşilor din Lechinţa în 1625, ne permite să speculăm că este posibil ca el să fi fost chiar conducătorul breslei[433]. Alte câteva exemple provin iarăşi de la Cluj-Mănăştur, sat contaminat de urbanitatea din vecinătate. Printre juzii săteşti de aici se pot distinge un cizmar (*Czismadia* Boldisar), un fierar (*Kovats* Gyorgy) şi un meşter a cărui preocupare nu reiese din document: Szerenyei Andras, *mester* falusi biró[434]. În 1706, în satul Olah Bolkeny (Beica de Sus) judele este şi cădar – Borda luon, *kadar és biro*[435], poate singurul din zonă. Există menţiuni sporadice în care sunt menţionate în fruntea satului persoane cu ocupaţii aparte. Pe domeniul Ardudului la 1566, judele satelor Soporul de Sus şi Soporul de Jos nu era altul decât Ioannes Pap, preotul locului (*sacerdos in hac possessiones*)[436]. Tot un caz deosebit este Mirion Goia din Galda de Sus pe care urbariul din 1715 îl înregistrează drept *piscator et judex loci*[437]. Deşi puţine, aceste exemple ne demonstrează că în funcţie de zonă şi de perioadă, juzii săteşti au putut fi aleşi şi din alte categorii social-economice.

V.1.h. Vestimentaţia

Este cunoscută ideea medievală şi premodernă conform căreia fiecare om să-şi poarte straiul, adică să nu-şi depăşească condiţia prin vestimentaţie, să poată fi identificaţi cu categoria socială căreia îi aparţin dintr-o privire. Acesta este motivul pentru care am inserat o schiţă vestimentară în conturarea profilului instituţional şi personal al judelui satului. El poate fi recunoscut astfel nu numai de către propriii consăteni, ci şi de străini.

---

[433] SJAN Cluj, fond Primăria oraşului Bistriţa, nr. 9478.
[434] MOL, F 234, Erd. Fisc. Lev., XXII szekrény, fasc. 15, 17, nenum.
[435] Liviu Ursuţiu, *Domeniul Gurghiu,* p. 348.
[436] MOL, U. et C., fasc. 101, nr. 46.
[437] Ştefan Meteş, *Viaţa agrară*, pp. 69–70.

Desigur, îmbrăcămintea este, în primul rând în lumea țărănească, raliată la etnie. În funcție de îmbrăcămintea lor, de obiectele pe care le duc cu ei, în epocă s-a putut preciza cu ușurință etnia și ocupația unei persoane[438]. În cadrul acestei probleme ar fi fost utilă, însă colaterală, o incursiune în lumea veșmintelor: materie primă și materiale, proveniența lor, mediul țărănesc și modalitățile de realizare a îmbrăcămintei[439].

Țăranii, și în special iobagii, trebuiau să se distingă prin îmbrăcăminte de nobili, iar legislația, creată în mediul nobiliar, se ocupă în câteva rânduri de acest aspect. Iobagilor nu li se permitea să umble călare sau să aibă asupra lor arme de niciun fel. Articolul 44 din *Approbate* chiar hotăra ca în afară de juzi, de cei care însoțesc carele de povară, negustori, păstori, morari, libertini, crâșmari, paznicii celor prinși, nimeni să nu umble cu pușcă, tolbă, sabie, paloș ori târnăcop. Edictul 47 menționează și aspectul legat de vestimentație: *haină de postav, nădragi, cizme, căciulă dublă sau de un florin, cămașă de giulgiu* țăran sau argat să nu cuteze să poarte. Hainele urmau să fie confiscate și date școlii ori vândute în folosul bisericii. Se revine însă asupra acestui din urmă amendament în 1666, considerându-se că țăranilor care au fost nedreptățiți prin sancționarea de a nu purta cizme și haine de postav vopsit pentru că nu au cunoscut textul decretului, să li se restituie lucrurile confiscate.

Iobagii sași însă erau liberi să poarte dolman, nădragi de postav, căciulă și cizme, precum și locuitorii Pământului Crăiesc și din comitatul Maramureș[440]. În jurnalul de

[438] Susana Andea, Avram Andea, *Costumul haiducilor lui Pintea: de la suman la dolman. Anchetele oficiale din anii 1700–1701*, în *Confesiune și cultură în Evul Mediu. In honorem Ion Toderașcu*, ed. B.P. Maleon, A.F. Platon, Iași, 2004, pp. 253–266.

[439] Szabó István, *A középkori magyar falu*, pp. 223–227.

[440] *MCRT*, XIV, p. 183–184: *Nem kevés megbántódásit látjuk szegénységinknek ebből is, hogy némely helyeken a tisztek legitime nem publicáltatván a szegénység közt, hogy czizmát s festett posztóból álló köntösöket ne viselje-*

călătorie al comitelui de Maramureş Mihail Teleki din 1677, acesta consemnează că nobilii poartă sumane albe. Tot el menţionează că celor din Teceu le-a trimis cizme din piele de Cordoba, dolmane de granat verde şi pantaloni. De asemenea, comitele scrie că se mai purta şi postav românesc trimis în Maramureş de la curtea sa şi pantaloni albaştri, pantaloni de aba, dolmane de postav verde de Braşov[441].

Constatându-se că purtarea cizmelor şi a hainelor de postav a luat amploare, că nu se mai poate distinge între slugi şi stăpâni, se hotărăşte în 1683 ca, în afară de slujitorii de la curte, libertinii şi puşcaşii să nu poarte căciulă de jder sau cu coadă de jder, apanajul nobililor, cămaşă de giulgiu sau brodată, în afară de aba albă, cizme şi haine de postav. Descrierea veşmintelor lui Horea poate fi un tipar de vestimentaţie şi pentru juzii moţilor. Horea purta opinci, iţari, cămaşă lungă şi cojoc din blană albă întoarsă[442]. În mod distinct, însă, se poate că iobagii saşi, cei din comitatul Maramureş sau de pe posesiunile crăieşti au mai multe opţiuni şi materiale mai de calitate.

---

nek, mégis szegénységinket, nem kevés exactiókkal terhelték; végeztük azért a Nagyságod kegyelmes consensusából, hogy valamely helyeken szolgabirák vagy czédulájok által falunként nem publicáltatott azon articulus, nem lévén elégséges ha városokon megkiáltatták is az olyan tisztek, minden helyeken ab expiratione praesentis diaetae intra quindenam a csizmát és festett posztó nadrágot kik megkárosították a damnificatusokat contentálják, refundálván az exequált jókat a mulctával együtt sub amissione honoris et officii. Ezután, a feljűl megírt mód szerént publicálván minden helyeken, ha kik mégis afféléket viselnének büntethessék; ide nem értvén a szász jobbágyokat, kiknek viselni szabad legyen posztó dolmánt, nadrágot, süveget, csizmát is, annál inkább a regius funduson lakóknak, hasonlóképen Máramaros vármegyében is. Erdélyben is, urak, fő emberek, és nemes emberek gondviselőinek és szabadosinak is szabados legyen viselniek.

[441] Livia Ardelean, *Structuri social-economice în Maramureş în secolul al XVII-lea,* mss. teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2011. Mulţumesc autoarei pentru solicitudinea cu care mi-a pus la dispoziţie această lucrare.

[442] Mircea Ţoca, *Două secole de reprezentări în artele plastice* în *Răscoala lui Horea (1784). Studii şi interpretări*, Cluj-Napoca, 1984, coord. Nicolae Edroiu, Pompiliu Teodor, pp. 226–252.

Considerăm că o schiță a modului în care se putea îmbrăca judele satului astfel încât să nu fie nici la fel cu stăpânul domeniului, dar să se și distingă dintre consătenii lui ar putea fi următoarea: cămașă lungă (din postav sau din cânepă/lână), strânsă la mijloc de un chimir, pieptar, încălțări (*saru*) – opinci de păr sau de piele/*czypelo*, ciorapi de lână, pantaloni/cioareci (*harisnya*) din același material ca și cămașa. Cei mai săraci, poate șalvari, ca unii dintre haiducii lui Pintea și picioarele desculțe[443]. În Maramureș dolmanul/sumanul (*szwr*) este haina de vreme rea, în Alba, cojocul de oaie. Judele trebuie să fi purtat și un fel baston, simbol al statutului conferit de sat precum și o armă, în unele perioade și în mod diferit de la o zonă la alta.

Din descrierea îmbrăcămintei locuitorilor de etnie română din Banat, se poate iarăși specula asupra veșmintelor pe care le purtau și juzii satelor, poate cu mici diferențe. O astfel de descriere a fost realizată de către Francesco Griselini, în urma călătoriei sale prin Banat (1774–1777): „Îmbrăcămintea românilor se compune dintr-o cămașă cu mâneci largi și scurte, care nu trece cu mult peste șolduri, și dintr-o pereche de iţari lungi, care sunt de pânză pe timpul verii și dintr-un postav gros și alb la vreme de iarnă. În acest din urmă anotimp românii poartă peste cămașă și o manta din postav care este uneori căptușită cu blană albă de miel și împodobită cu fireturi negre. Românii își înfășoară picioarele într-un fel de împletitură din lână, cu dungi negre, roșii sau albastre, iar în locul ghetelor poartă niște tălpici legate cu curele din piele moale. (...) O cingătoare lată, confecționată tot din piele, strânge cămașa scurtă în jurul trupului și servește românilor în același timp să-și vâre un cuțitaș, să-și atârne de o parte punga cu bani, iar în cealaltă amnarul, iasca și tutunul, deoarece acestuia din urmă ei îi sunt foarte devotați. Capul și-l acoperă cu căciulă din pâslă groasă, neagră, ori din blană

[443] Susana Andea, Avram Andea, *Costumul haiducilor,* p. 256.

de miel, albă sau neagră. Pe timp de ger românii folosesc o manta lungă din stofa amintită sau care este îmbinată numai din piei albe de berbec. Această manta are în partea din spate un fel de guler lat şi lung, care poate fi tras peste cap când plouă sau când românii voiesc să doarmă în aer liber, întinşi de-a dreptul pe pământ."[444]. Se observă, aşadar, similitudini cu îmbrăcămintea din celelalte zone transilvănene.

V.2. Juraţii satului

Organul instituţional cu atribuţii de, să spunem, „consilium et auxilium" al judelui rural sunt juraţii. Reluarea la nivel microinstituţional al instituţiei urbane este reflectată şi de existenţa acestor săteni juraţi. Activitatea reprezentantului/conducătorului satului este secondată, la nivelul întregii Europe, de consilieri dintre consăteni, menţionaţi ca *giurors* care să judece după principiile legii sau după cutumă[445].

La fel ca în cazul judelui, juraţii apar în documente sub denumiri diferite, în funcţie de limba de redactare, ca *jurati, eskudtek, fogot emberek*, respectiv *Geschworenen*, iar în satele mai mari, de regulă, cu veleităţi de târg, denumirea sub care se regăsesc este aceea de *polgar*, pârgar. Termen cu origini germanice, din rădăcina *Burger*-oraş, suferă, ca şi ceilalţi termeni, influenţe şi transformări multiple. În documentele satului Cluj-Mănăştur din anul 1674 cei doi juraţi sunt numiţi *Colosmonostoron falusi polgar*[446], lăsând să se înţeleagă aici şi statutul quasiurban al localităţii. În schimb, la Izvorul Crişului, dar şi la Leghia, pe parcursul secolului al XVII-lea, consecutiv cu denumirea de *iurati*, conscriptorul îi înscrie pe juraţii satului drept *polgari*[447], fără ca aceste localităţi să

[444] Francesco Griselini, *Încercare de istorie politică şi naturală a Banatului Timişoarei*, prefaţă, traducere şi note Costin Feneşan, Timişoara, 1984, pp. 171–172.
[445] Phillipp R. Schofield, *Peasants and community*, p. 167.
[446] MOL, F 234, Erd. Fisc. Lev., XXII szekrény, fasc. 17.
[447] Jakó Zs., *Gy. Urb*., p. 159.

revendice veleități de târg. Aceste menționări diferite trebuiesc văzute și prin prisma celui care le notează, mai ales dacă provine din mediul urban, unde termenul este uzual. Pârgar este numit în 1691 și Avram din satul Tordaș, scaunul Orăștiei, atunci când, împreună cu preotul satului, redactează documentul prin care declară fidelitate împăratului Leopold I. În comentariul său, autorul îl identifică cu judele satului, în virtutea faptului că și ceilalți reprezentanți ai satelor sunt juzii[448]. În Săcădate, scaunul Sibiului, jurații satului care stau martori la testarea unei averi sunt menționați ca *Polgaren*[449]. Pârgari sunt și sătenii jurați din Năsăud la 1750, când, alături de judele lor, se plâng magistratului Bistriței de purtarea necuviincioasă a unui slobodnic[450].

Cu toate că reprezintă lumea rurală, jurații sunt uneori numiți de documente și *jurati cives*, cu sensul de jurați ai cetățenilor, ai comunității. Așa sunt intitulați cei trei jurați din Bethleneosi în anul 1614, alături de judele Blasius Keri în procesul satului cu Sophia Nagy: *jurati cives possessionis Bethleneosi*[451]. Cetățeni jurați sunt de asemenea cei care stau alături judelui din Cluj-Mănăștur în a doua jumătate a secolului al XVII-lea: *eskütek és hutös polgarok*[452].

V.2. a. Alegerea și numărul juraților

Alegerea juraților a fost concomitentă cu aceea a judelui, lucru prevăzut de statutele vremii, cum este de exemplu cazul Mureșului, și a scaunelor secuiești în general, unde se specifică faptul că și jurații să se aleagă de Sf. Mihail[453]. Alegerea juraților, spre deosebire de aceea a reprezentantului rural,

[448] Costin Feneșan, *„Cărți de mărturie"*, p. 170.
[449] SJAN Sibiu, fond Magistratul orașului, nr. 276.
[450] *Documente românești din arhivele Bistriței*, II, p. 108: doc. CCCLXXXI, 1750, 8 mai.
[451] MOL, F1, LR, 23, f. 180.
[452] MOL, F 234, Erd. Fisc. Lev., XX szekrény, fasc. 17, nenum.
[453] *Corpus Statutorum*, I, p. 52

s-a aflat la libera voinţă a satului, indiferent de epocă, lucru valabil pe tot arealul Principatului. Şi juraţii, la fel ca şi juzii, pot fi aleşi mai mulţi ani la rând. Este şi cazul juratului Péter Biró din Cluj-Mănăştur. În acelaşi sat, Czismadia Boldisar, fost jude în 1636, se numără printre juraţi patru ani mai târziu. Sunt reprezentanţi de seamă ai locului şi, probabil, cei mai experimentaţi în problemele administrativo-juridice, de aceea poartă vreme îndelungată sarcini administrative.

În ceea ce priveşte numărul juraţilor depinde de fiecare sat în parte, de numărul de locuitori, de importanţa sa economică în cadrul domeniului, sub influenţa cărui drept cutumiar se află. Se întâlnesc astfel un număr variabil de juraţi, între doi şi doisprezece. Să exemplificăm pe rând.

Trebuie menţionat că judele este adesea primul dintre juraţi şi apare în procesele de judecată ale comitatelor ca *judex... tertio se cum nominibus et in personis* – judele împreună cu încă doi (trei de toţi) cu numele şi personal, aşa cum este într-un proces din 1617 susţinut la scaunul comitatului Turda, unde este citat judele, *providi* Nicolaus Kis şi juraţii din Also Jara (Iara de Jos) într-o cauză de furt a unui cal[454]. Aceeaşi denumire apare şi în cauza dintre Grigorie Kallay de Jara şi Thoma Balogh, când judele Modra Janos este chemat să depună mărturie pentru stăpânul său *tertius se cum juratis suis*[455].

În secolul al XVIII-lea documente redactate în limba română atestă acelaşi fapt, judele figurând primul dintre cei cinci juraţi ai satului Sălişte: *Noi sălişteni din scaunul Sălişti, anume, eu judele Dan Stanciul şi cu juraţii satului, al doilea* (primul jurat fiind judele, n.n.) *Ioan Floş, al treilea Bucur Sas, al patrulea Ionăş Barbu, al cincilea Dumitru Ciercel şi împreună cu tot satul*[456].

Şapte juraţi se întâlnesc menţionaţi pentru zona nordică a Principatului. Sub o denumire mai puţin întâlnită cu referire

[454] SJAN Cluj, fond Comitatul Turda, Protocol I, f. 105.
[455] Idem, f. 14.
[456] Aurel Răduţiu, *Acte ţărăneşti,* p. 85.

la jurații săteşti, aceea de *şeptari*, în comitatul Maramureş, putem deduce că termenul, care are la bază cifra şapte, indica numărul juraților pe care îi aleg comunitățile de aici în secolul al XVIII-lea. În paralel, însă, tot pentru acest areal, scribul notează jurații ca *zsuraczi,* atât în Maramureş, cât şi în Satu Mare[457]. Tot şapte juraţi au şi satele de la şes, Nireş şi Unguraş.

Numărul juraților depinde, aşa cum precizam inițial, cel mai probabil de cutumă şi de zonă. Pe domeniul Gilăului, în secolul al XVII-lea, indiferent de cât de mare este localitatea, apar menționați cinci, şase sau şapte juraţi, în afară de jude, sub sintagma: *Hi sunt iurati*. Astfel, la Mănăştur, în 1640 sunt şapte juraţi, *eskwt birak es polgarog ezek*: Czismadia Boldisar, Peter Deák, Biró Péter, Petri Pál, Veres János, Krestely András, Kallyani Márton; în 1652, alături de jude sunt doar şase juraţi; la Someşul Rece, în 1652, 6 juraţi; la Macău tot atâția[458]. Satele de pe teritoriul Făgăraşului, la 1658, la examinarea inspectorilor Susanei Lorantffy, îşi trimit ca reprezentanți între 4 şi 7 juraţi, alături de judele satului[459]. Se întâlnesc şi cazuri cu mai mulți juraţi, ca în 1794, când locuitorii din Zărneşti cereau magistratului din Braşov dreptul să aibă 12 juraţi, la fel ca şi satele săseşti, de unde putem concluziona că acestea din urmă ar fi avut chiar doisprezece, cel puțin teoretic. În Săcădat, Sibiu, doar doi juraţi, Simion Tataru şi Ion Butje, confirmă actul de moştenire din 1763 dat de Stoika Tatarul copiilor săi[460]. Satele scaunului Miercurea, în general, au câte doi juraţi, cu excepția satului Poiana, care are, după obicei, un singur jurat, dar compensează prin numărul mare de bătrâni ai satului, numiți în text *purgaronum*. În aceeaşi situație se aflau şi satele Cărpiniş şi Retsch, care din cauza numărului mic de locuitori aveau iarăşi doar un singur jurat[461]. În 1784, la Boju,

[457] Idem, *Reglementarea urbarială*, pp. 320; p. 333.
[458] Jakó Zs., *Gy. Urb*., passim.
[459] Valeriu Literat, Martin Jaray*, Vizite calvineşti,* anexa.
[460] SJAN Sibiu, fond Magistratul oraşului, nr. 529.
[461] *Corpus Statutorum*, I, p. 634.

comitatul Cluj, mărturiseau sub jurământ despre persoanele plecate din satele lor, 58 de localnici, printre care şi juraţii satelor învecinate, astfel: juraţii satului Ceanu de Câmpie în număr de opt, ai satului Boju şapte, de la Iacobeni, asemenea. Din Valea Largă, ca însoţitori ai judelui Lup Kaluger, cei şase juraţi ai satului; de la Pădureni şi de la Tăureni se prezintă, alături de judele lor, tot şase juraţi, de la Tritenii de Sus, opt cu judele, de la Tritenii de Jos, şase alături de capul satului[462]. Un număr mare de juraţi regăsim la Chinteni în 1787, când apar alături de jude, 13 juraţi[463]. Este adevărat că între ei trei *seniores*, poate bătrâni ai satului, sau cu această particulă pentru a putea face distincţia între ei şi fiii lor. Dacă acceptăm această a doua variantă, atunci concluzia ar fi că statutul de jurat se putea perpetua în cadrul aceleiaşi familii. În acelaşi an, la Deuşu, în vecinătate, sunt menţionaţi patru juraţi, în timp ce de la Sumurducu doar unul: Platan Luka.

Juraţii, de multe ori cu înţelesul şi de tovarăşi, îl însoţesc pe jude la hotărnicii, la judecarea diverselor cauze, îl ajută la strângerea dărilor, depun mărturie alături de el. Toate aceste cazuri le vom dezbate mai pe larg în cadrul capitolului privitor la atribuţiile instituţiei. Un caz de astfel de reprezentare a comunităţii în faţa autorităţilor superioare este şi în timpul conscrierii din 1722, de exemplu, dar probabil şi în timpul realizării celorlalte conscrieri din secolul al XVIII-lea, când, alături de jude, juraţii mai multor sate, peste 20, au fost convocaţi în târgul Şard, din comitatul Alba, pentru a da detalii despre comunităţile de proveniență[464].

---

[462] *Izvoarele răscoalei lui Horea*, X, pp. 285–295.

[463] MOL F 234, Erd. Fisc. Lev., XX szekrény, fasc. 4, nenumerotat: Conscriptio totalis et integra possessionis Kaian 1787, 30 aprilie. *Nominis fatentium et quidem ex possessione Kajanto: providi Jaszko Antonie, judex pagi, Szotz Vonuly, Francisc Szabados, Petrus Moldovan, Moldovan Stephan (n.a. judele din anul 1783), Ferenc Togyer, Stephan Bakos junior, Stephan Magyerosi, Georg Kelemen senior, Mich Bokos senior, Francisc Magyarosi, Almason Ilie, Stephan Iliei, Paul Szabados senior, jurati pagensis.*

[464] Costin Feneşan, *Izvoare de demografie*, p. 73.

Doar în anumite cazuri jurații pot emite acte în nume propriu. Exemplele sunt puține, însă pot întări o regulă. Astfel în toamna anului 1676, cei doi jurați ai satului Mănăștur, Kasony István și Varga Gergely dau în nume propriu, un document semnat de către ei. Explicația constă în faptul că judele era parte în tranzacția consemnată de document, iar acest lucru îl punea în situație de conflict de interese[465]. Este o atitudine similară celei de la nivel urban.

Vârsta juraților, așa cum apare menționată în documente, mult mai lacunar decât în cazul judelui, glisează în limite mult mai largi. Jurații satului Mănăștur, providus Tyoran Kirila și providus Kosztandin Ilyes, ambii iobagi ai Colegiului Societății lui Isus, aveau în 1769, când compar într-un proces de stabilire a hotarelor satului, 26 de ani, respectiv 48 de ani. De la Baciu se prezentau, în același an, judele însoțit de șase jurați, cu vârste cuprinse între 30 și 58 de ani, de la Chinteni tot șase persoane cu statut de jurat, de peste 40 de ani, cel mai în vârstă fiind de 70 de ani[466].

În ceea ce privește avantajele îndeplinirii acestui oficiu, cu toate că în majoritatea urbariilor jurații nu apar ca fiind scutiți de vreo dare, un exemplu de la mijlocul secolului al XVII-lea de pe domeniul Gilău poate configura un astfel de drept. La Cluj-Mănăștur, Swlve Janos, trecut între jurați și menționat polgar, dă doar jumătate din dare, dar și Veres István, trecut polgar, dar fără a fi în lista juraților, este obligat doar la jumătate[467].

Averea juraților, similar situației judelui, nu putem spune că peste tot a fost peste medie, totul depinzând de zonă, de circumstanță. La 1786, juratul din Chinteni Szots Vonuly, de 54 de ani, avea, împreună cu familia sa, doi băieți de 18 și 24 de ani, 2 boi, 4 vaci, 6 juninci, 10 oi, 3 porci, 5 stupi, o livadă în afara satului și 17 iugăre de pământ. Era iobag, datorând 3 zile

[465] MOL, F 234, Erd. Fisc. Lev., XXII szekrény, fasc 17.
[466] MOL, F 234, Erd. Fisc. Lev., XX/a szekrény, fasc. 2, nr. 55.
[467] Jakó Zs., *Gy. Urb*., p. 159.

de muncă. Avere bunicică au şi ceilalţi juraţi: Ferenc Togyer, iobag care datora trei zile de muncă, în vârstă de 50 de ani, are în ograda sa 4 vaci, 4 juninci, 2 porci, sesie şi şase iugăre de pământ[468].

La fel ca şi juzii, juraţii pot fi destituiţi în cazul în care nu îşi îndeplinesc sarcinile, lucru care se specifică şi în textele româneşti de la jumătatea secolului al XVIII-lea; sătenii îi pot alege dar îi pot şi „năpusti", fără acordul domnului[469].

V.3. Bătrânii satului

Subiect controversat în istoriografia românească, mai degrabă văzut ca aparţinând domeniului etnografic, existenţa şi activitatea acestui organism rural a rămas, cel puţin în ultimele decenii, într-o formă de incertitudine datorită căreia istoricii nu au abordat-o decât tangenţial. Numeroasele dubii au, de altfel, o bază serioasă, întrucât menţionarea documentară se află sub umbrela unor termeni mai puţin juridici, şi mai degrabă cutumiari. În acest fel este văzut şi de către cercetătorii – sociologi şi etnologi – ai vieţii satului şi ai instituţiilor sale, în urma investigaţiilor de teren efectuate[470]. Cu toate acestea, istoricii au lăsat să planeze asupra subiectului îndoiala datorată memoriei subiecţilor investigaţi. În cadrul comunităţii, divizate pe grupe de vârstă, cel mai important grup al obştii săteşti, alături de ceata oamenilor zdraveni şi de ceata feciorilor[471], pare a fi ceata bătrânilor. Într-o abordare etnologico-juridică, adică la graniţa dintre legea ţării şi obicei, atribuţiile sfatului bătrânilor satului, constituiţi în scaun de judecată, se referă în special la cauze intersăteşti, la mărturii etc.[472]

[468] MOL, F 234, Erd. Fisc. Lev., XX szekrény., fasc. 3, nenumerotat.
[469] Aurel Răduţiu, *Reglementarea urbarială*, p. 320.
[470] Romulus Vulcănescu, *Etnologia juridică*, p. 183; H.H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe*, II, pp. 73–97.
[471] *Ibidem*, p. 184.
[472] *Ibidem*, p. 190.

Istoriografia include între mai-marii satului și pe membrii acestui organ colectiv[473]. Astfel, denumirea de „oamenii buni și bătrâni", „sfatul oamenilor buni și bătrâni", „sfatul satului" a intrat și în istoria instituțiilor rurale. *Seniores, senatores, Dorffeltesten, tonacs* sau *botrinii satului* sunt parte activă la viața comunității. Documentele ne ajută să argumentăm existența lor, dincolo de memoria colectivă. Cazuri multe, diverse conturează și atribuțiile cu care sunt însărcinați acești săteni. Pe domeniul Bistriței apelul la ajutorul și înțelepciunea acestora îl regăsim în numeroase rânduri, fiind foarte bine ilustrat. În dosarul revizuirii hotarelor dintre satele Iad și Feltru, aflate de altfel într-un șir lung de asemenea divergențe, alături de judele Adam Froem, sunt citați Andreas Gebel și Tomas Froem din satul Iad, *seniores jurati*, și Toader Văscului și Todorașcă, *bătrâni juraţi*, alături de cneazul Toader[474]. Și în satul Maieru îi regăsim la 1650, când, alături de judele lor, bătrânii îl recomandau pe zugravul care le-a lucrat lor la biserică pentru profesionalismul său, judelui orașului Bistrița[475]. În 1684, birăul Echim al unui sat aflat tot în arealul Bistriței, aduna pe „toți bătrânii satului" ca să judece cauza dintre un negustor armean care reclama un cal ca fiind al său[476]. 50 de ani mai târziu, la 26 iunie 1732, judele din Zagra, Bistrița, împreună cu bătrânii se plângeau bistrițenilor că preoții nu vor să plătească impozit[477]. Și în comitatul învecinat al Maramureșului instituția rurală ține cont de părerea celor mai înțelepți dintre săteni. În 1664, în localitatea Cuhea, bătrânii satului împreună cu popa Griga depuneau mărturie pentru un consătean al lor, Simion Habotă[478].

[473] Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj-Napoca, 1971, p. 396; V. Costăchel, P.P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova* (*sec. XIV–XVIII*), București, 1957.
[474] Virgil Șotropa, *Un proces multisecular*, p. 245.
[475] E. Hurmuzaki, *Documente,* XV/2, p. 1175.
[476] *Documente românești din arhivele Bistriței*, II, p. 44.
[477] Virgil Șotropa, *Răboaje din trecut*, p. 65.
[478] E. Hurmuzaki, *Documente*, XV/2, p. 1324.

Bătrânii satului sunt o realitate cotidiană pentru zona sudică a Principatului. Un argument la ipoteza existenței și a rolului oamenilor bătrâni în cadrul comunității, recunoscut deci și de către oficialități, reiese și din scrisoarea lui Ștefan Rácz din Făgăraș pentru pârcălabul de la Rucăr. În 1677, referindu-se la realități legate de arealul domeniului Făgărașului, Rácz spunea că „jurații cu bătrânii sunt purtătorii de grijă ai satului" iar el, pârcălabul, ar trebui să fie mai atent la mărturiile acestora[479].

Reprezentându-și satul în procesul de hotărnicie cu cei din Vulcan din anul 1674, doi bătrâni ai satului Zărnești, Koman Melicze și Vlad Pipej, numiți cu termenul german *aeltesten*, alături de *szindele* Vlad Chircă și cei patru pârgari, depun mărturie că satul lor a deținut Muntele Ciuma[480]. Îi întâlnim pe bătrânii comunității și în arealul Sibiului. În satul Săcădate, la jumătatea secolului al XVIII-lea, familia lui Stoica Tataru clarifica ce lăsa moștenire fiicelor în fața capului satului alături de care compar și *setjeni* Sava Bulbore și Bukur Tataru[481], săteni pe care îi putem bănui ca fiind dintre bătrânii satului. În același sat, în 1764, la testarea masei succesorale după moartea săteanului Mihai Istodje între văduva sa și frații lui, sunt parte activă și factor de decizie. Împărțirea averii s-a făcut de către jude, juranți *din preune cu toci botrini satului Sakadathe*, fapt pentru care, pentru osteneala lor, văduva declară că le-ar fi plătit *botrinilor pentru enporczale* 360 d. și încă o sumă de 52 d. precum și pentru *cartea enporczelii* 24 d.[482]. Și la Orlat, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în contextul mișcării antiunioniste, în numeroase rânduri se fac diverse anchete în sate. Sub denumirea de *Dorfs Aeltesten*, Dumitru Brad și Mihail Stoitze, mărturisesc în fața oficialilor asupra situației românilor ortodocși din satul lor[483]. În același context, al

[479] *Ibidem*.

[480] SJAN Brașov, *Palladium Coronense*, p. 313.

[481] SJAN Sibiu, fond Magistratul orașului, doc. nr. 529.

[482] Idem, doc. nr. 531.

[483] Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii,* II, pp. 315–316.

anchetelor în privința unirii religioase, sunt menționați și bătrânii satului Săliște. Aceștia jură în fața comitelui sas că nu vor mai fi în satul lor acțiuni împotriva celor uniți[484]. Bătrânii din Colun și *sindja* lor ar fi trebuit anunțați despre ocuparea bisericii de către niște sătence în 1759, așa cum stipulează ancheta realizată în sat de către căpitanul Sibiului[485].

Incertitudinea care a planat asupra acestui organism se datorează și faptului că, în mod facil, a putut fi suprapus aceluia al juraților, putând astfel să speculăm că în realitate nu a existat un al treilea membru al instituției sătești, ci sub denumirea de oameni bătrâni se ascund jurații, și ei aleși dintre sătenii înțelepți, cu experiență. Cazuri care ar putea indica alte piste de cercetare sunt ale satelor din Bistrița de la sfârșitul secolului al XVII-lea. În 1691, la Mititei și la Runcu, în circumstanța depunerii jurământului de credință față de noua stăpânire, respectiv față de împăratul Leopold I, jură, alături de popă, judele și jurații satului și tot satul, un al patrulea personaj – pârgarii. În satul Poiana din scaunul Miercurea numărul mare al bătrânilor, și anume patru, numiți în mod oficial *purgaronum*, suplinește faptul că există doar un singur jurat[486]. În schimb, în satele Rodu, Cărpiniș, Retsch, Apoldu Mic, Ludoș se cunoaște existența a două astfel de persoane cu rol de *senatores*; trei în Apoldu Mare și Dobarca, patru în Gârbova[487].

Satele din Câmpia Transilvaniei aveau în 1785 ca mărturisitori asupra obiceiurilor satelor pe jude, jurați, dar și pe bătrânii lor. În comitatul Solnocul Interior unit cu Dăbâca Superioară, în satul Nireș, alături de judele Virva Kosztan și cei șapte jurați, este menționat un număr de șapte seniori[488], iar din Unguraș, sat vecin, tot atâția[489].

[484] *Ibidem,* p. 61.
[485] *Ibidem*, 331.
[486] *Corpus Statutorum*, I, p. 634.
[487] *Ibidem*.
[488] Simon Zsolt, *Conscripțiile urbariale*, I, p. 373.
[489] Idem, *Conscripțiile urbariale,* II, p. 505.

Considerăm că aceste exemple sunt suficiente pentru a demonstra că lumea rurală nu a cunoscut doar două organisme de conducere. De aceea, din acest punct de vedere trebuie realizată analogia cu instituţia urbană, concepută şi ea pe trei nivele.

V.4. Notarul satului

Activitatea notarilor este mai bine-cunoscută pentru arealul Ţării Bârsei, datorită numărului mare de acte care ne-au parvenit. Fiind o zonă aflată sub influenţa instituţiilor săseşti, notarul a şi reuşit să coaguleze mai rapid o formă mai bine definită. Astfel, la Zărneşti este notar Ion Constantin, la Bran popa Grigore, la Tohanul Nou Stoica, la Vlădeni popa Dumitru. Pe notari îi alege satul, propunând spre aprobare magistratului Braşovului, după care se stabilesc condiţiile contractuale. Este ales de regulă un om cunoscut pentru abilităţile sale. La fel ca şi la ceilalţi oficiali ai satului, şi mandatul notarului este de un an, cu sarcina de a scrie pentru săteni toate înscrisurile de care ei au nevoie, iar retribuţia se face de către sat[490].

Instituţie/funcţie de sine stătătoare cu apariţie târzie în mediul rural, notarul este menţionat în instrucţiunile urbariale ca putând fi ales de către sat fără intervenţia stăpânului de pământ, aşa cum se întâmplă în comitatele Maramureş şi Satu Mare în secolul al XVIII-lea[491]. Şi statutele comitatelor lasă la dispoziţia locuitorilor satelor alegerea notarului, probabil datorită faptului că, alături de dascăl, şi acesta era remunerat numai prin contribuţia directă a sătenilor.

Scribul satului este o prezenţă relativ târzie, de asemenea. Primeşte un salariu cuprins între 1 florin şi 12 florini, în funcţie de sat, cel puţin aşa apare la 1783 pe domeniul Zlatnei[492].

[490] Aurel Răduţiu, *Acte ţărăneşti,* p. 87.
[491] *Ibidem*, pp. 320 şi 333.
[492] David Prodan, *Răscoala lui Horea*, I, p. 113.

Oprea, diacul din Boj scria la 1682 faptul că Simion Bara din Boj cumpăra o carte bisericească, o *Evanghelie*, cu 18 florini și un caș pentru a fi pomană[493]. Și în sudul Principatului, la Pișchinți, Hunedoara, la sfârșitul secolului al XVII-lea, Pătru, diacul din Băcăinți, scria pe un *Minei* câteva gânduri asupra iernii anului 1699[494]. Acest lucru demonstrează faptul că un singur diac putea deservi scripturistic o zonă mai largă.

Stratigrafia administrativă și instituțională a secolelor XVI și XVII prezintă în partea sa superioară principele/comitele în timp ce stratul de bază este instituția rurală. Aceasta, formată din trei organe care lucrează împreună, are caracteristicile unei instituții moderne, putându-se determina condițiile de elecție, durata mandatului, caracterul funcției de jude sătesc. Cazurile prezentate pot demonstra acest fapt, dar și că organizarea internă a instituției se calchiază după cea urbană. Într-un teritoriu vast, așa cum este Principatul Transilvaniei, judele sătesc, ca reprezentant al comunității sale, se supune legislației centrale, însă instituția se mulează și pe tradiția locală, precum și pe schimbările politice. Persoana celui care îndeplinește funcția este supusă aprobării stăpânului dar, mai ales, a satului. Dacă din punct de vedere economic se întâlnesc cazuri diferite, fără a putea să introducem neapărat o regulă, considerăm că cerința care s-a perpetuat a fost aceea ca judele să fie un om înțelept, bun cunoscător al oamenilor și al satului, al cutumei, dar și al legii. Însoțit de juranți și în multe cazuri și de bătrânii satului, dintre cei mai stimați membri ai comunității, judele este parte a unui mecanism economico-administrativ și social indispensabil lumii rurale.

[493] Florian Dudaș, *Memoria vechilor cărți românești*, Oradea, 1990, p. 142.
[494] *Ibidem*, p. 154.

VI

PREROGATIVELE JUDELUI SĂTESC

Lucrurile acestea mărunte, cauzele unor oameni care nu au făcut istoria, ci au trăit-o par a fi pentru cercetătorul modern o pierdere de vreme. Descoaserea lor însă concură la formularea unor cadre mai clare ale vieții rurale și din punct de vedere instituțional și procedural. Importanța instituției reprezentative sătești este dată de numărul domeniilor vieții comunității în care are rol decizional ori, cel puțin, participativ. Sigur că istoricul este dator să ilustreze mai ales momentele și cauzele schimbării, expunerea fiind o reminiscență pozitivistă. Cu toate acestea, considerăm că transpunerea unor cazuri în cadrul argumentării noastre poate aduce noi valențe acestei instituții. Ceea ce surprinde la această instituție este, comparativ cu celelalte ale Principatului care au, în general atribuții mai clare, restrânse la un singur domeniu, că judele satului se poate repera atât în viața economică, cât și în cea juridică sau religioasă a comunității sale. Desigur, limitările sunt evidente iar sentințele sale sunt pentru cazuri de importanță minoră în cadrul dreptului, însă relevante pentru curgerea vieții cotidiene a comunității.

VI.1. Prerogative juridice

Încă de la începuturile sale, prin definiție, instituția judelui a avut o componentă importantă de ordin judiciar, de judecată. Judele era cel care soluționa conflictele ivite în cadrul

comunității rurale, în procesul de judecată fiind secondat de juraţi şi sfatul bătrânilor. Sfera de activitate a acestui oficial nu era foarte extinsă, însă era suficient de diversă, revenindu-i sarcina de a menține siguranța publică, ordinea şi apărarea intereselor comune. În anumite cadre, pedepsele pe care le putea da erau de natură pecuniară, dar şi corporală, „dosarele" fiind înaintate forurilor superioare de judecată, adică vicecomitelui sau judelui nobililor, în funcție de tipul cauzei. Sporirea obligațiilor față de stăpân şi înmulțirea monopolurilor, a dus la creşterea numărului de pedepse pecuniare: pentru încălcarea condițiilor de monopol (a crîşmăritului, a vămilor, a morilor, a măcelăritului), pentru absența la solicitarea stăpânului la lucru, pentru lipsa de la cărăuşie, pentru scăparea vitelor în fânaţul, terenul cultivat, păşunea stăpânului, pentru ghindărit în pădurile interzise, pentru tăierea de material lemnos[495]. Exemple, de dragul relevanței sumelor: la Porumbac, în 1664 pentru tăierea unui stejar se plătea gloabă 12 florini, pentru tăierea unei salcii – 4 florini, încălcarea monopolului familiei Teleki în 1683 se pedepsea tot cu 12 florini[496].

Fiind pe treapta cea mai de jos în ierarhia administrativo-juridică, judele răspunde în faţa superiorilor şi conlucrează cu aceştia: judele nobililor, şpanul sau vicecomitele, judele curții stăpânului de pământ[497], juzii circulatori. Un jude sătesc mai puțin vigilent sau care ar fi amânat îndeplinirea sarcinilor era pasibil la rându-i, de pedeapsă. Judele satelor din comitatul Győr putea fi amendat de către vicecomite dacă nu şi-ar fi îndeplinit îndatoririle[498]. O situație

[495] Eckhart Ferenc, *A földesúri büntetőbiráaskodás a XVI–XVII században*, p. 8.
[496] David Prodan, *Iobăgia în secolul XVII*, I, pp. 405–407.
[497] Idem, *Iobăgia în secolul XVII*, I, p. 403; Pentru problematica atribuțiilor judelui sătesc în legislația epocii, vezi Livia Magina, *Prerogativele judelui sătesc în legislația secolului al XVII-lea în Transilvania*, în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu"*, tom LI, 2012, pp. 57–67.
[498] *Corpus Statutorum*, II, p. 337.

similară întâlnim şi în comitatul Szabolcs la începutul secolului al XVI-lea, unde legislaţia comitatensă prevedea ca în caz de neîndeplinire a atribuţiilor, judele să poată fi pedepsit fie de judele nobililor, fie de vicecomite, la fel, nespecificat cum[499]. Şi în comitatul Satu Mare capul satului era pasibil de pedeapsă tot din partea vicecomitelui[500]. Mai clare sunt statutele comitatului Zala, unde judele sătesc trebuia să jure în faţa vicecomitelui asupra situaţiei localităţii sale că îşi va îndeplini obligaţiile[501]. Acelaşi tip de relaţie reiese şi din hotărârile adunărilor comitatense ale comitatelor Vas, Komárom, Somogy sau Veszprém[502].

În cazul Transilvaniei, legislaţia centrală prevedea la 1623 ca juzii satelor să conlucreze cu autorităţile superioare în special cu comiţii[503]. În teren însă, comitele este reprezentat de vicecomite. Tot prin hotărârile dietei transilvănene se statua ca, în anumite cazuri (cum ar fi ridicarea urmelor), judele sătesc împreună cu încă şase juraţi să se prezinte în faţa judelui nobiliar, iar dacă acesta nu rezolva cazul, să fie judecaţi – judele şi juraţii – de către comite, respectiv la scaunul de judecată comitatens[504]. Şi judele din satele din comitatul Turda era răspunzător în faţa comitelui, în realitate probabil tot în faţa vicecomitelui, aşa cum reiese din protocoalele de judecată ale acestui scaun[505]. Dregătorul din mediul rural, ales anual din comunitate, era aşadar răspunzător de îndeplinirea diverselor sale atribuţii în faţa judelui nobililor, forul următor fiind vicecomitele (în Ungaria regală), respectiv comitele (în Principat), trebuind însă menţionat faptul că instituţia în faţa căreia răspundea depindea şi de natura cazului avut în vedere.

---

[499] *Ibidem*, III, pp. 40; 44.
[500] *Ibidem,* p. 96.
[501] *Ibidem,* V/1, p. 78.
[502] *Ibidem*, passim.
[503] *MCRT*, VIII, pp. 130–131.
[504] *Ibidem,* X, p. 141.
[505] *Corpus Statutorum*, I, p. 354.

Limita puterii juridice a scaunului de judecată sătesc este dată de valoarea pedepselor pe care judele le poate hotărî, dar și de cazurile în care el însuși ar putea fi implicat. De regulă, așa cum este deja cunoscut, cazurile cu valoare de până la 1 florin revin judecății și hotărârilor judelui sătesc, iar cu unele excepții, chiar de până la 3–4 florini. Este vorba despre cauzele minore de drept privat, cum sunt prinderea hoților, ducerea urmelor, reținerea animalelor, dar și de drept civil, judele fiind autoritatea care adevereşte testamente, moșteniri, împărțiri de proprietăți, evident ale membrilor comunității. Sumele însă sunt variabile în funcție de zonă. În satele din comitatele nordice, cum este Maramureș, limita pecuniară este mai largă, de până la 3 florini, cazurile fiind deci mai numeroase; în comitatele de pe teritoriul Ungariei propriu-zise, (Abauj, Gömör), se respecta valoarea de 1 florin, iar în Vas și Veszprém urca până la 4 florini. Valoarea aceasta de 1 florin s-a păstrat în localitățile scaunelor secuiești în secolul al XVII-lea, precum și în satele din centrul și sudul teritoriului transilvănean. Pe domeniul Gilăului, în comitatul Târnava, dar și pe domeniul Făgăraș judele avea dreptul să dea sentințe până la 1 florin. La Sânpetru de Câmpie însă suma este de 3 florini. Domeniul Gurghiului iese iarăși din cadrele legii, lăsând, la fel ca și Maramureșul, mai mare responsabilitate pe umerii reprezentanților rurali. Pe domeniul nobilului Bethlen Gergely de la Berghin, comitatul Alba, în instrucțiunile sale poruncește, respectând legea țării, ca judele satului să judece cauzele ce trebuiau pedepsite cu maxim 1 florin, iar restul, de până la 3 florini să fie înaintate judelui domenial[506]. La 1721 locuitorii din satele de pe domeniul Beiușului se judecau în scaunul satului pentru cauze sub 6 florini, ceea ce este foarte mult vis-à-vis de celelalte zone, până la 12 florini la scaunul provizorului, iar cauzele

[506] Szász Anikó, *Bethlen Gergely utasitása bervei toszttatójához 1683-ból*, în *Erdélyi Múzeum*, 2012, pp. 147–148.

majore erau apelate la inspectorul de la Oradea sau la prefectul domeniilor[507].

Cui revin aceste sume? Tot în funcţie de zonă şi de epocă, atât legislaţia, cât şi documentele specifică: judelui satului ori satului, în sensul că se adăugau unui buget al comunităţii, administrat de jude, fiindcă altfel nu ne explicăm o serie de tranzacţii imobiliare pe care unele sate, chiar iobăgeşti, le încheie, rezultând existenţa unor sume, cum este cea dată de locuitorii satului *Bethleneosi*, comitatul Zarand, şi anume 80 de florini pentru prediile *Nagy Saros* şi *Kis Saros*[508]. Tot din sume „ale satului" comunităţile îşi recuperează oficialii din închisori, aşa cum este cazul judelui din satul Lazuri, scaunul Sălişte, care, dus fiind în închisoarea din Uiora pentru că s-a împotrivit unirii religioase, în anul 1748 satul plăteşte cauţiune 8 florini pentru ca acesta să fie eliberat[509]. Tot din banii satului s-au trimis oameni pe seama satului (în sensul de cheltuiala satului) pentru confirmarea zvonurilor despre conscripţia militară din perioada imediat anterioară răscoalei lui Horea. Judele satului Decea, de pe domeniul reformat al Aiudului, Ştefan Varga, trimitea la Alba Iulia trei oameni; cel din Pintic, Bistriţa, Bucur Ştefan, împreună cu încă un consătean, merge chiar el la Alba Iulia „pe cheltuiala satului"[510].

Un exemplu mai clar al sumelor care puteau fi adunate de jude provine din documente referitoare la satele secuieşti la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Socoteli ale juzilor din Zălan, Bodoş sau Arcuş evidenţiază sumele. Judele Bodor Pál din Zălan socotea în ianuarie 1773 pentru anul anterior (ceea ce indică faptul că şi atunci fusese tot el jude) următoarele sume: de la Szasz Andras pentru ghindărit – 18 creiţari; o

[507] Ana Ilea, Gh. Mudura, Veronica Covaci, *Conscrierea domeniului Beiuş la anul 1721*, pp. 352–452.
[508] LR, 23, f. 180r.–181v.
[509] Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii,* I, p. 493.
[510] David Prodan, *Răscoala lui Horia în comitatele Cluj şi Turda*, Bucureşti, 1938, pp. 22–23.

amendă dată lui Kus Janos tot 18 creițari; câte 15 creițari de la primipili că au călcat un lan de grâu cu oile; 50 de creițari pentru judecarea cazului trecerii vitelor pastorului Szabo Peter în hotar. Pentru actele emise de-a lungul anului, autentificări, adeverințe, aldămașul pentru angajarea ciurdarului și a porcarului, în total 11 florini. Judele Egyed Janos din Bodoș în 1796 adunase suma de 22 florini renani și 52 de creițari[511].

Un alt tip de limitare a puterii sale juridice este, așa cum menționam, conflictul de interese. Un asemenea caz este al judelui din Mănăștur care vindea o bucată de teren. Fiind chiar el subiectul cauzei, actul este înregistrat și semnat de jurații satului[512].

Desigur, următoarea întrebare este care sunt aceste cauze pe care judele satului le poate soluționa, pentru care sătenii se pot prezenta în fața lui? Am luat exemple la îndemână, din urbarii unde apar de regulă sub titlul *Mulcta.*

Domeniul/Localitatea/ Stăpânul/an	**Cauza**	**Valoarea**	
Făgăraș, 1632	Silnicia țăranului	1 fl.	Revine judelui
Comana, 1648	Silnicia țăranului	1 fl.	Revine judelui
Drașov, 1647	Rană cu sânge	1 fl.	Revine judelui
Blaj, sec. XVII	Vânătaie	60 de bani	Revine judelui
Cut, 1647	Vânătaie	1 fl.	40d. la sat
Ieciu, 1648	Furt	≥100 bani	Revine satului
Aleșd, 1650	Vânătaie arătată judelui	60d.	Revine satului
Șinteu, 1650*	Vânătaie Încălcarea casei	60d. 23fl.	3fl. revin judelui
Gilău, sec. XVII	Rană cu sânge	1 fl.	
Cluj-Mănăștur, 1652	Rană cu sânge vânătaie	33d. 33d.	Dacă este arătată judelui satului

[511] Imreh István, *A rendtartó szekély falu*, pp. 295–296.
[512] MOL, F 234, Erd. Fisc. Lev., XXII szekrény, fasc. 17.

Florești, Chintău, *Asszonyfalva,* 1652	Rană cu sânge	1 fl.	Revine judelui, dacă conflictul nu a fost la lucrul stăpânului
Someșu-Cald, 1666	Rană cu sânge	1 fl.	33d. revin satului
Asszonyfalva, 1652	Vânătaie	66d.	Revine satului
Chintău, 1652	Furt Desfrânare (*paraznabirsag*) Rană cu sânge	1 fl. ? 1fl.	Revine judelui 1fl. revine judelui 33 din. revin judelui
Cluj-Mănăștur, 1652	Furt cu valoare mică (≥1fl.)	1 fl.	Revine satului
Florești, 1652**	Viol, adulter (*bika birság*)	3fl.	1fl. revine judelui
Micești, Alba, 1663		≥1 fl.	Revine satului
Zlatna, 1673	Rană cu sânge vânătaie	3fl. 1fl.	Revin satului

* David Prodan, *Iobăgia în XVII,* I, p. 408.
** Jakó Zs., Gy. Urb., *passim.*

Ierarhia scaunelor de judecată urmează în general drumul de la instanţa sătească la cea comitatensă trecând pe la scaunul intermediar, al stăpânului de domeniu[513]. În principiu, pricinile iobagilor nu se apelau mai departe de scaunul filial. Limitarea puterii de judecată a acestor scaune este dată de valoarea pricinilor pe care le puteau judeca. Exemplele pot glisa de la domeniile princiare la cele nobiliare, comitatense ori ecleziastice. Satele din districtul Făgăraș aveau ca scaun superior de judecată scaunul căpităniei, unde judecăţile erau prezidate de obicei de căpitan, judecându-se aici cauzele criminale, furtul, omorul, adulterul, incendierile. Ca scaune inferioare sunt scaunul provizoral, numit şi scaun boieresc,

[513] Kiss Andrei, *Forul dominal în Transilvania*, în *Revista Arhivelor*, 12, 1969, pp. 59–70.

din Porumbac, Comana, Făgăraș și Șercaia, apoi sunt scaunele sătești. Pe domeniul Hunedoarei, în secolul al XVII-lea cazurile inițiate la scaunul judelui sătesc se apelau uneori la scaunul pârcălabului, ca for intermediar între primul for, cel sătesc, și scaunul provizorului. Istoriografia presupune că acest scaun al pârcălabului era de fapt asociat la judecata provizorului, cu sferă teritorială și decizională mult restrânsă. Fără să cunoaștem ce tipuri de cazuri se puteau apela mai departe, următorul scaun de judecată în ierarhia judecătorească a fost cel al prefectului domeniului, asistat de oficialii comitatului – juzi asesori și juzii nobililor[514].

O judecată intermediară, numită de urbarii „între noi", adică între iobagi, pentru a nu plăti apelul la forul superior, este judecata cu arbitri. Se pare că nu este o judecată specifică numai satelor românești, ci cazuri se regăsesc și la sași și la maghiari. Astfel, în satul săsesc Mănărade, la 1691, în satele de pe domeniul Albei Iulia la 1663 (Micești, Benic, Galda de Sus, Geomal, Râmeț, Ponor), în satele românești de pe teritoriul domeniului Gurghiului, toate cauzele porneau de la scaunul sătesc, în apel la juzii arbitri (*fogott emberek*) și apoi la scaunul provizoral[515]. O variantă pentru acest domeniu este o curte de judecată intermediară, aceea a crainicului, în a cărui competențe intrau cazurile de peste 3 florini, fiind și instanță de apel intermediară de la scaunul sătesc la cel provizoral, însă nu în toate satele acestui domeniu[516]. Și în scaunul Orăștiei juzii arbitrii pot fi folosiți la judecata diverselor cazuri. Satele de pe domeniul Cluj-Mănăștur aveau drept scaun de judecată intermediar un sat mai mare. Așa cum este în cazul Căianului la 1590, când țăranii își puteau apela cauza mai întâi la Mănăștur și apoi la Cluj: *Aprolek lopas falu bewntetise. Teöruiniek indul a.3 biro eleöt, onnan Appellalnak az Monostorj birak eleÿben,*

[514] Maria Ursuțiu, *Relații agrare pe domeniul Hunedoara în secolul al XVII-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj, XXVI/1983–1984, pp. 172–173.
[515] David Prodan, *Iobăgia în XVII*, I, pp. 408, 411.
[516] Liviu Ursuțiu, *Domeniul Gurghiu*, p. 31.

onnat aza Coloswarÿ birakra, onnat az tisztartora, az kjnek ne[m] techik harmadszor ad vÿ itiletet az tisztarto, kiteol semmith nejmj adnak, valamj Gabonaia az eö maga tarlaian termet, az eorlenj Monostorra tartozoth hoznj, szaz pinz bewntetis alath, ha kitt pinzen veötth szabad wolt mafuth megh eorlenÿ[517]. Locuitorii celor opt sate aparţinând de domeniul bisericii reformate din Cluj în a doua jumătate a secolului al XVII-lea îşi puteau apela cauzele de la judele satului la judele domenial, cauzele fiind judecate în prezenţa reprezentanţilor comitatului[518].

În secolul al XVIII-lea unii stăpâni de domenii capătă un drept special, acela de viaţă şi de moarte asupra supuşilor lor. Un asemenea caz este pe domeniul iezuit din Cluj, în ceea ce priveşte dreptul paloşului (*jus gladii*) *ad celebrandum forum dominale convocatis nonnullis comitatensibus officialibus et tribus possessionis juratis, causae quaelibet etiam criminales decidi*. Sentinţa finală îi revine deci domnului de pământ (*dominus terrestris*). *In causis birsagiales obvenientis mulctae dualitas domino terrestri, tertialitas vero iudicibus cedit*[519].

Pentru locuitorii din districtul Bistriţei, for superior de judecată era judele oraşului Bistriţa, iar ca for intermediar târgul Reghin. Pe domeniul Oradea, judecata se apelează de la sat în faţa scaunului târgului de la Episcopia Bihorului, apoi la scaunul provizorului şi apoi al căpitanului suprem al cetăţii Oradea, sau o altă variantă este aceea a omiterii scaunului de judecată al târgului[520].

Şi pe domeniul fiscal al Gurghiului se constată existenţa unei ierarhii bine stabilite a forurilor de judecată. Şi aici cazurile se judecă în primă instanţă în faţa judelui şi juraţilor

[517] Jakó Zs., *Gy. Urb*., p. 18.
[518] Szász Anikó, *A kolozsvári református egyházközség úriszéke* (*1676–1695*), în *Erdélyi Múzeum*, nr. 3/2010, pp. 88–105.
[519] MOL, F 234, XXII szekrény, fasc. 25, f. 60; pentru explicaţii asupra caracteristicilor dreptului paloşului pe domeniile nobiliare şi în comitatele libere, vezi Kiss Andrei, *Forul dominal*, passim.
[520] David Prodan, *Iobăgia în XVI*, II, p. 819.

satului. Urbariul domeniului din 1688 precizează că în competența sa intră cazuri cu valoare de până la 3 florini: *Törvenykezesek az biro elöt harom forintigh perelhetnek, azon fellyül az udvarbiro eleiben viszik*, iar restul se apelează la scaunul judelui curții, nefiind astfel în concordanță cu hotărârile *Aprobatelor* care limitau competența scaunului rural la cazurile cu valoare sub 1 florin. La Orșova cauzele erau înaintate mai întâi la scaunul seniorului și apoi la curte, în timp ce pentru locuitorii din Kencses cauza apelată trecea mai întâi la scaunul crainicului și abia apoi la acela al curții.

Statutele comitatului Satu Mare hotărau în anul 1607 ca și sperjurii, hoții și chiar ucigașii să fie pedepsiți de juzii locului. Comitatul Târnava avea să hotărască zece ani mai târziu, ca orice cauză care s-ar ridica până la 1 florin gloabă, sau dacă e vorba despre vreo oprelişte (monopol încălcat) stabilită la 1 florin și ea este încălcată, judele și satul să nu-l judece fără ca vinovatul să fie chemat și întrebat dacă nu vrea să se împace cu satul. Dacă ar face altfel, adică ar amenda fără judecată, judele să fie amendat și el cu 3 florini[521]. Se observă iarăși această posibilitate a judecății „între noi", o opțiune în plus pentru medierea conflictelor.

În satele din districtul Călățele în secolul al XVI-lea între judecata scaunului sătesc și a celui domenial se interpunea scaunul voievodului, voievod care avea în administrarea sa mai multe sate[522]. La fel ca și în Chioar și Beiuș.

De remarcat că scaunul de judecată al satului, condus de judele satului, secondat de juraţi, are ca domeniu cauzele minore dintre săteni sau dintre aceștia și străini[523]. Satele din secuime, așa cum este și Zălan (Zalanfalva), scaunul Sepsi, spre sfârșitul secolului al XVII-lea, însă probabil și înainte, își puteau apela cazurile la adunarea scăunală[524].

[521] *Corpus Statutorum,* III, pp. 278–279.
[522] Jakó Zs., *Gy. Urb.*
[523] Vladimir Hanga, *Istoria dreptului românesc*, I, București, 1980, pp. 382–384.
[524] *Szekély Oklevéltár*, VIII, pp. 387–388: *Zala falu törvénye*.

Un caz deosebit se întâlnește în satele Zărnești și Tohan spre sfârșitul secolului al XVII-lea, sate care recunoșteau drept instanță superioară pe aceea impusă de tricesimator, însă judecății judelui sătesc i se supuneau și plăieșii în eventualele conflicte ale lor cu sătenii, ca prim for de judecată, iar ca for secundar orașul Brașov. Astfel, o ascultare de martori din 1699 indică în mod clar acest fapt. Martori de 60–70 de ani declară lucruri similare. Stoica Pană, de 60 de ani din Zărnești, declara că știe că dacă se ivea conflict între plăieși și săteni, judecata începea în fața judelui din sat, la care îi spuneau *sânde*. Radu Drăgoaie declara că dacă una dintre părți nu era mulțumită cu hotărârea judelui lor, era liber să apeleze la judecata juzilor din Brașov. Aceste lucruri erau deci valabile până spre finalul secolului al XVII-lea, deoarece plăieșii reușesc să obțină, datorită rolului și statutului lor economic, dreptul de a se judeca la instanța proprie[525].

De la scaunul sătesc instanța de apel putea fi scaunul domenial, orășenesc sau al cetății, în funcție de apartenența administrativă a satului[526]. Un caz aparte, care merită menționat deoarece se face apel direct la principesă, este din 1630, când judele satului Dedrad (comitatul Cluj), Adrian Gedes, prezintă principesei Ecaterina de Brandenburg o scrisoare privilegială din 1608 emisă sub pecetea lui Sigismund Rákóczy, prin care acesta confirma reprezentanților de atunci ai satului, pe lângă alte libertăți, și faptul că locuitorii pot beneficia de apel direct la judecata princiară[527].

Ascultarea de martori în teren, chiar la locul faptei, este o formă cunoscută de primă informare a justiției, prim pas procedural. Trebuie spus că reprezentanții comitatului, respectiv juzii nobililor în a cărui areal de competență se afla localitatea, împreună cu juzii asesori, uneori și cu un reprezentant al

[525] Valeria Căliman, *Sândia în Țara Bârsei*, pp. 154–155.
[526] Pentru ierarhia scaunelor de judecată și importanța scaunului stăpânului vezi Eckhart Ferenc, *A földesúri büntetőbiráskodás a XVI–XVII. században*.
[527] LR, 19, ff. 79–80.

stăpânului domeniului, de obicei judele domenial, sunt oficialii în fața cărora se depunea mărturia. Localnicii convocați de autorități prin intermediul judelui trebuiau să răspundă la întrebările anchetei, după cum au văzut, auzit, cunoscut, bănuit. Unde aveau loc aceste ascultări de martori, adevărate întruniri care, în funcție de tipul cauzei și numărul de martori, uneori 70–80, puteau dura câteva zile?

Ascultările de martori au loc de regulă la casa judelui, indiferent în fața cărei oficialități se fac, și mai rar în alte locații, cum ar fi casa unuia dintre jurați, curtea bisericii sau centrul satului ori curtea judelui nobiliar, așa cum este cazul din 1785, în cazul anchetării localnicilor satelor din plasa Ceanu cu privire la consătenii lor care au fost plecați peste vară. Se adunau atunci la curtea judelui nobililor comitatului, Paul Endes, un număr de 58 de persoane, juzi sătești, jurați și gornici[528]. Un caz de întrunire în cimitirul bisericii am regăsit în ascultarea de martori din noiembrie 1784-ianuarie 1785, realizată în urma pagubelor și distrugerilor de la Colțești, comitatul Cluj. Jude al satului, la casa căruia se și iau mărturiile în ziua de 29 noiembrie, era Nicolae Benedek, iobag al contelui Sigismund Thoroczkai. Martorii 35 și 36, Francisc Vernes junior și Francisc Demeny, ambii din Rimetea, mărturiseau că, împreună cu alții din satul lor, mergând să caute oile furate ale baronului Iosif Thoroczkai, au ajuns în satul Vidolm, iar acolo i-au găsit pe juzi și pe jurați adunați în cimitirul de la biserică, respectiv în curte: „Am intrat atunci în Vidolm și în cimitir, unde erau adunați românii, am cerut juzilor sătești să ne predea pe hoții care au furat oile...”[529]. Un singur caz însă nu înseamnă o regulă, dar este acceptabilă datorită posibilei influențe morale a vecinătății bisericii asupra onestității judecății ori a mărturiilor. Jurații pot avea și ei oaspeți în timpul unor astfel de anchete. *Domoque providi*

[528] *Izvoarele răscoalei lui Horea*, X, pp. 290–291.
[529] *Ibidem*, pp. 144–145.

Joannis junioris Botar judici juratis jobbagionis Illustrissimi baronis Caspari Thoroczkai din Colțești se adunau în 30 noiembrie 1784, 45 de martori în aceeași cauză menționată mai sus, a distrugerilor de la curtea nobiliară din localitate[530].

Cei 23 de martori din Monor (comitatul Cluj) se prezentau în 1731 la *domum providi Pintya Juon, iobbagionis nobilis foeminae Elisabethae Kapi*, alături de *aliis judicis juratis dictae possessionis Monor*, în fața juzilor nobililor și a juraților asesori, în cauza unui omor care avusese loc în urmă cu peste 30 de ani[531]. Se poate presupune că în casa judelui Pintya Juon s-au găsit la acea dată, fără să exagerăm, peste 40 de persoane. Și la casa judelui Mondra Andras din Aţintiș, în 1636, la cererea văduvei lui Kemény Boldisar, Sophia Thormy, mărturiseau șapte persoane, martori oculari, în fața vicejudelui nobililor, Paulus Maroczi din comitatul Alba, și a însoțitorului său, Georgius literatus de Zentjakab, în cauza atacării judelui Mondra[532].

La casa judelui satului ar fi trebuit să se prezinte oricare persoană care cunoaște că s-a întâmplat ceva în sat, de la furt și până la omor, pentru ca știind, judele să intervină, sau, împreună cu păgubitul, să meargă la presupusul hoț să ia paguba. Chiar slujitorii cetății ar fi trebuit să meargă la casa judelui și să anunțe, după cum spun sătenii din Galeș, scaunul Săliște. În perioada conflictelor religioase din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, doi slujitori ai cetății, trimiși fiind să prindă pe preotul ortodox al satului, nu l-au găsit acasă, iar preoteasa a strigat după ajutor. Venind vecinii, pe unul l-au împușcat și, fără să meargă la casa judelui satului, au fugit la cetate și au spus că sătenii i-au atacat și, în legitimă apărare, ar fi împușcat pe respectivul[533]. Concluzionând, prima instituție la care se putea, și era de altfel obligatoriu, să se facă cunoscute diverse cazuri, era aceea a judelui locului.

[530] *Ibidem*, p. 118.
[531] MOL, P 1912, Sombory család, 8 csomó, 45 tétel.
[532] SJAN Cluj, fond familial Kemény, nr. inv. 123, nr. 786.
[533] Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii,* I, p. 422.

Următoarea etapă a unei eventuale anchete, după ascultarea de martori, era supunerea anchetei în atenția celorlalți juzi ai nobililor și scaunului comitatens pentru a fi luată o hotărâre în continuare, de citare în judecata propriu-zisă. Citarea în judecată trebuia să fie făcută de către oficial sub pecetea sa recunoscută. Nerespectarea peceții însemna alt tip de gloabă, de regulă 1 fl. Judelui îi revenea uneori și sarcina de a-l înștiința pe pârât, așa cum face Lengyel Marton, judele din Sânmihaiul de Jos, scaunul Arieș, în 1682[534].

O ascultare de martori deosebită este într-un caz de vrăjitorie din secolul al XVIII-lea, când deja astfel de chestiuni nu mai reprezintă obiectul justiției. În 1728 se cerceta în satul Ezeriș, comitatul Severin, numita Catharina Predonia, femeie în vârstă de 80 de ani, acuzată de vampirism și vrăjitorie. Cel mai important martor în această anchetă pare a fi Nicola, vechiul cneaz al satului, în vârstă de 60 de ani, care se declară ortodox. El răspunde la cele 15 întrebări ale investigației, precum și alti trei săteni și membrii familiei acuzatei[535]. Nu se cunoaște hotărârea definitivă, însă din mărturii deducem că satul propusese ca vrăjitoarea să fie arsă pe rug.

Judele satului este cel care se află în poziția de a adeveri, datorită faptului că el ar trebui să cunoască cel mai bine atât locuitorii cât și istoria lor, dacă anumite persoane aparțin comunității sale. Cererile pentru o asemenea atestare pot avea motive diverse: împărțiri de bunuri, iobagi fugiți, dări neplătite etc. Încă din secolul al XVI-lea, această procedură a ascultării de martori implica judele sătesc. Spre exemplu, juzii din Sfăraș (comitatul Cluj), sat aparținând de domeniul lui Ioan Kemény, atestau în 1557 că Emerik Bokor a fost iobagul acestuia din satul Horlacea[536]. Soția lui Ioan Kemény,

[534] SJAN Timiș, Colecția Muzeul Banatului, nr. 117, nr. 85 (9 decembrie 1682).
[535] Marlen Negrescu, *Cercetarea unui caz de vrăjitorie la 1728*, în *Colecționarul român*, nr. 6–7, seria II, 2009.
[536] SJAN Cluj, fond familial Kemény, nr. inv. 123, IV, nr. 30.

Susana Kallai, solicita în 1571, stabilirea datei la care iobagul Maté Hes, care fusese păstor la vite în Forău (Forro) și Sânbenedic (Zentbenedek), ambele localităţi în comitatul Alba, s-a stabilit în Gâmbuţ (Gambocz). Primul între cei care mărturisesc se regăsește Thamas *kenez*, cneaz al lui Baladffy Cristoph din Gâmbuţ[537]. Pentru a se identifica posesiunile voievodului de Remetea din comitatul Bihor, în 1579 are loc audierea mai multor martori. Cel de-al șaselea martor audiat a fost „Stephanus Kyapp, judex de Remethe" care declara că știe că voievozii Ioan și George au stăpânit satul lui: *Twgya azt, hogy az Remethei waydak birtak egyzlen Remetheth, az nem tugia ki weolte el twlak*[538].

Pentru un locuitor din Satul Nou (Ujfalu, Bistriţa), în 1617, judele satului precum și alţi juzi din satele învecinate, la cererea nobilului din Bistriţa, Zarkia Gyorgy, trimiteau judelui primar al orașului o ascultare de martori care dovedea faptul că iobagul acestui Zarkia s-ar fi născut în satul lor[539]. În același an judele din Suciu de Sus (Bistriţa) adevereşte că tatăl numitului Czisnadia Koszta s-a născut în această localitate[540]. Un proces mai lung și mai alambicat al unui caz mai aparte are loc în 1620 între iobagul Mengecz Andras și Philippus Grum, amândoi locuitori din Măgurele (Serling). În ianuarie 1620, juzii nobililor, Nagy Ianos și Nagy István din Filipișu Mic (Szasz Fwlpeos) trimit declarațiile martorilor cu privire la socotelile pecuniare judelui sătesc și juraţilor din Dedrad

[537] Idem, nr. I. 52: *Szolgalathwnkath irywk kegelmek mynth urajnknak: hywa my eleonkben Kemeny Janosne azzonyom feo byro pecheteywel ez alat megh irt zemelyketh hogy my azokath megh eskeniok es megh vallatnok. Bjzonsagh Thamas kenez Gombochy Baladffy Cristoph keneze megh eskwk hwtij zerynth ezt valla. Tudom azt hogy myuwlta it my koztwak lakyk mynd az hyttwk, az ideye megh nemi monthatom menye ideje hogy it lakik de ki volne azzony be jovenelynek eleottys sok eztendeowel it lakot es hazas ember volt.*

[538] MTAK, mss. 447/I, f. 167.

[539] SJAN Cluj, fond Primăria orașului Bistriţa, nr. 8526.

[540] Idem, nr. 8532.

privind pe iobagul Mengecz Andras din acea localitate[541]. Între timp, Grum Filip face apel la scaunul de la Reghin pe motiv că în dosar nu s-a inclus o hârtie de adeverire. În martie, aceleași două persoane, juzi ai nobililor, trimiteau răspuns judelui Bistriței cu privire la apelul făcut la scaunul de la Reghin de către Grum Filip pe motiv că nu s-a inclus în dosar o scrisoare testimonială (de adeverire), și atestă că nici nu era nevoie, deoarece chiar judele satului a adeverit că Mengecz este din localitate[542]. Într-adevăr, Lucas Kraus, judele sătesc din Dedrad împreună cu jurații de aici, înaintează orașului Bistrița în 7 martie 1620 declarația martorilor în cauza lui Grum Filip[543]. Câteva zile mai târziu, scaunul din Reghin retrimite cauza judelui Bistriței, cauză care fusese trimisă și de către judele din Măgurele[544]. Concluzia acestui proces, destul de încurcat, derulat între cele două scaune de judecată, Reghin-Bistrița, relevă pentru subiectul nostru în primul rând valoarea cuvântului unui jude sătesc, iar în al doilea rând puterea sa juridică, aceea de a trimite direct scaunului de judecată cazurile ce întrec competențele sale.

VI.1.a. Apărarea avutului sătesc

Prins între obligațiile venite dinspre stăpânire, mai precis de natură economică, cele dinspre autoritatea centrală, în special de natură juridică și militară, judele sătesc trebuie să fie cel care apără și reprezintă satul. El trebuie să cunoască cel mai bine situația avutului comunității, el știe, de asemenea, că dacă nu ar face în acest fel, ar putea avea necazuri cu localnicii.

O ascultare de martori avea loc în 1553 prin care se stabilea cui aparținea un fânaț din hotarul Șinteului (comitatul

[541] Idem, nr. 8759.
[542] Idem, nr. 8771
[543] Idem, nr. 8774.
[544] Idem, nr. 8772.

Cluj), stabilindu-se în acelaşi timp şi hotarele fânaţului[545]. Tot pentru fânaţ şi stabilirea limitelor lui are loc o altă ascultare de martori în 1624 în Galda. De astă dată, trei fânaţe (*harom darab rett*) din hotarul satului fac obiectul înfăţişării în faţa juzilor nobililor comitatului Alba, Makkai Illyes şi Trombitas István. Depunea mărturie în privinţa celor care au cosit până acum atât judele Opra *kenez*, iobag al lui Marthon Deak, cât şi Priska Janos, *Galdi Kemeny Boldisar uram jobbagia*[546].

Se regăsesc informaţii documentare care pun în lumină şi fragmente din aria de competenţă a instituţiei, aşa cum este cazul unui document din 1608, în care judele din Bărăbanţ, comitatul Alba, în numele satului său, încheie o înţelegere în privinţa unei mori, cu Ambrozius Barcsay, scrib al Cancelariei mari a principelui[547]. Un drum care despărţea hotarele satului Sfăraş de cele ale Bicălatului constituie de asemenea motiv de conflict, astfel că se trece la această primă fază a procedurii juridice, ascultarea de martori, în februarie 1629, la care participă localnici ai celor două sate[548].

Cazul satului săsesc Dedrad, aparţinând administrativ de comitatul Cluj, este şi el unul special. Locuitorii, reprezentaţi de judele lor, solicită principelui Sigismund Rákoczi acordarea unui regim preferenţial. Principele era de acord cu cele şase puncte din solicitare, în baza drepturilor din vechime *juribus suis antiquis,* cu titlu veşnic: *pro eisdem heredibusque et posteritatibus ipsorum universis perpetuo valituras gratiose confirmare dignaremur.* Reprezentanţii satului *circumspecti Martinus et Mathias Geres nostram venientes in praesentiam suis ceterorumque universorum incolarum possessionis Dedrad nominibus et in personis* obţin în cadru solemn aprobarea

[545] SJAN Cluj, fond familial Kemény, nr. inv. 123, IV, nr. 26, 1553, 7 martie.
[546] Idem, IV, nr. 106: *Harmadik Opra kenez, Galtoy Marthon Deak jobbagya Feherrmegyeben. Igj vall tudom azt hogy az kozilari erdeokozben vallo retekett tornjThamas Birta... tudom ezt is reszek velit koszalaron boltoeknak.*
[547] LR, 7, ff. 241v–242.
[548] SJAN Cluj, fond familial Kemény, nr. inv. 123, II, nr. 111.

pentru drepturile lor: imixtiune minimă în judecăţile lor din partea stăpânului; dacă cineva nu ar fi mulţumit cu judecata din sat, atunci să se facă apel la judecata târgului Reghin şi apoi la magistratul de la Sibiu, şi, evident, dacă nici această instanţă nu ar mulţumi una dintre părţi, să se facă apel la judecata principelui. Încă o trecere peste cadrele legii este punctul doi al privilegiului. Sătenii cereau ca în cazul morţii fără urmaşi a unuia dintre ei, bunurile mobile şi imobile ale decedatului să nu revină stăpânului, ci rudelor celor mai apropiate. Referitor la căsătoriile cu partener de pe un domeniu străin, domnul de pământ să nu poată să se opună la aducerea la casa din sat a soţului/soţiei. Şi din punct de vedere economic, judele din Dedrad solicitase în numele comunităţii sale ca domnul de pământ să nu aibă niciuna dintre alodiaturi, ci toate să fie ale satului. De asemenea, crâşmăritul urma să nu mai fie monopol nobiliar. Nici dijmele din cereale nu mai mergeau către domnul de pământ. Aşadar, marile cerinţe ale oricărei localităţi priveau atât chestiuni de ordin juridico-social, cât şi unele de natură economică. Prin acest privilegiu, satul Dedrad era practic eliberat de orice fel de obligaţii.

În 1630 însă, *providi Adrianis Gedes, judex ac Martinus Magyar necnon Stephanus Menged iurati possessionis Dedrad in comitatu Colosiensi existentes, in suis ac universorum incolarum et inhabitatorum eiusdem possessionis Dedrad* mergeau în faţa principesei Ecaterina de Brandenburg pentru a le fi reconfirmată scrisoarea privilegială pe care comunitatea o deţinea de la principele Sigismund Rákoczi. Prezentând scrisoarea privilegială cu caracter solemn, scrisă în urmă cu 23 de ani, autentificată cu sigiliul principelui în ceară roşie, judele şi juraţii obţin reconfirmarea drepturilor, iarăşi cu caracter veşnic, însă, după cum se poate observa, veşnicia a durat până la schimbarea puterii[549]. Importanţa acestui act privilegial din

[549] LR, 19, ff. 79–80.

punctul de vedere al subiectului nostru constă în caracterul reprezentativ al instituţiei judelui sătesc.

Un alt document surprinde modul în care judele face tot posibilul ca satul său să nu-şi piardă bunurile. La 1643, George Rákóczy reconfirma vânzarea încheiată între reprezentanţii satului *Bethlenösi* (dispărut) din Zarand, şi nobilul Ştefan Szekély de Gyergyo alias de Csomafalva împreună cu soţia sa, Sofia Nagy. Obiectul vânzării erau două predii din zonă, *Nagy Saros* şi *Kis Saros*[550]. Reprezentanţi ai satului erau atunci Blasius Kery *iudex,* Blasius Erdeos, Casparus Pap et Michaelus Fazekas, juraţi ai satului. Acum, în 1643, se prezentau în faţa principelui *providorum et circumspectorum Stephani Leorincz, judicis, Pauli Erdeos et Joannis Gyori juratorum ac reliquorum universorum incolarum possessione Bethlen Eeosi* şi cereau reconfirmarea actului de mai înainte.

Pentru împărţirea unei păduri din hotarul satului Harasztos, scaunul Arieş, este înştiinţat în 1589 de către principele Sigismund Bathory, *iudicem cives et incolas annotatas possessionis Harasztos Caspar Demian* şi juraţii satului[551]. Vinderea morii satului Bărăbanţ (Borband, comitatul Alba) către scribul cancelariei maior, Ambrosiu Barkai de Barka din 1608, se făcea de către sat prin reprezentatul său, judele Ioan Polgar, în urma acordului întregii comunităţi, *ex communi voluntate et consilio praefate totius communitatis,* contra sumei de 19(?) florini, în monede obişnuite. Satul vindea locul de moară, moara şi cu toate uneltele pe care le avea, fiind vorba, probabil de piatra de moară şi uneltele morarului[552]. Locuitorii din Feneş (Felsö Fenes), comitatul Bihor, sat aparţinând de domeniul Beiuşului, cereau în 1589 lui Sigismund Bathory revizuirea hotarelor pădurii satului. În documentul pe care acesta îl emite, reprezentanţi ai satului sunt judele şi juraţii[553].

[550] LR, 23, ff. 180r–181v.
[551] LR, 4, ff, 223–226.
[552] LR, 7, f. 241v.
[553] LR, 4, f. 523–526.

Tot ca reprezentanți ai satelor lor sunt și juzii din zona limitrofă orașului Cluj, în cadrul unui lung proces de stabilire a hotarelor. La ieșirea pe teren la una din numeroasele înfățișări din procesul purtat de iezuiți cu orașul Cluj pentru hotărnicirea posesiunii Căian (septembrie, 1755), printre vecini și megieși, *interea vero securitate ab his nacta, acciti sunt vicini et commetanei e possessionibus infra notatis legitime convocati utpote,* documentul numără: din Măcicașul unguresc primul martor a fost Hats Gabor de 37 de ani, iobagul lui Ladislau Detsei de Borsa, *judex pagi*; din Buda participă *providus Moldovan György annorum circiter 40 inquilinus illustrissimi comitis György Haller de Hallerstein pro nunc judex pagi*; din Popești (Papfalva) martor al hotărniciei este Deregan Kosztan de 70 de ani, *judex*; din satul Mera, judele Sigismund Szabo de 48 de ani *inquilinus, judex pagi*; din Deușu, lângă Chinteni (Dios) – Metzesan Krisztor de 50 ani *inquilinus, judex pagi*; satul Sumurducu (Szomordok) pe lângă Sânpaul, este reprezentat de Stan Toma de 38 ani, *judex*; Tamas Fejer din Corușu (Korod); Francisc Varga de 39 de ani, iobagul lui Sigismund Szeczel, *judex pagi* în Feiurdeni (Fejerd)[554].

În fața scaunului comitatens Turda se prezentau în iulie 1617 judele din Remetea, Thoma Kerenchye și jurații satului, *caeteros juratos cives dictae possessionis,* pentru a apăra drepturile satului, chemați fiind de către Koztha Chyuka și Thoma Keobleosi din Someșul Cald, comitatul Cluj, iobagi ai lui Wolfang Kamuthi, pentru furtul unor oi ale lor[555]. În 1628, un caz similar se judeca la același scaun, o pricină al cărei motiv era ocuparea de către Anna Dersi a două sesii pustii din Căpușul Românesc (Olah Kapus), dar și prinderea și reținerea lui Ștefan Juga, iobag al lui Thoma Borsos[556].

[554] MOL, F 234, Erd. Fisc. Lev., XXII szekrény, fasc. 28, nenum.
[555] SJAN Cluj, fond Comitatul Turda, f. 53.
[556] *Erdély történelmi adatok, IX.1. Torda vármegye jegyzőkönyvei,* I, 1607–1658, ed. Dáné Veronka, Cluj-Napoca, 2009, p. 289.

Un proces din anul 1648 consemnează iarăşi faptul că judele Mihalcea Stroia, ca reprezentant al satului şi care preluase pricina de la înaintaşul său în funcţie, Mihai Ţente, este chemat în judecată pentru a apăra bunurile satului. Astfel, Ana Bánffy Losonczy, proprietara moşiei Râciu, din comitatul Turda, îl chema în judecată pe judele satului şi pe juraţi deoarece aceştia i-ar fi tăiat un gard. Răspunsul pârâţilor este că de fapt reclamanta ar fi îngrădit ilegal singurul loc cu fântână şi izvor de pe domeniul satului, chiar dacă ştia că locuitorii folosiseră dintotdeauna respectiva sursă de apă[557]. Arătând că satul său a fost călcat de haiduci care au provocat o serie de pagube–100 de câble de grâu şi 6 butoaie de vin, în 1618 judele Michael Tartler din Târpiu cerea, în numele localnicilor, paza şi protecţia oraşului Bistriţa[558]. În 1650, judele satului Ghijasa de Sus (Felsö Geses), Mihăilă Urs, împreună cu juraţii Dumitru Opriş, Vonea Cârste, Moga Oltean şi alţi săteni se împăcau cu Ioan Kemény şi Sofia Gerendi pentru ocuparea de către aceştia a unui fânaţ din hotarul satului. Cei doi nobili ofereau satului în schimb un alt fânaţ în locul numit Olozina[559].

Nu numai avutul în sine trebuie protejat de imixtiunile şi abuzurile altora, în special ale nobililor, ci chiar satul cu locuitorii săi aflaţi în conflict cu localităţile învecinate. Judele este cel care intervine la autorităţi pentru a nu se ivi conflicte deosebite din acest motiv. În 1687, judele Petru Gaspar, din satul Şeica Bistriţei îi cerea protecţie lui Joachim, judele primar al oraşului Bistriţa, şi solicita să intervină la general pentru obţinerea pe seama satului Şeica Bistriţei a unei scrisori de protecţie împotriva celor din Teaca din partea cărora sunt tulburaţi în legătură cu sarcina întreţinerii oştilor nemţeşti[560].

[557] Vasile Lechinţan, *Cnezi şi juzi în Câmpia Transilvaniei*, pp. 544–545.
[558] SJAN Cluj, fond Primăria oraşului Bistriţa, doc. nr. 8563.
[559] SJAN Cluj, fond Kemény, XVI, nr. 1249, 1650, 12 decembrie.
[560] SJAN Cluj, fond Primăria oraşului Bistriţa, nr. 315.

În zonele cu populație mixtă de cele mai multe ori problemele de proprietate sunt mai complicate, în special în secolul al XVIII-lea. În zona Sibiului, dar și a Bistriței, conflictele dintre comunitățile de sași și cele ale românilor[561] evidențiază și rolul judelui sătesc. Un exemplu este și conflictul dintre sași și locuitorii din Sălișteîn 1774. Românii, în virtutea unor drepturi anterioare, nu mai vroiau să plătească dijma, astfel că magistratul Sibiului decide trimiterea unei comisii în sat, în frunte cu comisarul Mihail Glantz, însoțit de o companie de soldați, sub conducerea căpitanului Kokos. Prima oprire se face la casa judelui, unde sunt convocați bătrânii satului pentru a semna că sunt de acord cu o dare de 2 zloți, prin care renunțau la taxa de crâșmărit în favoarea sașilor, precum și la pășunatul munților din apropiere. Conflictul degenerează, juzii din satele din apropiere sunt legați de soldați, intervin oamenii din sat și totul se soldează cu 10 morți. Judele din Sălișteîn fuge și încearcă să găsească înțelegere în această problemă la Cluj. Urmare a aceluiași conflict, dar 28 de ani mai târziu, îl regăsim pe judele din Sibiel, Ioan Muntean, închis la Sibiu în numele satului său. El declara că, împreună cu încă nouă juzi ai satelor din scaunul Sălișteîn, fuseseră închiși la Sibiu deoarece nu fuseseră de acord să plătească o taxă din urmă pe 14 ani, în valoare de 100.000 de florini cerută de sași[562].

O situație identică apare și pentru teritoriul secuiesc: judele satului trebuie să îndeplinească obligația de reprezentativitate. În 1713 se instituia în Trei Scaune o zonă cu pădure comună, luată de la nouă sate, Bodok, Zoltan, Etfalva, Ghidfalău (Gidofalva), Fotos, Martonos, Angheluș (Angyalos), Beseneu (Besenyó) și Ereszteveny. La luarea la cunoștință a hotărârii în fața juzilor nobililor și a juzilor asesori, dar și anterior, pentru a jura împreună cu încă trei juranți, satele

[561] Ioan Lupaș, *Câteva pagini din trecutul comunei Sălișteîn*, în *Transilvania*, 1903, XXXIV, nr. 2, pp. 53–71.

[562] Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII–XX*, București, 1977, p. 129.

sunt reprezentate de juzii lor[563]. O altă formă de apărare a bunurilor comunității este și redistribuirea pământurilor sau caselor celor morți, fugiți, strămutați, pentru ca acestea să nu rămână necultivate, iar casele pustiite. Judele Săcelului, împreună cu bătrânii satului, acorda în 1617 unui consătean gospodăria altuia ce murise[564].

Cu toate că numeroasele plângeri ale iobagilor pe care le înregistrează arhivele au fost interpretate în istoriografie ca fiind reacția la abuzurile și imixtiunile nobililor, o altă fațetă este și aceasta a prezenței și mărturiei judelui satului în diverse ocazii. Vizitele împăratului Iosif II în Transilvania au avut ca și consecință exprimarea doleanțelor satelor. Cei care se plâng în numele comunităților lor sunt judele și jurații, ori, alteori, preotul/pastorul. O serie întreagă de astfel de plângeri se fac de către satele din comitatul Târnava în jurul anului 1773. Pentru Viișoara (Hundorf), judele și jurații satului expuneau împăratului cazul lor: satul aparținuse fiscului, apoi a fost cedat comunității armenești din Dumbrăveni, comunitate care, dorind să cureţe orașul de români, îi colonizase la ei, 30 de familii. Aceștia însă au fugit în Țara Românească, iar acum localnicii erau obligați de către armeni să plătească și contribuția acestora. Tot armenii aduseseră pe pășunea satului o turmă de 500 de oi, sătenii nemaiputând astfel păși decât un număr mai mic de animale. Din pădurea satului, care fusese fiscală, ei nu mai aveau voie să scoată lemn, nici măcar putred[565]. Rezoluția nu o cunoaștem, însă probabil, ca și în multe alte cazuri, situația a rămas aceeași, sau chiar s-a înrăutățit, însă apreciabil este faptul că prin instituția judelui sătesc comunitatea reușește să își facă cunoscute necazurile.

---

[563] Artur Coroi, *A Háromszéki kilenc falu közös erdejének törvénye*, *1713* (I), în *Acta Siculica,* 2009 și (II) în *Acta Siculica,* 2010, pp. 235–275.

[564] Nicolae Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, p. 122.

[565] Ioan Ranca, *Abuzul seniorial în Transilvania în lumina plângerilor iobăgești de pe Târnave înmânate lui Iosif al II-lea la 1773*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj-Napoca, XXVI, 1983–1984, p. 181.

Judele satului trebuie să reprezinte comunitatea în fața autorităților inclusiv în probleme de natură politică. Ocupația habsburgică a produs numeroase schimbări, iar puterea trebuia să se asigure de loialitatea noilor supuși. S-au păstrat numeroase astfel de jurăminte, așa cum sunt cele din 1691 din scaunele Orăștie și Rupea[566], când reprezentanții satului, popa și judele, jură fidelitate și semnează jurământul. La fel este jurământul din 1706 al locuitorilor din 67 de sate de pe cuprinsul comitatului Dăbâca, aparținând mai multor stăpâni, reprezentați de jude și de 5–6 jurați[567].

Un mod deosebit prin care judele poate apăra oarecum avutul satului ori pe săteni, este tăinuirea. Cazurile de complicitate a acestuia cu consătenii săi sunt motivate de aspectele economice precare care îl forțează pe iobag să pășească peste lege. Evaziunile de tip funciar prin mărirea lotului aflat la liziera pădurii ori prin numărul de animale crescute în gospodăriile închegate departe de casă sunt tot atâtea situații pe care judele, care ar fi trebuit să cunoască detaliile economice ale fiecărei gospodării, le trece cu vederea[568].

Apărarea satului o putem vedea și prin intermediul planurilor și instrucțiunilor de asigurare a liniștii emise de oficialitățile habsburgice în perioada imediat anterioară răscoalei lui Horea, într-o atmosferă de paranoia generală ce cuprinsese nobilimea. Un plan al comitatului Zarand, care trebuia făcut cunoscut tuturor satelor de pe cuprinsul său, în 11 puncte, are următoarele obiective: judele și cu doi jurați, în secret, trebuiau să fie atât de vigilenți și să verifice pe fiecare locuitor al satului de două-trei ori pe săptămână, casa,

[566] Costin Feneșan, „*Cărți de mărturie*", passim.
[567] SJAN Cluj, fond familial Bánffy, nr. inv. 447: *anno Domini 1706, die 18 martii, in possessione Bilak, comitatu videlicet Dobocensi existente infrascripti judicis et jurati possessionum infrascriptarum in suis, ac reliquorum cohabitatorum suorum nominibus et in personis, juxta dispositionem et constitutionem inclytorum dominorum statutuum et ordinum Transylvaniae et superinde Schaeburgi editam, homagium secundum formulam prescriptam prestiterunt.*
[568] Barbu Ștefănescu, *Între pâini*, pp. 370–371.

grădina, acareturile, astfel încât să observe dacă nu găzduiesc oameni străini. În caz că vreun locuitor ar fi oferit găzduire vreunui străin, fără să îl anunţe pe judele satului, care urma să ancheteze situaţia venitului, atât locuitorul, cât şi oaspetele său să fie predaţi comisarului pentru pedeapsă. Asigurarea oamenilor care să facă de pază în sat, atât ziua cât şi noaptea, trebuia rezolvată tot de către jude. Chiar două străji pe timp de noapte cereau oficialităţile din Zarand, străji care aveau în atribuţie verificarea oricărui trecător şi a paşaportului său de drum (act obligatoriu pentru ieşirea din comitat), predarea în mâinile judelui a celor care nu deţin un asemenea act, sub pedeapsă de 20 de bâte.

Pentru neglijenţă în serviciu, atât judele, cât şi cei doi juraţi urmau să primească 40 de bâte, 20 în târgul de la Brad, iar 20 în cel de la Baia-de-Criş. Pentru a se cunoaşte că sunt reprezentanţi ai satelor, pedepsirea avea loc la vedere, pe un podium înălţat în acest scop[569].

Şi întreţinerea drumurilor şi a podurilor intră în sarcina judelui. Dintr-un proces derulat în 1629 la scaunul de judecată al comitatului Cluj am dedus că judele satului Tămaşa, Mihai Mathe şi apoi Pavel Boczi, ar avea asemenea obligativitate. Astfel, judele era chemat în proces deoarece nu reparase podul din hotarul satului, cu toate că fusese anunţat, iar nobilul Emeric Tamasfaluy, trecând cu calul peste pod acesta şi-a rupt piciorul şi apoi a murit. În consecinţă, judele şi satul Tămaşa trebuiau să plătească 25 de florini despăgubire[570].

Aceste cazuri, care în alte condiţii ar deruta sau ar încărca discursul, considerăm că reprezintă singura modalitate de a demonstra varietatea situaţiilor în care capul satului este reprezentantul comunităţii, valoarea mărturiei sale în

[569] David Prodan, *Răscoala lui Horea*, I, pp. 84–85.

[570] Vasile Lechinţan, *Cnezi şi juzi din zonele de munte ale comitatelor Cluj şi Turda în procese judecătoreşti la scaunele comitatense în prima jumătate a veacului al XVII-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie*, Cluj-Napoca, 1987–1988, p. 205.

instanță, pe de o parte, iar pe de altă parte exprimă și atitudinea instanțelor superioare față de instituția judelui sătesc.

VI.1.b. Prinderea răufăcătorilor și a fugarilor

Malefactores este doar un titlu generic pentru orice persoană care ar înfăptui lucruri care să păgubească în vreun fel pe ceilalți. Normele de drept ale epocii nu fac distincție prea clară între tipurile de făptași, ci în funcție de faptă și valoarea pagubei. În urmărirea și prinderea răufăcătorilor un rol aparte l-au avut anchetele juzilor circulatori în timpul așa-numitelor inchiziții generale care aveau loc o dată la trei ani, dar și cele de la jumătate de an.

Prinderea răufăcătorilor – hoți, tâlhari, violatori, incendiatori, ucigași –, este una dintre cele mai importante atribuții ale judelui sătesc. Acesta, împreună cu tot satul, era răspunzător de achitarea acestei datorii. Păgubitul sau cel care a observat un asemenea act de violare a proprietății ori de incendiere trebuia să dea fuga la judele satului să-l sesizeze în acest sens. Acesta, la rându-i, în funcție de gravitatea faptei, avea obligația de a da ordin să se bată clopotele în dungă, semn al unei fapte reprobabile: fie că sunt hoții în zonă, fie că a avut loc o incendiere, fie că satul se află sub amenințare armată. Sătenii, cunoscând valoarea tragerii clopotelor în acest fel, ar trebui să lase totul și să pornească spre casa judelui, să intervină, să prindă hoțul, să se ascundă etc. Numeroase anchete a unor astfel de fapte au ca primă întrebare dacă judele satului a pus să se facă zgomot, să se tragă clopotele de la biserică. Dacă nu a făcut astfel, de ce nu a făcut, iar dacă s-a întâmplat, de ce sătenii nu au răspuns chemării. Mai ales în preajma evenimentelor din 1784 au loc astfel de inchizitorii. Locuitorii din Cioara, anchetați în acest an pentru distrugerea curții lui Barcsai, sunt întrebați dacă s-au tras clopotele pentru a-i prinde pe hoți[571]. Răspunsurile sunt variate: unii nu știu, alții

[571] Ioan Lupaș, *Contribuțiuni documentare la istoria satelor transilvane*, p. 296.

de frică nu au ieşit din case, alţii erau la câmp. Iosif Vinerean, supus al lui Andrei Laskai din Vinţul de Jos declara însă, că înainte cu o zi, judele nobililor ordonase judelui din sat şi juraţilor ca în caz că vor veni hoţii, să tragă clopotul, iar Irimie Oltean, judele, ar fi şi făcut astfel. Oltean însuşi declara că a încercat să-i prindă pe hoţi şi a tras clopotul ca să se strângă tot satul, dar hoţii au ameninţat că vor da foc satului dacă vor fi reţinuţi. Numeroase asemenea anchete evidenţiază rolul judelui în cazul prinderii în flagrant a hoţilor ori a izbucnirii unui incediu în sat sau chiar şi în caz de atac.

Valoarea faptei este în primul rând bănească, în al doilea rând poate fi pedepsită corporal. Cel care fură bunuri în valoare de 100 de bani să fie amendat la judecata scaunului sătesc cu o amendă de 1 florin şi plata pagubelor; dacă şi a doua oară era prinsă aceeaşi persoană, procedura era aceeaşi, iar pentru o a doua recidivă respectivul era spânzurat. Dacă furtul este de doi florini, la prima infracţiune vinovatul să fie bătut, să plătească paguba şi să se pocăiască în faţa preotului; la prima recidivă să mai plătească în plus şi 12 florini, iar la o a treia infracţiune de aceeaşi valoare, acuzatul să fie spânzurat. Pentru o faptă cu o valoare mai mare de trei florini, infractorul, dacă nu s-a împăcat cu păgubitul, să fie spânzurat, iar dacă s-a ajuns la o înţelegere, ca pedeapsă să i se taie o ureche, iar la recidivă să fie spânzurat. Dietele fac iar şi iar menţiuni asupra prinderii răufăcătorilor. În 1613 juzii nu puteau urmări hoţii pe Pământul Crăiesc, în timp ce în 1614 se specifica: dacă într-un sat hoţii sunt cunsocuţi iar juzii nu i-ar prinde, aceştia, adică juzii, să fie pedepsiţi de către şpani[572].

Un alt caz este din 1682. Lengyel Marton, judele sătesc din Sânmihaiul de Jos, scaunul Arieş, este cel care îl anunţa pe un „presupus" hoţ despre chemarea în judecată. Astfel, Racz Mihaly din Sânmihaiul de Jos, la cererea nobilei doamne

[572] *MCRT*, VIII, p. 97.

Madarasz Elisabeta din Sânmihaiul de Sus, era chemat în fața prim-judelui regal din Lunca Mureșului (Kotsar) pentru furtul unei haine de blană[573]. Acesta este numai unul dintre exemplele în care judele este dator să anunțe pe pârât, eventualul hoț, asupra chemării în instanță, având astfel rol de emisar în cadrul procedurii. Judele însă nu este dator să îl și aducă pe presupusul hoț în fața instanței și nici să îi caute un procurator, un reprezentant în fața scaunului.

Furturile cele mai des întâlnite în izvoarele documentare sunt însă cele de animale. Sustragerea unui animal de povară, cal sau bou, dar nu numai, ci și vaci sau oi, însemna un prejudiciu foarte mare. Astfel, în 1622, tuturor juzilor din districtul Bistrița li se cerea să anunțe în cazul că hoții care au furat o turmă de animale vor trece prin satul lor de la Vermeș, ca să poată fi ajutați la prinderea lor[574]. La fel li se cerea celor din zona Beiușului, deoarece hoții mână vitele spre Călățele și să fie cu băgare de seamă.

Printre cei mai cunoscuți hoți de animale sunt chiar supraveghetorii acestora, păstorii. În 1628 hoții – păstori din Morăreni, Mureș –, furau chiar de la judele George din Archita (Erked) trei cai pe care i-au vândut în târgul din Teaca. Judele, neputincios, apelează la oficialii orașului Bistrița să intervină pentru a-și recupera caii[575]. Rezultatul nu ne este cunoscut. Și în 1689 judele din Șeica (Slyk/Selyk) trebuia să-l prindă pe păstorul satului pe nume Petrișor, deoarece se furaseră patru cai de pe moșia lui Ioan Bereksz, iar păstorul fugise[576]. Nu se specifică însă dacă Petrișor a fost hoțul, complicele sau acesta fugise ca să nu fie tras la răspundere.

Informații despre un caz asemănător provin din 1691, din satul Tonciu (Tacs) unde de moartea unei vite este acuzat păstorul cirezii de către Ioan Kovacs din Telciu, proprietarul

[573] SJAN Timiș, Colecția Muzeul Banatului, nr. 85.
[574] SJAN Cluj, fond Primăria orașului Bistrița, nr. 9060.
[575] Idem, nr. 9917.
[576] Idem, nr. 232.

acesteia, care cere să fie despăgubit de către păstor. Judele satului Tonciu adevereşte însă într-o scrisoare către judele Bistriţei că păstorul n-ar fi vinovat, deoarece la angajarea lui, acesta nu şi-ar fi luat răspunderea pentru vitele bolnave[577]. Iarăşi rezultatul anchetei rămâne în suspans, în lipsa documentelor care să explice finalitatea demersului legal iniţiat.

La scaunul comitatens Turda întrunit în iunie 1615, doamna Elisabeta Zilvassy chema în judecată pe judele satului Chimitelnic (Keméntelke), Opra Berche, în numele comunităţii sale, adică *caeterosque universos incolas et inhabitatores possessionis*. Motivul interpelării era faptul că satul nu plătise pentru un bou al său, găsit mort în hotarul satului, adică suma de 32 de florini[578].

Pe de altă parte şi nobilii presează asupra acestei funcţii a judelui. Astfel Ştefan Bocskai solicita în vara lui 1687 judelui primar al Bistriţei, Ioachim, ca acesta să poruncească juzilor din Iad şi Jelna (Zolna) să poarte de grijă celor cinci cai pe care îi dăduse la păscut în hergheliile celor două sate[579]. În cazul în care animalele furate erau găsite, tot judele era cel care le reţinea la casa lui până ele erau ridicate de proprietar.

Dacă judele îl elibera pe hoţ contra unei sume oarecare, el era pasibil de plata *homagiumului* hoţului[580]. Dieta din 1614, consemna ca niciun sat să nu tăinuiască răufăcători, sub pedeapsa de 200 de florini. Juzii să caute şi să aresteze pe acei răufăcători şi să-i predea mai departe scaunului de judecată superior, respectiv al comitatului[581]. Dacă pe hoţul prins judele şi sătenii l-ar scăpa, în 15 zile erau datori să-l prindă din nou, sub aceeaşi pedeapsă de 200 de florini; dacă l-ar fi eliberat în mod intenţionat, să fie amendaţi cu 500 de florini. Un astfel de caz se judecă în 1622 în faţa scaunului comitatens

[577] Idem, nr. 337.
[578] *Torda vármegye jegyzőkönyvei,* pp. 119–120.
[579] SJAN Cluj, fond Primăria oraşului Bistriţa, nr. 159.
[580] *MCRT*, I, p. 219.
[581] *MCRT*, VI, pp. 419–420.

Turda. Vicecomitele îl judecă pe judele din Râciu, Bogdan Pașcu, pentru că a lăsat un hoț cunoscut să plece, după ce hoțul predase judelui un cal și un mânz furați din hotarul Clujului[582]. Și judele din Păingeni (comitatul Turda), Mihai Koncz și jurații satului sunt chemați la judecată în 1635 pentru că au eliberat un hoț cunoscut. Pentru aceeași acuzație și judele din Vâlcele (Olah Banabyky), Thomas Nyago, apare ca pârât în anul 1636[583]. Judecarea cazului unui hoț, colon al lui Mihail Toroczkai în 1607, evidențiază, pe lângă treptele ierarhiei juridice și subiectivitatea judecătorilor, dar și rolul judelui sătesc în proces. Juzii nobililor probabil că anchetaseră deja cazul colonului care era implicat în dispariția unor oi, și înaintaseră cazul la scaunul comitatens Turda. Judele satului Ocolișel (Kisoklos) împreună cu trei jurați erau și ei citați deoarece nu au predat pe hoț, probabil consătean, și nici nu au adus oile[584]. Judele și locuitorii, de orice statut, aveau deci obligația să prindă răufăcătorii la porunca comitelui, în caz contrar judele, împreună cu încă trei martori, ar fi trebuit să se prezinte în fața comitelui, așa cum am văzut din cazul de la Ocolișel, iar la scaunul filial să plătească 200 de florini, până la descoperirea adevărului lucrurilor – *tamen comperta rei veritate*, statuează adunarea comitatului Turda[585].

Urmărirea generală, *generalis inquisitionis*, a infractorilor se făcea o dată la trei ani, tăinuitorii de hoți fiind condamnați la moarte, iar dacă un astfel de om a fost angajat să aibă grijă de animalele satului, satul să fie pedepsit cu 200 de florini. Un astfel de caz se regăsește în anul 1617, în care chiar comitele Ioan Zindi îl chema în judecată pe judele (*iudicem sive kenezio*) Dragan Pasko din Deleni (OlahIdeczpataka) pentru faptul că nu predase niște hoți. Cauza se referă la hoți veniți din Moldova (*qui ex Moldavia in hunc regnum latrocinationis*

[582] Vasile Lechințan, *Cnezi și juzi în Câmpia Transilvaniei,* p. 155.
[583] *Ibidem,* p. 156.
[584] *Torda vármegye jegyzőkönyvei,* p. 39.
[585] *Corpus Statutorum*, I, p. 354.

et predationis causa venissent) care au şi furat nişte boi, dar pe care i-ar fi vândut. Judele ar fi trebuit să anunţe asupra acestei fapte pe comite sau pe vicecomite, şi dacă nu ar fi avut oameni ca să-i prindă pe moldoveni, iarăşi ar fi trebuit să anunţe la comitat. Astfel că judele Pasko împreună cu cei trei juraţi ai satului sunt pedepsiţi pentru obstrucţionarea justiţiei, iar satul – *coloni eiusdem possessionis* – cu 200 de florini[586].

În acelaşi tipar se încadrează şi situaţia judelui Barti István din Ţăgău (Saz Czegeo) care anunţa în 1620 pe Zigetthy Georgy, vicejude al comitatul Dăbâca, asupra unui omor din localitatea sa. Vicejudele trimitea comitelui, juzilor primari şi celorlalte scaune depoziţiile martorilor luate în faţa lui în legătură cu acest fapt, pentru ca respectivul să poată fi cunoscut la razia generală, dar şi, dacă între timp ar fi văzut de cineva, ucigaşul să poată fi predat[587].

Reţinerea celor prinşi este făcută în sat tot de către jude. Uneori este specificat şi faptul că răufăcătorul este închis chiar la casa judelui, fără a putea să determinăm în ce condiţii (pivniţă? anexă? groapă în curte?). Acesta trebuia şi hrănit, pe cheltuiala satului. De aceea se regăsesc cazuri când judele eliberează pe deţinut, mai ales dacă este unul dintre consăteni. În lipsă unei închisori a comitatului, în Târnava se dispunea ca satele să escorteze răufăcătorii la cea mai apropiată temniţă fiscală. Lotrii din Crasna trebuiau duşi la Oradea sau la Săcuieni.

Că întreţinerea şi paza celor reţinuţi constituia încă într-o neplăcere pentru membrii comunităţii o dovedeşte şi un document din 1610. Aici se menţionează că Pitter Floscher, judele sătesc din Lechinţa ar fi cerut ajutor judelui primar al Bistriţei în legătură cu un anume Ştefan Wagners pe care îl arestaseră cu ceva vreme în urmă şi pe care l-ar fi ţinut destul sub pază, însă acum sătenii nu mai vor să-l ţină în localitatea

[586] *Torda vármegye jegyzőkönyvei*, p. 41; SJAN Cluj, fond Comitatul Turda, f. 8.
[587] SJAN Cluj, fond Primăria oraşului Bistriţa, nr. 8813.

lor[588]. Motivul principal fiind, probabil, că și arestatul trebuia să fie întreținut cu mâncare și băutură pe cheltuiala lor și să aibă pe cineva de pază dintre locuitorii satului. La casa judelui satului din Merișor (Puszta Almas) era reținut în 1615 un iobag al Anei Georogh, iar pentru reținerea lui ilegală cere *homagiul*, cu care de altfel și este pedepsit fiindcă nu s-a prezentat la judecată.

Fuga de pe domeniu este un fenomen foarte cunoscut, în special în perioadele în care fiscalitatea crește ori de pe domeniile al căror stăpâni au pretenții mult prea mari. Cei care fug sunt urmăriți, prinși, readuși la stăpânul lor. Legislația ține ca aceștia să fie prinși și readuși; odată aduși, ceilalți săteni să stea chezași că aceștia lor nu vor mai pleca, fiind datori stăpânului cu suma de chezășie cu care s-au legat. Chezășia poate fi definită ca o quasi-instituție de drept privat, deoarece reprezintă o metodă prin care stăpânul, prin forțe și mijloace proprii, reușește să rezolve diverse probleme de pe domeniul său, fără intervenția organelor oficiale, al căror căi de rezolvare sunt mai greoaie și, cel mai adesea, fără consecințele dorite. Cu toate acestea, nerespectarea chezășiei/garanției poate fi motiv de chemare în judecată. Iobagii fugiți, singuri ori cu familia, puteau avea parte și de bunăvoința și înțelegerea oamenilor în diverse locuri, cu toate că nepredarea iobagilor fugiți era pedepsită. O astfel de cerere de pedepsire este adresată judelui Bistriței de către principele Mihail Apafi, în vara anului 1689. Acesta poruncea ca judele împreună cu jurații satului în care s-ar fi ascuns un iobag al său fugit din Dumbrăveni (Ebesfalva), să fie amendați cu suma de 400 de florini pentru că nu l-au predat chezașilor care l-au căutat, și care, probabil îl și găsiseră[589]. Chezașii fiind direct interesați, deoarece, în fond, păgubiții cu adevărat, la momentul respectiv, erau chiar ei cu suma pusă garanție.

[588] Idem, nr. 8130.
[589] SJAN Cluj, fond Primăria orașului Bistrița, nr. 167.

Din urbariile privitoare la satele de pe domeniul Gurghiului în a doua jumătate a secolului al XVII-lea se poate observa acest fenomen al plecării. Aproape toate satele au menţionaţi fugiţii, de când au plecat şi, uneori chiar şi locul în care s-au aşezat[590]. Statistica realizată de editor evidenţiază în a doua jumătate a secolului al XVII-lea totuşi o scădere a intensităţii acestui fenomen. Nu pleacă prea departe, fiind preferate satele din imediata vecinătate a domeniului. Domeniile din zona nordică cunosc şi ele acest fenomen, iar pentru secolul al XVIII-lea chiar într-o formă acută, plecarea fiind pusă pe seama creşterii obligaţiilor iobăgeşti, a divizării sesiilor, a expediţiilor militare, dar şi a calamităţilor naturale. Pe domeniul nobililor Károly, la 1724, din acest motiv se realizează o conscriere a celor fugiţi, interesul evident fiind axat pe numărul membrilor familiei, numărul animalelor care au fost duse, de câţi ani au plecat, unde au plecat respectivii săteni, un total de 1739 pe o perioadă de 40 de ani[591].

Un caz mai puţin întâlnit este părăsirea satului în bloc. În 1746, rezultat al schimbării regimului politic, sătenii din mai multe localităţi ale districtului Bistriţa pleacă. Numărul plecărilor înspre Moldova, aşa cum reiese din diverse statistici ale vremii, în perioada 1738–1740 se ridică la peste 200, iar în anii următori, 1741–1742, numărul fugarilor se dublează. Unii pleacă cu tot cu judele lor, aşa cum sunt cei din Tăurei şi Cociu, aproximativ 300, care în 1746 se îndreptau, peste munţii Maramureşului, spre Moldova, având în frunte pe judele Gheorghe, urmăriţi fiind de soldaţi. Motivul plecării este că nu mai pot suporta birul şi muncile. La fel în 1760, un adevărat exod [592].

---

[590] Liviu Ursuţiu, *Domeniul Gurghiu*, passim.

[591] Liviu Borcea, *O conscriere privind fuga iogabilor de pe domeniile sătmărene la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea*, în *Crisia*, 1980, pp. 453–482.

[592] Ştefan Meteş, *Emigrări româneşti*, p. 135.

Cazurile de imigrări în Transilvania implică, de asemenea, pe nobil şi pe judele localităţii în care nou-veniţii s-ar aşeza. Astfel, sosirea în secuime a unui număr destul de mare de persoane fie din Moldova, fie dinspre Ţara Românească, este cunoscută în special pentru secolul al XVII-lea. Fenomenul este argumentat de actele de înniobăgire a celor veniţi[593], iar modalitatea de acceptare s-a încetăţenit în urma scăderii numărului iobagilor, deci a forţei de muncă, în special consecinţă a legislaţiei impuse de principele Gabriel Bethlen (1614–1629) privitoare la obligativitatea participării la oaste a secuilor chiar dacă sunt iobagi, dar şi ca urmare a numărului mare de înnobilări de soldaţi de la sfârşitul secolului al XVI-lea. Fugiţi din cauza lipsei de hrană şi a preţului alimentelor, veniţii acceptă ceea ce stăpânul le poate oferi, precum şi obligaţiile ce le revin dintr-un asemenea contract. Procedura era astfel: prezentându-se la stăpânul satului încheiau cu acesta o înţelegere care se ratifica de regulă în faţa unor martori – *fogott birák,* fie drabanţi, fie pastorul sau alţi nobili. În 1639 satul Lunga (Nyujtod), Trei Scaune, aparţinea nobilului Donáth Mátyás. În numele lui, judele satului, Veres Peter, împreună cu drabantul Veres István, jurat, numiţi de document juzi arbitri, intermediază un asemenea contract de iobăgie de către Ionas Stoyka şi soţia sa, Marina. Stăpânul era de acord să le dea acestora 2 florini, o câblă de grâu şi o bucăţică de pământ din al lui Maffti Czizmadia. Familia Stoyka se lega pe veci, din fiu în fiu, irevocabil să fie supusă lui Donáth Mátyás[594]. Se practica însă şi fuga dintr-un loc în altul, desigur, dacă condiţiile nu erau convenabile. Un asemenea caz apare la Chilieni. Judele Küvő Pál din Chilieni (Kilyén), împreună cu Marton Pál senior şi primipilul Baljku Peter, primesc pe un anume Ştefan românul, fugit în satul lor, proprietate a lui Szekely Ferenc. La cererea nobilului Antos

[593] Tüdős Kinga, *Jobbágyélet a fejedelemkori Erdélyben. Jövevényjobbágyok Háromszéken 1616–1698*, Tg. Mureş, 2001.
[594] *Ibidem*, p. 85.

Gyorgy din Reci, are loc o cercetare în teren. Ajunși în Reci (Retyi) constată că cel căutat era fugit de fapt de pe domeniul Făgărașului și făcuse deja un contract cu Antos Gyorgy din Reci, care, conform actului, pretindea să se întoarcă[595].

Că de multe ori judele satului știe de plecarea consătenilor săi o dovedește și ancheta privitoare la fuga unor locuitori ai satului Cornești (Sövenyfalva, comitatul Târnava) din anul 1767. Martorii au declarat în general că intenția de a fugi a unor familii era cunoscută în sat. Mai mult, locuitorul Ștefan Micu susținea că judele satului, Oprea Vonea, ar fi condus fugarii până la ieșirea din hotarul așezării. Cu toată intenția autorităților centrale de a stopa fuga iobagilor, inclusiv prin prezența paznicilor de noapte în sate și pedepsirea fugarilor, fenomenul nu a putut fi întrerupt, fiind implicați în aceste acțiuni inclusiv oficialii sătești, cei care trebuiau să vegheze la păstrarea ordinii[596].

Aceste cazuri evidențiază rolul judelui sătesc pe domeniu și din acest punct de vedere. Străinii, nou-veniții, ori, dimpotrivă, consătenii fugiți sunt persoane despre situația cărora judele este primul înștiințat, cel care trebuie să ia măsuri: să-i înregistreze și probabil să medieze cu stăpânul în vederea așezării lor în sat, dar și supervizarea acțiunilor ulterioare ale acestor veniți; sau urmărirea și aducerea înapoi a iobagilor care pleacă de pe domeniu. Considerăm că ambele cazuri, la fel ca și prinderea hoțului și reținerea lui, rămân la latitudinea judelui, la modul lui de a fi, la interesul său.

VI.1.c. Judecarea cauzelor între rude; publicarea actelor de vânzare-cumpărare

O altă prerogativă de ordin juridic este aceea a medierii diferitelor cauze aflate în curs între membrii aceleiași familii,

[595] *Ibidem*, pp. 162–163.

[596] Liviu Moldovan, *Audieri de martori privitor la fuga în Muntenia a unor iobagi români din satul Cornești, comitatul Târnava în 1767*, în *Ștefan Meteș la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, p. 291.

sau care vizează moșteniri, zălogiri, vânzări-cumpărări între membrii comunității. Și în aceste cazuri se urmează o procedură cunoscută, fără de îndeplinirea căreia actul putea fi contestat în instanță. Astfel, vânzarea o dată încheiată trebuia „udată" în fața unor martori, adălmășarii, consfințindu-se deci tranzacția. În paralel se încheia și actul de vânzare, de regulă la casa judelui, scris fiind, în funcție de împrejurări și de zonă, de preot, de dascăl ori de notarul scaunului, sau chiar de către judele satului. Vânzarea trebuia făcută publică, adică adusă la cunoștința consătenilor în trei duminici succesive, în fața bisericii[597].

Astfel de acte despre implicarea judelui în tranzacții datează încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea. Spre exemplu, un act din 1538 adevereşte că Ana, soția lui Ioan Demether din Săliștea Sibiului, rudă de sânge cu episcopul român de Feleac, Petru, și-a vândut partea sa din moșia Feleac preotului român Ioan, *jure perpetuo et irrevocabiliter*, contra sumei de 11 florini. Intervine însă un anume Ioan Pozpap care pretinde și el că ar avea drept la moștenire, astfel că se ajunge la judecata judelui din Feleac, care ajunge la concluzia că acest Ioan Pozpap este doar un fiu nelegitim al episcopului Petru. Pentru același preot Ioan din Feleac în 1534 depuneau mărturie că ar fi fiul episcopului Danciu, Michael Vayda, *kenezium juratum villae nostre Felek, item Petrum Nago kenezium juratum villae Olah Banabyky*[598].

Așa cum aminteam, judele este dator să facă publică vânzarea-cumpărarea de terenuri. Un astfel de caz datează din 1604, când juzii Török János și Mogiori Miklós din Hoghiz, Bistrița, dau de știre că soția unui anume Hogo István și neamurile sale au vândut pământ în hotarul localității amintite, pentru a fi cunoscuți noii stăpâni[599]. Tot despre o vânzare este

[597] Nicoale Iorga, *Sate și preoți din Ardeal,* p. 126.
[598] Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești, Acte și scrisori (1527–1572),* București, 1929, I, p. 11.
[599] SJAN Timiș, Colecția Muzeul Banatului, nr. 25.

vorba şi în 1627, când juzii Mihai Punkosti din Ozun (scaunul Sepsi), Andrei şi Pavel Márton din Chilieni (scaunul Sepsi) audiază martori în privinţa pământului vândut de László Mihai din Ozun „unui român numit Berbecuţ", locuitor în Ozun: *Hec nos judices videlicet Mikhael Punkosti de Uzon, Andreas et Paulus Marton de Killyen, fide nostra mediante conscribsimus sigillisque corroboravimus*[600]. Ce este interesant la acest document este că judele specifică faptul că are dreptul de sigiliu, iar documentul original păstrează urmele acestuia. Importanţa deţinerii de sigiliu este binecunoscută, într-o perioadă în care scrisul în mediul rural este o practică puţin răspândită.

Şi pe domeniul Cluj-Mănăştur vânzările de terenuri, case, fânaţe sau grădini este dat publicităţii, făcut cunoscut cu alte cuvinte, tot în faţa judelui şi a juraţilor şi de către acesta, prin actul încheiat şi pecetluit. În 1626, un iobag cumpăra un fânaţ contra sumei de doi florini. În 1675, *Monostori falusi biro Mezei György* adeverea zălogirea unui teren în hotarul satului făcută de către Mihali Deák lui Lennyari András[601]. În 1636, judele Mănăşturului atesta că în faţa lui şi a celor cinci juraţi ai satului a venit Barla János, rudă cu unul dintre juraţi şi, om sărman fiind şi având o mică livadă chiar lângă biserică, o vinde părintelui Daniel contra sumei de 12 florini. Actul este semnat şi parafat cu sigiliul satului[602]. Câţiva ani mai devreme se încheia tot un act de vânzare-cumpărare în faţa judelui Varga János. Vânzătorul era de această dată fostul jude, Péter biró, care dădea spre vânzare lui István Kovácz o livadă cu pruni contra sumei de 80 de florini[603]. O vânzare în grup a locuitorilor din Mănăştur tot în faţa judelui apare menţionată şi în anul 1650, ratificată tot de conducerea satului Mănăştur[604]. O

[600] Idem, nr. 34.
[601] MOL, F 234, Erd. Fisc. Lev., XXII szekrény, fasc. 16.
[602] Idem, fasc. 15.
[603] Idem.
[604] Idem.

situaţie asemănătoare întâlnim în 1627, undeva, nespecificat, în Transilvania, unde în faţa judelui Ion Ţigănaşul era zălogit un Ceaslov contra sumei de doi florini[605].

Şi în secolul al XVIII-lea intra în obligaţia judelui să participe la vânzări-cumpărări ca martor, aşa cum transpare din actele satelor româneşti din zona bistriţeană, şi să se asigure că acţiunea are loc după cutumă, astfel încât să nu poată fi contrazisă. Un caz cu multe detalii procedurale privind implicarea judelui în tranzacţiile funciare din comunitate este cel privitor la vânzarea unei case din arealul menţionat. Pe la începutul secolului al XVIII-lea (actul nu specifică anul) era vândută o casă între doi localnici. Ulterior, moştenitorii vânzătorului solicitau retrocedarea imobilului, întrucât, ziceau ei, vânzarea nu fusese făcută după obicei. Are loc astfel ascultarea de martori pentru a stabili dacă acea casă a fost vândută „cu aldămaş". Întrucât autorităţile sătești participante la tranzacţie nu mai erau în viaţă la momentul ascultării, au depus mărturie persoane vârstnice, dar şi un jurat din Vărarea, care mărturiseşte „din auzite", el nefiind născut la momentul vânzării, precum şi un jurat din Rebrişoara, care era tânăr când a avut loc tranzacţia. Una dintre persoanele în vârstă are o poveste extrem de interesantă. Declara că vânzarea s-a încheiat într-adevăr cu adălmaş, însă nefiind băutură în sat, vânzătorul şi cumpărătorul, împreună cu juraţii satului, s-au dus la casa judelui care le-a dat să bea vinars. Fiind printre cei prezenţi şi doi tineri, judele l-a apucat pe unul dintre ei de păr şi l-a lovit pentru a ţine minte tranzacţia. Cel lovit, acum juratul din Rebrişoara, declara lucruri similare, şi anume implicarea judelui în soluţionarea vânzării după obicei, menţionând şi loviturile pe care acesta i le-a aplicat pentru a-şi aminti amănuntele legate de tranzacţie[606]. Metodă ce a dat roade, căci cel bruscat a ţinut minte cele petrecute.

[605] F. Dudaş, *Memoria,* p. 121.
[606] Vasile Bichigean, *Material documentar*, pp. 331–336.

Un caz aparte de schimbare a statutului juridic al pământului este din secolul al XVIII-lea din satul Vidra de Sus. Judele şi jurații satului trec din posesia satului în aceea a unor iobagi foarte săraci terenuri din hotarul satului. Cu acordul întregii comunități, aceştia dispun în numele satului o donație. Judele reprezintă organul nodal, spre care vin cereri şi de la care emană rezolvări. El este cel căruia i se adresează cererea pentru a obține teren, din pământul satului, el este cel care iese la fața locului, alături de juraţi şi de vecinii, participă la hotărnicia propriu-zisă şi darea adălmaşului, uneori redactează actul de danie şi îl parafează cu sigiliul satului şi anunţă noua situație[607].

Judele satului este personajul care poate atesta prin numele său şi sigiliul satului caracterul de veridicitate al unor testamente ale sătenilor, moşteniri, împărţiri ale averii, documente de succesiune între rude. Asemenea documente am întâlnit pentru zona sudică a Principatului şi, cel puţin până în prezent, majoritar pentru secolul al XVIII-lea. Testamentul este o formă de asigurare a testatorului că dorințele sale se vor împlini întocmai. Laza Sabo din Silişte, aflat în pragul bătrâneții, în 1626, îşi pronunța dorința privitoare la averea sa în fața unor „oameni buni" pe care îi chemase să încheie

[607] Aurel Răduțiu, *Acte țărăneşti,* pp. 425–439: *Într-aceasta zi veni Cărste Irimie şi Cărste Ion cu frații, fără Vărtan, şi să jelui la satu şi la birău şi la giurați să le deae undeva din pământul satului, că-s uom fără de moşie, şi birăul cu giurații au socotit şi le-u dat o moştină bătrână ce-au fost avută mai demult anume Dosul din Deal Horghie, o parte lui Irimie şi 2 lui Ion cu frații şi l-au dat cu haturi, de către răsărit cu Leah Ion, despre amiazezi merge pe Haturi în hatul lui Leh Simion într-o piatră, apoi merge spre apus pe Teş, către Divaea şi întoarce spre miazănoapte pe Teş, pe mijloc coastii şi vine spre răsărit de Teş, pe marginea Zmizii, păn în Dâmbul Drevului, şi merge pe Dâmb în sus pe Teş, în Teşe, din Teaş în peatră; şi satului 12 florinți, carele s-ar scula să fie rămaşi şi carte să fie în loc şi au dat adălmaş în casa lui Coroiu Ion şi l-au grăitu Şoica Gligorie, fiindu birăul Goia Veselie, giurați Giurgiu Lazar, Leah Achim, Coroiu Gavril, Gavra Pătru, Coroiu Pătru, Leah Gavril, Ciorte Ştefan, şpan Pătru Haicu. În parie s-au întors prin mine, jude Gligorie Acantorului.* (circa 1746, Vidra de Sus).

un act în acest sens. Chemase, după lege, pe Stanciul cojocarul, care era jude, apoi pe Popa Oprea, Popa Mane, Popa Gheorghe, toți din Alba Iulia, Coman Harre, Ionaș Ștefle, Ionaș Wolkaleze, Coman Gherghină și Stan Boyer. Laza testează averea sa nepoților săi dinspre cele două surori, dar și soției sale, cu condiția să îl crească pe unul dintre nepoți, iar dacă acesta va muri înaintea ei să nu o poată nimeni tulbura în proprietatea sa; dacă totuși ea va muri înaintea copilului, acesta să aibă întreaga moștenire[608].

Asemănător este cazul lui Popa Mane din Tilișca, ce scria în 1702 un act ce dovedea modul în care un locuitor al satului lăsa moștenire ceea ce reușise să strângă de-a lungul vieții. Strânsese și acesta, după obicei și după lege, pe bătrânii satului și-l chemase și pe judele Ion Oprea Plinga, ca să împartă „ocina pe cum am știut ieu cu suflietul meu". Partea cea mai mare a averii o dă Tudurii (Tudorei), să aibă grijă de bătrâneţile sale, dar și de „comândarea" sa. Un lucru interesant este faptul că părintele se ocupă de buna înțelegere a celor doi frați după moartea sa, dar și de menținerea laolaltă a ocinelor: cine ar face gard ca să „închidă urdinișul" să fie pedepsit cu 12 florini [609].

În prezența lui Andreas Gottfried Conradt, secretar al scaunului românesc Sălișteː, Sibiu, precum și în prezența a patru martori, printre care și judele Kinda, în 1751 văduva Maria lui Ioanăș Rusu, își împarte averea între cele două fiice ale sale, Maria, căsătorită cu Aleman Jitian, și Salomia, căsătorită și ea cu Mihai al Tâmpănarului. Acesteia din urmă îi lasă moștenire o bucată de teren de-a lungul curții și grădinii, iar restul averii să îl împartă cele două surori împreună cu ceilalți copii[610].

Și testamentul lui Ioanăș Crișțiu din Sălișteː era scris în 1753 în fața a doi martori, judele Dan Miclăuș din Tilișca și Ioanăș Lal, jurat în același sat. Cei doi fuseseră martori la

[608] Nicolae Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, p. 127.
[609] *Ibidem*, p. 128.
[610] Ioan Lupaș, *Contribuțiuni documentare la istoria satelor transilvane*, p. 187.

înzestrarea soției testatorului, Ana, cu toată averea, soții neavând copii, cu condiția ca aceasta să nu se mai căsătorească[611]. În 1763 familia Tataru din Săcădate, Stoika și soția sa, Ana, își donau averea fiicei lor Ana*, kasa ma tzie la slebitsune.* Fiind unica moștenitoare, celorlalți doi copii, Oprea și o altă soră, fiindu-le dată încă mai de demult parte din avere, ea primește de la părinți curtea și casa cu tot ce ține de ele, o cânepiște, două terenuri pentru semănat cereale și o vie. Actul era încheiat ca un document cu valoare absolută, *karte de mare kredintze,* de către *sudele* Ion Dansin*, suratzi* Ion Butzu, Simion Tataru și *setjeni* Sava Bulbore și Bukur Tataru, scris fiind de către preotul satului, popa Isaria[612]*.*

În 1764, văduva lui Mihai Istodie din Săcădate, Sibiu, lua parte la operațiunea de succesiune între ea și frații soțului său. Documentul, după tipic, descrie întreaga procedură de diviziune a averii mobile, dar și ieșirea în teren pentru a vedea care sunt semnele de hotar după împărțire. La acest pas procedural, trecerea de la un pământ la altul, cei doi frați și cumnata lor sunt însoțiți de jurații satului și de Sfurle, *sudele*[613]. Pentru această acțiune văduva le plătea judelui și juraților câte 80 de dinari, iar *botrinilor pentru emperczale* – 60 de dinari.

---

[611] *Ibidem*, pp. 187–188.

[612] SJAN Sibiu, fond Magistrat, doc. nr. 529: *Anno 763, luna lui iunie, zile 30: Noi, atseschtje kare mai sos ne vom iskeli demu atsaste karte de mare kredintze prekum dau jeu Stoika Tataru ku mujere me anume Ana, fjeti mele Ani kasa ma tzie la slebitsune, kurtje si kasa si schura si unelte kare sint en kurte si en kase si o kinepiste la gredina Popilor de 2 blide; si din sos de vale din Verze en koatse o sumetate de 1 ferdele; la Krutsje tsje botrene o sumetate de 2 ferdele; si atsaste sumetate au fost zolog la Stirbetz si oau skos Stan ku bani lui ku 12 fl. Si o vije en jele botrene de 3 paschi vetsin despe satt Logresti de tsjeje parte fitsori Opri Tataru si atsjeste isau dat lui Stan ke alte zjestre nu jam mai dat fore de atsjeste, jare tsjelelalte surori se nu aibe la atsjeste kare sau dat la logodne endrezni se a pofti enportzale atsjeste. Au fost la fatserje kertzi jeu sudele Ion Dansin, suratzi Ion Butzu, Simion Tataru, setjeni Sava Bulbore, Bukur Tataru. Skrisam jeu Popa Isaria dsamen ku zisa lor.*

[613] SJAN Sibiu, fond Magistrat, nr. 531.

VI.1.d. Animale pierdute. Luarea urmelor

Luarea urmelor se confundă adesea cu urmărirea hoților. Urmărirea vitelor, cailor de pripas (pierduți), precum și a animalelor furate se suprapun de multe ori acțiunii de urmărire și prindere a hoților. Ce înseamnă în fapt luarea urmei? Anunțarea judelui, în primul rând, că un animal a fost pierdut. Acesta face investigații printre săteni, dacă respectivul animal străin a fost văzut, când și unde. Dacă răspunsurile conduc spre ideea că animalul a trecut hotarul satului, judele din satul pe al cărui hotar a trecut vita este și el anunțat. Și lanțul investigațiilor se continuă acolo. Nu întotdeauna însă judele este dispus să preia ancheta, acest lucru fiind cauză de proces și motiv de pedeapsă pecuniară pentru jude, dar și pentru comunitate.

Animalele de pripas găsite în hotarul satului trebuiau reținute de către jude, probabil pe cheltuiala sa și la casa sa. În acest sens, luarea urmelor se constituie pentru sat și conducătorul său, într-o altă formă de obligație. Și iarăși legislația încearcă ordonarea lucrurilor și în acest sens. Vitele găsite pe care nu le reclama nimeni, îi reveneau stăpânului domeniului. Dacă i s-ar pierde cuiva vreo vită în hotarul vreunui sat, satul este dator să predea pe hoț sau să plătească paguba *ad plenum satisfactionem* (până la deplina satisfacere a păgubitului) într-un interval de 15 zile. La chemarea păgubitului, judele și întreg satul trebuie să se prezinte la hotar, și pentru nevinovăție, cu încă șase jurați trebuie să jure în fața judelui nobililor[614]. Dacă vita a cărei urmă a fost găsită în hotarul satului nu poate fi scoasă afară din hotar sau dacă este găsită omorâtă, satul este pedepsit cu 12 florini. Dacă pe hotarul dintre două sate învecinate, oricare ar fi, se găsesc vite pierdute, judele satului este dator să nu le rețină între hotare, ci să le îndrume mai aproape de sat[615]. În Secuime, cu toate

[614] *MCRT*, X, p. 141.
[615] *Ibidem*, XV, p. 247.

că primipilii nu se supuneau judecăţii judelui sătesc, având propriile organe de judecată, în cazul animalelor pierdute se adresează tot acestuia. Un exemplu este al lui Vizi Peter, primipil din Ineu (Csikjenofalva) care se plângea judelui Biró Albert că din turma sa a dispărut un miel negru în urmă cu patru ani, cu toate că a făcut plângere, aceasta nu s-a rezolvat încă. I s-a transmis că lupii i-au mâncat mielul, însă el are informaţii că a fost jupuit de către Peter Andras la casa lui János Ágoston, unde s-a mâncat şi s-a băut vin. Cerea deci judelui să elucideze problema[616].

Sunt însă şi excepţii de la această regulă. Astfel, locuitorii din Someşul Cald şi Someşul Rece dacă nu pot da urma din hotarul lor nu plătesc paguba, pentru că hotarul lor dă în Munţii Gilăului, unde vitele ar fi de negăsit, mai ales că munţii nu sunt în hotarul satului[617]. La Cârna, pe domeniul Vinţului, la 1676, această luare a urmei nu este cunoscută, pentru că nu au hotar separat de al Vinţului. Dacă totuşi cineva umblă să îşi caute animalul, trebuie să meargă la judele satului care este dator să-l însoţească pe păgubaş până unde se poate, absolvindu-se prin jurământ[618].

În cazul în care hoţul nu era prins şi nici nu se putea dovedi că nu ar fi unul dintre săteni, satul, în frunte cu judele său, trebuia să execute o amendă de 40 de florini[619]. Dacă însă hoţul era prins, judele satului, în termen de 8 zile, trebuia să facă cererea de extrădare a acestuia[620]. Trebuie spus că atât procedura, cât şi pedepsele sunt valabile şi pentru teritoriul săsesc, lucru specificat într-o hotărâre din anul 1665, prin care erau înăsprite pedepsele[621]. Păgubitul trebuia să anunţe când i s-a pierdut animalul, pe judele satului în hotarul căruia ştia

[616] Imreh István, *A rendtartó szekély falu*, pp. 259–260.
[617] Jakó Zs., *Gy. Urb*.
[618] David Prodan, *Iobăgia în XVII*, II, p. 444.
[619] *Constituţiile Aprobate*, P. V., edictul XXXVII.
[620] *MCRT*, X, p. 416.
[621] *Ibidem*, XIV, pp. 112–114.

că s-a întâmplat, ziua sau noaptea, iar satul – locuitorii – în hotarul căruia se află urma trebuia să pornească chiar atunci în căutarea ei, în frunte cu judele. Dacă vita se găsea tăiată, judele avea obligația să cheme câte un om din fiecare casă care să jure că nu este vinovat și nici nu știe cine a tăiat-o. Cine nu s-ar fi prezentat la jurământ era pasibil să plătească paguba, și dacă nu ar face astfel, la chemarea în judecată să plătească întreit valoarea animalului, judele luându-și treimea din amendă[622].

În Câmpia Transilvaniei în mod frecvent, juzii refuză să participe la luarea urmelor, probabil datorită mulțimii de animale pierdute. Sunt astfel chemați în judecată juzii din anii următori întâmplării. În 1617 judele din Geaca (Gyekey), Ioan Soldos, este citat la scaunul de judecată al comitatului pe motivul că i s-au furat unei reclamante din Lacu (Feketelak, comitatul Dăbâca) patru boi, iar urmele au fost duse până la hotarul satului Geaca, iar judele de aici n-a vrut să preia urmele, astfel că s-a presupus că cei patru boi erau acolo[623]. Judele și întreg satul a fost solicitat să plătească contravaloarea boilor și cheltuielile de judecată. Deoarece pentru pagubă mai mare de 20 de florini reclamanta trebuia să jure la scaunul de judecată, iar aceasta nu s-a prezentat, satul a scăpat de amendă. Un caz similar este al judelui din Rediu (Rood), Blasiu Seres, din 1619, care, odată cu funcția, preluase de la judele din anul precedent și procesul în legătură cu furtul a patru vaci duse de un hoț din Pata. Locuitorii din Aiton au scos urmele din hotarul lor spre Rediu, însă judele din 1618 a refuzat să preia urmele, astfel că trebuie să plătească contravaloarea vacilor[624].

Un proces care a ținut trei ani la rând la scaunul comitatului Cluj a avut ca parte pârâtă pe juzii satului Cozma (Kozma), evident în numele comunității. Începând din 1636,

[622] *Ibidem*, XIV, pp. 182–183.
[623] Vasile Lechințan*, Cnezi și juzi în Câmpia Transilvaniei,* p. 215.
[624] *Ibidem*, p. 147.

când judele Ioan Papp se judecase în privinţa neluării urmelor a 9 porci (*novem porcorum bene saginatorum*) a unui reclamant din Tonciu, procesul a continuat în 1637 când judele Petru Papp preluase cazul odată cu funcţia, şi i se cerea de către pârât să i se restituie contravaloarea porcilor. În 1638 judele Petru Bogdan, împreună cu juraţii, era pedepsit pentru neprezentare la judecată[625].

De refuzul de a prelua urmele este învinuit şi judele din Ceanul Mare (Mezo Csian) de către Elizabeta Veres, văduva lui George Kereszturi, care atestă faptul că urmele au fost duse de la hotarul satului Bolduţ (Boldoczi) la Tritenii de Jos (Dreteh) şi apoi în hotarul cu Turda. Se specifică, faptul că în 15 zile să se facă jurământul judelui[626].

Propririle de animale de către judele satului sunt iarăşi cazuri în cadrul proceselor vremii, pe întreg teritoriul Transilvaniei. Animalele găsite în hotarul satului erau responsabilitatea judelui, care trebuia să le reţină până când proprietarul le ridica. Cazurile sunt numeroase. În 1687, administratorul moşiei lui Francisc Bethlen, Valentin Hencz, cerea, prin intermediul judelui bistriţean, ca judele Simion din Bârgău să predea un cal care i se furase unui iobag al său, deoarece s-a găsit persoana de la care s-a cumpărat calul[627]. Un caz similar datează din 1691, când judele satului Runcu Salvei (Runk) reţinuse doi boi care fuseseră furaţi de la un iobag din Urmeniş (Ormenyes) şi administratorul Samuel Csepregy cerea judelui primar al Bistriţei să rezolve acest diferend[628]. Următorul pas era ca judele Bistriţei să poruncească judelui din Runcu Salvei să se prezinte la anchetă şi, eventual, să predea animalele stăpânului lor.

Cele 400 de oi din turma lui Ioan Zindi, vicecomite al comitatului Turda, se pierduseră ori fuseseră furate în

[625] *Ibidem.*
[626] SJAN Cluj, fond Comitatul Turda, f. 56.
[627] SJAN Cluj, fond Primăria Bistriţa, nr. 239.
[628] Idem, nr. 217.

toamna anului 1608. Urmele fuseseră duse până în hotarul satului Petrilaca (Peterlaka), sat aflat în posesia Margaretei Bánffy Losonczy. Sătenii de aici, împreună cu judele, cu toate că intra în sarcina sa, au refuzat să se achite de ducerea urmelor mai departe. Un an mai târziu, cauza refuzului era discutată la scaunul comitatens Turda. Cu toate că intra în atribuțiile sale să anunțe mai departe în opt zile rezultatul anchetei făcute, judele nu a făcut-o, iar pentru aceasta era chemat în judecată, prin procurator, Matheus Zel, judele din anul 1609[629].

Conflictele dintre sate vecine pornind de la pierderea animalelor sunt numeroase. Animalele trecute în hotarul dintre Bala și Păingeni au fost motiv de chemare în instanță în mai multe rânduri. Desigur, făcute de către stăpâni și, cel mai adesea, prin procuratori. În 1624 este judecat, cu statut de pârât, judele satului Băla, Simone Moka, deoarece prin autoritatea sa a oprit boii unei femei din Păingeni, care intraseră în hotarul satului său. Datorită faptului că judele sau procuratorul său nu s-au prezentat, satul este pedepsit cu restituirea boilor sau contravaloarea lor. Cinci ani mai târziu, judelui aceluiași sat, Kit Kozta, i se cereau înapoi niște vaci, pe care de altfel le-a și predat. În 1639, judele Cosmus Vayda, preluând cauza de la judele anului anterior, Ștefan Moldovai, nu restituia niște vite pierdute de către locuitorii din Păingeni[630]. Întrebarea care apare este din ai cui bani se plăteau aceste amenzi? Din veniturile personale ale judelui, mai puțin probabil, ori din sume adunate de la săteni care se constituiau în fond al comunității, având în vedere că se menționează că satul a fost scutit/absolvit de pedeapsă?

Și judele din Iara (Also Jara) din 1617, Nicolaus Kis, se prezenta la scaunul de judecată al comitatului Turda împreună cu trei jurați ai satului, fiind pârâți de Anna Sylvasi, *consors*

[629] *Torda vármegye jegyzőkönyvei,* pp. 94–95.
[630] Vasile Lechințan, *Cnezi și juzi,* pp. 151–152; *Torda vármegye jegyzőkönyvei*, p. 430.

egregii Blasy Papay, pentru nerestituirea unui cal al acesteia. În apărarea lor, cei din Iara spun că, cu toate că ei s-au prezentat de fiecare dată fiind anunțați de către juzii nobililor, doamna în cauză nu a venit. Datorită faptului că nu s-a prezentat nici de astă dată, satul a fost absolvit de plata amenzii de 6 mărci, sentința fiind irevocabilă[631].

Un întreg proces are loc la scaunul Bistriței între anii 1608–1609 cu privire la niște cai despre care se presupune că au fost furați de un anume Passka Simon. În 30 mai 1608, juzii Pottlogai Tirado (Potlogar Toader?) și Gurzo (Burzeu?) Wajda împreună cu întregul sat Suciu de Sus declară că respectivii cai au fost predați proprietarilor[632] și că Simon nu este vinovat. În 1609, juzii scriu din nou judelui Bistriței asupra problemei anului anterior și expun întreaga tărășenie. Astfel, în 1608 stăpânul Macrai Ștefan dădea în herghelia satului niște cai, nespunând ai cui sunt de fapt. Sătenii au fost încredințați că sunt caii lui Macrai[633]. Între timp, cunoscutul negustor Fodostchi face plângere împotriva lui Pasko Simion că i-ar fi luat caii, și astfel satul depune mărturie pentru el, argumentând că acei cai au fost pierduți în timpul conflictelor.

Cazul din 1621 din Mărișel (Nagifalu, Bistrița), de pe domeniul lui Gheorghe Apafy este și el unul relevant. Astfel, Barabiay Ianos, administratorul lui Apafy, trimite o scrisoare judelui Bistriței, Nierges Andras, cerând să restituie judelui sătesc din Bârgău (Borgo) iapa unui iobag din acest loc pe care iobagul a dus-o judelui spre a i se face dreptate, întrucât a găsit-o la hoții care i-au furat-o[634]. Pentru lipsă de vigilență, judele este pasibil de amendă ori de privare de libertate. În 1753, primarul din Sângeorz, Bistrița, Vasile Cordoș, era

[631] SJAN Cluj, fond Comitatul Turda, f. 105; *Torda vármegye jegyzőkönyvei*, p. 131.
[632] SJAN Cluj, fond Primăria orașului Bistrița, nr. 7966; E. Hurmuzaki, *Documente,* XV/2, pp. 833–834.
[633] *Documentele Bistriței*, I, doc. XXXVIII, p. 30.
[634] SJAN Cluj, fond Primăria orașului Bistrița, nr. 9017.

încarcerat în închisoarea orașului Bistrița împreună cu mai mulți săteni. Motivul arestului a fost plângerea sașilor din localitatea Iad la adresa celor din Sângeorz, cum că aceștia ar fi pierdut urma a trei boi în munții folosiți în comun de locuitori celor două sate. Cu toate că judele și sătenii sunt eliberați, condiția a fost să plătească paguba[635].

Tot pagubă se numește și dacă propriii săteni își pășunează vitele în zone în care s-a instituit că este interzis. Tată și fiu din Arcuș, Trei Scaune, Illyes Janos și Illyes Lukacs junior, erau amendați în 1781 de judele satului în urma ascultării în fața juraților satului cu câte 24 de dinari fiecare, pentru că au lăsat vitele în fânațul din lunca satului[636]. În Zălan, la 1783, satul hotărâse ca de primăvara, de când se duce zăpada și până toamna, după ce se adună cerealele, nimeni să nu lase animalele în zonele cultivate. Cei care ar fi încălcat această regulă, erau citați în fața judelui pentru a fi amendați, iar dacă nu s-ar supune, să fie chemați în fața bisericii, dinaintea satului[637].

Pagubele suferite de sate din partea autorităților în timpul conflictelor religioase sunt adeverite de juzii unor sate din comitatul Alba. Astfel, în anul 1755, semnau că au avut mari pagube birăii din șase sate, alături de câte doi jurați și, spun ei, cu tot satul. Bani, cereale, fân, vin sau animale au dat satele la preoții uniți ca mită, ori la juzii nobililor pentru a-i îmbuna, ori, în alte cazuri, bunurile acestea le-au fost luate pentru că erau ortodocși[638].

Judele și cu jurații au și autoritatea de a atesta proprietatea asupra unor animale. Aceste adeverințe pot fi necesare în mai multe cazuri: fie că proprietarul dorește să vândă, fie că l-a pierdut, fie că i-a fost rechiziționat. Un astfel de exemplu provine din satul Jadova. Juzii acestui sat împreună cu jurații mărturiseau în 1650 sub jurământ că unii dintre săteni au în

[635] Virgil Șotropa, *Un proces multisecular*, p. 250.
[636] Imreh István, *A rendtartó székely falu,* p. 128.
[637] *Ibidem*, p. 156.
[638] Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii*, I, p. 493.

proprietate mai multe animale[639]. Hotarul satelor bistriţene este adesea trecut de animale şi dintr-o parte şi din cealaltă, astfel că apar numeroase conflicte. În 1687, Nistor Ganga, se pare din Câmpulung, cerea judelui Iwasco din Maieru, oile unei mătuşi a lui, pe care judele le restituise celor din Ruşi, probabil în urma cererii celor de acolo[640].

VI.1.e. Participarea la hotărnicii şi puneri în posesie

Din postura sa de oficial al satului, judele sătesc apare ca om de mărturie în procesele de hotărnicii sau puneri în posesie, atribuţie evidenţiată pentru întreg teritoriul supus discuţiei.

Hotarul nu este o linie imaginară şi relativă, dimpotrivă. Chestiunea hotărniciilor, a bătăii la hotar, a stabilirii hotarului cu brazda în cap, în faţa tuturor sătenilor nu este un mit istoriografic, ci o problemă vitală, de drept public, de proprietate, de procedură, de cutumă. Bunurile comune, izvoare, fântâni, terenuri sau păduri, trebuie apărate de orice imixtiune. Stabilirea hotarelor sau ridicarea unor semne noi de hotar, înnoirea celor vechi sau acordul faţă de introducerea în posesie şi arătarea semnelor de hotar fac obiectul altei atribuţii a conducătorului satului. Astfel, împreună cu tot satul, spun documentele, judele trebuie să iasă în teren şi să reţină hotarul satului său. Trebuie observat că nu judele singur stabileşte semnele de hotar, ci împreună cu juraţii, bătrânii şi sătenii interesaţi, oficialii comitatului, în general juzii nobililor, împuternicitul nobilului, dacă este cazul, juzii satelor vecine împreună cu reprezentanţii satului lor. Aşadar, o mulţime de oameni merge de la un semn de hotar la altul, de la stejar la izvor, de la izvor la buza drumului, puncte de reper cunoscute de toţi, imuabile, pe care memoria colectivă nu le poate omite.

---

[639] Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente*, XV/2, doc. nr. 2194, p. 1177.
[640] Nicolae Iorga, *Documentele Bistriţei*, II, doc. nr. CCLXXX, p. 64.

Un exemplu de acest gen este documentul din anul 1642 privitor la hotărnicia moșiilor Ighen, Șard și Ampoița, comitatul Alba, unde, printre martorii chemați se numărau și *ignobilibus Czijorra Triff, judice, Gabra Flora, Lupa Vajna, Gabra Lupe, juratis de eadem Ighenpataka,* alături de care mai erau prezenți judele și jurații din Thotofalva și Benedeki. Este interesant faptul că documentul, pe parcursul său, surprinde o altă realitate, și anume schimbarea anuală a juraților, deoarece la ultima înfățișare în procesul de hotărnicie alături de judele Horea Triff apar alți jurați ai satului Ighen[641]. O cauză din 1607, dezbătută la scaunul comitatului Turda privește ridicarea unor noi semne de hotar între Măgura și Borzești (Berkez)[642]. Și satele Bokorfalva (dispărut, lângă Remetea) și Petrasz, ambele din comitatul Bihor, ridicau noi semne de hotar în prezența juzilor nobililor în 1565, cei din Bokorfalva fiind reprezentați de juzii și jurații săi[643]. Rehotărnicirea dintre posesiunile Darocz (sat săsesc), Janosfalva și Dallia, ordonată de principele George Rákóczi în anul 1634, s-a făcut la solicitarea *providorum et circumspectorum judici, villici juratorum ac universorum civium incolarum et inhabitatorum Darocz*. La ridicarea semnelor de hotar sunt prezenți, alături de locuitorii și juzii celor trei sate, și judele satului vecin, Petec, din comitatul Alba, *Michaelem Bias, juratum judices iam dictae Petec*[644].

La trasarea hotarelor comune dintre localități din vecinătate participă, nu de puține ori, și judele. Astfel, în 1590, Thomas Petrasko, *kenezius,* semnează ca martor la trasarea hotarelor târgului Jdioara[645]. Tot în zona Banatului, în 1597, apare *providis* Petrus Vorona, fără mențiunea jude și Radul Zborișteanul *iudice* (din Biniș), Petrus Czim *iudice* în Docleni, Joannus Bogdan *iudice*, Joanne Maling *iudice* (din Iersig), Dan

641 MOL, F 3, Centuria O, nr. 46, ff. 4–6.
642 SJAN Cluj, fond Comitatul Turda, f. 12.
643 LR, 6, ff. 83–84.
644 LR, 21, ff. 61–62.
645 Pesty Frigyes, *Krassó varmegye története*, IV, p. 235.

Mihalcza, jude al lui Ladislau Harmati din Moniom şi Petrus Ztephan *iudice* din Valeapai; sunt cu toţii prezenţi la introducerea in posesie a lui Andrei Barczay pentru castelul Bocşa[646]. În 25 martie 1571, judele din satul maramureşan Bilka era prezent, alături de alţi iobagi, la o punere în posesie[647]. Câţiva ani mai târziu, în 1577, sunt menţionaţi ca martori, tot în cadrul unei puneri în posesie, juzii din Veöldri, Igriţia (Igreczy), Corneni (Zilkerek) şi Silvaş (Zilvas), toate sate în comitatele Solnocul Interior şi Dăbâca[648].

În 1564, între satele Sângeorzu şi Ilva se iscase motiv de rehotărnicire. În urma sesizării judelui Bistriţei, acesta îşi trimite oamenii la faţa locului şi porunceşte ca la hotărnicie să fie prezenţi şi judele Jurjea din Maieru, judele Mihoc din Sângeorz, judele Trif din Ilva precum şi cel din Feldru, judele Andreica, fiecare împreună cu „tot satul”[649]. Fiecare sat, respectiv fiecare jude, pentru a nu se reveni asupra hotărniciei, este obligat să depună chezăşie o sumă destul de mare, 40 de zloţi, şi dreptate i se dă satului Ilva. În mod similar, în secolul următor, în 1629, în faţa magistratului Bistriţei se prezentau reprezentanţii satelor Feldru şi Iad, tocmai în problema revizuirii hotarelor comune. Pentru a putea fi numite toate semnele vechi de hotar participă la această înfăţişare la Bistriţa, alături de juratul provincial din Iad, Andreas Froehm, judele satului Iad, Adam Froehm, şi bătrânii satului, Andreas Gebel şi Tomas Froehm – *seniores jurati,* iar din satul vecin Feldru, cneazul Toader, dar şi bătrânii satului, Toader Vâsculuı şi Todoraşcă[650].

Un număr mare de reprezentanţi ai satelor se regăsesc cu ocazia punerii în posesie a cancelarului Ştefan Jósika. În

[646] *Ibidem*, p. 325.
[647] LR, 5, ff. 154–156; regestat în *Az Erdély fejedelmek királyi könyvei*, I, ed. Fejér Tomás, Rácz Etelka, Szász Anikó, Kolozsvár, 2005, nr. 69, pp. 48–49.
[648] Idem, 4, f. 101–104; regestat în *Ibidem*, nr. 90, pp. 56–57.
[649] Nicolae Iorga, *Documentele Bistriţei*, II, doc. XI, p. 113.
[650] Virgil Şotropa, *Un proces multisecular*, p. 245.

27 august 1596 el primește ca donație din partea principelui Sigismund Báthory, Șoimoșul cu pertinențele sale, adică zece localități, Vărădia de Mureș cu 43 de localități, Căpruța cu 21 de localități, Birchiș (Magyar Szad) cu 9 localități, Bulci cu 18 localități precum și alte posesiuni din comitatele Arad și Zarand. La punerea în stăpânire, un an mai târziu, în iunie 1597, participă, printre alții, judele orașului și tricesimatorul din Lipova, judele din Șoimoș, castelanul din Făget, Ștefan Toth din Menes, *dictae arcis Jeneo, krainikus scilicet pertinentiarum Feltotiensis.* Pe lângă acești oficiali, sunt consemnați ca martori juzii sătești și crainicii diverselor sate de pe/din vecinătatea imensului domeniu primit de către cancelar. Astfel sunt Paulus Janyk*, judex possessionum Magiaristie,* Jwan Martinovitz*, krainikus in Petrosan,* Sysko Ztoychy*, krainikus in Sabacz,* Petrus Lozowyth*, judex in Lalesowcz*, Syffko Kytt*, judex in Chiervenas,* Stephanus Iskity*, judex in Nadas,* Pomyti Gwrichia*, judex in Fwzegy,* Hellias Syffkowith*, judex serenitatis suae in Lawesencz ad dictam arcem Lippa pertinentes,* Lwstra Mladin*, krainikus in Korchomanest,* Nicolaus Bota *in Voinest,* Hatko Tripa *in Pakloch,* Petrrus Kornuta *in Pays,* Petrus Trnigh *in Gaura,* Matia Gruban *in Kizmidia,* Petrus Kereze *in Hukurecze,* Paurish *judex in Batest,* Georgius Andra *in Bunye,* Georgius Nicola*, judex in Scradna,* Fatul Toma *in Wizes,* Demetrius Katis*, judex in Paduran,* Neaga Stoka *in Rogozan judex* Stephani Theoreok[651]. Ce se evidențiază în acest document este etnia reprezentanților satelor, și anume cea sârbească, lucru de altfel ușor de explicat prin numeroasele „colonizări" cu populație sud-slavă, inițiate încă din secolul al XV-lea și favorizate în secolul al XVI-lea de invaziile otomane.

Chiar și introducerea în stăpânire a principesei Ana Bornemisza în domeniul Făgărașului, domeniu al principeselor prin tradiție, în septembrie 1664, s-a făcut în prezența

[651] MOL, Gyulafehérvári Kaptalán Országos Levéltára, F 4, Cista Comitatuum Maramoros, fasc. 4, nr. 1.

juzilor şi juraţilor posesiunilor vecine, în număr de 30, atât din districtul Făgăraş, cât şi din comitatul Alba[652], motivul unei asemenea prezenţe masive la publicitatea schimbării stăpânului se referă de fapt la recunoaşterea de către locuitori a noului stăpân. Pentru confirmarea stăpânirii lui Petru Antal de Radnoth, din comitatul Târnava, are loc în 1613 o astfel de întâlnire la care participă ca martori juzii şi vilicii posesiunilor vecine[653]. La punerea în stăpânire a lui Ioan Keffey în părţi de posesiune din două sate, Fodora (Fodorhaza) şi Vultureni (Ujfalu) din comitatul Dăbâca participă, printre vecini, şi juzi ori juraţi din localităţile din proximitate[654]. La punerea în posesia castelului Vârşeţ din comitatul Timiş a lui Ioan Horváth în 1597, trebuiau să fie prezenţi ca oameni de mărturie şi pentru a-şi da acordul şi locuitorii satelor vecine domeniului, dar şi juzii şi juraţii lor[655].

Niciun teritoriu nu prezintă deosebiri în acest sens. În secuime, la introducerea în stăpânire a lui Matheus Perwsith, donat de către Sigismund cu posesiunea Zenthlelek, Odorhei, cu drept veşnic, vin ca martori, alături de nobili, primipili, puşcaşi şi libertini, şi *providis et ignobilis* Caspare Sofalwi, *iudice* alături de stăpânul său, Eustachius Gywlaffy, dar şi

---

[652] David Prodan, *Urbariile Ţării Făgăraşului* (*1651–1680*), II, doc. nr. 34, p. 283–287:*...prudentibus item ac circumspectis Michaele Ludoviczi, Ioanne Boldisar et Thoma Kerekes juratis in Kis Sink et sedis saxonicali Nagj Sink; necnon providis Roska Bukur judice, Koman, Mako et Sztan Polgar, in Foldvar, Ioanne Kelemen, Paulo Dengjel in Kertz, Martino Kis judice, Sztan Beseni jurato in Szakadat, Sztan Luppulj judice, Opra Panga et Opre Nigil juratis in Kolon, Stephano Jacab judice, Ioanne Lukats et Ioanne Bartha juratis in Halmagi, Septem Judicum Universitatis Saxonicae Nationis; Dan Pekal judice, Sztan Serb, et Radul Szim juratisin Glimboka ex sede saxonicali Uj Egj Haz; Jank Man judice, Radul Bukur et Opre Kiltze juratis in Sona ex sede saxonicali Ko Halom, Sztojka Opris judice, Man Opris et Sztojke Kriszte juratis, Stephani Petki de Kiralj Halma in eadem Kiralj Halma, Stephano Muntjan judice, Stephano Gridul et Radul Busbok juratis praefati Stephani Petki in Hidegkut.*

[653] LR, 10, 30 nov. 1613, pp. 85–87.

[654] *Az Erdély fejedelmek királyi könyvei*, I, nr. 134, p. 77.

[655] MOL, F 4, Cista comitatuum Thordensis, fasc. 5, nr. 19.

juzi ai satelor vecine: Joanne Menihar *iudice* din Malomfalva, Thoma Pal *iudice* din Orozhegy, Demetrio Barabas *iudice* în Bogardfalwa, Martino Kowach *iudice* în Farkaslaka, Michael Gergely *iudice* Stephani Ovary in Lengyelfalwa, opunându-se acestei acţiuni de punere în posesie[656].

Chiar şi la stabilirea hotarului dintre Transilvania, domeniul oraşului Bistriţa şi comitatul Maramureş în anul 1638 se audiază în mai multe sate de pe linia de hotar, adică râul Bistriţa, juzii, juraţii, bătrânii satelor. Argumentul juzilor că anumite terenuri, munţi, lacuri, au aparţinut comunităţii lor a fost că s-a plătit impozitul către oraşul Bistriţa pentru păşunatul turmelor şi ghindăritul porcilor[657].

Cazurile în care, cu toate că exista acordul principelui, aşa cum este şi cel de mai sus, localnicii să nu fie de acord cu introducerea în posesie se întâlnesc în documente. Un astfel de caz este cel din 1598 când *ignobiles Sebul Merze iudex* din Hodos, Joannes Penzo *iudex* din Boldur, Martinus Opinkas *iudex* din Kastely, Sebastianus Kapita *iudex possessionis Zahla*, sunt martori la contrazicerea introducerii în posesie a lui Laurenţiu Bogar din Lugoj în stăpânirea posesiunii Jabăr (Sabar)[658].

În secolul al XVIII-lea pentru toate aceste ieşiri la hotar este cunoscut faptul că judele, juraţii, dar şi bătrânii satului primeau o anumită sumă. La Zlatna sumele pe care chiar juzii le impun la ieşirea în teren sunt de 1 florin pentru jude şi 7 creiţari pentru fiecare jurat. La 1774, sătenii din Râu Mare se plângeau că judele lor ia o sumă prea mare pentru aceste ieşiri. Astfel, dacă iniţial dădeau 35 de creiţari, acesta le lua mai apoi chiar şi 20 de florini[659]. Fără îndoială era vorba despre un abuz pentru că sumele se adaugă astfel la averea personală a reprezentantului satului.

---

[656] *Székely Oklevéltár*, VIII, doc. nr. 180, p. 342.

[657] Vasile Lechinţan, *Cnezi şi juzi din sate bistriţene în litigii din secolul al XVII-lea* (I), în *Revista Bistriţei*, VII, 1993, pp. 120–122.

[658] Pesty Frigyes, *Krassó varmegye története*, IV, p. 203.

[659] David Prodan, *Răscoala lui Horea,* I, p. 121.

VI.2. Prerogativele economice

Economia şi administrarea domenială se constituie în motivul primar al relaţiilor dintre stăpân, oricare ar fi statutul acestuia, şi supus. Aceste relaţii, aflate sub titlul generic de iobăgie, au fost motorul legislaţiei şi modul de viaţă cotidian. Judele satului nu este personajul care să poată fi exclus sau marginalizat în această ecuaţie, dimpotrivă. Reprezentant al unei instituţii de drept, dar şi administrativă, judele trebuie să se conformeze atât cerinţelor stăpânului, cât şi legii centrale. Desigur, de multe ori cele două tipuri de cerinţe se suprapun, însă există şi diferenţe. Şi în cadrul acestor prerogative de ordin economico-administrativ se observă limitarea similară atribuţiilor juridice. Dacă acolo exprimarea era privitoare la posibilitate, aici ne referim la obligativitate. Judele *trebuie să...* din punct de vedere economic. El se află între mai multe centre de interes: comunitatea din care provine, pe care o cunoaşte şi pe care, la o adică, trebuie să o apere de diverse abuzuri publice sau senioriale, puterea centrală care cere adesea voluntariat din partea satelor în diverse probleme şi, bineînţeles, această putere intermediară, privată, imediată, a stăpânului, care solicită în mod constant pentru propriul venit munca datorată, controlând şi impunându-se în defavoarea puterii centrale, publice. Aşa cum aminteam, în mai multe cazuri proprietarul nobil este conştient de rolul, însemnătatea şi valoarea judelui sătesc în cadrul sporirii veniturilor sale, de aceea recomandă ca judele propriei curţi, administratorul său, să colaboreze cu acesta, ca şi chelarul curţii sale să se afle în bune relaţii cu reprezentantul satului[660], ca şi judele şurii datorită atribuţiilor sale de verificare, transport, depozitare a cerealelor în hambarele stăpânului, dar şi cu păzitorii pădurii – gornicii, din cauza obligaţiilor silvice pe care le are acesta.

[660] Szász Anikó, *Bethlen Gergely utasitása*, p. 147.

Din datele din legislația transilvăneană, prin analogie cu situația din comitatele Ungariei, poate fi analizată și atribuția de ordin economic pe care o îndeplinește conducătorul satului. Judele era responsabil de adunarea dării, a censului, a quinquagesimei, de scoaterea oamenilor la muncă, de căratul părții cuvenite la curtea celui ce era în drept. Majoritatea prevederilor legislative se referă la atribuțiile judelui în domeniul economic, de la evidența locuitorilor și a capacității lor de plată și până la strângerea dijmei, fie episcopală ori, mai târziu, fiscală. Tot el este cel care se implică în mod direct în adunarea dărilor, supraveghează corectitudinea dijmuitorului, răspunzând pentru aceasta în fața dregătorilor, îi asigură acestuia cele necesare traiului pe perioada strângerii dijmei. Primele decrete regale nu sunt foarte amănunțite în privința implicației în activitatea economică, complicându-se și îmbogățindu-se pe măsură ce crește numărul legilor.

Din decretul regelui Sigismund din 1411 reiese faptul că judele locului trebuia să conlucreze cu cei trimiși să adune dările pentru cămara regală[661]. Șase ani mai târziu, în 1417, un alt decret aparținând aceluiași rege relua prevederile anterioare prin care dijmuitorii fiscului, în timpul exercitării funcției, urmau să primească de la un singur jude pinta de vin nou cuvenită[662]: *dicatores lucri camere nostre tempore dicationes ipsius a singulis villicis ipsorum nobilium una pintan vini novitate adinventa vi recipere consuevissent et extorquere.*

Legislația regală din a doua jumătate a secolului al XV-lea a considerat necesară introducerea unor prevederi favorabile acelor juzi care conlucrau cu dijmuitorii. Astfel, judele se bucură de imunitate de la darea către fisc, în cazul în care găzduiește un oficial trimis să strângă dările. Trebuie menționat faptul că dijmuitorul trebuia să aibă domiciliu stabil (în comitat/localitate?), garanții materiale și să primească un

[661] *Decreta Regni Hungarie,* I, pp. 232–233.
[662] *Ibidem*, p. 236.

salariu de care să fie mulţumit, tocmai pentru a se evita diversele abuzuri. Vilicului, pe de altă parte îi revine însă întreţinerea oficialului, trebuind să i se dea acestuia o măsură de vin, o pâine, un pui şi o măsură de ovăz, potrivit articolelor din 1467[663]: *Ceterum villicus aput quem dicator voluerit descensum gaudeat imunitate, sed prebeat hospitium dicatori. Ne tamen possit ab eo nimis angariari, hoc est unam pintam vini communem, unum panem vulgo kalacz, unum pullum, unum quartale Budense de avena.*

Acelaşi decret, la punctul 8, completează cele prevăzute, şi anume că în satele în care există mai mulţi juzi, unul singur să se bucure de dreptul de a oferi ospitalitate dijmuitorului[664]. Chestiunea este reluată în decretul regelui Matia din 1470, în care se specifica faptul că nobilii de o sesie şi cei care servesc la curtea lor, inclusiv judele sătesc, dacă este unul singur, să nu fie supuşi la niciun fel de dări[665]. Un articol ulterior din acelaşi act legislativ expune relaţia dintre jude şi dijmuitor. Astfel, judele trebuia să depună jurământ asupra numărului celor impuşi, urmând ca dijmuitorul să se bazeze pe informaţiile oferite de către acesta[666]: *Tamen ubi villicus loci iuramento suo recta esse probare vellit, dicator contetur solum super iuramento villici. Preterea villici de capitibus dicarum dicatoribus aliquid solvere non teneantur.*

Doar câţiva ani ani mai târziu, legislaţia regală din 1475 şi 1478 întăreau din nou scutirea de dare a vilicilor, în special a celor aflaţi pe pământul nobililor de o sesie[667]. Tot în 1478 decretul hotăra ca pentru capetele de răvaşe să se ia doi dinari şi atunci nici vilicul şi nici satul să nu fie datori dijmuitorului cu nimic. La scaunul comitatens toţi vilicii să prezinte capetele de răvaş pe trei ani întregi sub jurământ, să fie înscrişi în

[663] *Ibidem*, II, pp. 167–168.
[664] *Ibidem*.
[665] *Ibidem*, p. 183.
[666] *Ibidem*, p. 186.
[667] *Ibidem*, pp. 224, 239.

registrul acelui comitat, și în funcție de asta comitatul să fie conscris[668].

Mult mai ample sunt informațiile asupra relației judelui cu dijmuitorii din articolele decretului din 1481. Astfel, articolul 6, probabil ca urmare a sesizărilor unor abuzuri asupra judelui din partea dijmuitorilor, prevede ca judelui să nu i se pretindă nimic pentru capetele de răvaș, iar după dijmuirea completă, oficialul să facă notificare asupra acestui fapt[669]: *Item quod de capitibus dicarum a villicis nil exigatur, sed facta plenaria decimarum solutione decimatores teneantur aut illa dicarum capita reddere aut aliter per literas illos villicos comittere expeditos.*

Articolul 7 hotăra ca oficialul care venea pentru dijmuire să nu mai fie găzduit la jude, ci la preotul satului, dar judele să fie dator să trimită două feluri de mâncare, două măsuri de ovăz, doi colaci și două măsuri de vin, în timp ce juzii satelor din vecinătate nu sunt datori să dea nimic, pentru că au destule de făcut cu adunarea dărilor[670]. În anul următor, o nouă mențiune scutea iarăși pe vilic de impunere, dacă erau mai puțin de zece sesii iobăgești[671].

Este posibil ca datorită faptului că legea a lăsat loc de interpretare sau pur și simplu nu a fost respectată dând naștere unor abuzuri, regele Matia revine asupra scutirii juzilor de la dijmă, însă numai de muncile și serviciile pe care trebuie să

---

668 *Ibidem*, p. 239, art. 5.

669 *Ibidem,* p. 247.

670 *Ibidem*: *Item quod decimatores deinceps non apud villicos, sed apud plebanos parochiales descendat. Verumtamen villicus loci, ubi scilicet decimatores ipsi aut prandium aut cenam fecerint, teneatur, illis mittere duo fercula, duos cubulos sive duo quartalia Budense avena, duas torta sive duos panes circulares et duas pintas vini. Hoc etiam adiecto, quod villici villarum vicinarum, in quibus scilicet tales decimatores prandium aut cenam non fecerint, nil eisdem decimatoribus solvere teneantur, sed totaliter exempti habeantur, ex eo potissimum, quod illi etiam alias in exactione et collectione ipsarum decimarum satis laborare habent.*

671 *Ibidem*, art. 3, p. 256.

le facă în timpul colectării dării[672]. În 1495, juzilor, deoarece găzduiesc dijmuitorii, nu li se lua nimic, iar dacă dijmuitorul dorea să verifice recolta să dea înainte un florin judelui, care, în caz că recolta era verificată pe nedrept, să îl dea iobagului păgubit[673].

Referitor la modalitatea în care se aduna darea, cel care anunța pe vicearhidiacon că a fost adunată recolta era judele, iar primul trebuia să trimită om în 12 zile să ridice cerealele, altfel recolta rămânea în câmp. Tot judele era dator să-l conducă pe dijmuitor în teritoriu la locul unde era adunată recolta[674], dijma netrebuind luată pe ales, ci, teoretic, așa cum venea la rând. Observația asupra legislației secolului al XV-lea este aceea că judele apare doar în legătură cu colectarea dijmei și cu relația cu cei care o strâng. Fluctuațiile se datorează sesizării diverselor abuzuri, astfel că singura concluzie este că judele a fost scutit de impunere, în măsuri diferite.

Prevederile legislative care aduc informații despre oficialii satelor survin abia după formarea Principatului Transilvaniei, prin hotărârile dietale. Discuțiile dietale reiau mai vechile articole asupra relației jude sătesc – dijmuitor. Astfel, la Turda, în noiembrie 1542, se prevede ca judele să depună jurământ asupra situației materiale a colonilor, în funcție de care erau sau nu impuși. Tot capul satului depune jurământ pentru libertini și casele pustii, care nu se impun la dare. Semn că acest lucru s-a perpetuat până în secolul al XVII-lea este instrucția pentru Ioan Kemény din 1647, căpitanul cetății Făgăraș, în care se stipulează ca judele satului să treacă pe la fiecare casă ca nu cumva acolo capul familiei, slujbaș fiind la cetate și deci familia sa scutită, să țină vreo rudă doar pentru ca persoana respectivă să nu plătească dare, ci doar să simuleze conviețuirea. Tot în secolul al XVI-lea s-a stabilit ca într-o posesiune doar un

[672] *Ibidem*, pp. 291–292*: quod villici dumtaxat et huc quoque propter labores, servitia et expensas, quas colligendis decimis ipsis facere habent, relaxarentur…*
[673] *Corpus Juris Hungarici*, anul 1495, art. 38, p. 586.
[674] *Ibidem*, anul 1498, art. 51, p. 622.

singur jude sau cneaz să fie scutit de povara fiscală[675]. Această hotărâre nu este specifică numai Transilvaniei, deoarece se poate regăsi în formule similare reprezentată în legislația unor comitate din Ungaria regală, ceea ce dovedește că, pe de o parte, legea a fost quasiunitară, iar pe de altă parte articolele adunărilor comitatense exemplifică situația din teritoriu. În statutul comitatului Zala, de exemplu, din 1592 se stipula ca judele fiecărui sat să jure în fața vicecomitelui asupra numărului caselor pustii, a iobagilor și a libertinilor, urmând să răspundă penal în caz de sperjur[676].

Preocupați de sistemul de impunere, nobilii adunați în cadrul Dietei reiau practic cele stabilite anterior, cu o serie de completări. Întrunită tot la Turda, în 1552, dieta a stabilit ca judele să jure pentru fiecare colon care deține lucruri în valoare de 6 florini, astfel ca să poată plăti darea cuvenită[677]. Potrivit tradiției anterioare, statuată în legislația secolului al XV-lea, și această dietă hotăra ca într-un sat sau târg un singur jude sau cneaz să fie scutit de plata contribuției[678]. Situația financiară mai puțin favorabilă a Principatului a reprezentat motivul datorită căruia judele este nevoit să răspundă și de darea restantă. Astfel, în 1568, dieta stipula ca în cazurile satelor cu restanță judele să fie răspunzător; în cazul în care nu are de unde să aducă act doveditor că s-a achitat, acesta să compară în fața comitelui și a judelui nobililor, însoțit de trei martori, care să-i certifice spusele[679]. Și pentru teritoriile

[675] *MCRT*, I, pp. 185–186: *Item decretum est quod Coloni habentes res trium florenorum dicentur, qui vero non habent tantum non dicentur, sed per Judicem, vel Kenesium deposito juramento liberentur, res autem vocantur, res mobiles se se moventes praeter sementum, vestes et vineam; Item. Libertini qui Dominis ipsorum nihil solvunt non dicentur, ita tamen ut ipsi quoque per judicem vel Kenesium juramento deposito liberentur; Item in una quaque possessione unicus Judex aut Kenesius in hac dicatione exemptus sit.*
[676] *Corpus Statutorum,* V, p. 78.
[677] *Ibidem,* p. 407.
[678] *Ibidem*, p. 408.
[679] *MCRT*, II, p. 341.

locuite de saşi plătirea dijmei a constituit obiectul articolelor de lege, judele având rol similar.

Unde comunitatea era mare şi urmau să descindă doi dijmuitori cu doi cai, prânzul şi cina urmau să fie suportate de către judele satului care trebuia să dea câte două farfurii de mâncare şi două pahare de vin, precum şi două mierţe de ovăz pentru cai. Acolo unde satul era mai mic, era trimis doar un singur dijmuitor cu un singur cal, judele nefiind obligat să-l găzduiască sau să-i dea bani. În ambele cazuri, reprezentantul satului era scutit de plata contribuţiei. În cazul în care vreun locuitor a fost păgubit în timpul dijmuirii, judele şi juraţii evaluau paguba, şi nu dijmuitorul, acuzat el însuşi de păgubire. Dovadă a numeroaselor abuzuri semnalate din partea celor care adunau darea este şi articolul 15 din 1591: dacă dijmuitorul ar fi întocmit acte false, judele satului şi predicatorul să fie martori în faţa juzilor regali în această privinţă, deci ei să fie atenţi şi în acelaşi timp destul de agili încât să nu fie satul păgubit prin reaua credinţă a dijmuitorului[680]. Nivelul birocraţiei, în continuă creştere, supune judele, împreună cu doi juraţi, la încă un jurământ referitor la cantitatea cerealelor recoltate, în timp ce dijmuitorul trebuia să emită o chitanţă contrasemnată în acest sens[681]. Şi pe Pământul Crăiesc judelui sătesc, spre exemplu cel din Poplaca (*von dem Poplaker Hahnen alias Schude*), îi revenea sarcina de a aduna decima din grâu a satului care apoi era donată şi trimisă, tot prin însărcinarea judelui, spre fondul milei, fond care susţinea printre alţii, şi spitalul din Sibiu[682].

---

[680] *Ibidem*, III, pp. 379–382.

[681] *MCRT*, VI, p. 158: *Mindenik faluban az birót harmadmagával megeskessek az dézmások, kik igazán felróják mindenféle gabonát, meni kalangya, az zabból meni köböl leszen és arról az esküdteknek at dézmás quientatiát adjon, az esküttek is az dézmásnak mindenről igaz reversalist*.

[682] Julia Derzsi, *Asistenţa socială la Sibiu în oglinda registrelor de socoteli din perioada premodernă. Studiu introductiv* la Petre Beşliu Munteanu, *Hermanstädter Spital und Spitalkirche 13–18 Jh. Spitalul şi biserica spitalului din Sibiu în secolele XIII–XVIII*, Sibiu/Hermanstadt, 2013, p. 145.

O chestiune importantă privitoare la corectitudinea dărilor este aceea a măsurilor cu care cerealele sau vinul erau măsurate. Începând cu anul 1609, supravegherea meșterilor cădari, respectiv a butoaielor făcute, este apanajul judelui, în timp ce în oraș conducătorul breslei este cel care în grijă acest lucru. Astfel judele trebuie să vegheze ca butoiul vechi să aibă 80 de vedre, iar butoiașul 40, fără ca textul de lege să specifice ce fel de vadră. În mod similar și meșterii olari se supun din acest punct de vedere tot judelui, pentru a nu aduce pagube[683].

Judele trebuia să aibă la cunoștință starea economică a fiecărei persoane în parte, nu numai a satului în general. Un exemplu în acest sens este din 1607, când Gheorghe Rákóczy anunța pe judele din Mănăștur că scutise de taxe și contribuția la fisc, casa și pământurile copilei nobile Barbara Benedeky din localitatea sa și să aibă grijă ca aceasta să nu fie tulburată[684].

Dacă în secolul al XVI-lea, vicerahidiaconul respectiv stăpânul prin oamenii săi trebuia să se descurce cu recolta odată adunată și dijmuită, în secolele următoare din acest punct de vedere lucrurile se complică pentru plătitorii de dijmă, cererile pentru serviciul complet fiind tot mai dese. Așadar, tot capul satului era responsabil cu organizarea transportului din câmp la curtea beneficiarului: de cereale, fân, fructe, legume. Judele Maccavei Luppe din Komlod, Bistrița, trebuia în 1687 să organizeze transportul a 30 de feldre de ovăz din ovăzul soției decedate a unui Pavel Beldi din Komlod până la Bistrița, la porunca judelui primar al orașului Bistrița[685]. Încă o dată observăm relația directă dintre judele satelor și judele primar al orașului Bistrița. În mod similar, alt document

[683] *MCRT,*VI, p. 151: *Az kádár mesterek igaz mértékre csinálják az ő műveket, igen reá vigyázzanak az czéh mesterek minden városokban, falukban penig az birák, az öreg hordó nyolczvan vödres legyen, földes negyven vedres.*
[684] MOL, F 234, Erd. Fisc. Lev., XXII szekrény, f. 14.
[685] SJAN Cluj, fond Primăria orașului Bistrița, nr. 152.

relevă faptul că judele era organizatorul şi responsabilul cu strângerea dărilor precum şi cu transportul acestora. În 1617, Huzar István, comis, cerea judelui bistriţean să ia măsuri ca dijmele adunate din satul Aboffaja (Apalina) să fie transportate acolo unde se va cere, semn că juzii refuzau adesea să acţioneze în acest sens fără un ordin direct[686]. În secolul următor, în comitatul Maramureş, se prevedea că în obligaţia birăului cade atât strângerea dării, cât şi aducerea ei la casa comitatului, iar acolo reprezentanţii comitatului să socotească cantităţile şi restanţele, fără intervenţia domnului de pământ sau a dregătorilor săi[687].

Reclamaţiile împotriva juzilor păstrate în documente de secol XVIII ne dau ocazia să aflăm procedura, oarecum diferită de perioada anterioară, în domeniul economic. Judele Iacob Zehuţ din Râu Mare aştepta la casa lui aducerea dării de către fiecare dintre consăteni, iar pentru faptul că le înscria darea le cerea 1 creiţar şi jumătate. În ultimii patru ani în care fusese jude mersese cu scriptele sale pentru verificare şi confruntare doar la judele domenial şi la comite[688], nu şi în faţa satului, aşa cum, probabil, era de aşteptat, sau, mai degrabă, cum era obişnuinţa. Aşadar, judele primeşte înscrisurile cu cantitatea dărilor de la sameş, care le-a primit de la şpan ori de la provizor. Odată adunată darea şi sumele înscrise, la finalul anului în care fusese în funcţie, judele ar fi trebuit în primul rând să le pună la dispoziţia sătenilor, sau cel puţin a juraţilor şi bătrânilor satului, iar în al doilea rând să le confrunte cu impunerile venite dinspre stăpânire.

Şi pentru scoaterea sătenilor la muncă, gratuită, datorată în folosul public, adică repararea drumurilor, podurilor, podeţelor, munca în folosul cetăţii, dar şi aceea din cadrul slujbei datorate stăpânului, tot judele este responsabil. În statutele comitatului Győr din 1592, de exemplu,

[686] Idem, nr. 8542.
[687] Aurel Răduţiu, *Reglementarea urbarială*, p. 320.
[688] David Prodan, *Răscoala lui Horea*, I, pp. 123–124.

judele era obligat să se înfăţişeze în faţa judelui nobiliar, dacă nu s-a îndeplinit *gratuitus labor* în localitatea sa[689]. Stăpânul îşi poate duce iobagii pe oricare dintre posesiunile sale pentru a lucra în cadrul muncii datorate, iar pentru scoaterea locuitorilor la aceste activităţi, arat, semănat, coasă, adunarea fânului, legarea şi strângerea viei, judele este responsabil. În 1691, cei 98 de cosaşi sosiţi pe domeniul Urmeniş al lui Samuel Csepregy nu erau de ajuns. Acesta cerea judelui Bistriţei să rezolve şi chestiunea unor lucrători la vie. Următorul pas al autorităţii bistriţene a fost, desigur, să poruncească judelui satului să adune şi alţi oameni[690]. Rezultatul nu ne este cunoscut, însă cel mai probabil că cererea a fost onorată!

Aşa cum precizam în capitolul anterior, actele cu caracter economic sunt printre cele care ar fi trebuit să rămână în urma activităţii economice a judelui sătesc. Deţinem doar informaţii conexe asupra modului în care era notată darea, cine şi cât are de dat sau a dat. O hotărâre a scaunului de judecată Turda menţionează procedura privitoare la modul de notare a cantităţii dării. Nu numai după hotărârile comitatului, ci şi ale ţării, fiecare jude sătesc în funcţie să ţină un asemenea document pentru fiecare dintre iobagi, indiferent de stăpân, iar dacă nu ar şti să scrie, să însemneze cu degetul în dreptul lor. În caz de restanţă de la plata dării, să se consemneze la notarul comitatului[691]. Şi în conscripţia anului 1722, pentru mai multe sate din comitatul Alba este trecut faptul că nu s-a putut stabili mărimea dării deoarece răbojul – *sic dicti Rovasch*, a fost ascuns de jude[692]. Pentru comitatul Bihor se regăsesc iarăşi câteva date cu privire la această problematică. În 1696, pentru satele din districtele Oradea şi Beiuş, sate fără sigiliu, juzii nu au reuşit să dea situaţii scrise

[689] *Corpus Statutorum*, V/1, p. 40.
[690] SJAN Cluj, fond Primăria oraşului Bistriţa, nr. 217.
[691] *Torda vármegye jegyzőkönyvei*, p. 240.
[692] Costin Feneşan, *Izvoare de demografie*, pp. 71–73.

exacte asupra dijmelor pentru fiecare sătean, şi de aceea informaţiile din registrul întocmit sunt aproximative[693].

De natură economică sau doar reprezentativă, atribuţia judelui de a reprezenta comunitatea în cazul conscrierilor este deosebit de evidentă în special în secolul al XVIII-lea. Atât în cazul primelor conscripţii habsburgice[694], cât şi la cele din a doua jumătate a secolului, juzii, şi alături de ei, juraţii şi bătrânii satului, în prezenţa stăpânului sau a dregătorului său, răspund în faţa deputaţilor conscriptori la chestiunile supuse atenţiei de urbarii[695].

VI.3. Prerogativele de natură militară

Un alt domeniu de importanţă majoră în viaţa statului este apărarea şi deci atribuţiile ce decurg de aici. Obligaţiile militare sunt în general parte a relaţiei dintre stăpân şi supus şi evoluează în paralel cu aceasta: supuşii sunt obligaţi să se ridice la oaste, să plătească darea pentru oaste, să dea subsidii, să presteze muncă la înălţarea cetăţilor, să păzească hotarele, dacă se află într-o zonă de margine. Astfel, în 1606, judele din Jeica, Bistriţa, anunţase pe judele nobililor, Thamas Desy, că în noaptea de 23 spre 24 mai tătarii au fost la ei în sat şi au venit în ţară pe la Bârgău. Acesta la rândul său transmite vestea judelui Bistriţei, care urma să anunţe şi pe judele din Blăjeni (Balasfalva), sat aflat tot în zonă, ca să nu fie luat prin surprindere[696].

Dietele Principatului sunt interesate de abuzurile contra supuşilor, dar şi de pedepsirea acestora în caz de neîndeplinire a obligaţiilor. Astfel, colonii care nu se ridicau la chemarea la oaste, trebuiau să fie spânzuraţi, iar lucrurile găsite asupra lor, cai, bani sau haine, să fie luate şi cele de acasă să

[693] Barbu Ştefănescu, *Între pâini*, p. 361.
[694] Costin Feneşan, *Izvoare de demografie*, pp. 71–73
[695] Vezi în acest sens Aurel Răduţiu, *Reglementările urbariale*, p. 302.
[696] SJAN Cluj, fond Primăria oraşului Bistriţa, nr. 7802.

revină domnului de pământ. Dacă nu sunt găsiți în momentul ridicării la oaste, să fie urmăriți și să poată fi pedepsiți pe tot parcursul anului respectiv. Judele și juraţii satului, sub jurământ, trebuie să-l dea în vileag[697]. În caz de ridicare generală, judelui îi era însă permis să rămână la vatră, fie că era nobil, ţăran sau libert[698]. Dacă totuși judele în funcție mergea la campanie, trebuia să se aleagă unul interimar pe tot timpul campaniei, *căci de aceşti bărbaţi se poate lipsi înălţimea sa şi stările ţării, care au hotărât ca astfel de juzi să rămână acasă*[699].

După momentul 1514, nobilimea impune de mai multe ori ca ţărănimii să-i fie interzisă purtarea de arme. Situaţia este sintetizată în *Constituţiile Aprobate* unde se prevede ca, în afară de juzii sătești, căruțași, morari, cârciumari sau servitori de curte, nici un român (valah) să nu poarte armă, altfel juzii satelor urmând să-i prindă și să-i predea oficialilor[700]. Erau exceptați de la acest articol locuitorii români din zonele limitrofe graniței cu turcii, precum și cei din comitatul Severin, cărora li se permitea să aibă armă la purtător[701].

Judele era implicat și în adunarea victualiilor pentru oaste precum și la contabilizarea zilelor lucrate la consolidarea sau întreținerea cetăților, fără ca acest fapt să fie regăsit în legislație. Sursa documentară relevă faptul că judele era cel care și asigura transportul și valorificarea proviziilor. În 1691 judele din Dipșa, George Varga, plecase cu fânul datorat oștii nemțești încartiruite la Teaca. Îi transmitea însă judelui Bistriței că nu se află în cea mai bună situație, deoarece este reținut la Teaca din pricina fânului și a nerezolvării chestiunii cărnii, arătând că spre marea lor pagubă, nemții cântăresc carnea cu funtul și nu cu maja și că au plecat sătenii de lângă el, precum și măcelarii, iar vitele flămânzesc. Cerea deci

[697] *MCRT*, I, p. 87.
[698] *Ibidem*, XI, p. 34.
[699] *Ibidem*, art. IV, p. 177
[700] *Constituţiile Aprobate,* P. V. edictul XLIV.
[701] *MCRT*, XI, p. 72.

judelui orăşenesc să-i trimită un comisar priceput să rezolve această problemă[702]. În aceeaşi perioadă, judele din Lechinţa, poate chiar mai-marele măcelarilor din sat, reuşise să adune 73 de vite din diferite sate de pe cuprinsul districtului, iar condiţiile de distribuire a cărnii trebuiau specificate de către judele primar al oraşului Bistriţa[703]. Şi încartiruirile cădeau tot în sarcina juzilor, aşa cum anunţa judele din Unirea, districtul Bistriţa. În mai 1688 făcea cunoscut faptul că aprovizionarea şi cazarea unităţii militare din regimentul Piccolomini s-a făcut conform normelor stabilite[704].

Serviciul şi reţeaua de curierat reprezintă încă un domeniu în care populaţia era nevoită să participe financiar sau cu produse. Legislaţia centrală face referire la ele în urma sesizărilor populaţiei săseşti a unor abuzuri din partea curierilor de poştă, astfel că se hotărăşte ca aceştia să nu mai primească găzduire gratuită, ci să li se dea bani de cheltuială. Curierul să aibă asupra sa o scrisoare (*czedulaja*) de la magistrul poştelor (*postamester*) pe care să o prezinte judelui sătesc[705]. În 1667 articolul de lege despre starea poştelor avertiza pe juzii satelor din comitate, dar şi din pământul crăiesc, să nu mai dea onorariu curierilor de poştă, sub pedeapsă de 12 florini, bani care se vor lua de la dregătorul scaunului, dacă este pe domeniul săsesc sau de la stăpânul de pământ, dacă se întâmplă în comitate[706]. Prevederea este reluată doi ani mai târziu, însă cu sens schimbat, de această dată curierul să nu primească sub nicio formă onorariu, în timp ce în 1676 se cerea să nu se dea oamenilor de poştă nimic, nici bani, nici cereale sub pedeapsa de 40 de florini; sub aceeaşi pedeapsă judele să nu dea curierului nici cai de poştă[707].

[702] SJAN Cluj, fond Primăria oraşului Bistriţa, nr. 57.
[703] Idem, nr. 170.
[704] Idem, nr. 145.
[705] *MCRT*, IV, dieta din 21 ian. – 8 febr. 1601.
[706] *Ibidem*, XIV, p. 228.
[707] *Ibidem*, XVI, p. 338.

VI.4. Prerogative de natură moral-religioasă

Divinitatea a ocupat întotdeauna un loc extrem de important în viața satului, biserica fiind centrul spiritual al comunității, dar și locul de păstrare a celor mai importante acte, așa cum declara Michael Weber din Terpiu, Bistrița, în 1724. Acesta relata judelui bistrițean că scrisorile și cărțile pe care le păstrau în biserică le-au fost distruse de tătari când aceștia au trecut prin satul lor în 1717, locașul probabil fiind incendiat[708].

Un palier în care legislația îl include pe judele sătesc este cel referitor la situația moral-religioasă a comunității. Decretele regale nu stabilesc în mod special acest gen de prevederi, însă odată cu noua morală promovată în special de curentul reformat, s-a încercat din ce în ce mai des o reglementare a vieții și din acest punct de vedere. Înjurăturile, blasfemia, prizarea sau fumatul tutunului, beția, adulterul, bigamia devin obiect al articolelor de lege, fiind pedepsite ca atare. În consecință, judelui sătesc îi revine sarcina de a veghea la respectarea bunelor moravuri ale comunității pe care o conduce și să fie în același timp exemplu pozitiv pentru consătenii săi. De regulă, în aceste cauze ambivalente, de ordin moral-religios, judele este însoțit de bătrânii satului și conlucrează cu preotul.

La începutul secolului al XVII-lea, statutele comitatului Szabolcs cereau ca judele din fiecare sat să fie membru al consiliului parohial și, împreună cu predicatorul, să se preocupe de problemele bisericii, sub pedeapsa de 12 florini[709]. Evident este vorba despre comunități reformate, în care biserica și satul conlucrează activ. Și juzii satelor din comitatul Târnava erau obligați din 1610 să se ocupe de soarta bisericii lor și lucrurile aparținătoare, precum și de casa parohială și de cimitir. Sătenii care nu ar fi prezenți la muncile necesare să

[708] Virgil Șotropa, *Răboaje din trecut*, p. 64.
[709] *Corpus Statutorum,* III, p. 44.

fie amendaţi cu 1 florin[710]. Se ocupau, în numele comunităţii, şi de renovarea propriilor lăcaşuri de cult. De zugrăvirea bisericii lor fuseseră interesaţi locuitorii din Maieru, Bistriţa, în jurul anului 1650, deoarece judele şi bătrânii satului, scriindu-i judelui Bistriţei, îi recomandau acestuia „un meşter bun, anume zugrav", care lucrase şi la biserica lor iar acum locuia chiar în sat[711].

Deşi membru în conducerea administrativă a bisericii, autoritatea sa nu se întinde şi asupra oamenilor bisericii, care pot fi pedepsiţi doar de judele nobililor[712]. Cel mai probabil ,judele şi juraţii nu au avut vreun rol în alegerea/numirea unui preot în comunitate. În Evul Mediu dreptul de patronat permitea stăpânilor domeniali numirea preotului. Astfel, în 1387, Ştefan Lossonczi cerea judelui şi juraţilor din Sayos să-l accepte pe noul capelan, trimis de către el[713]. Membrii comunităţii erau doar anunţaţi despre schimbarea survenită, fără a fi ei înşişi factori decizionali. Situaţia a rămas practic neschimbată şi pe parcursul secolelor următoare.

În privinţa celor care nu frecventează biserica şi nu ţin sărbătorile mari de peste an, Crăciunul, Paştele şi Rusaliile, au fost prevăzute tot sancţiuni de ordin financiar: nobilii urmau să plătească 6 florini, iar ţăranii doi, sumă din care două treimi reveneau comunităţii pentru clădirea bisericii sau a şcolii, iar juzii sau preotul să nu se poată împotrivi[714]. Potrivit unui articol de lege din 1676, judele era nu numai dator să meargă la biserică, ci să-i convingă şi pe cei care nu voiau să frecventeze slujba[715].

Rolul său de reprezentant al comunităţii, dar şi de personaj cu influenţă deosebită asupra consătenilor săi este evidenţiat

---

[710] *Ibidem,* I, p. 278.
[711] Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente*, XV/2, p. 1175.
[712] *Corpus Statutorum,* I, p. 311.
[713] Varjú Elemér, *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család történetéhez*, I (1214–1457), Budapesta, 1908, p. 389.
[714] *Constituţiile aprobate,* P.V, edictul LI, p. 235.
[715] *MCRT,* XVI, p. 340.

în timpul frământărilor religioase din secolul al XVIII-lea ce au loc ca și consecință a propagandei călugărului Visarion Sarai, dar și în cadrul satelor mixte din punct de vedere religios. Refuzul de a primi preoți uniți, de a ceda bisericile, de a-și boteza copiii sunt numai câteva dintre acțiunile prin care ne-uniții se împotriveau noului curent religios. Multe exemple provin mai ales din zona sudică a Transilvaniei. Vizita episcopului unit Klein în Sălișteîn la Rusaliile anului 1744, cu scopul de a readuce populația la unire, nu este onorată de locuitori cu prezența la susținerea slujbei. Obligați fiind de funcția lor, judele și jurații satului au intrat în biserică, dar pretextând că îi curge sângele pe nas și judele ar fi ieșit înapoi afară[716]. Urmare, se pare, a acestui refuz al sălișteniloor, este porunca magistratului Sibiului ca românii să accepte preoții uniți și să ia parte la slujbele oficiate de aceștia. Dar nici acest ordin nu este respectat! Chiar juzii, ca singurii care puteau face în numele comunității lor un astfel de lucru, din trei sate ale scaunului au încuiat bisericile lor, au scos obiectele și cărțile preoților uniți. Urmează anchete, investigații dinspre magistrat, rezultatul fiind arestarea preoților din cele trei sate.

Conflictul se perpetuează, și chiar guvernul, recunoscând autoritatea judelui sătesc în localități, atunci când emitea un ordin în 1744 prin care populația era obligată să participe la slujba oficiată de preoții uniți, obliga în mod expres pe juzii satelor să „cerceteze biserica sub amenințarea unei pedepse de 40 de florini”[717]. Importanța acestui personaj este deci recunoscută la nivel înalt, este recunoscută influența sa în rândul consătenilor, dar și coeziunea dintre săteni, și deci și posibilitatea ca judele să nu se supună ordinului, fiind chiar el sătean. Încă o dată, toate acestea le vedem și în raportul emis de către magistratul Sibiului pentru guvernator cu

[716] Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii,* I, p. 204. Povestea însă aparține lui Petru Bod.
[717] *Ibidem*, p. 208.

privire la întâmplările similare din satul Răşinari, în urma publicării circularei guberniale din 1745. Nemaidorind să aibă preoţi greco-catolici în sat, locuitorii din Răşinari au hotărât să ia cheile bisericii, astfel încât aceştia să nu mai poată oficia slujba. Fără judele satului, răşinărenii nu ar fi putut lua cheile de la preoţii uniţi care oficiaseră până atunci slujba. Acesta însă refuză un asemenea gest, cel puţin aşa s-a declarat la ancheta din 20 aprilie 1745, iar localnicii se coalizează şi merg fără el. Cazul este repede cunoscut în toată zona şi se impune o anchetă din partea magistratului. Neputând însă aresta preoţii ortodocşi, în urma interogării a 19 martori şi a bătrânilor satului, cel care răspunde în numele comunităţii este tot judele, pe care comisarii îl arestează, pe motiv că nu a oprit sătenii de la o asemenea faptă[718]. Desigur, judele a folosit în acest caz singura ieşire pe care o putea folosi: nu a participat alături de ei, putându-se motiva în faţa autorităţilor, însă nici nu i-a persuadat să nu acţioneze, fiind nevinovat şi dinaintea lor. Pe lângă arestarea judelui, satul mai plătea, trei ani mai târziu, aproape 2000 de florini pentru faptul că nu se raliase la unire. În 1749, în instrucţiunile date baronului Lamberto Möringer, atunci când face ancheta în Sălişte şi satele din jur, se preciza că singurii care răspund pentru neaplicarea sau împotrivirea la cele 8 puncte ale instrucţiei, dacă este vorba despre întreaga comunitate, sunt judele şi juraţii satelor, pasibili fiind de amenda de 200 florini: *Ad haec omnia puncta singulorum pagorum judices et jurati pro universis et singulis ita cavebunt, quod si contigat, ab alique communitate in toto, vel in parte directe vel indirecte, memoratis punctis contraveniri, articulari 200 fl. summa, e facultatibus ipsorum et non communitas, si vero ab individuis particularibus contraventum fuerit, haec individua juxta instructionem protectoratus florenos 40, vel, pro ratione circumstantiarum casus, corporali poena mulctanda, denunciare, sub eadem poena 200 fl. obstricti sint;*

[718] *Ibidem*, pp. 373–374.

et si factis vel non starent, vel contravenirent, exclusis omnibus juris et faco remediis, eadem memorata poena, e fide jussorum facultatibus, per quosvis legitimos executores poena exequi possit; quam dein poenam per dictos judices ac juratos solvendam, exigere, sub poena dupli, a reliquis contribuentis licitum non sit. Dacă juzii nu ar acționa în direcția îndeplinirii instrucției, adică prin aplicarea de pedepse corporale, chiar ei, în calitatea lor de principali oficiali ai satului, să fie pedepsiți cu dublul pedepsei.

În 1751, juzii erau cei care înscriau din aceleași sate ale scaunului Sălișteː câți dintre consătenii lor acceptaseră unirea cu biserica catolică și în ce condiții[719]. Alte plângeri ale acelorași români menționează patru ani mai târziu, însă, ce li s-a întâmplat juzilor, dar și bătrânilor satului, din localitățile care nu fuseseră de acord cu unirea. Au fost judecați și ținuți în închisoare în numele comunității Dumitru Cânda în 1745 dar și în 1751, judele din Dobra la 1749, judele din Vale, Dumitru Once, dar și judele din Sălișteː Ioan Crisciul[720]. Valoarea personajului pentru comunitate este observată și prin aceste exemple, justificată prin presiunea autorităților asupra lui, pentru a constrânge, prin șantaj, ca sătenii să fie de acord cu ceea ce impun acestea. Pe de altă parte, la fel ca în cazul jurămintelor de credință față de noua stăpânire făcute de sate la venirea habsburgilor, juzii, alături de bătrânii satului, așa cum este cazul judelui Vlad Conteiu din Cacova, solicitau mitropoliei de la Carloviț în anul 1755 un preot ortodox pentru satele lor.

Foarte activ trebuia să fi fost în urmărirea celor care încălcau bunele moravuri. Fumatul și prizatul tutunului au constituit în numeroase rânduri motivul articolelor de lege[721]. Sigur că la nivel empatic se pot considera aceste vicii drept

[719] *Ibidem*, pp. 438–441.
[720] *Ibidem*, pp. 488–489.
[721] O. Mureșan, *Campanii legislative în vederea combaterii fumatului, p*p. 114–121.

micile plăceri ale unei existenţe dificile[722]. Chiar principele Mihail Apafy, în urma unei intoxicări cu tutun[723], interzicea folosirea acestuia, conştient fiind că fumează nu numai bărbaţii, ci şi femeile. Astfel, capul satului era obligat să urmărească şi să pedepsească pe cei care prizau tutun, potrivit hotărârilor luate în dietă în 1670 sau 1683[724]. Nimeni nu era exceptat, nobilii urmând să plătească 50 de florini, oamenii bisericii – 12 florini, iar ţăranii – 6 florini, care urmau a fi luaţi de dregătorii locului, iar în sat de către jude. Reluat în 1683, articolul privitor la fumat se remarcă prin scăderea sumei de pedeapsă, adică 12 florini pentru nobili şi 6 florini pentru ţărani şi iobagi. Prevederile comitatense oferă şi scopul în care se adunau aceste sume, şi anume folosirea lor pentru comunitate; dacă judele nu s-ar fi conformat şi ar fi fost prins de către oficialii comitatului, urma să fie amendat cu 4 florini, iar dacă nu deţinea aceşti bani să fie pedepsit cu 100 de vergele[725]. Motivaţia pentru toate aceste articole de lege a fost, desigur, multitudinea incendierilor făcute de către fumători. Reglementarea scăunală a Cristurului interzicea astfel cu desăvârşire fumatul, chiar şi în grădină, în şură, în curte sau pe stradă, sub amenda de 12 dinari[726]. Statutul satului Simeria la 1771 interzicea, de asemenea, cu totul fumatul, sub pedeapsa de 2 dinari[727]. Adunarea comitatului Maramureş scotea în afara legii fumătorii în 1697, sub pedeapsa confiscării materiei prime. Cu toate acestea, cultivarea şi folosirea tutunului continuă, fiind chiar considerat plantă tămăduitoare.

---

[722] Barbu Ştefănescu, *Între pâini*, pp. 376–379.
[723] Ludovic Demény, *Introducerea unor plante noi în agricultura Transilvaniei în secolul al XVII-lea*, în *Revista de Istorie*, 42, 1989, nr. 12.
[724] *MCRT,* XV, pp. 172–173; *Ibidem*, XIX, p. 91.
[725] *Corpus Statutorum,* V, p. 152.
[726] Imreh István, *Viaţa cotidiană la secui,* p. 37.
[727] Idem, *A rendtartó székely falu*, p. 94: *Hasonlóképpen dohányozni nem szabad, mikor valami törveny foly, sub poena den. 2.*

Beția este un alt viciu a cărui pedepsire intră în atribuțiile judelui satului. Mai rău decât fumatul, deoarece ducea adesea și la conflicte, viciul beției atinge și pe iobag și pe stăpân, pe preot și pe soldat. Tot la Simeria băutura tare era interzisă inclusiv la casa judelui, atunci când acolo aveau loc judecăți, nu sub pedeapsa demisiei, ci sub amenda de 6 dinari, pe care trebuia să-i plătească judele[728]. Obiceiul adălmașului din celelalte sate pare a fi în vigoare și aici, cu condiția să nu se dea până nu se termină judecata.

Nu numai pedepsirea fumătorilor sau a celor care nu frecventau slujba era parte a atribuțiilor dregătorului sătesc, ci și urmărirea blasfemiatorilor, a calomniatorilor, a celor care înjurau, amendați în comitatul Györ, de exemplu, cu 12 florini, iar dacă nu aveau de unde plăti, pedepsiți cu 50 de bețe. În cazul în care judele nu-i pedepsea, era el amendat cu aceeași sumă de către vicecomite[729]. În comitatul Alba, aceste persoane trebuiau reținute de către jude sub pedeapsă corporală severă (*sub severa poena corporali*), neputând fi eliberați decât cu știrea oficialilor[730].

Cazurile de adulter, cu pedepsele legiferate în diferite diete, erau o altă parte a obligațiilor juzilor. În 1689, în acest sens o ascultare de martori este efectuată la cererea unui anume Mihai Szekely din Tonciu, care o acuză pe soția sa de adulter, iar înscrisul este transmis judelui Bistriței pentru hotărârea pedepsei[731]. Cazurile de adulter care ajung să fie judecate la scaunul comitatens sunt destul de numeroase. Probabil că majoritatea pornesc de la judele satului care atenționează preotul (ori invers) și, prin intermediul judelui nobililor, cauza ajunge să fie citată la comitat. Rezoluția finală însă urmează a fi dată de către principe. *Super crimine adulterii* era judecat și Ioan Zawa din Șăușa (Sospatak, comitatul

[728] *Ibidem.*
[729] *Ibidem*, V, p. 337.
[730] *Ibidem,* I, p. 382.
[731] SJAN Cluj, fond Primăria orașului Bistrița, nr. 70.

Turda), şi George Záz din Escu (Vecz) a cărui cauză, pentru a fi rezolvată, trebuia înaintată în faţa principelui[732].

Bigamia este des întâlnită mai ales datorită fenomenului fugii ţăranilor dintr-un loc în altul. Pedeapsa pentru o astfel de faptă reprobabilă nu ne este cunoscută. În 1619, Brassai Peter, locuitor din Floreşti (Zaz Fenes), era reţinut în temniţa oraşului Bistriţa pentru o serie de fărădelegi. Aflând acest lucru, judele din Floreşti, Sallai Janos, solicita oficialilor oraşului Bistriţa ca deţinutul să fie pedepsit conform legilor civile şi ecleziastice deoarece, căsătorit fiind, s-a căsătorit a doua oară cu Lajos Katalin[733].

Pârât pe motiv de bigamie, probabil tot de către judele satului, este şi Caspar Sipos din Berbatffalva, iobag al lui Kamuthi, în anul 1609: *super connubio duorum uxorum*. Pentru a nu fi pedepsit conform legii, acesta trebuia să aducă de la preotul din sat o scrisoare în care să fie menţionat când şi cum a fost pronunţat divorţul de prima soţie. În acelaşi an şi Ioan Mezaros şi Francisc Cernas din Sântioana de Mureş (Zentjwan, scaunul Mureş), erau absolviţi de pedeapsa pentru bigamie[734].

Concluziile asupra legislaţiei şi mai ales asupra frecvenţei menţionării judelui sătesc conturează atribuţiile care îi revin acestuia din partea statului. Dacă legislaţia centrală conţine articole privind în special dreptul penal şi implicarea judelui în aplicarea lui, articolele statutelor municipale detaliază în mod concret procedura penală. Pe de altă parte, dietele au stipulat şi au conturat prin hotărârile lor relaţia judelui sătesc cu statul, cu instituţiile comitatense şi nobiliare, iar legiferările municipale cu atât mai mult. Relaţia *iudex-dominus terestris* rămâne, în cele mai multe cazuri, să se stabilească la nivel local şi este o legătură de drept privat, fără să se concretizeze într-o legătură de drept public sau ca reglementare juridică

[732] *Torda vármegye jegyzőkönyvei*, pp. 76, 86.
[733] SJAN Cluj, fond Primăria oraşului Bistriţa, nr. 8662.
[734] *Torda vármegye jegyzőkönyvei*, pp. 72, 76.

generală. Astfel documentația de arhivă rămâne singura care poate da măsura reală a acestei relații precum și atribuțiile *de facto* ale căpeteniei satului. Judele satului are rolul principal în majoritatea domeniilor vieții cotidiene a satului. El este prima instanță locală, este și instituția cu care iau contact organele superioare atunci când descind în localitate. La casa judelui se efectuează judecarea cazurilor care îi intră acestuia în atribuții, dar și anchetele realizate de instanțele superioare de judecată, respectivi primii pași procedurali, culegerea de informații.

Considerații finale

Lumea rurală s-a constituit în componenta principală a societății medievale și moderne, atât în teritoriul transilvănean, cât și raportat la nivelul întregului continent european. Aflată la baza societății, țărănimea este cea care produce, care asigură forța motrice și contribuie la bunul mers al sistemului social. Fără să fie parte la luarea marilor decizii politice, țărănimea nu poate fi însă considerată ca o masă amorfă, în afara istoriei; ea este într-adevăr partea guvernată de la nivel central, însă prin propriile instituții.

Marile mutații din secolul al XVI-lea, pe toate planurile – politic, socio-economic, dar și religios – au afectat în mod direct situația țărănimii, care începe să conștientizeze rolul pe care îl are în cadrul societății. În estul Europei, și cu precădere în Ungaria și Transilvania, situația a fost însă invers, starea economico-juridică a țărănimii agravându-se, fapt ce poate fi regăsit în codurile legislative, începând cu Tripartitumul, care condamnă masa țărănească la servitute perpetuă. În timp ce în vestul Europei țăranul face față rigorilor modernității, adaptându-se noilor reguli, țăranul transilvănean se vede pus în imposibilitatea exprimării la nivel social sau politic. Consecințe directe au fost diferențele vizibile între structura lumii rurale din Franța, Anglia ori Italia, și ceea ce se întâlnește în spațiul Principatului transilvănean.

Schema ierarhică piramidală a societății cuprinde și instituțiile țărănești, care se află la baza acesteia. Fără îndoială, există numeroase asemănări între reprezentații

comunităților rurale din Ungaria și Transilvania, și Anglia sau Franța, de exemplu, însă le considerăm asemănări formale, fondul fiind în bună măsură diferit, rezultat al evoluțiilor istorice ale celor două spații.

În Ungaria și Transilvania, reprezentantul comunității rurale a fost judele sătesc. El a fost numit diferit în documente, în funcție de mediul etnic și social, dar și de uzanțele scrierii în diferite perioade istorice: *iudex*, cu variantele iudex *pagi, iudex iobagionum, villicus, cneaz, biró* (*falusibiró*), *Hann, Dorfrichter, sândie, sindic*, sau, în scrierea românească din secolul al XVIII-lea, *coruptela sude*. Originea acestei instituții controversată, de altfel, poate fi urmărită în două dimensiuni: una, general valabilă la nivelul întregului regat, datorată necesității existenței unui oficial care să gestioneze comunitatea rurală și o a doua, specifică mediului românesc, care are în vedere decăderea elitei cneziale și reducerea ei la rolul de reprezentant al satului. Indiferent de originea ei ori de denumirea sub care care o regăsim în documente, instituția judelui sătesc se poate identifica în întreg spațiul regatului ungar, din Slovacia până în Transilvania și teritoriile sud-slave. Oricum am privi-o, a fost o instituție controversată, care nu a făcut obiectul unei cercetări sistematice, comparativ cu cele deja intrate într-un standard al analizei istorice. Fără îndoială este vorba de o instituție ancestrală dar cu toate acestea suficient de mult ignorată în istoriografie din cauza plasării în zona de la baza societății, în afara marii istorii. Scrisul istoric, cu câteva excepții notabile (David Prodan) i-a considerat certă existența, dar atribuțiile îi erau mai mult intuite, rezumate după tradiții târzii ori înrădăcinate în mentalul colectiv. Judele trebuia să răspundă la un triplu standard: față de comunitate, în fața domnului de pământ și în al treilea rând în fața organelor statului reprezentate de oficialii administrativi: comiți, vicecomiți, juzi ai nobililor. În plus, analiza asupra unui aspect minor era îngreunată de eforturi care presupuneau incursiuni deosebite în istoriografie și fonduri de

arhivă, nu tocmai facile în perioadele anterioare informatizării masive a surselor.

Într-un teritoriu vast, aşa cum este Principatul Transilvaniei, judele sătesc, ca reprezentant al comunităţii sale, se supune legislaţiei centrale, însă instituţia se mulează şi pe tradiţia locală precum şi pe schimbările politice. Cel care este susceptibil de a îndeplini funcţia este supus aprobării stăpânului dar, mai ales a satului. Abia legislaţia şi regulamentele secolului al XVIII-lea sunt mai specifice în acest sens, fiind vizibilă o anumită uniformizare în alegerea reprezentantului sătesc. În ciuda unor opinii istoriografice, alegerea judelui nu s-a făcut în funcţie de starea materială a persoanei în cauză, ci după raţiuni diverse, de la tradiţia zonei până la caracterul persoanei ce ocupa funcţia. Cerinţa esenţială, care s-a perpetuat de-a lungul secolelor analizate, a fost aceea ca judele să fie un om înţelept, bun cunoscător al oamenilor şi al satului, al cutumei, dar şi al legii.

Indiferent de caracterul etnic al zonei sau de statutul stăpânirii (moşie nobiliară, fiscală, ecleziastică, sate libere), comunitatea rurală are un lider care o reprezintă. Considerăm că instituţia reprezentativă a satului poate fi vizualizată ca având un clar caracter tridimensional, datorat funcţionării judelui în atribuţiile sale secondat de juraţii, dar şi de bătrânii satului. Însoţit de juraţi, dar deseori şi de alţi săteni dintre cei mai stimaţi ai comunităţii, care pot fi incluşi sau nu în rândul bătrânilor, judele este parte a unui mecanism economico-administrativ şi social indispensabil lumii rurale. Prin reprezentantul său, lumea rurală apare mult dinamizată, mult mai colorată decât am putea crede. Forţele diverse care lucrează în interiorul satului îşi pun amprenta şi asupra evoluţiei acestei instituţii.

Se evidenţiază în mod pregnant două idei majore asupra instituţiei săteşti: ideea de continuitate şi aceea de unitate în diversitate, emergentă primeia. Raportându-ne la alegerea ori la atribuţiile judelui, putem observa că, practic,

rămân neschimbate. Fluctuațiile întâlnite nu sunt decât interacțiunea instituției cu zona sau cu epoca, fără a-i fi afectate însă structura sau fondul. Diversitatea, dată de tradițiile locale, transmite același tip de informație.

THE INSTITUTION OF THE VILLAGE JUDGE IN THE PRINCIPALITY OF TRANSYLVANIA

The history of institutions is one of the genuinely important elements in the acquisition of knowledge about the organization and activity of a society, as institutions represent the backbone of the central or local administration. It is true that the existence of institutions, as we see it today, is quite recent compared to the *long durée* of history. The first historiographical approaches focused on those institutions that came to the foreground and left their imprint on the entire society, during medieval times and later on: royalty and the church. This tradition was continued by the positivist historiography of the 19th century, which focused on researching the life and activity of outstanding personalities, or, as mentioned above, on the study of major institutions, which created history. A theme that has almost as scarcely been subjected to historiographical discussion is rurality, referring, of course, to the time framework we have assumed. There is a series of reasons why this has been the case, among which the most relevant could be the lack of documents issued by the village institutions. This work reflects both the type of institution we are making reference to and the area and chronological period we are focusing on. The motivation underlying the choice of this research theme stems precisely from the lack, in the Romanian historiography, of

a study of considerable amplitude that might comprehensively examine this aspect.

We must take into account both the placement of this institution within the institutional edifice of the Principality of Transylvania and, especially, the information available. It would be difficult for us to understand how the village judge functioned without acquiring knowledge about and presenting the political and institutional framework of the Principality over the centuries analysed here. For the same purpose, we have chosen to treat in a separate chapter the coordinates of the rural world, as it is the domain in which the judge fulfilled his duties.

The presentation of the sources and the historiography actually resides in presenting the informational limits, on the one hand, and analysing them, on the other hand. We have attempted to use both unpublished sources and those circulated by the Romanian and the Hungarian historiography. As regards the unpublished sources, these include documents pertaining to various procedural matters and transactions (comprised in *Libri Regii* or in family funds). Insofar as the published sources are concerned, we have focused on documents of an economic nature (urbariums/land registers and tax assessments/property appraisals). Although the information seems generous, it is repetitive, seldom exceeding a certain pattern. This is why every official duty that emerged from the documents we have examined has been exemplified with as many cases as possible, from throughout the territory and the timeline under analysis, without excessively overloading the text. We have also aimed to highlight the unitary character of the institution, beyond the diversity of the habitation areas in the Principality, its unity contributing to its consolidation. Although from a legal and administrative point of view, these were semi-privileged fiscal, noble or ecclesiastical domains, counties, districts or zones (the Royal Land, the Szekler area), we have endeavoured to highlight

their common fund, without drawing very clear and consistent distinctions between them, also because regardless of the area or the period, the numerous common features of the institution prevailed over the differences entailed by the local customs.

The first chapters are designed as an introduction to the political, institutional and social atmosphere of the Principality of Transylvania. The second section, consisting of Chapters IV–VI, represents in fact the essence of the work. Everything has been subject to the limitations imposed by the uneven value and the repetitive nature of the information found in the documents. Even though we have not always managed to capture the functioning of the institution as we wanted, we hope that the informational or analytical shortcomings do not affect the overall construction of this work and the image of the institutional model we have intended to bring into relief.

The profile of the analysed institution is essentially tied to the rural world that gained shape as a major component of the medieval and modern society both in Transylvania and at the level of the entire European continent. Situated at the basis of society, the peasantry represented the producing class, which ensured the driving force and contributed to the smooth running of the social system. While not taking part in major policy decisions, the peasantry could not, however, be regarded as an amorphous mass, placed outside history; it was, indeed, governed from the centre, but through its own institutions.

The major mutations of the 16th century, which occurred on all levels – political, socio-economic and religious – directly affected the situation of the peasants, who begins to realize the role they played in society. In Eastern Europe, particularly in Hungary and Transylvania, the situation was quite the opposite, though, as the economic, social and legal situation of the peasantry had worsened here.

This is attested by the legislative codes, starting with the *Tripartitum*, which condemned the mass of the peasantry to perpetual servitude. While in Western Europe the peasants were facing the rigors of modernity, adapting to the new rules, the Transylvanian peasants were unable to express their social or political desiderata. The direct consequences of this were the visible differences between the structure of the rural world in France, England or Italy, and the situation encountered in the Kingdom of Hungary and the Principality of Transylvania.

The hierarchical pyramidal structure of society included the peasant institutions underlying it. Undoubtedly, there were numerous similarities between the representatives of the rural communities in Hungary and Transylvania, and those in England and France, for instance, but we consider them formal similarities, since their backgrounds were considerably different, being the result of the historical evolution of the two spaces.

In Hungary and Transylvania, the representative of the rural community was the village judge. He was referred to differently in documents, depending on the ethnic and social environment and on the writing customs that prevailed in various historical periods: *iudex*, with its variants: *iudex pagi, iudex iobagionum, villicus, cneaz, biró* (*falusibiró), Hann, Dorfrichter, sândie, sindic* or, in 18th-century Romanian spelling, through the corrupted form *sude*. The origin of this otherwise controversial institution can be traced back along two lines: one, which generally applied to the whole kingdom, was linked to the necessity for an official to manage the rural community, and the other, specific to the Romanian milieu, which was related to the decay of the knezial elite and its reduction to the role of village representatives. Regardless of its origin or the name under which it is found in the documents, the village judge institution may be identified in the entire Kingdom of Hungary, from Slovakia to Transylvania

and the south-Slavic territories. However we look at it, it has been regarded as a minor institution and has not been the subject of systematic research, compared with those institutions that have already become standard topics for historical analysis. No doubt, despite the fact that it is an ancestral institution, it has been ignored in historiography because of its position at the basis of society, outside the grand narrative of history. With a few notable exceptions (David Prodan), historical writing has regarded its existence as unquestionable, but its prerogatives have tended to be intuited, summarized according to belated traditions or rooted in the collective mind. The judge had to correspond to a triple standard: to the community, to the landowner and, thirdly, to the state organs represented by the administrative officials: the comites, vice-comites, and the judges of the nobles. The analysis of a minor issue has tended to be complicated by efforts that entailed difficult forays into history and the archival funds, not exactly an easy undertaking during the periods preceding the massive computerization of the sources.

In such a large territory, as the Principality of Transylvania, the village judge – as the representative of his community – was subject to the central legislation, but this institution was also influenced by the local custom and political changes. Those who were eligible to serve in this capacity were subject to the approval of the master as well as, and especially so, of the village. Only the laws and regulations of the 18th century were more specific in this regard, making visible a certain standardized procedure for the election of the village representative. Despite some historiographical opinions, the election of village judges was not necessarily based on the financial situation of the person concerned, but by various criteria, ranging from the local tradition to the character of the person occupying the position. The essential requirement, which was perpetuated throughout the analysed centuries, was that the judge should be a wise man, well acquainted

with the people and the village, and a good connoisseur of the custom and the law.

Regardless of the ethnic character of the area or the ownership status (noble, fiscal, ecclesiastical estate, free villages), the rural community had a leader that represented it. We consider that the representative institution of the village can be viewed as having a clear three-dimensional character due to the judge's manner of operation, as he was assisted in his duties by the jurors and the village elders. Accompanied by the jurors, but often also by other villagers from among the most esteemed community members, who could or not be included among the elders, the judge was part of an economic-administrative and social mechanism that was indispensable to the rural world. The election of the village judge was another feature of the institution. The manner of electing the village head and the rotation of this position depended on the area, on the number of village owners, and on the inhabited territories.

Through its representative, the rural world appears to have been much more dynamic and colourful than we might think. The various forces that were at work within the village also left their mark on the development of this institution.

Two major ideas related to this village institution prominently come to the fore: the idea of continuity and that of unity in diversity, the latter emerging from the former. With reference to the election or the duties of the judge, we may see that they remained virtually unchanged. The fluctuations encountered were but the result of the interaction between the institution and the area or the period, without its structure or essence being affected by them. Diversity, stemming from the local traditions, conveys the same type of information.

Anexe

1

1344, octombrie, 22, Titel
MOL, Dl. 51317, hârtie cu pete de apă, pe verso aplicată pecete inelară de închidere

Capitlul din Titel dă de știre că s-a prezentat în fața sa Blasius, iobagul lui Oliver de Cheusci, care a depus plângere în numele lui Ioan, fiul lui Paul, judele din Cheusci, pentru că vameșul Ioan, fiul lui Ladislau din Becicherec l-a atacat pe Anton servitorul susnumitului jude, l-a rănit, i-a sustras bunurile și caii, fără să dea socoteală pentru fapta sa.

Nos, capitulum ecclesie Tytuliensis, damus pro memoria, quod Blasius, iobagio magnifici viri magistri Oliveri de Cheusci[1] in persona magistri Johannis, filii Pauli, iudicis eiusdem ville, coram nobis personaliter dixit protestando, quod cum idem magister Johannes quendam, famulum suum, nomine Anthonium, pro quibusdam suis et domini sui, negotiis ad honorabilem capitulum ecclesie Chanadiensis transmissiset et idem per villam Bechekereky[2] cum suo parvulo, ad cuius manus equus sine sella ducebatur, secure et sine impedimento in festo Sancti Galli Confessoris proxime preterito transivisset tandem cum per campum satis in magno spatio pervenisset Johannes, filium Ladizlai, tributarius de eadem Bechekereky, cum suis complicibus ipsum insequendo tres

equos summe videlicet et famuli cum sellis et tertium sine sella, faretram cum arcu et gladio ac duo pallia ab eodem auferendo et eundem diris vulneribus in manibus et digitis vulnerando abstulissent. Quo facto, idem magister Johannes in crastino eiusdem festi ad repetenda ablata et de iniuria sibi facta emendenda in Bechekereky ad ipsum Johannem, filium Ladizlai, personaliter accessisset et ibidem se omnia ablata redditurum et de iniuria satisfacturum promisisset, tamen nichil ex dictis ablatis restituisset, nec de iniuriis sibi illatis satisfacere curasset.

Datum feria sexta proxima post festum prenotatum, anno Domini M° CCC° XI^mo^ quarto.

Pe verso: Pro magistro Johanne, filio Pauli, iudice de Cheusci, contra Johannem, filium Ladizlai, tributarium de Bechekereky, protestatoria.

1. Localitate dispărută, probabil situată în comitatul Bács sau Torontal.
2. Zrenjanin, Serbia.

2

1408, mai, 15, Timișoara
MOL, Dl. 92310, hârtie, pe verso
aplicate trei peceți inelare

Magistrul Petru, fiul lui Nicolae de Derechke, vicecomite și juzii nobililor comitatului Timiș dau de știre că în fața lor s-a prezentat Gallus, slujitor din Gencz, care a relatat că vilicul Nicolae din Giarmata, nu s-a prezentat la procesul pe care îl avea cu doi iobagi ai fiilor lui Pose, pentru aceasta fiind pasibil de amendă.

Nos, magister Petrus, filius Nicolai de Derechke, vicecomes et iudices nobilium comitatus Temesiensis, memorie commendamus, quod ad nostram veniendes presentiam

Gallus parvus de Gencz, dictus nobis confessus eomodo, quod cum quidam Nicolaus, villicus de Naggarmat[1], in sede iudiciaria filiorum Pose in possessione eorundem Hodus[2] dictus habita, contra quosdam duos iobagiones magistrorum Petri et Georgii, filiorum Pose, videlicet Duissa et Demetrius, dictos iuris processibus litem quandam excitasset ipseque providenda veritate inhibi fiendorum ad eandem sedem iudiciariam accesssisset ibi eius in presentia pretactus Nicolaus, villicus de Naggarmat, ad predictam actionem suam agendum non venisset nec misisset, prefatis Demetrio et Duisa expectantibus, super quo eadem sedes judiciaria dictorum filiorum Pose, prefatum Nicolaum villicum contra annotatos Demetrios et Duisa, singulariter in iudiciis, sex marcarum vulgarium per ducentos scilicet denarios compuntandorum convictum adiudicasset attamen suam prescriptam vel litem si prosequi voluerit, facultate salva remanente.

Datum in Temesuar, feria tertia proxima post festum Beati Stanizlay martiris, anno Domini millesimo quadrigentesimo octavo.

Pe verso: Petri et Georgii, filiorum Pose.

1. Giarmata, jud. Timiș.
2. Localitate dispărută, în apropiere de Zăbrani, jud. Arad.

3

1434, aprilie, 4, Belgrad
Original: MOL, Dl. 43992,
hârtie, parţial distrus, pecete
inelară aplicată pe verso

Matko de Talovecz, comite de Keve și Caraș scrie oficialilor din Szentelt că Dumitru, judele iobagilor din Hollos a dat satisfacție nobilului Ladislau Hagmasy de Beregsău pentru restanța de 250 de florini rămasă de la cumpărarea unei vii.

Mathko de Tallowcz Koviniensis et de Crasso
comitatuum comes et judex comanorum etc.

Circumspecti et providi viri, nobis dilecti. Ex insinuatione egregii viri Ladislai Haghmas de Berekzow intelleximus, quod vos quendam Demetrius, iudicem iobagionem suum, in possessione sua Hollos[1] vocata, residentem ad Zenthelt[2], in medium vestri deduxissesit moraturum qui scilicet Demetrius iudex cum ducentis quinquaginta florenis per centum videlicet pretio unius vini eidem domino suo Ladislao Haghmas rationabiliter teneretur. Quare vobis firmissime commitimus et mandamus, quatenus mox visis presentibus ex parte ipsius Demetri iudicis eidem Ladislao Haghmas super premissis ducentis et quinquaginta florenis per centum omnimodam et indilatam impendere debeatis satisfactionem. Et secus in premissis facere non ausuri.

Scripti in Albanandor, in dominica Quasimodo, anno etc. tricesimo quarto.

Pe verso: Circumspecti et providi iudici, iurati, ceterisque civibus de Zentelth, nobis dilecti.

1. Localitate dispărută, în apropiere de Nakovo, Serbia.
2. Localitate dispărută, în apropiere de Mokrin, Serbia.

4

1435, iunie, 28, Timișoara
Original: MOL, Dl. 54949, hârtie,
pe verso aplicate 3 peceți inelare

Mihail Anyos de Fayz, vicecomite și juzii nobililor comitatului Timiș, dau de știre că, văduva lui Emeric Himfy de Remethe nu și-a plătit impozitul datorat fiscului pentru posesiunea sa Șanovița, deși un familiar al său a susținut contrariul. Întrucât judele satului

nu a venit să depună jurământ în acest sens, cauza a fost înaintată spre soluționare lui Ștefan de Rozgon, comite de Timiș.

Nos, Michael Anyos de Fayz, vicecomes et iudices nobilium comitatus Themesiensis, memorie commendamus, quod exactor lucri camere regalis presentis anni contra nobilem dominam relictam Emericii, filii Him de Remethe proposuit, quod lucrum camere regalis anno preterito et presentis anni de sua possessione Zazinfalua[1] vocata non persolvisset, unde quidam familiaris ipsius domine respondit, ut anno preterito et presenti plene persolvissent, pro eo nos iudicantes commiseramus in hunc modum, ut iudex ipsius possessionis vel vilicus iuramentum suum deponere teneatur super eo, ut anno preterito et presenti dictum lucrum camere regalis plene persolverent, quia idem iuramentum prefatus actor lucri camere regalis contentari noluisset, nec dictum iuramentum recipere, pro eo nos dictam causam cum serie nostre adiudicandum ad quindecimum diem ad adventus magnifici Stephani de Rozgon, comitis nostri duximus deliberandum et determinandum.

Datum in Themesuar, feria tertia proxima ante festum beatorum Petri et Pauli apostolorum, anno Domini M CCCC^{mo} XXX^{mo} quinto.

1. Șanovița, jud. Timiș.

5

1436, iulie, 17, Timișoara
MOL, Dl. 44100, hârtie, pe verso
aplicate 4 peceți inelare

Mihail Anyos de Fayz, vicecomite și juzii nobililor comitatului Timiș dau de știre că, în fața lor a venit Petru zis Nyul (Iepure), viceoficial al banului Deseu, care s-a obligat să elibereze pe

iobagii nobilului Ladislau Hagymas de Beregsău, luați prizonieri și ținuți în captivitate de către judele satului Veresegyház.

Nos, Michael Anyos de Fayz, vicecomes et iudices nobilium comitatus Themesiensis, memorie commendamus, quod Petrus dictus Nywl commorans in Chene[1], viceofficialis Deseu bani, nostram personaliter veniens in presentiam dixit et est confessus in hunc modum, ex quo vilicum de Vereseghaz[2] iobagionem Ladislai Hagmas de Berekzow captivasset et in presenti in vinculis conservaret, ipsum vilicum abire permitteret et de dampnis et captivatione sua eidem vilico omnimodam satisfactionem impenderet, necnon Emericum cum omnibus suis iobagionem eiusdem Ladislai Hagmas domum dare deberet et teneatur omni sine dampno, ad quod se coram nobis spontanea sua voluntate obligabat, ut crastina die date presentium assignaret et redderet.

Datum in Themesuar, feria tertia proxima post festum Divisionis duodecim apostolorum, anno Domini MCCCC^{mo} XXXVI^{to}.

1. Cenei, jud. Timiș.
2. Localitate dispărută, aflată între Biled și Șandra, jud. Timiș.

6

1607, 10 noiembrie, Cluj
MOL, Librii Regii, vol. 19, ff. 79v–80r.

Privilegiul satului Dedrad emis de către principele Sigismund Rákóczy

Nos, Sigismundus Rakocy, Dei gratia princeps Transilvaniae, partium regni Hungarie dominus et siculorum comes etc., memoriae commendamus tenore presentium significantes quibus expedit universis, quod circumspecti Martinus et Mathias Geres nostram venientes in praesentiam

suis ceterorumque universorum incolarum possessionis Dedrad nominibus et in personis exhibuerunt nobis et presentaverunt certos quosdam articulos de et super legibus consuetudinibusque et iuribus suis antiquis per ipsos continuo usu observatis superinde edites. Suplicantes nobis debita cum instantia, ut nos eosdem articulos omniaque et singula in eosdem contenta ratos, gratos et accepta habentis presentibus literis nostris de verbo adverbum inseri et inscribi facientis pro eisdem heredibusque et posteritatibus ipsorum universis perpetuo valituras gratiose confirmare dignaremur. Quorum quidem articulorum tenor sic se habet:

I. Quod domini ipsorum terrestres in administrationem atque impressionem iudiciorum ratione et pretextu quorumcunque negotiorum in medio eorum suscitandoris sese minime immisceant ipsimet incolae secundum consuetudinem usitatam diudicent. Quod si vero partium quepiam super celebrato inibi iudicio contenta esse nolett, extunc id in oppidum Regen iudicis et iuratorum eiusdem oppidi in praesentiam ac ibi quoque partium altera non ac quiescente Cibinium; ultimatim vero nec ibi partibus per omnia ac quiescentibus in curiam nostram scilicet in praesentiam maturioris et sanioris vigestiorisque revisionis gratia per viam appellationis transmittatur.

II. Si quispiam eorum sine haeredum solatio ex hac luce decesserit, tunc bona ipsius, tam mobilia, quam imobilia, haereditatesque ipsorum universis non in terrestres dominus sed in proptinquos eiusdem devolvantur.

III. Si quispiam iuvenum nondum uxoratorum cuiuscunque jobbagio fuerit in eadem possessione sub alterius domini iurisdictione matrimonium contraxerit illinc reducere ad propriam suam residentiam eidem domino terrestri non liceat.

IV. Nullas omnino allodiaturas agricolationes domini eorum terrestres in territorio dictae possessionis Dedrad habeant.

V. Uniorum educillatio tantum sit licita incolis praedictae possessionis Dedrad neque terrestris eorum domini quiquam iuris in educillatione uniorum habeant.

VI. Nullus dominorum terrestrium in privata sua persona a iobbagionibus suis decimas tam tritici, hordei, etc., quam vini exigat donec reliquorum concensus et voluntas accedat.

Quorum supplicatione clementer exaudita et admissa praedictos articulos omniaque et singula in eisdem contenta, presentibus literis nostris inseri et inscribi fecimus eosemque pro eis quorum intersest seu intererit perpetuo valituras confirmamus. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes literas nostras privilegiales authentici sigilli nostri munimine roboratas, universis incolis praefatae possessionis Dedrad dandas, duximus et concedendas.

Datum in civitate nostra Colosvar, die decima mensis novembris, anno Domini millesimo sexcentesimo septimo.

Sigismundus Rakoczy manu propria
Joannes Petki, cancellarius m.p.
Stephanus Kassay, secretarius m.p.

Pe verso: 1608 die junii exhibitae sunt praesentes literae privilegiales possessionis Dedrad in facie sedis iudiciarie comitatus Colosiensis et egregius Georgius Harvath de Komlod per Martinum literatum Hidalmasi legitimum videlicet suum procuratorem peliit par eorundem et deliberatione conceditur.

Emericus Thorday, juratus notarius eiusdem comitatus m.p. et Paulo infra, anno Domini 1617, die 12 aprilis.

Iterum ac denuo exhibitae et publicatae sunt praesentes literae sunt privilegiales possessionis Dedrad in facies sedis iudiciarie huius comitatus Colosiensis ac nemine contradicente approbatae et in vigore relictae sunt iuratque notarius eiusdem comitatus Colosiensis Emericus Thorday m.p.

7

1614, 22 octombrie, Sălişte
SJAN Sibiu, U VI, nr. 211, original,
hârtie, pecete aplicată

Paul Ludovaci şi Toma Meschner, juzii scanului Sălişte, scriu magistratului din Sibiu în legătură cu faptul că mai multe persoane, printre care juzii sătești din Sălişte, Sibiel, Valea, Tilişca şi Orlat au depus mărturie că muntele Kontza aparţinea unor români din scaunul Sălişte.

Anno 1614 den 22 Octobris. Seyn vor uns erschienen diese vier Personen in dem stuell Zeliste nämblich der Sandru Balul, Koman Mantha, Koman Nisztre undt Opra Giurgy. Haben derwen Ihre Bezeygen eingestalt, wegen des Gebierchs Kontza, das auch vormals ihnen gewesen ist, auch vollkommlich bewehrt haben diese vier Personen für uns. Num aber der Razpopul vom Resenayr behält und erbt mit der Gewaldt. Derentwegen haben uri diese Personen mit dem Egdt eingenommen mit namen Wlk Petrucz Sugia vom Zeliste, Opra Tabuna Sugia vom Zabiel, Bukur Utul Sugia vom Valia, Ztancziul Fracze Sugia vom Tilischa, Opris Brad Sugya vom Oralad, Koman Ztanimir, Opra Zavoy, Koman Horicz, Iuones Miklos, Dan Mokan, Dumitru Petrucz, Lupe Czynka, Lies Urde, Komsa Dorde, Koman Dorde, Den Gura Reuluy, Many Urz, Koman Roman, Ztan Tabana, Dan Buka, Opra Dragoman, Resul Borcze, Popa Opre, Petru Pop, Popa Dumitru, Dumitru Ztoya, Idul Kondey, Opra Popa, Opra Ztanoy, Iuones Mysa, Ona Kyczie. Diese vorgemeldte Personen haben alle geschworen, dass die vorgemeldte vier Personen, Ihren Elteren, Vorelter und Herelter das Geberg Kontza ist gewesen und von Ihnen gebaut, gerodet wordem, auch gekauft gewisserer Bezahlungen itzunder der Opra Razpopul mit der Gewalt eingenommen, in der beschwerliger Zeit auch noch hält. Haben wir auf Ihre billige Bitt

unsere Verzeichnus undt Handtschrift geben zum gresseren Bevernuss undt Sigill. Actum in Zeliste. Anno et die supranotatis.

Paulus Ludovaci
Thomas Meschner
Judices sedis Zeliste

Verso: Generoso, prudenti et circumspecti domino magistrum civium, regio ac sedis judicibus, caeterisque senatoribus civitatis Cibiniensis etc., dominis amicis honorandis.

8

1614, 12 noiembrie, Oradea
MOL, Librii Regii, vol. 23,
ff. 180r–181r.

Requisitorii locului de adeverire din Oradea confirmă că nobilul Ștefan Szekély și soția sa au vândut satului Bethlenösi, reprezentat de către jude și jurații săi, două predii pentru suma de 80 de florini.

Nos, requisitores literarum et literalium instrumentorum in sacristia sive conservatorio capituli ecclesiae Varadiensis repositarum et locatorum ac aliarum quarumlibet iudiciarum deliberationum egitimorumque mandatorum principalium executores, memoriae commendamus per praesentes, significantes quibus expedit universis, quod egregius Stephanus Szekely de Gyergyeo alias de Csomafalva, pariter ac nobilis dominam Sophia Nagy, pro nunc sua alias nobilibus olim egregius Francisci Borozlay de Vatjon consors in suis ipsorum propriis ab una, item providi et circumspecti Blasius Keri, iudex et alter Blasius Erdeos, Casparus Pap et Michael Fazankas, iuratis cives possessionis Bethlen Eosi in alias in propriis suis pariter ac reliquorum universorum

incolarum antelatae possessionis Bethlen Eosi in comitatu de Zarand existentes, personis et nobilibus ab alia partibus nostram personali venientes in praesentiam, iidem Stephanus Szekely ac domina Sophia Nagy onera et quaelibet gravamina universorum fratrum, sororum, afiniorum, propinquorum, proximorum, consanquineorumque suorum, aliorumqouque vero omnium et singulorum quos videlicet infrascriptorum de praesenti tangeret et concerneret vel in futurum tangere et concernere quovismodo posset negotium superse ipsos assumendo et levando, matura primum et extracta intrase deliberatione praehibitam, sponte libere vivaque vocis ipsorum propriis oraculo fassi sunt, retuleruntque in hunc modum, qualiter ipsi certis et rationabilibus de causis, animos eorum ad id inducentis utilibusque et conducibilibus rebus suis ex in perficientis intenti totales et integras possessiones suas praediales Nagy et Kis Saros nuncupatas, per eundem Stephanus Szekely ex donatione et collatione serenissimi quondam principis et domini domini Sigismundi, Dei gratia Transilvaniae, Valachiae, Transalpineque principis etc., pacifice tentas et possessas, in concivitate dictae possessione Bethleneosi ac in comitatu de Zarand praedicto existente et habitas, simulcum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, terris scilicet arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, foenetis, silvis, nemoribus, montibus, valibus, vineis, vinearumque promontoriis, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis, aquarumque decursibus, molendinis et eorundem locis, generaliter vero quarumlibet utilitatis et pertinentis suam integritatibus, quovis nominis vocabulor vocitatis, ad easdem de iure et ab antiquo spectantes et pertinente debentibus, sub suis veris metis et antiquis limitibus existentes, memoratis Blasio Kery et alteri Blasi Erdeos, Caspari Pap et Michaeli Fazekas caterisque universis incolis antelatae possessionis Bethleneosi, ipsorumque haeredibus et succesoribus utriusque sexus universis, in et pro florenis octoginta hungaricis currentis

et usualis monetae, per annotatos Blasius Kery et alterum Blasium Erdeos et Casparem Pap et Michaeli Fazekas, totale et integre depositis et persolutis ac per iam fatos Stephanum Szekely pariter ac domina Sophia Nagy plenariae et absque ullo defectu coram nobis levatis et manibus suis receptis imperpetuum dedissent, vendidissent et contulissent, quemadmodum dederunt, vendiderunt et contulerunt nostri in praesentia, per eosdem Blasius Kery et alterum Blasium Erdeos et Casparem Pap et Michaeli Fazekas, reliquosque universos incolas in antelata possessione Bethlen Eosi residentes et commorantes, ipsorumque haeredes et succesores utriusque sexus universis, perpetuo iure et irrevocabiliter tenendum, possidendum pariter et habendum, nullam ius, nullamque iuris et dominii proprietatis dicti Stephani Szekely et domina Sophia Nagy, sibi ipsi haeredibusque suis,utriusque sexus universis, in praeallegatis possessionibus praedialibus Nagy Saros et Kis Saros amplius reservandis, sed totum et omne ius suum, omnemque juris et dominii proprietatem, quod vel quam ipsi patentes in eisdem possessionibus praedialibus hactenus habuissent vel haeredes et posteritates eorundem praenotati in futurum habere sperasent in praeallegatos Blasium Kery et alterum Blasium Erdeos et Casparem Pap et Michaelem Fazekas ac universos incolas in toties dicta possessione Bethlen Eosi residentes ac commorantes, ipsorumque haeredes ac succesores utriusque sexus universis transferendo et transiendo pleno iure et cum effectu. Assumendo nichilominus iidem Stephanus Szekely ac domina Sophia Nagy se se annotatos Blasium Kery et alterum Blasium Erdeos et Casparem Pap et Michaelem Fazekas reliquosque universos incolas saepefatae possessione Bethlen Eosi haeredes ac succesore utriusque sexus universis in quieto et pacifico dominio eorundem possessionum praedialium contra quovis legitimos impetitores, turbatores, causidicos et actores propriis suis curam, laboribus, fatigiis et expensibus semper et ubique cum certa evictoria cautione

pueri protegere, defendere, conservareque, harum nostrarum vigore et testimonium literarum mediante.

Datum feria quarta proxima post festum Beati Martini et Confessoris, immediate praecedentis transacta, anno Domini millesimo sexcentesimo decimo quarto.

9

1630, 4 mai, Alba Iulia
MOL, Librii Regii, vol. 19, ff. 179–180.

Reconfirmarea privilegiilor satului Dedrad, Alba, la cererea judelui sătesc şi a juraţilor

Confirmatio privilegii possessionis Dedrad

Nos, Catharina, Dei gratia nata marchionissa Brandenburgica Sacri Romani imperii et Transilvaniae princeps, partim regni Hungariae domina, siculorum comes ac Borusiae, Iuliae, Cliviae, Montium ducissa, etc., memorie commendamus tenore presentium significantes quibus expedit universis, quod providi Adrianis Gedes, iudex ac Martinus Magyar necnon Stephanus Menged iurati possessionis Dedrad in comitatu Colosiensi existentes, in suis ac universorum incolarum et inhabitatorum eiusdem possessionis Dedrad exhibuerit nobis et presentaverunt quasdam literas illustrissimi quondam principis Sigismundi Rakoczy alias Transilvaniae principis in duplici papyro regali patenter confectas et emanatas sigiloque eiusdem in caera rubra ab inferiori earum margine impressimi communitas et roboratas, privilegii confirmationales quarum vigore idem quondam illustrussimus princeps certos quosdam consuetudinibusque et iuris suis antiquis per ipsos continuatur tenoris infrascripti. Supplicatum itaque extitit serenitate nostre nominibus et in personis quorum et singula in eisdem contenta

ratas, gratas et acceptas habentis praesentibus literis nostris inseri et inscribi facientis pro eisdem incolis et inhabitatoribus ipsius possessionis Dedrad heredibusque et posteris ipsorum universis perpetuo valituras de novo confirmare gratiose dignaremur quarum literas tenor talis est: (urmează doc. VI)

Nos itaque praemissa supplicatione nobis modo vos supra porrecta ad nonullorum et iam fidelium dominorum consiliariorum nostrorum signanter autem illustrissimi comitis domini Stephani Bethlen de Iktar comitatum Hunyadiensis et Maramarusiensis supremi et perpetui comitis consiliarii intimi et regni nostri Transilvania gubernatoris nobis honorandi, singularem serenitatae nostrae propterea factam intercessionem faventer exaudita et clementer admissa, praescriptas literas super certis legibus et usibus confirmationales non abrassas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, se domni prorsus victio et suspitione carentes praesentibus literis nostris de verbo adverbum sine diminutioni augmento, variationeque aliquantes insertas et inscriptas eatenque quatenus eadem rite et legitime existunt emanatae iuribusque earum veritas suffragatur omniaque et singula in eisdem contenta ratas, grata set accepta habentes acceptavimus, approbamus, ratificamus ac pro eisdem universis incolis et inhabitatoribus toties dictae possessionis Dedrad ipsorumque haeredibus et posteritatibus ac succesoribus haereditariis universis perpetuo valituras gratiose confirmamus. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam pendentes literas nostras pendentis et authentici sigilli nostri munimine roboratas, memoratis universis incolis et inhabitatoribus possessionis Dedrad eorumque haeredibus et posteritatibus universis gratiosi dandas esse duximus.

Datum in civitate nostra Alba Iulia, die quarta mensis May, anno Domini millesimo sexcentesimo tricesimo.

10

1637, august 17, Ilieni, sc. Sepsi
SJAN, Timiș, Colecția Muzeul
Banatului, fond nr. 117, doc. nr. 47.

Scrisoare dată de judele din Ilieni prin care face cunoscut faptul că Bartha Gergely şi Geodry Peter sunt datori cu 19 fl. soției lui Verczi Peter.

Adgiuk emlekezetre mindeneknek az kiknek illik, hogi anno Domini 1637 eztendeoben 17 die Augusti, hogi mi Bartha Gergeli es Geodri Peter vagiunk adoszok Varczi Peterne azoniomnak fl. 19 ennek fizeteo napia az tizenkilenczi forintnak es jeovendo Szent Marthon napia kez penzt is ernek en elottem Illiefalvi biro eleot ha penighlen megh nem fizetnenek minden oknekul Varczi Peterne marhaiokhaz niolhasson az adossoknak.

En Illiefalvi biro huteon szerent irom ezeknek az feliul megh irt adossoknak melinek vallasat.

11

1636, 19 martie, Cluj-Mănăștur
MOL, F 234, Erdély Fiscális Levéltár,
XXII szekrény, fasc. 15, nenumerotat.
Sub text aplicată pecete mare
în ceară de culoare închisă

Judele din Mănăștur, Czizmadia Boldisar și cei cinci juraţi ai satului fac cunoscut faptul că Barla Janos vinde o livadă din apropierea bisericii părintelui Daniel pentru suma de 12 florini.

My, Czizmadia Boldisar Colosmonostori mostani biro, Hamay Mihay, Kotys Istvan, Varga György, Biro Peter es Fejer Gergely azon Colosmonostori biro mellet valo hwttenek,

aggyk emlezete mindeneknek az kiknek illik, hogy eleokbe iöven Barla Janos Colosmonostori polgar atyankfia ki az paterek hazon fellyel es szent egyhaz felol lakik, tön my elöttunk azaban akaratja szerent illien vallast allivel ő szegeny ember volna es az patokontul valo kis gwmölcses kertet lovennyel nem tarthatna, hogy pusztas es tazontalanul ne allyon (...) atta el Vasarhely pater Danilnak az mostani Colosmonostory paterwnknak es plebanosunknak es az ő successorinak es utanna kivetkezendo patereknek erökbe tizek ket magyar forint, ugy hogy tamasa Barla Janos te maradek soha ki ne valtasak. Azt mind az altal hozza teven, hogy (kiten Isten otalmazzon) ha törtennek, hogy az patereknek mivel Monostorrol kj killene buntakozniok es hazokatt el hadniok tahat akkor azt kertel Barla Janos, nagy az ő maradekj minden fizetes nekwl magok szamara vizza fogadhassek es birhassak mind addig valamigt es paterek Monostorra vizza nem iövenek. Hogy ha pedig vizza iövenek ismet arra kötelezi magat ezen Barla Janos atyankfia, hogy minden perpetuar nekwl fizetes nekwl vizza aggya mind maga es mind maradekj az patereknek es ha valami szwzllyal meg akarna tertenj nagy maga nagy maradekj tehat az kertetis elvettesek es annak felette mas tizen ket forint vehissenek rajtek az paterek csok ezen levelwnk orejovel kinek bejansagara attuk az Colosmonostori pechetwnk alat valo levelwnket, martiusnak tizenhatodik napian 1636.

Pe verso: Literae de parte horti nostri transiunt in Monostor.

12

1643, 20 mai, Alba Iulia
MOL, Librii Regii, 23, ff. 180r–181v.

Principele George Rákóczy, la cererea judelului și a juraților din Bethlenösi confirmă actul de vânzare-cumpărare a două prediі de către comunitatea sătească.

Nos, Georgius Rakoczy, Dei gratia princeps Transilvaniae, Partium regni Hungariae dominus, et siculorum comes, etc., memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod pro parte et in personis providorum et circumspectorum Stephani Leorincz, iudicis, Pauli Erdeos et Joannis Gyori iuratorum ac reliquorum universorum incolarum possessione Bethlen Eeosi, in comitatu de Zarand existentem habitam, exhibitae sunt nobis et praesentatae quaedam literalium requisitorum capituli ecclesiae Varadiensis, in simplici pappyro patenter confectae et emanatae, ad extra in dorso earundem, in caera alba, sigillo authentico impressive communitae et roboratae, fassionales quibus mediante egregius quondam Stephanus Szekely de Gyergyo alias de Csomafalva ac nobilis quondam domina Sophia Nagy pro tunc consors sua, certis et rationabilibus de causis, animos eorum ad id inducantes utilibusque et conducibilibus rebus exinde perficientes intent, totalia et integra praedia sua Nagy Saros et Kis Saros nuncupata, in dicto comitatu de Zarand existentem et habita, simul cum cunctis earundem utilitatibus et pertinentiis quibuslibet providis et circumspectis quondam Blasio Kery judici et alias Blasio Erdeos, Caspari Pap et Michaeli Fazakas atunc superstititbus, reliquisque universis incolis praefatae possessionis Bethleneosi, ipsorumque heredibus et succesoribus utriusque sexus universis, in et pro certa quadam pecunia suma, in perpetuum dedisse, condidisse et contulisse dinoscebatur, tenoris infrascripti.

Supplicantes nobis humilimo, quatenus nos easdem literas, omniaque et singula in eisdem contenta ratas, gratas et accepta habentes, literis nostris consensualibus verbotenus inseri et inscribi faceri; nostramque illis consensu praebere dignaremur, benevolum pariter et assensum, qualiter quidem literarum tenor seu verbalis continentia servitur in hunc modum: (urmează documentul VIII).

Nos itaque praemissa supplicatione nobis modo quo supra porecta clemente exaudita et faventer admissa, rescriptas literas fassionales, non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio et respitione carentes presentes literis nostris de verbo ad verbum sine diminutione, augmento vel variatione aliquali, insertas et rescriptas, quoad omnes earum continentias articulos, clausulas et puncta eatenus, quatenus eadem ute et legitime existunt emanatae, viribusque earum, veritas suffragatur, ratas, gratas et accepta habentes acceptavimus, approbavimus nostramque illis consensum praebuimus benevolum pariter et assensum. Et nichilominus condignum et honorificum habentes respectum instantiae ac intercessionis illustrissimi comitis domini Stephani Bethlen de Iktar comitatum Huniadiensis et Maramarusiensis supremi ac perpetui comitis, patris nobis honorande apud nos propterea factae et institutae accedenti etiam ea quod iidem incolae possessionis Bethleneosi ad certas fisci nostri necessitates centum talleros argenteos iusti et boni valoris in aerarium nostrum administravit, totum etiam et omne ius nostrum regium si quod in dictis praediis Nagy et Kis Saros etiam aliter qualitercunque existeret et haberetur ante idem nostram et quibuscunque causis viis, modis et rationibus concerneret, simulcum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, terris scilicet arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, foenetis, sylvis, nemoribus, montibus, vallibus, vineis, vinearumque promonthoriis, aquiis, fluviis, piscinis, piscaturis, aquarumque decursibus, molendinis et eorundem locis, generaliter vero

quarumlibet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus, quovis nominis vocabulo vocitatis, ad easdem de iure et ab antiquo spectantes pertinere debentes, sub suis veris metis et antiqui limitibus existentes, memoratis Stephano Leorincz, Pauli Erdeos et Ioanni Gyori ceterisque universis incolis et inhabitatoribus eiusdem possessionis Bethleneosi ipsorumque heredibus et succesoribus universis, clementer dandum, donandum et conferendum duximus. Prout consensum nostrum praebimus damusque, donamus et conferimus, iure perpetuo et irrevocabiliter tenendum, utendum, possidendum pariter et habendum, salvo iure alieno, harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante.

Datum in civitate nostra Alba Iulia, die vigesima mensis mai, anno Domini milesimo sexcentesimo quadragesimo tertio.

G. Rakoczi, m.p. Ioannes Szalardy, vicesecretarius m.p.

13

1674, 28 decembrie, Cluj-Mănăștur
MOL, F 234, Erdély Fiscális Levéltár, XXII szekrény, fasc. 17, nenumerotat, pecete aplicată sub text.

Judele satului Mănăștur, meșterul Szerenyes Andras, împreună cu cei 6 juraţi ai satului, din cauza unor probleme, zălogesc o fâneaţă a satului lui Menassaghi Mihaly pentru suma de 48 de florini.

Mi, Colosvarmegyeben Colosmonostoron lako, Szerenyes Andras mester, falusi biro, Varga Gergely, Boldisar Gyorgy, Mezei Gyorgy, Daroczy Mihaly, Varga Gyorgy es Tot Andras adgyuk tuttara mind eneltenek es kiknek illik az levelunknek rendiben hogy ez ielen valo 1674 eztendoben Karakzon havanak hatodik napian az falunak bizonyos zuksegere kietunk

Colosvarat kozep ukzaban lako nemzetes Menassaghi Mihaly urambol negven nyolcz pencz advan o kegelmetnek zalaghban egy kinek az hatara egy nyarfa darab szena furet mellyet hivak Colosvari Rethelynek melynek egyk felol valo szomszegya Draghi Gyorgy szena retie, melyet ugyan mostan zalaghban meghirt Menassaghi Mihaly ur bir, mas felol valo szomszegya az falu szabagya mi azert az meghirt nagyven nyolcz pencz levalvan nemzetes Menassaghi Mihaly urambol az meghirt Colosvari Rethely nevo szena retet kezeben boczatottuk hogy mind adigh birhasseo hasznat tehesse (...) o kegelmek az meghirt negyven nyolcz pencz letszuk leteven penigh o kegelmek az meghirt negven nyolcz pencz tartozzek Mihaly Drah uramis minden perpatuar nelkul azon zalaghban vetet Colosvari Rethely nevo szena rete rezebul ki boczatani melyk iovendobeli erosseghete es bizonsaghara attuk az faluk peczetes alat es kezunk irassaval megh erossitetet levelunknek oket.

Datum in Colosvar, anno et die supranotatis. Idem qui supra.

În stânga jos, de aceeași mână: Correcta.

14

1676, 12 ianuarie, Cluj-Mănăștur
MOL, F 234, XXII sz., fasc.
17, nenumerotat

Judele și jurații satului Cluj-Mănăștur confirmă zălogirea unui fânaț între văduva lui Francisc Kadar și diacul Mihaly Menasaghi.

En, Colosmonostori falusi hütős biro, Colosvarmegyeben ugy mint Mezei György esküt tarsaimmal egyut Boldisar Gyorgy, Toth Andras es Varga Gyorgy, agyuk tuttara

mindenenek az kiknek illik hogy in hoc anno presenti 1676 die 12 Ianuarii comparrala it Colosmonostoron az en hazammal Colosvarot lako nemes Menasaghi Mihaly deak ur es mas felol ugyan Colosmonostoron lako Kadar Ferenczne tekintetes, nemzetes Gillani Gergely ur ozvegye tekintetes nemzetes Apafi Anna aszoni iobagya es ada mi elottunk zalaghban ket magyar forintigh fen meg irt Kadar Ferenczne fen meg irt Colosvari Menasaghi Mihaly deak uramnak it az Colosmonostori hataron egy darab hat rend széna fűet az also rudasban melynek nap kelet felol valo szomszegya Draghi Gyorgy szénafűe, nap nyughot felőlis Draghi György szénafűe melymost ugyan Menasaghi Mihaly deak uramal vagyon zalagban mely ket forintokat Menasaghi Mihaly deak ur Kadar Ferencznenek paratis pecuniis usualis monetant deponala es Kadar Ferenczne levala, his tamen conditionibus hogy azon hat rend szénafűet sem magha Kadar Ferenczne sem posteritasi sem attiafiai harom esztendeigh kine valthasak hanem Menasaghi Mihaly ur mint nagh (...) elhesse es harom esztendo eltelven azon szénafűet ha Kadar Ferenczne vagy successora ki akaria taltani az praefigalt ki valthasanak napia Szentmihaly nap eleot ket het az utan ket het akkor deponalia az ket forintokat egyeb üdöben ki ne valthassak evictiotis véven mind maghhara mind successora Kadar Ferenczne hogy azon szenafuenek birassaban Menasaghi Mihaly urat mind addigh meg ki valthattia meg oltalmaza magha kolezeghevel faratsaghaval hogy ha penigh nem evincalhatna tehat Menasaghi Mihaly deak ur Kadar Ferenczne akar mi hellyen talaltathatando iavaibol vagy successorim duplumot ugymint fr. 4 azon helybely tiszt vagy falusi biro altal execualtathason. Mely dologh mi elotunk ez rend szerint menven veghben es miis irtuk es szokasunk szerint az falupeczetivel megh erositettűk, fide nostra mediante.

Datum et actum die et anno supranotatis.

Correcta per nos.

15

1691, februarie 23, Săraca
Ediție: Costin Feneșan, *„Cărți de mărturie" românești din Ardeal (1691)*, în *Arhiva românească,* tom ll, fasc. 1/1996.

Cartea de mărturie privind jurământul depus împăratului Leopold I și regelui Iosif de comunitatea sătească din Săraca (scaunul Orăștie).

†Eu, popa Dragomir din Săraca și cu giudele satului, Radul, dăm de știre tuturora cui să cade, cum că în luna lui Fev(rar), 23 de zile, cu ce poruncă au eșit domnii noștri ai Orăștiei, care au fost eșit poruncă din adunarea Țării din cetate din Făgărași, care au fost într-acel an 1691 în luna lui Fev(rar), cum să giuruim noi Înpăratului Romei, Înălții Sale, și craiului neamților și al ungurilor, a lu(i) Iosif. Care poruncă noi am făcut cu satul cu tot, cu drag și cu mare îngăduială, la toate punturile ceale scrise din Țară u g(i)urat de acel lucru. Noi am dat cartea ac(e)asta de mărturie cu scrisoarea mânilor noastre și cu peceții întărite, într-acest an și într-ac(a)astă lună în care am scris mai sus, în sat Săraca, în casa g(i)udelui satului.

L.S. Scris-am eu, popa Dragomir
L.S. G(i)udele satului, Radul.

16

1763, iunie 30, Săcădate
SJAN Sibiu, fond Magistratul orașului, nr. inv. 435, nr. 529

Judele și jurații satului Săcădate atestă împărțirea averii familiei Tătaru

Anno 763, luna lui iunie, zile 30

Noi, atseschtje kare mai sos ne vom iskeli demu atsaste karte de mare kredintze prekum dau jeu Stoika Tataru ku mujere me anume Ana, fjeti mele Ani kasa ma tzie la slebitsune, kurtje si kasa si schura si unelte kare sint en kurte si en kase si o kinepiste la gredina Popilor de 2 blide; si din sos de vale din Verze en koatse o sumetate de 1 ferdele; la Krutsje tsje botrene o sumetate de 2 ferdele; si atsaste sumetate au fost zolog la Stirbetz si oau skos Stan ku bani lui ku 12 fl. Si o vije en jele botrene de 3 paschi vetsin despe satt Logresti de tsjeje parte fitsori Opri Tataru si atsjeste isau dat lui Stan ke alte zjestre nu jam mai dat fore de atsjeste, jare tsjelelalte surori se nu aibe la atsjeste kare sau dat la logodne endrezni se a pofti enportzale atsjeste. Au fost la fatserje kertzi jeu sudele Ion Dansin, suratzi Ion Butzu, Simion Tataru, setjeni Sava Bulbore, Bukur Tataru.

Skrisam jeu Popa Isaria dsamen ku zisa lor.

17

SJAN Sibiu, fond Magistratul
orașului, nr. inv. 435
1763, 30 iunie, Săcădate

Judele și jurații din Săcădate stau martori la declarația lui Stan privind situația bunurilor sale.

Anno 763, luna lui iunie, zile 30.

Ense si atsasta isau fokut lui Stan karte de mare kredintze prekum neavund sokrusou ku tse enzestra fjetile au dat zestre tsei din Feldioara Paraskive doao vite kare sau bitsuluit cu 15 fl. ascha am dat pune nu va entoartse lui Stan atsesti bani la moschie, la vije en kemp se nu aibe parte nitsi dekum. Si ei Marie jam dat jare jeu Stan un sunk de 4 ani zjestre dintral meu. Iar pentru sokru meu am pletit jeu Stan datorie 4 fl. en dare, la Stojka Logri 6 ferdele de gru, la Stokirenoaie 2 ferdele de kukuruz, en Torkla 2 ferdele si 1 geliat de kukuruz, en Bruju 7 ferdele.

La atsaste karte am fost noi, jeu sudele Ion Dansin, suratzi Simion Tataru, Ion Butje, setjeni Savu Bulborje, Bukur Tataru.

18

SJAN Sibiu, fond Magistratul
orașului, nr. inv. 435
1763, 30 iunie, Săcădate

Judele și jurații satului Săcădate adeveresc împărțirea averii familiei Tataru.

Skrisam jeu Popa Isarie dsamen ku zisa lor

Iar pentru lokul kare am dat ei Marie, dau si ei Ane la Fodsetzel de 2 ferdele vetsin din sus Munteschti, din sos Bukur Tataru, en pan de 2 ferdele, en kempu din sus, en kostisch de

3 ferdele, kinepischte de o ferdele, la funtina Bobdi en zolog supt mal cu 5 ferdele; en Drinkerjer 1 ferdele.

Si la atsaste karte am fost noi kare neam iskelit mai sus.

Skrisam jeu Popa Isarie dsamen.

Iar tsine sar skula sau ar endrezni kase kaute tseva dintru atsjastje kare ljam dat noi parintzi, iar noi lesem pune nu va pune entei Birschag Domnask 24 de fl. se nu fie slobod nitsi en trun kip tsi se se hodinja Stan ku buna patse ke jel nou hodinit pe veci togma ka un fitsor al nostru.

Skrisam jeu Popa Isarie.

IZVOARE ȘI BIBLIOGRAFIE

1. Izvoare

Inedite:

BAC	Biblioteca Academiei Române filiala Cluj-Napoca
	Colecția Fotocopii
	Erdélyi Múzeum Egyesület jelenlegi kézirattára
	Hilibi Gál család leváltara
MOL	Magyar Országos Levéltár, Budapesta
	I. Diplomatikai levéltár (Dl)
	II. Erdélyi kormányhatasági levéltárak
	F 1 Librii Regii (LR)
	F 3 Centuriae
	F 4 Cista comitatuum
	F 234 Erdély Fiscalis Levéltár
	III. Családi levéltárak
	P 1962 Sombory család
	IV. Urbaria et Conscriptiones
	V. Magyar kancelláriai levéltár
	A 99/1 Banatica
MTAK	Magyar Tudományos Akademia Könyvtára, Kéziráttar
	Mss. 447/I: Veres Endre, *Akták és levelek Erdély és Magyarország Moldovával és Havasalföldével való viszonyához,* (1384–1689).
SJAN Brașov	Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Brașov
	Palladium Coronense
SJAN Cluj	Serviciul Județean al Arhivelor Naționale, Cluj-Napoca
	Fond Comitatul Turda (nr. inv. 13)

	Fond familial Banffy (nr. inv. 1214)
	Fond familial Kemény (din Ciumbrud) (nr. inv. 23)
	Fond Primăria orașului Bistrița
SJAN Sibiu	Serviciul Județean al Arhivelor Naționale, Sibiu
	Fond Documente (Urkunden)
	Fond Magistratul orașului și scaunului Sibiu
	Judicat-Acte juridice neînregistrate, nr. inv. 435 (anii 1592–1879)
SJAN Timiș	Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale, Timișoara
	Colecția Muzeul Banatului

Edite:

Az Erdély fejedelmek királyi könyvei	*Az Erdély fejedelmek királyi könyvei*, I, ed. Fejér Tomás, Rácz Etelka, Szász Anikó, Kolozsvár, 2005.
A nagykároly gróf Károly Bánffy család	*A nagykároly gróf Károly család oklevéltára*, ed. Geresi Kálmán, III, Budapesta, 1897.
	A tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család története. Oklevéltár, ed. Varjú Elemér, Budapesta, 1908.
Bálogh, Béla	*Dabolci falutörvények*, în *Satu Mare. Studii și comunicări*, XIII, 1996.
Bunea, Augustin	*Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, 1902.
Buta, Mircea, Onofreiu, Adrian, Salvan, Andreea	*Bârgăul sub pajura imperială*, Cluj-Napoca, 2011.
Bratu, Ioan	*Urbariul satului Dicănești*, în *Acta Musei Napocensis*, Cluj, 1981.
Corpus statutorum	*Corpus statutorum Hungariae municipalium, I. Statuta et constitutiones municipiorum Transylvaniae ab antiquissimus temporibus usque ad finem seculi XVIII*, ed. Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen, Budapesta, 1885.

Corpus Juris Hungarici	*Corpus Juris Hungarici*, ed. Dezső Markus, I, Budapesta, 1896.
Constituți-ile Aprobate	*Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei (1653),* ed. Liviu Marcu, Cluj-Napoca, 1997.
Csetri, Elek	*Conscripțiile urbariale ale satului Ciochiș din anii 1785 și 1820*, în *Anuarul Institutului de Istorie,* Cluj, 1964.
	Documente privind istoria Mitropoliei Banatului, I, ed. I. D. Suciu, R. Constantinescu, Timișoara, 1980.
Documenta Romaniae Historica	*Documenta Romaniae Historica*, seria C Transilvania, XI, ed. Aurel Răduțiu, Konrad Gundisch, Ioan Dani, București, 1981.
Dragomir, Silviu	*Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, I–II, ed. a II-a, Cluj-Napoca, 2002.
	Erdély országának Három Könyvekre osztattot törvényes könyve. Hármádik könyv. Novellaris articulusok, Kolosvár, 1815–1816.
Feneșan, Costin	*Izvoare de demografie istorică. Secolul al XVIII-lea. Transilvania*, I, București, 1986.
Idem,	*„Cărți de mărturie" românești din Ardeal (1691)*, în *Arhiva românească*, tom II, fasc. 1/1996.
Griselini, Francesco	*Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, prefață, traducere și note Costin Feneșan, Timișoara, 1984.
Hurmuzaki, Eudoxiu	*Documente privitoare la istoria românilor. Acte și scrisori din arhiva orașelor ardelene (Bistrița, Brașov, Sibiu)*, ed. Nicolae Iorga, XV/2, 1601–1725, București, 1913.
Iegar, Diana	*Reglementări în viața satului la jumătatea secolului al XVII-lea – cazul Tisza-Újhely (comitatul Ugocea), în Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate,* Ujgorod-Satu Mare, 2011.
Ilea, Ana, Mudura, Ghe., Covaci, Veronica	*Conscrierea domeniului Beiuș la anul 1721*, în *Crisia*, 1980.

Ilea, Ana, Covaci, Veronica	*Reglementarea urbarială din comitatul Bihor*, în *Crisia*, XI, 1981.
Ilea, Ana	*Conscrierea domeniului Episcopiei romano-catolice de Oradea din anul 1733. Șpanatul Groșeni-Beliu*, în *Crisia*, XXIV/1994.
Imreh, István	*Szekély falutörvények*, Cluj, 1947.
Idem,	*A rendtartó szekély falu*, București, 1973.
Iorga, Nicolae	*Documente românești din arhivele Bistriței (Scrisori domnești și scrisori private),* I–II, București, 1900.
Idem	*Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902.
Izvoarele răscoalei lui Horea	*Izvoarele răscoalei lui Horea*, seria A. Diplomataria, IX–X, ed. R. Câmpeanu, A. Dörner, L. Gyemant, I. Mircea, V. Lechințan, Cluj-Napoca, 2004–2006.
Jakó, Zsigmond	*A gyalui vártartomány urbariumai,* Kolozsvár, 1944.
Jakó, Zsigmond, Juhász, István	*A nagyenyedi diákok 1662–1848*, București, 1979.
Koncz, József	*A Hodoltság történetéhez*, în *Történelmi Tár*, 1894.
Lupaș, Ioan	*Contribuțiuni documentare la istoria satelor transilvane*, în *Studii istorice*, V, 1945.
Idem	*Câteva pagini din trecutul comunei Sălișt*e, în *Transilvania*, XXXIV, nr. 2, 1903.
Magina, Adrian	*Conscripția și inventarul bunurilor cetății Ineu în anul 1605*, în *Banatica*, 21/2011.
Makkai, László	*I. Rákoczi György gazdasági iratai*, Budapesta, 1954.
Maksay, Ferenc	*Urbáriumok XVI–XVII század*, Budapesta, 1959.
MCRT	*Monumenta Comitialia Regni Transilvanie. Erdély országgyülési emlékek*, I–XXI, ed. Szilágy, Sándor, Budapesta, 1875–1898.
Meteș, Ștefan	*Viața agrară, economică a Românilor din Ardeal și Ungaria*, I, 1508–1820, București, 1921.
Idem	*Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII–XX*, București, 1977.

Pascu, Ştefan, Traian Gherman	*Urbariul satului Cetan din prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie,* Cluj-Napoca, 1960.
Pataki, Iosif	*Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea. Studii şi documente*, Bucureşti, 1973.
Pesty, Frigyes	*Krassó vármegye története*, III–IV, Budapest, 1882.
Idem	*A Szörény Bánság és Szörény vármegye története*, III, Budapest, 1878.
Prodan, David	*Topliţa la 1785*, Cluj, 1947.
Idem	*Domeniul cetăţii Şiria la 1525*, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie*, Cluj-Napoca, 1960.
Idem	*Domeniul Beiuşului la 1600*, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie,* Cluj-Napoca, 1962.
Idem	*Domeniul cetăţii Ciceu la 1553*, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie,* Cluj-Napoca, 1965.
Idem	*Reglementarea urbarială din Banat de la 1780*, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie*, Cluj-Napoca, 1969.
Idem	*Urbariile Ţării Făgăraşului* (*1651–1680*), I, II, Bucureşti, 1970, 1976.
Quellen	*Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, (*1503–1526)* I, II, Braşov, 1886.
Răduţiu, Aurel	*Acte ţărăneşti în limba română din Transilvania până la 1848 şi importanţa lor documentară*, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie*, Cluj-Napoca, 1976.
Idem	*Reglementarea urbarială a Mariei Tereza din 1767, textele româneşti*, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie*, Cluj-Napoca, 1979.
Idem	*Acte ţărăneşti de danie din Vidra de Sus* (*1723–1752),* în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie*, Cluj-Napoca, 1980.

Simon, Zsolt	*Conscripțiile urbariale din 1785 – Valea Bandăului* (I), în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”*, Tg. Mureș, 3–4/2000–2001.
Idem	*Conscripțiile urbariale din 1785-Valea Bandăului* (II), în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”*, Tg. Mureș, 5–6/2002–2003.
Szádeczy, Béla	*I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása. I. Bornemisza Anna gazdasági naplói, 1667–1690*, Budapesta, 1911.
Székely, Oklevéltár	*Székely Oklevéltár*, I–VIII, Budapesta-București, 1872–2006.
Torda vármegye jegyzőkönyvei	*Erdély történelmi adatok, IX.1. Torda vármegye jegyzőkönyvei,* I. 1607–1658, ed. Dáné Veronka, Kolozsvár/Cluj-Napoca, 2009.
Urkundenbuch	*Urkundenbuch zür Geschichte der Deutchen in Siebenburgen,* ed. Franz Zimmerman, Karl Werner, 1892.
Ursuțiu, Liviu	*Domeniul Gurghiu (1652–1706)*, Cluj-Napoca, 2007.
Veress, Andrei	*Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești, Acte și scrisori (1527–1572)*, I, București, 1929.
Werbőczy, Stephen	*The customary law of the renowned kingdom of Hungary in three parts (1517),* ed. and trans. by J. Bak, P. Banyó, M. Rady, Idyllwild-Budapest, 2005.

2. Bibliografie

Acsády, Ignácz	*Magyar jobbágyság története*, Budapesta, 1906.
Idem	*A jobbágy-adózás 1577–1597-ben*, Budapesta 1896; *A jobbágy-adózás 1598–1604-ben*, Budapesta, 1906.
Albu, Nicolae	*Istoria învățământului în Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944.

Andea, Avram	*Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică (1718)*, Reşiţa, 1996.
Andea, Avram	*Transilvania sub stăpânire habsburgică*, în *Istoria României. Transilvania,* Cluj-Napoca, 1997.
Andea, Avram, Andea, Susana	*Principatul Transilvaniei în vremea Rakoczeştilor* în *Istoria Românilor*, V, Bucureşti, 2003.
Andea, Susana, Andea, Avram	*Costumul haiducilor lui Pintea: de la suman la dolman. Anchetele oficiale din anii 1700–1701*, în *Confesiune şi cultură în Evul Mediu. In honorem Ion Toderaşcu*, ed. B.P. Maleon, A.F. Platon, Iaşi, 2004.
Andriţoiu, Maria, Cerghedean, Mihai	*Sigilii săteşti în comitatele Hunedoara şi Zarand*, în *Revista Arhivelor*, nr. 1, XXXIII, 1971.
Ardelean, Florin	*Aspecte privind evoluţia domeniului fiscal în Principatul autonom al Transilvaniei*, în *Acta Musei Napocensis*, nr. 2, 2010.
Ardelean, Livia	*Structuri social-economice în Maramureş în secolul XVII-lea,* mss., teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2011.
Arion, Dinu C.	*Cnejii (Chinejii) români*, Bucureşti, 1938.
Barna, Carmen Maria	*Sigilii săteşti în comitatul Hunedoara (1851–1856)*, în *Buletinul cercurilor ştiinţifice studenţeşti arheologie-istorie-muzeologie*, 10, 2004.
Bársony, István	*Conscrierea cameralǎ din 1692 a comitatului Bihor*, în *Crisia*, 1992.
Barta, Gábor	*La route qui mène à Istanbul 1526–1528*, Budapest, 1994.
Băltariu, Ioan	*Vechile instituţii juridice din Transilvania*, Aiud, 1934.
Beldiceanu, Nicoară	*Sur les valaques des Balkans slaves a l'époque ottoman (1450–1550)*, în *Revue des études islamique*, XXXIV/1996.
Belu, Sabin	*Contribuţii la istoria aşezărilor din Munţii Apuseni în veacurile XVII–XVIII. Urbariile Someşului Cald*, în *Ţara Moţilor*, Alba Iulia, 1977.
Idem	*Noi contribuţii la istoria satelor*, în *Acta Musei Napocensis*, Cluj-Napoca, 1978.

Idem	*Situația economică a unor sate din Munții Apuseni în Evul Mediu (Țara Crișurilor),* în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj-Napoca, 1979.
Bennett, H.S.	*Life on the English Manor*, Cambridge, University Press, 1960.
Benkö, József	*Transilvania sive magnus principatus Transilvaniae*, Vindobonae/Viena, 1782.
Bodo, Edith	*Sistemul robotei pe domeniile episcopiei romano-catolice și greco-catolice de Oradea*, în *Crisia*, Oradea, 2011.
Bichigean, Vasile	*Material documentar*, în *Arhiva Someșană*, nr. 18, 1936.
Bogdan, Ioan	*Despre cnejii români,* în *Analele Academiei Române*, seria II, tom 25, București, 1904.
Idem,	*Originea voievodatului la români*, în *Scrieri alese*, 1968.
Borcea, Liviu	*Satele din Bihor ale lui Gavrilaș Movilă și Constantin Șerban (Schiță monografică a domeniului cetății Șinteului),* în *Crisia*, Oradea, 1977.
Idem	*O conscriere privind fuga iogabilor de pe domeniile sătmărene la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, în *Crisia*, Oradea, 1980.
Idem	*Voievodatul Borodului în secolele XIII–XVII*, în *Crisia*, Oradea, 1981.
Idem	*Obștea sătească din Bihor. Voievozii și cnezii ei în secolele XIII–XVII*, în *Crisia*, Oradea, 1982.
Idem	*Bihorul medieval. Oameni. Așezări. Instituții*, Oradea, 2005.
Cazacu, A.	*Stăpânii de pământ*, în *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII)*, București, 1957.
Căliman, Valeria	*Sândia în Țara Bârsei*, în *Cumidava*, III, 1969.
Câmpeanu, Liviu	*Districtele săsești Bistrița și Brașov și jurisdicția lor asupra Rodnei și a Branului în secolele XV–XVII*, în *Banatica*, 20/2, 2010.

Cernovodeanu, Paul Binder, Paul	*Cavalerii Apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României (până la 1800)*, București, 1993.
Ciocan, Rodica	*Politica Habsburgilor față de Transilvania în timpul lui Carol – Quintul*, București, 1945.
Chiș, Florin	*Epidemiile și eradicarea lor în nord-vestul României (secolele XVIII–XIX)*, Cluj-Napoca, 2012.
Coroi, Artur	*A Háromszéki kilenc falu közös erdejének törvénye*, 1713 (I), în *Acta Siculica*, 2009.
Idem	*A Háromszéki kilenc falu közös erdejének törvénye*, 1713(II), în *Acta Siculica*, 2010.
Dáné, Veronka	*„Az őnagysága széki igy deliberála". Torda vármegye fejedelemségkori birósági gyakorlata*, Debrecen-Kolozsvár/Cluj-Napoca, 2006.
D'Eszlary, Charles	*Histoire des institutions publiques hongroises,* II, Paris, 1963.
Demény, Ludovic	*Introducerea nonei în Transilvania*, în *Studii. Revista de istorie*, 1960.
Idem	*Introducerea unor plante noi în agricultura Transilvaniei în secolul al XVII-lea*, în *Revista de Istorie*, 42, nr. 12, 1989.
Densușianu, Nicolae	*Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria 1784–1785*, București, 1884.
Derzsi, Julia	*Asistența socială la Sibiu în oglinda registrelor de socoteli din perioada premodernă. Studiu introductiv* la Petre Beșliu Munteanu, *Hermanstädter Spital und Spitalkirche 13–18 Jh. Spitalul și biserica spitalului din Sibiu în secolele XIII–XVIII*, Sibiu/Hermanstadt, 2013.
Dogaru, Maria	*Sigiliile. Mărturii ale trecutului istoric. Album sigilografic*, București, 1976.
Dörner, Anton	*Structuri birocratice în Transilvania epocii prereformiste în contextul administrației habsburgice*, în *În pragul Europei. Instituțiile transilvane în epoca prereformistă,* Cluj-Napoca, 2008.
Idem	*Reformismul austriac și administrația din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, 2009.

Duby, George	*Rural Economy and country life în the medieval west*, Londra, 1968.
Dragomir, Silviu	*Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu*, București, 1959.
Drăgan, Ioan	*Nobilimea românească din Transilvania (1440–1514)*, București, 2000.
Dudaș, Florian	*Memoria vechilor cărți românești,* Oradea, 1990.
Đurđev, Branislav	*O knezovima pod Turskom upravom*, în *Istoriski časopis*, Belgrad, 1948.
Du Cange, Charles, et al.	*Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, Niort, 1883–1887.
Eckhart, Ferenc	*A földesúri büntető-biráskodás a XVI–XVII szazadban*, Budapesta, 1946.
Edroiu, Nicolae	*Populație și economie în Transilvania*, în *Istoria românilor*, V, București, 2003.
Ember, Győző	*Az újkori magyar közigazgatás története*, Budapesta, 1946.
Faur, Viorel	*Istoricul satului Sălișteˆ de Vașcău (județul Bihor)*, în *Crisia*, Oradea, 1981.
Feneșan, Costin	*Cnezi și obercnezi în Banatul imperial 1716–1778*, București, 1996.
Idem	*Stăpâni și supuși în comitatul Severinului în timpul celei de-a doua ocupații habsburgice (1688–1699)*, în *Banatica* 14, 1996.
Idem	*Administrație și fiscalitate în Banatul imperial (1716–1778)*, Timișoara, 1997.
Feneșan, Cristina	*Constituirea principatului autonom al Transilvaniei,* București, 1997.
Idem	*Termes daco-roumains et aroumains des codes de lois*, în *Revue des Etudes Sud-Est Europeenes*, nr. 1–4/2005.
Fraknói, Vilmos	*Werboczi István* életrajza, Budapesta, 1899.
Giurescu, Constantin	*Studii de istorie socială*, București, 1943.
Gorun, Gheorghe	*Domeniul Beliu*, în *Ziridava*, Arad, 1981.
Goff (Le), Jacque	*Omul medieval*, Iași, 1999.

Hanga, Vladimir	*Istoria generală a statului și dreptului*, București, 1958.
Idem	*Istoria dreptului românesc*, I, București, 1980.
Idem	*Les institutions du droit coutumier roumain*, București, 1988.
Hanga, Vladimir, Pascu, Ștefan	*Crestomație pentru istoria statului și dreptului*, II, 1958.
Ilea, Ana	*Instituții sătești din comitatul Bihor în secolul al XVIII-lea*, în *Crisia*, Oradea, 1976.
Idem	*Conscrierea domeniului Aleșd*, în *Aleșd: 1904–1979*, Oradea, 1979.
Idem	*Lupta țărănimii din Bihor împotriva asupririi sociale în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Crisia*, Oradea, 1982.
	Istoria României, coord. Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, București, 1998.
	Istoria Transilvaniei, II (de la 1541 până la 1711), coord. Ioan Aurel Pop, Thomas Nägler, Magyari András, Cluj-Napoca, 2005.
Imreh, István	*Viața cotidiană la secui (1750–1850),* București, 1982.
Jakó, Zsigmond	*Sigilografia cu referire la Transilvania până la sfârșitul secolului al XV-lea*, în *Documente privind Istoria României*, II, *Introducere*, București, 1956.
Jirecek, Constantin	*La civilisation serbe au Moyen Age*, Paris, 1920.
Jouneaux, Olivier	*Villageois et autorités locales dans un pays de vignoble: l'exemple de quelques communautés rurale de la region parisienne (1750–1790),* în *Annales de Bretagne et des pays de l'ouest*, tome 100, nr. 4, 1993, *La culture paysanne (1750–1830)*.
Kiss, Andrei	*Forul dominal în Transilvania*, în *Revista Arhivelor*, 12/1969.

Kőpeczny, Zsuzsanna, Dincă, Remus	*Tobacco Clay Pipes Discovered in the Historical Centre of Timisoara,* în *Ziridava. Studia Archaeologica*, 26/1, 2012.
Körmendy, Adrienne	*A soltész („more scultetorum") telepitette falvak a Szepességben (XIII–XIV sz.),* în *Agrártörténeti Szemle*, nr. 3–4, 1974.
Koszta, László	*Dél – Magyarország egyházi topográfiája a középkoban,* în *Dél Alföld és Szer*, Szeged, 2000.
Lazea, Emil	*Agricultura în Transilvania în secolul al XIV-lea*, în *Studii*, nr. 2, 1964.
Idem,	*Viticultura în Transilvania până la începutul secolului al XIV-lea*, în *Studii. Revistă de Istorie*, nr. 5, 1970.
Lechinţan, Vasile	*Cnezi şi juzi din Câmpia Transilvaniei în procese judecătoreşti la scaunele comitatense Cluj şi Turda în prima jumătate a veacului al XVII-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie*, Cluj-Napoca, 1985–1986.
Idem	*Cnezi şi juzi din zonele de munte ale comitatelor Cluj şi Turda în procese judecătoreşti la scaunele comitatense în prima jumătate a veacului al XVII-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie*, Cluj-Napoca, 1987–1988.
Idem	*Cnezi şi juzi din sate bistriţene în litigii din secolul al XVII-lea* (I), în *Revista Bistriţei*, VII, 1993.
Literat, Valeriu, Jaray, Martin	*Vizite calvineşti la preoţii români din Ţara Făgăraşului. Un dar al lui Constantin Brâncoveanu la Făgăraş*, în *Anuarul Institutului de istorie naţională*, 1936–1938.
McArdle, Frank	*Alto Pascio. A study in Tuscan rural society 1587–1784*, Cambridge, University Press, ed. II, 2005.
	Magyarország története, III/2, ed. Pach Zsigmond Pál, Makkai László, Benczédi László, Hegyi Klára, Budapesta, 1985.
Magina, Livia	*Prerogativele judelui sătesc în legislaţia secolului al XVII-lea în Transilvania*, în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu"*, tom LI, 2012.

Makkai, László	*Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején*, Kolozsvár/Cluj, 1942.
Mikós, Lázár	*Érdely föispánjai*, în *Szazadok,* 1887.
Miron, Greta Monica	*Biserica greco-catolică din comitatul Cluj în secolul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, 2007.
	Migraţia înspre spaţiul dunărean. Colonizarea germanilor în secolul al 18-lea şi urmările ei, catalog de expoziţie, Timişoara, 2012.
Moldovan, Liviu	*Audieri de martori privitor la fuga în Muntenia a unor iobagi români din satul Cornești, comitatul Târnava în 1767,* în *Studii și documente arhivistice „Ștefan Meteș la 85 de ani”*, Cluj-Napoca, 1977.
Montanari, Massimo	*Foamea și abundența. O istorie a alimentației în Europa*, București, 2003.
Mudura, Gheorghe	*Sigiliile localităților bihorene* (I și II) în *Biharea* IX /1986 și X/1987.
Müller, G.E	*Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität, 1141–1876*, Hermannstadt/Sibiu, 1941.
Mureșan, Ovidiu	*Campanii legislative în vederea combaterii fumatului desfășurate în Principatul Transilvaniei pe parcursul ultimelor decenii ale secolului al XVII-lea,* în *Națiune și europenitate. Studii istorice*, București, 2007.
Negrescu, Marlen	*Cercetarea unui caz de vrăjitorie la 1728*, în *Colecționarul român*, nr. 6–7, seria II, 2009.
Nicoară, Toader	*Transilvania la începutul timpurilor moderne* (*1680–1800*), Cluj, 2001.
Nouzille, Jean	*Transilvania. Zonă de contacte și conflicte*, București, 1995.
Oszócki, Kálmán	*Sigiliile târgurilor și satelor din comitatul Satu Mare în secolele XVI–XIX*, în *Studii și comunicări,* Satu Mare, IX–X/1992–1993.
Panaitescu, Petre P.	*Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orânduirea feudală*, București, 1964.

Panaitescu, P.P., Costăchel,V., Cazacu, A.	*Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVIII)*, București, 1957.
Pascu, Ștefan	*Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, București, 1954.
Idem	*Voievodatul Transilvaniei*, I, III, IV, Cluj-Napoca, 1971, 1986, 1989.
Păcurariu, Mircea	*Istoria bisericii ortodoxe române*, ed. a doua, II, București, 1994.
Periș, Lucian	*Prezențe catolice în Transilvania, Moldova și Țara Românească 1601–1698,* traducere din limba italiană de William Bleiziffer. Traducere revizuită și ediție de Ovidiu Ghitta, Blaj, 2005.
Petkovic, Sava (redactor)	*Recnik crkvena Slovenskoga jezika*, Sremski Karlovci, 1935.
Pop, Ioan Aurel	*Statutul cnezilor supuși pe domeniile feudale din Transilvania în secolul al XIV-lea*, în *Civilizație medievală și modernă românească*, Cluj-Napoca, 1985.
Idem	*Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) în secolele XIV–XVI*, Cluj-Napoca, 1991.
Idem	*Istoria Transilvaniei medievale de la etnogeneza românilor până la Mihai Viteazul*, Cluj-Napoca, 1997.
Idem	*Un privilegiu regal solemn de la 1366 și implicațiile sale*, în *Mediaevalia Transilvanica*, tom I, nr. 1–2, 1997.
Prodan, David	*Răscoala lui Horia în comitatele Cluj și Turda*, București, 1938.
Idem,	*Judele satului iobăgesc în Transilvania în secolele XVII și XVIII*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj, 1961.
Idem	*Despre sândie*, în *Cercetări de lingvistică*, București, 1962.
Idem	*Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea,* I–II București, 1967.

Idem	*Răscoala lui Horea,* I–II, Bucureşti, 1979.
Idem	*Iobăgia în Transilvania în secolul XVII*, I–II, Bucureşti, 1987.
Idem	*Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării naţiunii române*, Bucureşti, 1984.
Idem	*Problema iobăgiei în Transilvania. 1700–1848*, Bucureşti, 1989.
Idem	*Transilvania şi iar Transilvania. Consideraţii istorice,* Bucureşti, 1992.
Ranca, Ioan	*Abuzul seniorial în Transilvania în lumina plângerilor iobăgeşti de pe Târnave înmânate lui Iosif al II-lea la 1773*, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie*, Cluj-Napoca, XXVI/1983–1984.
Răduţiu, Aurel	*Despre clacă*, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie*, Cluj-Napoca, 1982.
Rezachevici, Constantin	*Viaţa politică în primele trei decenii ale secolului al XVII-lea. Epoca lui Radu Şerban, a Movileştilor şi a lui Gabriel Bethlen,* în *Istoria Românilor*, Bucureşti, 2003.
Rosener, Werner,	*Ţăranii în istoria Europei*, Iaşi, 2003.
Roşca –Rosen, Maria	*Conscripţiile satului Simişna,* în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historica*, Cluj-Napoca, 1974, 24, fasc. 1.
Rus, Vasile	*Operarii in vinea Domini. Misionarii iezuiţi în Transilvania, Banat şi Partium* (*1579–1715*), I, Cluj-Napoca, 2007.
Russu Şirianu, Ioan	*Iobăgia*. I. *Până la finea secolului XV*. Arad, 1908.
Salvan, Florin	*Viaţa satelor din Ţara Bârsei în Evul Mediu* (*secolele XIII–XVII),* Bucureşti, 1996.
Sălăgean, Tudor	*Ţara lui Gelou. Contribuţii la istoria Transilvaniei de nord în secolele IX–XI*, Cluj, 2006.
Schofield, Phillipp R.	*Peasant and community in Medieval England 1200–1500*, Palgrave, 2003.
Schwartner, Martinus	*De scultetis per Hungariam quondam obviis*, Buda, 1815.

Soporan, Florin	*Afirmarea monarhiei habsburgice în Europa Central-Orientală 1526–1556,* în *Studia Medievalia*, I, Cluj-Napoca, 2004.
Sreenivasan, Govind P.	*The peasant of Ottobeüren (1487–1826),* Cambridge, University Press, 2004.
Stahl, Henri H.	*Sociologia satului devălmaș românesc*, București, 1946.
Idem	*Contribuții la studiul satelor devălmașe,* ed. II., II, București, 1998.
Idem	*Istoria socială a satului românesc*, București, 2003.
Surdu, Bujor	*Sistemul impunerilor fiscale în Banat în secolul al XVIII-lea,* în *Studii și documente arhivistice „Ștefan Meteș la 85 de ani”*, Cluj-Napoca, 1977.
Szabó, István	*A középkori magyar falu,* Budapesta, 1969.
Szádeczky-Kardoss, Lajos	*A székely nemzet története és alkotmánya*, Budapest, 1927.
Szász, Anikó	*A kolozsvári református egyházközség úriszéke (1676–1695)*, în *Erdélyi Múzeum*, nr. 3/2010.
Idem,	*Bethlen Gergely utasitása bervei tiszttartójához 1683-ból*, în *Erdélyi Múzeum*, 2012.
Șotropa, Virgil	*Răboaje din trecut*, în *Arhiva Someșană*, nr. 1, 1924.
Idem	*Un proces multisecular*, în *Arhiva Someșană*, nr. 13, 1930.
Ștefănescu, Barbu, Bodo, Edith	*Ruperea tăcerii*, Oradea, 1998.
Ștefănescu, Barbu	*Tentații evazioniste ale țăranului transilvănean (secolul al XVII-lea – primele decenii ale secolului al XIX-lea)*, în *Confesiune și cultură în Evul Mediu. In honorem Ion Toderașcu*, ed. B.P. Maleon, A.F. Platon, Iași, 2004.
Idem	*Le monde rurale de l'ouest de la Transylvanie du Moyen Age a la Modernite*, Cluj-Napoca, 2007.
Idem	*Perturbații climatice – consecințe economice și mentale (Bihor, secolele XVII–XIX)*, în *Studii istorice privind relațiile româno-ungare*, ed. Nicolae Edroiu, Cluj-Napoca, 2010.

Idem	*Între pâini*, Cluj-Napoca, 2012.
Tanașoca, Anca	*Autonomia vlahilor din Imperiul Otoman*, în *Revista de istorie*, tom 34, nr. 8, 1981.
Timon, Ákos	*Magyar alkotmány és jogtörténet*, Budapest, 1906.
Trâpcea, Th. N.	*Organizația cnezială în Banat din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și până în prima jumătate a celui de-al XIX-lea*, în *Studii și articole de istorie*, IX, 1967.
Tüdős, Kinga	*Jobbágyélet a fejedelemkori Erdélyben. Jövevényjobbágyok Háromszéken 1616–1698*, Tg. Mureș, 2001.
Țârcovnicu, Victor	*Istoria învățământului din Banat până la 1800*, București, 1978.
Țoca, Mircea	*Două secole de reprezentări în artele plastice* în *Răscoala lui Horea (1784). Studii și interpretări*, coord. Nicolae Edroiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, 1984.
Ursuțiu, Liviu	*Agricultura domeniului Gurghiu,* în *Terra nostra*, 1973.
Idem	*Chezășia pe domeniul Gurghiului,* în *Marisia*, 1976.
Idem	*Tranzacții asupra iobagului și asupra pământului pe domeniul Gurghiu*, în *Marisia*, 1977.
Ursuțiu, Maria	*Relații agrare pe domeniul Hunedoara în secolul al XVII-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj-Napoca, XXVI/1983–1984.
Vasile, Ionaș	*Urbariul satului Micești din anul 1766*, în *Apulum*, Alba Iulia, 1975.
Vertan, Maria	*Sigilii de sate, comune și târguri din Banatul istoric (secolele XVIII–XIX),* Catalog, Timișoara, 2006.
Vulcănescu, Romulus	*Etnologie juridică*, București, 1970.
Wellman, Imre	*Esquisse d'une histoire rurale de la Hongrie depuis la première moitié du XVIIe siècle jusqu'au milieu du XIXe siècle*, în *Annales.* Économies, Sociétés, Civilizations, nr. 6/1968.

Wyczaski, Andrzej *L'economie du domaine nobiliaire 1500–1580*, în *Annales. Economies. Societes. Civilisation*, 1/1963.